

Limes – 2015

*A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve*

*Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II*

*Scholarly Annual
of Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute*

ISSN 2411-4081

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ Ф. РАКОЦІ ІІ

LIMES

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ

2015
Том ІІ

Берегово – Ужгород
2015

УДК 001.89

ББК 72.4

L74

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ
(протокол № 4 від 31.08.2015 р.)*

„LIMES” засновано у 2014 році та видається за рішенням Видавничої ради
Закарпатського угорського інституту імені Ф.Ракоці ІІ

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ №20762-10562Р від 08.05.2014 р.**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Йосип Сікура, доктор біологічних наук, професор ЗУІ ім. Ф. Ракоці ІІ (головний редактор);
Іштван Керестень, кандидат педагогічних наук, доцент ЗУІ ім. Ф. Ракоці ІІ;
Роберт Бачо, кандидат економічних наук, доцент ЗУІ ім. Ф. Ракоці ІІ;
Ернест Іванчо, кандидат медичних наук, доцент ЗУІ ім. Ф. Ракоці ІІ.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА ВИПУСК:

Ільдіко Орос, кандидат педагогічних наук, президент ЗУІ ім. Ф. Ракоці ІІ.

L74 LIMES : наук. вісн. Закарпат. угор. ін-ту ім. Ф. Ракоці ІІ = A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve / М-во освіти і науки України, Закарпат. угор. ін-т ім. Ф. Ракоці ІІ = Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola; редкол. : Й. Сікура (голов. ред.) [та ін.] = szerk. biz.: dr. Szikura J. (főszerkesztő) [és mások]. – Ужгород : Вид-во «Графіка» = Ungvár : «Grafika» Kiadó, 2015. – Том ІІ = II. évfolyam. – 276 с. : іл. + табл. + діаграми. – Текст угор. та укр. мовами.

У «Limes» публікуються наукові статті викладачів та студентів Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ, а також дослідження українських та іноземних вчених угорською, та українською мовами. Видання об'єднує праці з біології, географії, інформатики, літератури, хімії, економіки, педагогіки, етнографії, історії та туризму.

УДК 001.89

ББК 72.7

ISBN 978-966-2303-16-2

ISSN 2411-4081

© Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці ІІ, 2015

ISSN 2411-4081

UKRAJNA OKTATÁSI ÉS TUDOMÁNYOS MINISZTERIUMA
II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA

L I M E S

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

2015
II. évfolyam

Beregszász – Ungvár
2015

*Kiadásra javasolta: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa
(2015.08.31., 4. számú jegyzőkönyv).*

A „LIMES” 2014-ben alapított és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Tanácsának határozata alapján jelenik meg.

Nyomtatott tömegtájékoztatási eszközök állami nyilvántartásának igazolása:
széria: KB № 20762-10562P; kiadta: Ukrajna Állami Nyilvántartási Szolgálat 2014.05.08-án.

SZERKESZTÉS:

dr. **Szikura József**, a biológiai tudományok kandidátusa, professzor, II. RFKMF;
dr. **Keresztény István**, a pedagógiai tudományok kandidátusa, docens, II. RFKMF;
dr. **Bacsó Róbert**, a közgazdasági tudományok kandidátusa, docens, II. RFKMF;
dr. **Ivancsó Ernő**, az orvostudományok kandidátusa, docens, II. RFKMF.

A KIADÁSÉRT FELEL:

dr. **Orosz Ildikó**, a pedagógiai tudományok kandidátusa, elnök, II. RFKMF.

A *LIMES* a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanárainak, hallgatóinak munkáit, valamint ukrainai és külföldi tudósok magyar és ukrán nyelvű tanulmányait adja közre. Jelen kötet a biológia, földrajz, informatika, irodalom, kémia, közgazdaságtan, pedagógia, néprajz, történelem és a turizmus tudományágainak különböző területeit öleli fel.

A KÖTET TANULMÁNYAIBAN ELŐFORDULÓ ÁLLÍTÁSOKÉRT MINDEN ESETBEN A SZERZŐ FELEL.

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Nonprofit Zrt.

TARTALOM

M. С. ДНІСТРЯНСЬКИЙ: Політико-географічні образи макрорайонів України: актуальний аналіз в контексті перспектив формування загальнонаціональної ідентичності.....	9
BACSÓ RÓBERT: Az ukrajnai pénzügyi szolgáltatások állami szabályozásának fejlődése – kiemelten a hitelszövetkezeti szektor példáján	23
HIDI ÁGNES: Ifjúsági szerveződések jellegzetességei Kárpátalján.....	31
MOLNÁR JÓZSEF: Etnikailag vegyes házasságok a kárpátaljai magyarok körében	51
NAGY ISTVÁN: A Beregszászi járás méhészeinek felmérése.....	63

HUSZTI ILONA: A kárpátaljai nyelvpedagógia elmúlt tíz éve az empiria jegyében (Az idegen nyelvek oktatása terén történt változások, különös tekintettel az angolra)	71
PALLAY KATALIN: A tehetséggondozás alakulásának vázlata az elmúlt két évtizedben Kárpátalján	93
SZANYI GYÖNGYI: A szabályfelismerő és szabálykövető képességek fejlesztése a törtek tanítása során.....	109
HORVÁTH ZOLTÁN: Az algoritmikus gondolkodás fejlesztése.....	115
NAGY FLÓRA BOGLÁRKA: A Polymer Project alkalmazási lehetőségeinek vizsgálata egy konkrét példán keresztül.....	125

GÖNCZY SÁNDOR – PAPP ISTVÁN – DOBOSI GÁBOR: A Szinyák-hegység (Kárpátalja) magmás komplexumának geokémiai vázlata	137
BERGHAUER SÁNDOR: A Szolyvai járás turisztikai adottságainak vizsgálata – idegenforgalmi magterületek kijelölése kvantitatív és geoinformatikai módszerek alkalmazásával.....	145
ОРШОЛЯ НОДЬ – ЛАСЛО ДЮРИЦЯ: Екотуризм – зв'язки національних парків та туризму на Закарпатті.....	161

RADVÁNSZKY FERENC: Az őskeresztyén egyház identitásmotívumai a Szentírásban.....	167
GÁL ADÉL: Salánki kéziratos imádságos füzetek elemzése. Sarkadi Etelka kéziratai	179
OROSZ JÚLIA: Háborús emlékek női szemmel – egy élettörténet tanulságai.....	189
VÁRADI ENIKŐ: A csuhéból készült népművészeti tárgyak munkafolyamatának leírása.....	197

KOMONYI ÉVA – BERNÁT NIKOLETT: A vízminőség hatásának vizsgálata néhány mezőgazdasági növény magvainak csírázására.....	205
ILLÁR MÁTÉ – KOLOZSVÁRI ISTVÁN: A ráti bányatóban és a Latorca csapi morotvájának vízterében élő makrogerinctelen fauna összehasonlító faunisztikai vizsgálata	217
JEVCSÁK SZINTIA – JEVCSÁK MELINDA: A Ribesrubrum L., Ribesnigrolaria L. és Prunuscerasus L. egyes beltartalmi értékeinek változása különböző feldolgozási módszerek hatására.....	223
HORVÁTH ERIKA: A hóvirágok (Galanthus spp.) mint modell-növények a génökológia tartamkísérletek oktatásában	229
КОРНИЧЕНКО С.І. ТА ІН.: <i>Ноби сорти мелісу – запорука вашого здоров'я</i>	239

SZUPERÁK ALEXANDRA: Az emberi kapcsolatok ábrázolása Spiró György: Csirkefej című drámájában.....	247
KATONA ANDRÁS: Történelemtanítás a „végeken” egy világhatalom árnyékában – és ami utána következett (Szélgjegyzetek Szamborovszkyné Nagy Ibolya: Oktatáspolitikai és történelemtanítás a Szovjetunióban és Ukrajnában (1917–2010) c. könyvéhez).....	253
H. TÓTH ISTVÁN: Hozzáadó (additív) szemléletű anyanyelvoktatás	261
BÁRÁNY ERZSÉBET: Egy nyelvészeti kutatás aktuális kérdéseiről	265

ESEMÉNYNAPTÁR	269
----------------------------	------------

KIADVÁNYAINKBÓL	274
------------------------------	------------

ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОБРАЗИ МАКРОРАЙОНІВ УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ В КОНТЕКСТІ ПЕРСПЕКТИВ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

М. С. Дністрянський

Доктор географічних наук, професор кафедри географії і туризму
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Розкрито сутність політико-географічного образу як форми інформаційного відтворення реальної політико-географічної ситуації в державі чи регіоні, в основі якої знання про об'єктивні знакові історично-географічні передумови, співвідношення в етнонаціональному та релігійному складі населення, розподіл впливу основних політичних сил та найбільш показові характеристики геополітичної свідомості громадян. Характерні риси політико-географічних образів макрорайонів України відображено у вигляді таблиці. На основі порівняльного аналізу політико-географічних образів макрорайонів України виділено найбільш проблемні моменти формування загальнонаціональної ідентичності.

ABSTRACT

A cikk áttekinti a politikai földrajzi imázs lényegét mint egy adott ország, illetve térség valós politikai földrajzi helyzete információs leképzésének formáját, melynek alapját az objektív történelmi-földrajzi előfeltételekkel, a népesség etnikai és vallási összetételével, a meghatározó politikai erők befolyásának eloszlásával és a polgárok geopolitikai öntudatának a legszemléletesebb mutatóival kapcsolatos ismeretek képezik. Ukrajna nagy térségeipolitikai földrajzi imázsának a jellemző vonásai táblázatos formában vannak bemutatva. A szerző a nagytérségeipolitikai földrajzi arculatok összehasonlító elemzése alapján rávilágít az össznemzeti identitás formálódásának leginkább problémás mozzanataira Ukrainában.

Місце кожної держави в системі глобальних територіально-політичних співвідношень, її сприйняття в світі на експертному та ментально-побутовому рівнях залежать від політико-географічного образу цієї держави, який формується поєднанням основних сутнісних характеристик територіально-політичної системи та геополітично-ментальних архетипів й стереотипів політичної поведінки громадян. Тобто політико-географічний образ території

– це відбірна інформація, яка стисло розкриває основні риси політико-географічного становища держави чи регіону, їхній сукупний потенціал, проблеми розвитку та взаємин з іншими суб'єктами, а також й особливості геополітичної свідомості населення.

Поняття «географічний образ», з огляду на його пізнавальне та інформативне значення, набуває все більшого поширення

в сучасних зарубіжних дослідженнях в рамках нового наукового міждисциплінарного напрямку – імажинальної географії¹. Відзначаючи окремі переваги такого підходу, зауважимо, що в сучасній «образній географії» часто перебільшується роль лише суб'єктивних географічних уявлень та цільових установок, а применшується значення об'єктивних передумов². Іноді і загалом ставиться питання, що географічний образ – це лише продукт цілеспрямованого конструювання і його інформаційний зміст може і зовсім не відповідати реаліям³. Таке розуміння географічного образу, на наш погляд, може мати місце лише в контексті вузьких прагматичних цілей, наприклад, у рекламуванні території, і його реалізація не має пізнавального значення. Перебільшенням є трактування політико-географічного образу країни чи регіону як начебто іманентних запрограмованих («закодованих») властивостей, яке помітне в підходах до визначення т. зв. «геополітичних кодів» різних територій⁴. Дійсно, інерція культурно-політичних нашарувань і впливів, попереднього суспільно-географічного положення завжди проявляється в геополітичній поведінці населення різних частин світу, але це ще не дає підстав для висновків про фатальну заданість чи позиційну детермінованість якихось політичних стереотипів, їхню незмінність⁵. Так само географічні образи територій не можна ототожнювати

з окремими суб'єктивними уявленнями про цю територію, хоча такі уявлення можуть слугувати певними характеристиками географічного образу. Тому, зважаючи на когнітивні потреби, поняття «географічний образ» треба насамперед розглядати як форму інформаційного відтворення реальної географічної ситуації, в основі якої знання та символи, що спираються на об'єктивні географічні реалії. Тобто між реальною географічною дійсністю і географічним образом так чи інакше має бути відношення ізоморфізму. З огляду на це, в структурі політико-географічного образу доцільно виділити такі три основні складові: 1) знання про об'єктивні знакові історичні політико-географічні передумови (насамперед щодо участі регіону в загальнодержавному історичному процесі, історії формування державної території, визначних подій загальнонаціонального значення) та унікальні історичні символи країни чи регіону, а також суттєві соціально-економічні обставини, які так чи інакше впливають на її політичне становище та його суб'єктивне сприйняття; 2) особливості геотноткультурних співвідношень в структурі населення, основні параметри територіально-політичної системи та характерні риси впливу основних політичних сил; 3) найбільш показові характеристики геополітичної свідомості (система політичних цінностей, морально-політичних традицій та соціокультурних пріоритетів населення, його поглядів на територіально-політичний світоустрій та місце у ньому своєї країни). Як бачимо, в «образній» інформації акцентують увагу на унікальних, знакових, показових елементах, які можуть слугувати своєрідними «реперами» розпізнавання кожної території. Для глибшого розуміння цього поняття слід наголосити, що політико-географічний образ країни чи регіону – це не всебічна їхня політико-географічна характеристика, а лише конденсоване поєднання

¹ Daniels S. Place and Geographical Imagination // Geography, 1992. №4.

² Влах М. Р. Поняття географічний образ в гуманістичній географії // Проблеми української термінології: зб. наук. пр. – 2014. – С. 63 -65.

³ Замятин Д. Н. Метагеография: Пространство образов и образы пространства. – М.: Аграф, 2004.

⁴ Дергачев В. А. Геополитический словарь-справочник. – К.: КНТ, 2009. С. 107.

⁵ Дністрянський М. С. Закони геополітики: історичні міфологеми, ідеологічні установки чи реальні глобальні тренди // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.-2013. №16. С. 163 – 168.

тих елементів, які мають значуще чи, в окремих випадках, іміджеве значення, і визначають тренди подальшого розвитку.

На глобальному рівні образне поєднання усіх знакових рис розкриває політико-географічну самобутність держави, забезпечує її ідентифікацію в світовому політичному просторі. Але якщо з міжнародного погляду політико-географічний образ держав виглядає як єдине ціле, то у внутрішньодержавному вимірі він не є одно-рідно-монолітним, а проявляється як багатогранний синтез відповідних образів окремих регіонів. Особливо це стосується найбільших частин державної території, т. зв. макрорайонів, формування яких є суспільно-географічною закономірністю, інтегрально розкриваючи основні сутнісні відмінності суспільно-географічного простору країн. Саме в розрізі таких великих районів, кожному з яких притаманний свій набір характерних політико-географічних рис, проблем розвитку, а також і особливостей геополітичної свідомості населення, і проглядається краще усебічність й багатогранність політико-географічного образу держави. Тобто сукупне поєднання макрорайонних політико-географічних образів і створює збірний образ держави.

Оскільки різні частини державної території по-своєму ідентифікуються із загальнонаціональною ідеєю та загальнонаціональним образом, то об'єктивне відображення та зіставлення політико-географічних образів макрорайонів держави на предмет їхньої спорідненості дає підстави для висновків про рівень територіально-політичної консолідації держав. Зіставлення складових політико-географічних образу макрорайонів дає змогу виділити чинники, що зближують чи віддаляють такі великі райони, виявляючи і ступінь міжрегіональної компліментарності та,

в окремих випадках, поширення й стереотипів антагоністичного взаємсприйняття, що, своєю чергою, можна розглядати як одну з передумов виникнення різних конфліктних ситуацій. Розкриваючи деякі суперечності геоментальної поєднаності, макрорайонні політико-географічні образи можуть слугувати інформаційною основою для внесення в процесі реалізації внутрішньої геополітики необхідних коректив в ментально-політичні орієнтації населення регіонів з метою зближення ціннісних орієнтирів та політичних поглядів. Тобто політико-географічні образи до певної міри можуть зазнати певної реконструкції в заданому напрямі. І свій вклад в конструювання нового політико-географічного образу держави чи макрорайонів, який, виходячи із загальнонаціональних інтересів, спирався б на об'єктивні реалії й відповідав би новим запитам суспільства, могли б внести усі зацікавлені суб'єкти (державні структури, групи громадян) в процесі цілеспрямованої діяльності. Отже, всебічне відтворення політико-географічних образів держав і макрорайонів – це і відображення результатів об'єктивних геополітичних, геокультурних і гео-економічних процесів, зв'язків й співвідношень, і методологічний прийом пізнання сутності територіально-політичного світоустрою, й інформаційний орієнтир в процесі конструювання оптимальних територіально-політичних співвідношень.

В методології дослідження політико-географічних образів найважливіше і найскладніше відібрати, використовуючи логічні методи, ті елементи, які розкривають найсуттєвіші політичні риси країни чи регіону. Причому підходи до виділення політико-географічних образів держав і регіонів є дещо іншими, зважаючи на те, що лише держави є окремими територіально-політичними системами та суб'єктами міжнародно-політичних

відносин, а політико-географічна значущість регіонів проявляється здебільшого опосередковано в контексті формування внутрішньодержавних співвідношень. Основою методики вивчення політико-географічних образів є порівняльно-регіональний аналіз з використанням схем моделювання, табличного та картографічного методів.

В процесах районоформування, характерних для всіх країн світу, провідну роль могли зіграти різні чинники, наприклад, вплив таких природних передумов, як гори, великі ріки, відмінності релігійного складу населення, за якими стоїть і відмінності культурного ландшафту, а також суттєва диференціація за рівнем заселення та економічного освоєння території. В Україні виокремлення великих суспільно-географічних макрорайонів, які об'єднують одну чи кілька адміністративних одиниць вищого рівня, зумовлено насамперед особливостями історико-географічного розвитку, етногеографічними параметрами (частка етнічних українців і етнічних меншин, етнічна мозаїчність, структура населення за рідною мовою, ступінь асиміляції) та в окремих випадках – суттєвою диференціацією соціально-економічних умов (рівня урбанізації, співвідношенням основних секторів економіки), які зумовили й поширення різних проявів регіональної самоідентифікації. З урахуванням означених чинників виділяються: 1) Закарпатський район (Закарпатська область); 2) Галицький район (Івано-Франківська, Львівська і Тернопільська області); 3) Волинський район (Волинська і Рівненська області); 4) Буковинсько-Північно-Бессарабський район (Чернівецька область); 5) Подільсько-Поліський район (Вінницька, Житомирська, Хмельницька області); 6) Центрально-Правобережний район (Київська, Кіровоградська, Черкаська області); 7)

Центрально-Лівобережний район (Полтавська, Сумська, Чернігівська області); 8) Дніпровсько-Харківський район (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області); 9) Донецький район (Донецька і Луганська області); 10) Одеський район (Одеська область); 11) Центрально-Причорноморський район (Миколаївська і Херсонська області); 12) Кримський район (АР Крим)⁶. Об'єктивність цього макрорайонного поділу засвідчена тим, що межі районів позначають суттєві зміни всіх складових суспільно-географічного простору України. Так, при переході від одного макрорайону до іншого не лише відбувається кількісний стрибок за основними параметрами етнонаціональної структури, але й помітні зміни соціальної, а у деяких випадках й релігійної структури населення. Здебільшого з цієї схемою макрорайонування поєднуються й особливості рівня урбанізації, структури розселення, демогеографічної та економіко-географічної ситуації в Україні. Для деяких з означених суспільно-географічних макрорайонів характерний порівняно високий рівень регіонально-соціальної самоідентифікації. І що особливо важливо в політико-географічному аспекті: всі райони виділяються характерними рисами політичної активності населення, яка проявилася під час усіх останніх виборчих кампаній.

Зважаючи на вплив попередніх періодів історико-географічного розвитку, ця модель районування України відображає і суттєві відмінності впливу основних ідеологій (української націонал-демократії, соціал-демократії, лібералізму, російського великодержавництва, радянського комунізму та деяких інших) і відповідно – географії виборів в Україні. Виділення таких районів розкриває і деякі

⁶ Дністрянський М. С. Суспільно-географічне макрорайонування України: нові методологічні підходи і пропозиції // Limes, 2014.-Т. 1. С. 11 – 21

особливості структури релігійно-культурної сфери, головню щодо співвідношення греко-католиків, православних Київського і Московського патріархатів, протестантів, мусульман та ін., яка своєю чергою впливає на рівень міжетнічної компліментарності (підсвідомої симпатії чи антипатії). Окрім об'єктивних передумов, на особливості політичної ситуації окреслених районів і на їхні політико-географічні образи так чи інакше впливають зовнішні чинники (геополітичне положення, політика сусідніх держав).

Послідовний відбір та відображення основних історичних політико-географічних моментів, суспільно-географічних передумов, суттєвих особливостей етнокультурного складу населення, поширення культурних символів, характерних рис геополітичної свідомості дає змогу синтезувати у вигляді таблиці й основні складові політико-географічного образу цих макрорайонів (див. табл. 1). Їхній порівняльний аналіз свідчить про наявність багатьох спільних рис, які могли б скласти основу загальнодержавного образу. Так, з історико-географічних позицій особливо важливо, що в українські державотворчі процеси останніх століть фактично були втягнуті майже всі регіони сучасної України, незалежно від того, у складі яких держав вони перебували, але різною мірою⁷. Враховуючи такі чинники, як а) ступінь територіально-політичної пов'язаності з історичним ядром країни; б) наявність історичних осередків політичної боротьби за незалежність; в) формування у минулому центрів українського соціально-культурного життя найнижчим ступенем інтегрованості з українською державницькою ідеєю виділяється лише

Крим, який, найпізніше увійшовши до складу УРСР, а тому мало ідентифікувався з Україною навіть в радянській формі. Хоча Кримський півострів тією чи іншою мірою також був пов'язаний з ядром України впродовж майже всього історичного часу. На жаль усі моменти історико-культурно-географічної єдності регіонів, їхньої пов'язаності з ядром країни та участі в державотворчих процесах не актуалізовані в інформаційному просторі, іноді навіть стерті новітніми політичними технологіями провокування регіонального розколу, а тому так і не стали стійкими стереотипами геополітичної свідомості як важливої складової політико-географічного образу.

Подібними загалом є географічні образи макрорайонів і в економіко-географічному та геоетнокультурному вимірах. Лише деякі з макрорайонів виділяються в цьому контексті помітною специфікою: з економіко-географічного погляду - це Донецький та Харківсько-Дніпровський, з етногеографічного - АР Крим, Донецький, Одеський, Закарпатський і Буковинсько-Північно-Бессарабський, з релігійно-географічного - Галицький, Закарпатський та Кримський. Разом з тим, через неадекватну інформаційну політику відмінності цих районів в буденних уявленнях суспільства суттєво гіперболізовані.

⁷ Склярська О. І. Політико-географічні процеси в Закарпатській і Чернівецькій областях: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. - С. 48

Таблиця 1. Структура політико-географічних образів макрорайонів України⁸

Суспільно-географічні макрорайони України	Найбільш суттєві історико-географічні моменти	Важливі соціально-економіко-географічні передумови	Основні риси геоетнокультурного складу населення та етнокультурних взаємин	Деякі суттєві риси геополітичної свідомості та напрями політичної активності населення	Загальні особливості поширення та електрального впливу політичних сил
Закарпатський (Закарпатська обл.)	Тривалий історичний розвиток у відриві від інших українських регіонів. Перебування в складі сусідніх держав, найбільше – у складі Угорщини. Слабка втягнутість в український національно-культурний рух до XX ст. Ідентифікація з українською державністю на Хустському вічі (січень 1919 р.) та в часи Карпатської України (1939р.).	Найнижчий рівень урбанізації населення (менше 40%) і водночас найвищий коефіцієнт його природного приросту. Помітне відставання в промисловому розвитку. Валовий регіональний продукт приблизно удвічі менший, ніж у середньому по державі.	Частка етнічних українців – 80,5%. Проблема русинства як псевдо-етнічної групи. Найбільша етнічна меншина – угорці (12,1%). Порівняно високий ступінь етнологічної та етнотомовної відповідності в структурі населення. В релігійній структурі – переважання громад УПЦ (МП), Ужгородської Мукачівської греко-католицької єпархії, організації не пов'язаної з УТКЦ, а також Угорської реформатської церкви. Мале представництво УПЦ КП.	Підтримка більшістю населення незалежного державно-політичного розвитку України. Пріоритет економічної складової у баченні державних інтересів. Деяка популярність серед меншості населення автономістських ідей, виняткової пріоритетності регіональних інтересів. Деяке відчуження від сусідніх районів. Політичне русинство як особливий варіант сепаратизму. Поширення серед угорської групи ідеї створення Притисянського адміністративного району.	Активність на виборах є порівняно низькою. Приблизно 40% виборців готові підтримати українські національно-демократичні сили. Значний вплив адміністратури та місцевих великих бізнес-груп.
Буковинсько-Північно-Бесарабський (Чернівецька обл.)	Історична пов'язаність з Галичиною. Тривале перебування в складі Молдавської держави. Українське культурно-політичне піднесення у XIX – на поч. XX ст. Буковинське віче (листопад 1918 р.) про приєднання до ЗУНР. Окупація Румунією впродовж 20-30-х років XX ст.	Низький рівень урбанізації населення (близько 40%). Вищий середній значень коефіцієнту його природного приросту. Виробництво промислової продукції та обсяги валового регіонального продукту на одну особу є найменшими в державі.	Частка етнічних українців – 75,0%. Найбільші етнічні групи – румуни (12,5%) і молдавани (7,3%). Порівняно високий ступінь етнологічної та етнотомовної відповідності. В релігійній структурі – переважання громад УПЦ (МП) (понад 30%). Частка громад УПЦ КП є меншою 20%.	Досить значна підтримка незалежного державно-політичного розвитку України, особливо у Буковинській частині. Посилення культурної та економічної складової у баченні державних інтересів. Недостатня інтегрованість в українське суспільство румунської етнічної групи.	Активність громадян на виборах є дещо нижчою середніх по Україні значень. Провідний вплив українських національно-демократичних сил (понад 50%). У віддалених бесарабських районах більший вплив адміністратури. Зберігається у цій частині області і деякий вплив комуністичної ідеології.

⁸ Джерела: 1. Атлас історії української державності / В. Грицяк, І. Дикий, І. Ровенчак. – Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2013. 2. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К.: Державний комітет статистики України, 2003. 3. Статистичний щорічник України за 2013 рік. – К.: Техніка, 2014.

Волинський (Волинська і Рівненська обл.)	Багаті традиції української державності князівського періоду. Пов'язані з високим ступенем державності в українській державотворчій процесі. Волинська – один з основних епіцентрів боротьби УПА за незалежність України в часі Другої світової війни та в повоєнний період.	Рівень урбанізації суттєво нижчий середнього (приблизно 50%). Додатний природний приріст. Значно менші середні значення валового регіонального продукту на одну особу.	Дуже високий ступінь етнічної однорідності (частка етнічних українців становить близько 96%). Велика перевага православного населення (приблизно однакові співвідношення вірних УПЦ КП та УПЦ (МП)).	Значна підтримка незалежного державно-політичного розвитку України. Поєднання культурної та економічної складових у трактуванні державних інтересів. Переважає бачення України як національної держави.	Активність громадян на виборах значно вища, ніж в середньому по Україні. Переважаючий вплив українських національно-демократичних та націоналістичних сил (60-75%). У віддалених польських районах більший вплив адміністративних, є також і незначний вплив комуністичної ідеології.
Галицький (Івано-Франківська, Львівська і Тернопільська обл.)	Багаті традиції української державності князівського періоду. Галичина – епіцентр українського політичного руху другої пол. XIX – поч. XX ст. Утворення ЗУНР. Діяльність ОУН-УПА впродовж 30-40 – х років XX ст. Львів – символ культурно-політичного опору більшовицькій владі впродовж 60 – 80 х років XX ст.	Рівень урбанізації нижче середнього по Україні (понад 50 %). Коефіцієнт природного приросту від'ємний, але дещо вищий середніх значень. Значно менші середнього рівня обсяги валового регіонального продукту на одну особу. Деіндустріалізація Львівської та низький рівень індустріалізації Тернопільської області.	Дуже високий ступінь етнічної однорідності (частка етнічних українців становить понад 96%). Велика більшість населення – греко-католики. На півночі Тернопільської області переважає православне населення, переважно УПЦ КП.	Активна підтримка незалежного державно-політичного розвитку України. Пріоритетність етнокультурної складової у баченні державних інтересів. Невизначеність економічних аспектів патріотизму. Яскраво виражене бачення України як національної держави.	Активність громадян на виборах значно вища, ніж в середньому по Україні. Домінуючий вплив українських національно-демократичних та націоналістичних партій (80-90 %). У більших містах – українських ліберально-демократичних (до 30%).
Подільсько-Поліський (Вінницька, Житомирська і Хмельницька обл.)	Давні традиції української державності за певної віддаленості від найбільших центрів українського культурно-політичного руху. Активні воєнні дії в часи українських революцій 1648 -1676 рр. та 1917 – 1921 рр. Кам'янець-Подільський як один з найяскравіших історичних центрів України.	Невисокий рівень урбанізації. Від'ємний природний приріст, значно нижчий середніх значень. Недостатній індустріальний розвиток. Значний потенціал агробізнесу.	Досить високий ступінь етнічної однорідності (частка етнічних українців становить понад 92%). Понад 98% з них вважають рідною українську мову. Частка етнічних росіян – близько 4%. Найбільше в Україні зосередження етнічних поляків (у Житомирській обл. - 3,5%). В релігійно-конфесійному аспекті – переважання громад УПЦ (МП) та УПЦ КП. Досить значна кількість громад РКЦ в місцях компактного проживання етнічних поляків.	Досить значна підтримка незалежного державно-політичного розвитку України. Поєднання економічної та культурної складових у трактуванні державних інтересів. Соборницькі орієнтації. Локальні прояви радянської ментальності.	Активність громадян на виборах є здебільшого середньою по Україні. Вплив українських національно-демократичних та націоналістичних сил коливається в межах 40 – 55%. До 20% населення готові проголосувати за лівоцентристські партії. Менше 6% населення орієнтується на прокомуністичні сили.

Центрально-Південний (Київська, Кіровоградська, Черкаська обл., м. Київ)	Давні традиції української державності часів Київської Русі й козащини. Київ – символ та епіцентр боротьби за незалежну Україну в 1917 – 1921 рр. та в новітні часи.	Дещо вищий середнього (завдяки столиці) рівень урбанізації населення. Демографічна ситуація в Києві значно краща, ніж в областях, де відбувається суттєве природне скорочення населення. Поліризація промислового розвитку: переважили Київ і недостатньо економічно розвинута периферія.	В областях значний ступінь етнонаціональної однорідності (частка етнічних українців становить понад 91%). Частка українців з рідною російською мовою тут досягає 2%. У великих містах – понад 10%. Частка росіян в областях – понад 6%. В столиці, м. Києві, питомі етнічних українців понад 82%, з них 85,8% вважають рідною українську мову. Частка населення з рідною російською мовою у столиці – 25,3%. В регілітно-конфесійному аспекті - велика перевага православного населення (приблизно однакові співвідношення вірних УПЦ КП та УПЦ (МП)).	Досить значна підтримка незалежного державно-політичного розвитку України. Поєднання економічної та культурної складових у трактуванні державних інтересів. Соборницькі орієнтації. Локальні прояви радянської ментальності	Активність громадян на виборах є здебільшого середньою по Україні. В областях вплив українських національно-демократичних та націоналістичних сил коливається в межах 40 – 55%. До 20% населення готові проголосувати за лівоцентристські партії. Менше 7% населення орієнтується на прокомуністичні сили. В столиці дещо нижчим є рівень електоральної активності та більша підтримка ліберально-демократичних сил.
Центрально-Лівобережний (Полтавська, Сумська, Чернігівська обл.)	Історичні традиції Чернігівського князівства. Центральне Лівобережжя – осередок Гетьманщини і формування старшинських еліт, епіцентр українського культурно-політичного відродження кінця XVIII – першої половини XIX ст.	Дещо нижчий середнього рівень урбанізації населення (приблизно 65%). Найгірша демографічна ситуація в державі з найвищими показниками депопуляції населення. Диференціація промислового розвитку: достатньо сприятлива ситуація на Полтавщині та суттєве відставання Чернігівщини. Значний потенціал агробізнесу.	Суттєве переважання етнічних українців в етнонаціональній структурі населення (понад 91%). Частка етнічних росіян – близько 7% (компактно проживають у великих містах, а у Сумській області – в окремих районах сільської місцевості). Населення з рідною українською мовою – приблизно 87%, російською – понад 12%. В конфесійній структурі – перевага вірних УПЦ (МП).	Переважаюча підтримка незалежного державно-політичного розвитку України. Поєднання економічної та культурної складових у трактуванні державних інтересів. Соборницькі орієнтації. Поширеність проявів радянської ментальності в депресивних та периферійних районах.	Активність громадян на виборах є здебільшого середньою по Україні. Рівень підтримки українських національно-демократичних сил – до 55%. До 20% населення готові проголосувати за лівоцентристські партії.

Дніпровсько-Харківський (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська обл.)	Пізніше, порівняно з центральними районами, масове заселення території у зв'язку з історією козацтва (запорізького та слобідського), починаючи з XVII ст. Велика роль індустріалізації в процесах соціально-економічного освоєння. Українське культурне піднесення на Слобідській Україні на поч. XIX ст. Харків – перша столиця УРСР, провідний машинобудівний вузол. Придніпров'я – провідна металургійна база країни.	Високий середній рівень урбанізації (близько 80%). Від'ємний природний приріст, дещо нижчий середніх значень. Дніпровсько-Харківський регіон – лідер економічного розвитку, основний донор державного бюджету.	Попри суттєве переважання етнічних українців (73%), частка населення з рідною українською мовою є помітно меншою (близько 56%). Значна частка етнічних росіян (понад 21%) і ще більша частка населення з рідною російською мовою (майже 40%). Характерна біполярна модель: російськомовне велике місто – українськомовна сільська округа. В конфесійній структурі – перевага вірних УПЦ (МП).	Переважаюча підтримка незалежного державно-політичного розвитку України. Пріоритет економічної складової бачення державних інтересів. Територіальний патріотизм. Локальне поширення автономістських та проросійських настроїв, ідей відновлення СРСР. Прояви радянської ментальності. Поширеність радянських уявлень про українську державність.	Активність громадян на виборах є порівняно високою. Електорат найбільш потенційно готовий відголосувати за впливові українські ліберально-демократичні й центристські сили, особливо за умови підтримки місцевих бізнес-еліт (понад 40%). Суттєвий вплив адміністрації на підтримку українських національно-демократичних сил – не більше 20%. Потенційний електорат компартії та проросійських політичних сил – не менше 10%.
Донецька, Луганська (Донецька, Луганська обл.)	Тривалий період домінування кочових і напівкочових культур. Масове заселення території, починаючи з XVII ст., у зв'язку з історією козацтва та індустріалізацією. Перетворення Донбасу на поч. XX ст. в головну палину та металургійну базу Росії. Порівняно невисокий ступінь втягнутості в українські державотворчі процеси першої половини XX ст.	Найвищий рівень урбанізації населення (близько 90%) і високі темпи його депопуляції. Висока концентрація засобів виробництва у промисловості. Найякісніший стратегічно важливих виробництв і, разом з тим, - широке поширення нерентабельних (дотаційних) підприємств та депресивних міст.	Порівняно невелике переважання етнічних українців (близько 57%), насамперед на півночі району. Значна частка етнічних росіян (понад 38%), особливо у південно-східній частині. В етномовній структурі – переважання населення з рідною російською мовою (понад 72%). Порівняно менший ступінь релігійності населення. Серед вірних – переважання громад УПЦ (МП).	Високий ступінь регіональної самосвідомості та радянської політичної ментальності. Переважаюче бачення України як складової радянської імперії. Низький рівень українського патріотизму на основі місцевих економічних інтересів. Поширеність проросійських настроїв. Штучно реконструйоване донське козацтво як основний осередок проросійських впливів.	Рівень електоральної активності суттєво залежить від адміністративних меж. Визначальний адміністративно-електоральний вплив місцевих бізнес-середовищ. Підтримка українських національно-демократичних сил не перевищує 15%. Залежно від адміністративних розкладів достатньо високою може бути підтримка комуністичних та маргінально-проросійських політичних сил, якщо вони будуть ідентифікуватися як «наші-місцеві».

Центрально-Причорноморський (Миколаївська і Херсонська обл.)	Давньогрецький поліс Ольвія. Тривалий період домінування кочових і напівкочових культур. Перебування складі Кримського ханства з XV ст. Запорозькі козацькі впливи. Масове заселення з кінця XVIII ст. Значення центрів суднобудування.	Приблизно середній рівень урбанізації населення (біля 64%). Від'ємний природний приріст на рівні загальноукраїнських значень. Середній рівень економічного розвитку Миколаївщини та деяке відставання Херсонщини. Ще недостатньо використаний великий потенціал агробізнесу та водного транспорту.	Частка етнічних українців – понад 81%, населення з рідною українською мовою – приблизно 70%. Етнічні росіяни формують найбільшу етнічну групу (біля 17%) і зосереджені переважно у містах. Біполярна модель: Російськомовне велике місто – українськомовна сільська округа. В релігійно-конфесійній структурі населення – перевага православних УПЦ (МП). Значною також є і кількість віруючих-протестантів.	Переважача підтримка незалежного державно-політичного розвитку України на основі насамперед економічних інтересів. Переважання територіально-патріотизму над культурним. Локальне поширення проросійських настроїв. Прояви радянської ментальності. Поширеними є і радянські уявлення про українську державність.	Активність громадян на виборах є дещо нижчою, ніж в середньому по Україні. Суттєвий вплив адміністратури та місцевих бізнес-еліт, за підтримки своїх більшості підтримати центристські політичні сили. Рівень підтримки українських національно-демократичних партій – не більше 25%. Зберігається вплив комуністичних сил (до 10%).
Одеський (Одеська обл.)	Давньогрецький поліс Тра. Тривалий період домінування кочових і напівкочових культур. У складі Кримського ханства та Османської імперії. Масове заселення з кінця XVIII ст. та політика захопчуальної іноземної імміграції. Одеса – провідний торговельний порт та найбільше місто України на поч. XX ст. Активна культурна і політична діяльність української громади в кінці XIX – на поч. XX ст. Румунська окупація регіону в 1941 –1944рр.	Приблизно середній рівень урбанізації населення (67%). Від'ємний, але дещо вищий, ніж в середньому, природний приріст. Нижчі середні значення валового регіонального продукту на одну особу. Суттєве відставання в промислово-розвитку. Недостатньо використаний потенціал водного транспорту.	В Одеській області розміщений найбільш етнічно поліареальний історичний район України – Південна Бессарабія, де компактно проживають українці, росіяни, болгари, молдавани, гагаузи. Частка етнічних українців загалом по області – 62,8%, етнічних росіян – 20,7%, болгар – 6,1%, молдаван – 5,0%. Населення з рідною українською мовою становить лише відносно більшість (46,3%) і суттєво переважає в північній частині області. В Одесі та південній Бессарабії перевагу має населення з рідною російською мовою (загалом в області 41,9%). Поліконфесійний склад населення за переваги православних УПЦ (МП) та наявності значної кількості протестантів й атеїстів. Керівництво єпархії УПЦ (МП) часто займає деструктивну позицію щодо української державності. В регіоні діє низка релігійно-політичних центрів відверто антиукраїнського спрямування.	Підтримка незалежного державно-політичного розвитку України на основі насамперед регіонально-економічних інтересів. Досить помітне поширення проросійських настроїв та ідей відновлення СРСР. Широка прояви радянської ментальності. Широка поширеність радянських уявлень про українську державність.	Активність громадян на виборах є порівняно високою. Суттєвий вплив на результати виборів адміністратури та місцевих бізнес-еліт. У м. Одеса – достатньо широкий діапазон ідеологічних симпатій: від ліберально-демократичних до комуністично-проросійських, а їхній розподіл суттєво залежить від впливовості місцевих лідерів. Рівень підтримки українських національно-демократичних сил в регіоні досягав 20%. Зберігається впливовість комуністичної партії (на рівні 6-8%).

Кримський (АР Крим)	Традиції давньогрецьких полів.Кримсько-татарська державність. Севастополь – морська база Росії. Кримська війна (1853 – 1856 рр.) і оборона Севастополя. Короткий період боротьби УНР та Української Держави за Крим. Крим як останній присток білгородської-го руху. Більшовицький терор 1920- 1921 років. Утвердження в радянській свідомості стереотипів про нібито особливі подвиги севастопольців і кримчан загалом в російській і радянській історії. Депортація кримських татар у 1944 році. Включення до складу УРСР у 1954 році.	Дещо нижчий середнього рівень урбанізації населення (62,7%). Від'ємний, але дещо вищий, ніж в середньому, його природний приріст. Суттєве відставання в промисловому розвитку. Показники валового регіонального продукту на одну особу значно менші середньо українських значень. Недостатньо विकристанний потенціал водного транспорту та рекреаційного господарства.	Крим – єдиний в Україні регіон, де етнічні українці становлять абсолютну меншість (24,3%), а більшістю є етнічні росіяни (58,3%). Особливо суттєвою є перевага етнічних росіян у великих містах – Сімферополі, Севастополі, Керчі. Значно меншою питомою вагою українців є частка населення з рідною українською мовою (10%). За часи незалежності України кількість кримських татар зросла у понад 6 разів і досягла 12% усієї людності. Особливістю етнічної-нальної структури населення Криму є наявність значної кількості населення, яке народилося поза межами України – в Росії та Узбекистані. Крим – найбільш поліетнічний район. Серед православних конфесій переважає УПЦ (МП), структури якої в районі відзначаються нетерпимим ставленням до інших християнських конфесій. Кримські татари – мусульмани-суніти.	Слабка підтримка незалежного державно-політичного розвитку України. Низький рівень інтегрованості в загальноукраїнські суспільно-політичні процеси. Широке поширення сепаратистських проросійських настроїв, радянської ментальності та ідей відновлення СРСР. Переважаюча орієнтація кримських татар на створення національної кримсько-татарської автономії в складі суверенної України.	Переважаюча підтримка політичних сил, орієнтованих на політичне і культурне зближення з Росією, особливо за підтримки адміністратури. За українські національно-демократичні сили, підтримувані меджілісом кримсько-татарського народу, голосувало до 15% виборців. Зберігається значний вплив комуністичних сил.
---------------------	--	--	--	--	---

Більш диференційованою за макрорайонами є електоральна активність населення, виявляючи при цьому більш суттєві особливості геополітичної свідомості. Як свідчить аналіз останніх виборів президента України та парламентських виборів⁹, основною рисою їхньої географії є значна диференціація у підтримці політичних сил різних геополітичних орієнтацій між макрорайонами історичного ядра України (Закарпатський, Галицький, Волинський, Буковинсько-Північно-Бессарабський, Подільсько-Поліський, Центральньо-Правобережний, Центральньо-Лівобережний) та територіями дещо пізнішого масового заселення (Дніпровсько-Харківський, Донецький, Центральньо-Причорноморський, Одеський та Кримський макрорайони). Але виникнення такої ситуації аж ніяк не можна вважати якимсь іманентним культурно-цивілізаційним розломом. Насправді, у такому розподілі симпатій виборців проявлялись не лише відмінності геополітичних поглядів громадян, але й суттєва роль адмінресурсу та місцевих великих фінансово-бізнесових груп, яким вигідно було з кон'юктурних міркувань, використовуючи ідеологічні спекуляції, мобілізувати в певному напрямі

електорат, спираючись на окремі етногеографічні реалії та міжрайонне історико-культурне відчуження.

Отже, структура географічних образів виявляє як лінії територіально-політичної міжрайонної пов'язаності, так і несформованість загальнонаціональної політичної ідентичності, неузгоджене бачення перспектив національно-державного розвитку, що не дає підстав для формування політико-географічного образу України як цілісної консолідованої держави. Очевидними при цьому є негативні наслідки тривалої політики провокування міжрайонного несприйняття, яку проводили в радянський період та вже в новітні часи, і недостатність сучасних заходів щодо зміцнення міжрегіональних зв'язків. Зберігається надто багато чинників міжрегіонального відчуження, створених або цілеспрямованою деструктивною діяльністю чи, навпаки, – бездіяльністю. Тобто, загалом в державі достатньо об'єктивних передумов територіально-політичної консолідації українського суспільства у поєднанні зі збереженням регіональної самобутності, *але їхня реалізація є проблематичною як через несприятливі зовнішні впливи, так і через відсутність відповідного інформаційного забезпечення.*

⁹ Дністрянський М. С. Політична географія України. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 250 – 288

ЛІТЕРАТУРА

- Атлас історії української державності* / В. Грицеляк, І. Дикий, І. Ровенчак. – Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2013.
- Влах М. Р. *Поняття географічний образ в гуманістичній географії // Проблеми української термінології: зб. наук. пр.* – 2014.
- ДЕРГАЧЕВ В. А. *Геополитический словарь-справочник.* – К.: КНТ, 2009.
- Дністрянський М. С. *Закони геополітики: історичні міфологеми, ідеологічні установки чи реальні глобальні тренди // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* – 2013. №16.
- Дністрянський М. С. *Політична географія України.* – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014.

- ДНІСТРЯНСЬКИЙ М. С. Суспільно-географічне макрорайонування України: нові методологічні підходи і пропозиції // *Limes*, 2014.-Т. 1.
- Замятин Д. Н. *Метагеография: Пространство образов и образы пространства*. – М. : Аграф, 2004.
- Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К.: Державний комітет статистики України, 2003.
- Статистичний щорічник України за 2013 рік. – К.: Техніка, 2014.
- СКЛЯРСЬКА О. І. *Політико-географічні процеси в Закарпатській і Чернівецькій областях: монографія*. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011.
- DANIELS S. *Place and Geographical Imagination* // *Geography*, 1992. №4.

2013. szeptember 20.
A 2013/2014-es tanév ünnepélyes megnyitója.

AZ UKRAJNAI PÉNZÜGYI SZOLGÁLTATÁSOK ÁLLAMI SZABÁLYOZÁSÁNAK FEJLŐDÉSE – KIEMELTEN A HITELSZÖVETKEZETI SEKTOR PÉLDÁJÁN

BACSÓ RÓBERT

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Gazdaságtudományi Tanszék, tanszékvezető, egyetemi docens

Jelen tanulmány az ukrajnai pénzügyi szolgáltatások piacának állami szabályozásához kapcsolódó fejlődési sajátosságokat taglalja olyan formában, hogy a pénzügyi szolgáltatások állami szabályozásának periodizációját analizálja. A tanulmányban arra az eredményre jutottam, hogy a Nemzeti Pénzügyi Szervezetek Felügyeleti Bizottsága tevékenyen hozzájárult az Ukrajnai pénzügyi szolgáltatások piacának a szervezeti megalakulásához és a pénzügyi válság által kiváltott problémák megoldásához.

ABSTRACT

У статті проаналізовано утвердження державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг в Україні. У роботі видокремлено періодизацію розвитку державного регулювання із врахуванням функціонування державного регулювання цієї сфери фінансового ринку. Зроблено висновок про суттєвий вплив державного органу нагляду за ринком (Нацкомфінпослуг) на утвердження та стабілізацію розвитку ринку небанківських фінансових послуг у передкризовий та посткризовий періоди.

Kiemelkedő helyet foglal el az ukrajnai hitel-szövetkezetek szabályozásában az állami szerepvállalás. A hitelszövetkezetek állami szabályozásának célja, hogy biztosítsa a hitel-szövetkezetek teljes értékű, hatékony, átfogó fejlődését Ukrajnában, a fogyasztói jogok védelmét, pénzügyi szolgáltatások és a hazai, nem banki, pénzügyi integrálódását a világ pénzügyi rendszerébe.

A hitelszövetkezetek működését az állam közvetlenül vagy közvetve befolyásolja. Az ukrajnai pénzügyi szolgáltatások piacán közvetlen befolyással rendelkezik az Ukrajnai Pénzügyi Szervezetek Nemzeti Felügyelete. Közvetett módon pedig a hitelszövetkezeti

piacra az Ukrajnai Állami Pénzügyi Megfigyelő Szervezet, Ukrajna Állami Adóhivatala, valamint az Ukrán Nemzeti Bank.

Ukrajna hitelszövetkezeti szabályozása néhány fejlődési szakaszon ment át. Megemlítendő, hogy a szövetkezeti hitelezés, mint a pénzügyi szolgáltatások piacának egyik szegmense, állami szabályozás alá esett.

Meg kell jegyezni, hogy 2003-ig, azaz az Ukrajnai Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének létrejöttéig a hitelszövetkezeti piac ugyanúgy, mint a pénzpiaci szolgáltatások egyéb szegmenseinek (a biztosítási piacon kívül) felügyeletét egyetlen állami

szervezet sem gyakorolta. Ezért a hitelszövetkezetek teljesen szabadon fejlődhettek, működhettek. Ez az állapot a következőkkel magyarázható:

Elsősorban az 1990-es évektől a hitelszövetkezeti rendszerek állami szabályozásában (mint az egész pénzügyi rendszerben) két ellentétes tendencia alakult ki. Egyik oldalról a dinamikusan növekvő piac „erős kezét” követelt. Másrésről a nemzetközi pénzügyi szervezetek versenyt hirdettek a vállalkozói tevékenység deregulálására. Mindkét tendencia párhuzamos működése miatt elkerülhetetlen lett az adminisztrációs reform Ukrajnában. A külföldi liberális társadalmi-gazdasági tapasztalatokkal ellentétben Ukrajnában erősödik a fiskális és az adminisztratív nyomás a pénzügyi szereplőkre. Az utóbbiak igyekeznek a nehéz körülményekhez adaptálódni, csak formálisan megfelelni számos szabályozási folyamatnak.

Másodsorban, a hitelszövetkezeti rendszer Ukrajnában csak a XX. század 90-es éveiben született újjá, hisz a szovjethatalom idején olyan fogalom, mint hitelszövetkezet, nem létezett. Biztosítási piac működött a szovjethatalom éveiben, melynek felügyeletét a 90-es évek elejéig több szervezet gyakorolta: Derzsszrah (USZSZK – 1991-ig), Ukrderzsszrah (1991–1993), a Biztosításpiaci Felügyelet (1993–2000), Ukrajna Pénzügyminisztériuma (2000–2001). Tehát látható, hogy a biztosítási piac állami felügyeletének Ukrajnában voltak előzményei, ellentétben a hitelszövetkezeti szektorral, ami az új piaci és gazdasági feltételek létrejöttével született meg.

Megjegyzendő, hogy elég fontos szerepet játszott Ukrajna Nemzeti Bankja (NBU) a hitelszövetkezeti szektor működésének rendszerezésében a 90-es évek elején. Az NBU saját hatáskörén belül egyeztetette a hitelszövetkezetek alapszabályzatát (hitelek folyósítása és elszámolása terén). Ezen alapszabályzatokat

az NBU regionális hivatalainak vezetői hagyták jóvá.

A pénzügyi piac állami felügyeletének megerősítésében fontos szerepet játszott a Miniszteri Kabinet Pénzpiaci Koordinációs Tanácsának megalakulása (2000 novemberében), ami a pénzügyi szektor politikájával foglalkozott a Miniszteri Kabinetben belül. E Koordinációs Tanács dolgozta ki azokat a koncepcionális dokumentumokat, amelyek megalapozták a nem banki pénzügyi szervezetek jövőbeni működésének állami felügyeletét. A Koordinációs Tanács megrendelésére elkészített felmérés eredménye arról tanúskodott, hogy 1999-ben kb. 500-600 hitelszövetkezet működött Ukrajnában, de csak 250-275 számolt be az államnak az évi tevékenységéről [8].

A hozzávetőleges adatok a hitelszövetkezetek bejegyzéséről azzal magyarázhatóak, hogy törvényileg két különböző módon lehetett bejegyeztetni a hitelszövetkezeteket: helyi önkormányzati hivatalokban, a társadalmi szervezetekkel megegyező módon, helyben történő alapszabályzat bejegyzésével. Másrésről a törvényi előírásokban nem volt kidolgozva a hitelszövetkezetek bejegyzésének egységes nemzeti rendszere. Ezzel magyarázható, hogy ebben az időben csak hozzávetőleges adataink vannak az Ukrajnában működő hitelszövetkezetek számáról, és azzal is, hogy nem volt olyan orgánus, ami egységesen regisztrálta volna ezeket a szövetkezeteket. Az NBU adatai szerint 1999-ben Ukrajnában 257 hitelszövetkezet működött, amelyeknek összesített aktívái 18 millió hr. Ez Ukrajna GDP 0,03%-át tette ki [8] (1. táblázat).

1. táblázat. A pénzügyi szolgáltatói piac működésének speciális törvényi rendelkezései és állami felügyeleti szervei 1991–2000 között*

№	Pénzügyi szolgáltatói szervezet típusa	Speciális törvény vagy szabályozás	Állami felügyeleti szerv	Statisztikai adatok 2000. év elejére		
				Bejegyzett, db	Működő, db	A forgalom aránya a GDP-hez, %
1	Hitelszövetkezetek	„Az Ukrajnában működő hitelszövetkezetek ideiglenes rendelkezése”, „A hitelszövetkezet általános alapszabálya”	Nem volt. A Nemzeti Hitelszövetkezetek Ukrajnai Szövetsége institutionális felügyeleti rendszerébe tartozó tagok implementálták az egységes működési standardokat és pénzügyi normatívákat, a pénzügyi monitoring rendszerét és könyvvizsgálói szabályokat, a szakemberek minőségellenőrzését.	600	275	0,03
2	Biztosítók	A „Biztosításról” szóló törvény, a „Biztosítási tevékenységet felügyelő Bizottság” rendelkezései, valamint az Ukrán Miniszteri Kabinet rendelkezései.	Pénzügyi Szolgáltatások és Piacok Igazgatósága az Ukrajnai Miniszteri Kabinetben belül (az adminisztratív reform lebonyolításáig 1999-ig különálló organum – a biztosítási tevékenység felügyelő Bizottsága).	263	200	0,89
3	Magánnyugdíjpénztárak	Nincs	Nincs	100	20	0,003
4	Lízing cégek	A „Lízingről” szóló törvény	Nincs	-	-	0,37
5	Zálogházak	Az USZSZSZK Miniszteri Tanácsának rendelkezése „A zálogház általános alapszabályáról”	Nincs	-	-	-

* Saját számítás a [8] alapján.

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy az NBU nem végezte el a megfelelő operatív ellenőrzést annak érdekében, hogy e jelentések idejében, rendszeresen és pontosan beérkezzenek, nem végzett rendszeres és kötelező ellenőrzéseket a leadott adatok hitelességével kapcsolatban. Kétségtelen, hogy a statisztikák hitelességét illetően a hitelszövetkezetek pénzügyi tevékenysége csak a NAKSU-tagoknak volt megbízható, ami akkoriban az egyetlen hitelszövetkezeteket tömörítő szervezet volt Ukrajnában. Ez az állapot azzal magyarázható, hogy a NAKSU (A Nemzeti Hitelszövetkezetek Ukrajnai Szövetsége) önszabályozó

mechanizmusának köszönhetően vált lehetővé a hitelszövetkezeti szektor pénzügyi állapotának állandó megfigyelése, hisz tagjait kiterjesztett pénzügyi beszámolásra kötelezte. 2000-ben a NAKSU-nak 102 szövetkezet volt a tagja Ukrajna 19 régiójából; 30 szövetkezet potenciális tagsággal. Így az analitikus beszámolók kb. 20%-a tekinthető hitelesnek.

Azon hitelszövetkezetek működéséről, melyek nem voltak NAKSU-tagok, azok működéséről és tevékenységéről nem találunk adatokat. Ennek tudatában feltételezhetjük, hogy ezek a hitelszövetkezetek kétséges módon hajtották végre az alapszabályban foglalt szisztematikus

feladatokat a pénzügyi piacon. Indirekt módon bizonyítható, hogy a pénzügyi piramisok „hitelszövetkezet” néven működtek, amit néhány rezonáns ügy is bizonyít. Az e fajta visszaélés a törvényi hiányosságoknak és a kontrol hiányának tudható be (legismertebb ügy a „Pingvin” hitelszövetkezet Bila Cerkov városából, amely 1997-ben majdnem 10 000 állampolgár pénzét tüntette el).

A hitelszövetkezeti szektor 90-es éveinek fő problémái a következők voltak [8]:

1. A teljes és átfogó speciális törvényi előírások hiánya, valamint a kooperációról szóló kerettörvény hiánya;
2. Az állami felügyelet és kontrol hiánya;
3. A pénzügyi stabilitást biztosító hatékony mechanizmusok és a betétesek érdekei megvédésének hiánya;
4. A hitelszövetkezeti eszme diszkreditálása a különböző, fiktív módon, „piramiszjáték” elvén működő hitelszövetkezetek tevékenységének következtében;
5. A hitelszövetkezeti rendszerben tevékenykedők szakmaiságának alacsony szintje, valamint a vezetők megfelelősége ellenőrzésének (szertifikációjának) hiánya;
6. A gazdasági szereplők, valamint a lakosság alacsony informáltsága a pénzügyi szolgáltatások lehetőségeiről, amelyeket a hitelszövetkezetek nyújthatnak.

2000-től a „Pénzügyi szolgáltatásokról és a pénzügyi szolgáltatások állami szabályozásáról” szóló törvény elfogadásáig a pénzügyi intézmények tevékenységét a Pénzügyi Szolgáltatások és Piacok Igazgatósága végezte, amely Ukrajna Pénzügyminisztériumának strukturális egysége volt. Az Igazgatóság strukturális alegységeinek feladata a nem banki pénzügyi szervezetek és intézmények, hitelszövetkezetek, magánnyugdíjpénztárak, befektetési vállalkozások, biztosítók általános szabályozása,

törvényi alapok kidolgozása volt, valamint az engedélyezés és ellenőrzés biztosítása.

2001 júliusában fogadták el Ukrajnában a „Pénzügyi szolgáltatásokról és a pénzügyi szolgáltatások állami szabályozásáról” c. törvényt, ennek eredményeképp, a nem banki szervezetek felügyeletét (hitelszövetkezetét is) az Ukrajnai Pénzügyi Szolgáltatások Állami Felügyelete végezte. 2002 decemberében megalakul maga a szabályozó orgánus. A szervezet a feladatait ellátni teljes mértékben csak 2003 áprilisa után tudta, miután elfogadták Ukrajna elnökének rendeletét „Az ukrajnai pénzügyi szolgáltatások állami felügyeletének szabályzata” c. dokumentumot. Az állami felügyelő szerv megalakulása Ukrajnában elősegítette a hitelszövetkezetek állami szabályozását, megalapozva a nemzeti hitelszövetkezetek további fejlődését.

Elfogadott, hogy a Felügyelet, mely a pénzügyi szolgáltatások piacon az állami szabályozást végzi, két feladatot lát el: szabályozóit és felügyeletit, amelyek egymástól független tevékenységet jelentenek. A szabályozó funkció a Felügyelet általi jogi-normatív dokumentumok kiadását jelenti, ami állami bejegyzés alá esik, és Ukrajna Igazságügyi Minisztériuma végzi.

A jelenlegi állami pénzpiaci Felügyelet (Nackomfinposlug) mind szervezetileg, mind funkcionálisan több fejlődési szakaszon ment keresztül.

Az első szakaszra (2001–2008) jellemző, hogy ekkor alakult meg kezdő összetétele az Ukrajnai Pénzügyi Szolgáltatások Állami Felügyeletének. A Felügyelet strukturális alegységében megalakították a hitelszövetkezetek tevékenységét szabályozó igazgatóságot. 2003 szeptemberében alakult meg az ukrajnai hitelszövetkezetek állami nyilvántartása. A Pénzügyi Szolgáltatások Állami Felügyeletének megalakulása pillanatától elkezdődött a hitelszövetkezetek teljes körű nyilvántartásba vétele, tevékenységük engedélyeztetése. Az állami nyilvántartás létrehozása elősegítette

a tényleges és az „árnyék” hitelszövetkezetek elkülönülését. Így, 2004-ben, a Felügyelet által elvégezték a hitelszövetkezetek átfogó átregisztrálását és a hitelszövetkezetek tevékenységének engedélyeztetését. Az átregisztrálás pillanatára 1,5 ezer szövetkezetet tartottak számon, amelyekből 500 felelt meg az új regisztrációs követelményeknek.

A Felügyelet által kiadott első normatív-jogi dokumentum a „Hitelszövetkezetek min-taalapszabályzata” volt. 2004 februárjában vették nyilvántartásba az első hitelszövetkezetet az új szabályozás szellemében (a lebergi „Aniszia” egyházi hitelszövetkezet).

A második időszakra (2009–2011) jellemző a Felügyelet strukturális vezetésének radikális változása, valamint újszerű megközelítése. Ezt a megközelítést jellemezte a normatív kritériumok teljesítésének ellenőrzéséről a kockázattértékelésre és a fizetőképesség megfelelésre való átállás jelentette.

Az első lépése ennek a változásnak a Felügyelet strukturális-intézményi reformja volt. Ennek megfelelően ment végbe az átmenet az ágazatról a funkcionális alapokra épülő struktúrára. A régi szerkezet helyett megalakult a regisztrációs, licenenciós és engedélyeztetési osztály, a prudenciális szabályozás osztálya, a felügyeleti szabványok és a pénzügyi intézmények felügyelti osztálya, inspekciós és a felügyelt intézmények ideiglenes adminisztrációjának osztálya. (A reformig 5 osztály létezett: pénzügyi szolgáltatások piacának állami szabályozása, biztosítási felügyelet, a magánnyugdíjpénztárak felügyelete, a hitelintézetek felügyelete és a pénzügyi vállalkozások felügyelete.) Ezen funkciók felosztásának célja az volt, hogy az átmeneti folyamatok megkönnyítése és felgyorsítása érdekében segítse a prudenciális felügyeletre való átállást, ami a fizetőképesség megfelelésének ellenőrzésére irányul, valamint segítse a nemzetközi pénzügyi beszámolói standardok ukrajnai bevezetését.

A prudenciális felügyelet bevezetése a Felügyelet 2010. július 15. kelt 585. sz. rendelkezése «Про затвердження Концепції запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами та Програми розвитку системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами» [5] alapján történt. A hitelszövetkezetek piacán a prudenciális felügyelet a következők által valósul meg:

- a fizetőképességi kritériumoknak és normatíváknak betartása, az aktívák minősége, a műveletek kockázata és likviditása a pénzügyi intézmények stabil működésének biztosítására;
- a tőke megfelelés szinten tartása, a termékeny és terméketlen aktívák arányának ellenőrzése;
- tartalékok minőségi megfelelése, amelyek a fedezetet biztosítják a vissza nem fizetett hiteleknek;
- a kritériumok betartása a hitelszövetkezetek irányítás-minőség rendszerében.

Azaz, a hitelszövetkezeti rendszerben a prudenciális felügyelet olyan felügyeleti rendszert jelent, ahol az Állami Felügyeleti Szerv legnagyobb figyelme a rendszerezett értékelések bevezetésére összpontosul a hitelintézetek komplex pénzügyi állapotának, tevékenységük eredményességének és a vezetés kvalitatív megfelelése az ukrajnai pénzügyi szolgáltatások piacán. A prudenciális felügyeletre való átállás a Felügyelet stratégiai céljaként még 2008-ig meg kellett volna valósulnia. Ám ez a 2008-ban kirobbant válság miatt későbbre tolódott ki, hisz a Felügyelet számára a negatív hatások csökkentése és megszüntetése volt a legfőbb célkitűzés.

Kellemetlen pillanata ennek az időszaknak az volt, hogy a pénzügyi szolgáltatások piacán a piaci szereplők bizalma nagyban csökkent a Felügyelet vezetősége és az állami felügyeleti szervek iránt. Nagy visszhangot keltett

a nem banki pénzügyi intézmények szakmai egyesületeinek 2010.11.23-ai közös nyilatkozata az állami Felügyelet elnökének, Volga V.O. bizalmatlanságáról szól, amit elfogadott az Ukrán Biztosítók Föderációja, Ukrajnai Hitelszövetkezetek Nemzeti Szövetsége és az Összukrajnai Zálogházak Egyesülete. A nyilatkozatukban ezeknek a nem banki pénzügyi intézmények egyesületeinek a képviselői megállapították, hogy a Felügyelet elnöke, Volga V.O. és az állami Felügyelet más vezető beosztottjai fő tevékenységük helyett, ami a piac rendszerének jobbítása és fejlesztése lett volna, átirányították az állami forrásokat arra, hogy rendszeres nyomást gyakoroljanak a nem banki pénzügyi intézményekre, más kritériumoknak megfelelően, ami eltért Ukrajna törvényeitől és a nemzetközi gyakorlatoktól.

Az Állami Felügyelet elnöke olyan publikus nyilatkozatokat tett, amelyek káoszt provokáltak a nem banki pénzügyi szolgáltatások piacán, félrevezetve annak résztvevőit, a pénzügyi intézmények működésében növelték a kockázatot, és növelték a fenyegetést, ha valaki nem végezte el a kötelezettségeit. Ilyen volt például az a nyilatkozata, hogy a pénzügyi intézmények fióktételeinek nagy része nincs jegyzékbe véve, valamint a Felügyelet terveiben az ilyen intézményeket a licenc megfosztásával és az állami jegyzékből való törléssel fenyegette. Ezért 2010 második és harmadik negyedében több mint ezer fióktétel lett jogtalanul kizárva az állami jegyzékből az állami Felügyeletnek köszönhetően.

A vezetőség helytelen viselkedése és felelőtlensége a pénzügyi szolgáltatások piacán a következőkben nyilvánult meg:

1) A regisztrációs, licenc és engedélyezési procedúrák bonyolult összetettsége, olyan követelmények és szabályok bevezetése, amelyek nincsenek összhangban a törvény szellemével, a licenc megvonása mindenféle ok nélkül. A pénzügyi intézmények találkoznak

az állami hivatal elveinek eltiprásával, a hivatalnokok szakszerűtlenségével és hozzá nem értésével. 2010 áprilisáig a fióktevékenység változásai bejegyzéseihez elegendő volt 2 hét, míg Volga elnöksége alatt ugyanez a folyamat 3-4 hónapot igényelt.

2) A hitelszövetkezetek tevékenysége a mikrohitelzési szegmensben gyakorlatilag megbénult az állami Felügyelet munkatársainak szakszerűtlen tevékenysége miatt. A hitelszövetkezeteknek, melyek az átláthatóság elvén működtek, nem volt tartozásuk a befektetőikkel szemben, és megfeleltek az összes normatív kritériumnak, kénytelenek voltak 3-6 alkalommal beadni dokumentumaikat, hogy végre megkaphassák az engedélyeket. Az elutasítás okai különfélék voltak: apró formalitások, melyeknek eredménye, hogy a szükséges licenc hiányában a hitelszövetkezetek működése destabilizálódott, ahogyan az egész piac működése is. Ebben az időben, 2010 első 10 hónapjában, semmilyen pozitív változás nem történt a problémás hitelszövetkezetek életében. Ezért az állami Felügyelet a hitelkooperációk fejlődési terveit eltitkolta (nem hozta nyilvánosságra), nem folytattak konzultációkat a pénzügyi szolgáltatások piacának résztvevőivel, ami erősítette a negatív várakozásokat és a bizonytalanságot a piacon.

3) Helytelen bírságok kiszabása, jogi és más igazságügyi szervek feladatainak kisajátítása, jogi tények helytelen meghatározása, szerződési jogviszonyokba való beavatkozás, a megkötött szerződések feltételeinek saját belátás szerinti magyarázata, a bírósági döntések be nem tartása, és más hasonló esetek.

4) A fellebbezési kérvények formális vizsgálata az állami Felügyelet Fellebbezési Bizottságánál. Gyakorlatilag a Felügyelet minden esetben jogszerűtlen döntéseket hozott, amelyeket alá is támasztott, és nem

állította le ezeknek a határozatoknak a végrehajtását a vizsgálat idejére, nem értesítette a feleket a meghozott döntésekről vagy olyan értesítéseket küldött, melyekből hiányzik mindenféle motiváció. Ha a beszámolók határideje lejárt, nem adtak új határidőt, és nem adtak ki igazolást sem a végre nem hajtott intézkedések hatásának hiányáról.

- 5) A Felügyelet tevékenysége átláthatatlanná vált, és lehetőséget adott arra, hogy egyenlő feltételek mellett a Felügyelet akár egymással ellentétes döntéseket is hozzon két egymáshoz hasonló esetben, és ez a szabályozó tevékenységét is átláthatatlanná és meghatározhatatlanná tette.
- 6) A pénzügyi szolgáltatói piac állapotának eltitkolása a piac résztvevőitől és a társadalomtól.
- 7) A Felügyelet rákényszerítette a piaci szereplőket, hogy a kötelező nyomtatványok, hologramok, speciális jelek megrendelését a pénzügyi szervezetek leányvállalkozása készítse.
- 8) Kenőpénzek elfogadása, melyeket a pénzügyi szervezetek vezetői és munkásai kényszerített továbbképzések útján kaptak.

A nem banki pénzügyi szervezetek egyesületei fenyegetést észleltek a pénzügyi szolgáltatások piacának további működésében és fejlődésében, mert az állami Felügyelet jelentős felhatalmazásokkal bírt a törvény szerint, de nem működött a törvényeknek megfelelően, sőt, olyan jogköröket sajátított ki magának, melyek a törvények szerint nem illették meg,

kijátszotta a törvényeket, figyelmen kívül hagyta a bírósági döntéseket, és így korlátlan hatalmat élvezett.

A kialakított korrupciós tér negatív fényben mutatta a Felügyeletet más nemzetközi pénzügyi egyesületek szemében, ami Ukrajna imidzsének romlásához vezetett az egész világon.

A botrány tetőfokára hágott az állami komisszió körül, mikor annak elnökét, V.O. Volgát letartóztatták 500 000 amerikai dollár kenőpénz elfogadása miatt, ahol jelen volt még a helyettese és egyik segítője is. Ennek következményeképpen felmentették az állásából, ami valamennyire stabilizálta a helyzetet a piac szakmai résztvevői és a Felügyelet között. A fent említett tények ahhoz vezettek, hogy a komisszió teljesen átalakuljon.

A 3. időszakot a szabályozó nevének megváltoztatása jellemezte (2011-től napjainkig). Ukrajna elnökének rendelete alapján eltörölték az állami Felügyeletet (№1069/2011, 2011.11.23-tól), és másik rendelete alapján létrehozták a Nemzeti Felügyeletet, amely szabályozza a pénzügyi szolgáltatások piacát (№1070/2011, 2011.11.23-tól). A Nemzeti Felügyeletet 2012.02.20-án jegyezték be az Egységes Államjogi és Természetes Személyek Nyilvántartásába.

KONKLÚZIÓ

A fentebb említettek fényében konstatálhatjuk, hogy a Nemzeti Pénzügyi Felügyeleti Bizottság tíz éves működésének következtében a piaci szabályozás átláthatóbbá vált, és működésének köszönhetően erősödött a pénzpiaci szolgáltatói tevékenység szerepe Ukrajna nemzetgazdaságában.

IRODALOMJEGYZÉK

- Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» від 12.07.2001 № 2664-III. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.zakon.rada.gov.ua/go/2664-14>.
- Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України [офіційний сайт]. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dfp.gov.ua>.
- Постанова Правління Національного банку України «Про Положення про погодження Статуту кредитних спілок з питань кредитування та розрахунків і надання позичок кредитними спілками» № 25 від 07.02.94 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0041500-94>
- Резолюція професійних об'єднань небанківських фінансових установ про недовіру Голові Держфінпослуг В.О.Волзі. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.unascu.org.ua/main/docs/20101123.docf>
- Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про затвердження Концепції запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг в Україні» від 15.07.2010 р. № 585. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/files/articles/1301/85_4.pdf.
- Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про затвердження примірного статуту кредитної спілки» від 02.10.2003 №67. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_bp/pg_gwcgon.htmf.
- Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про затвердження Стратегічних напрямів діяльності Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України на період до 2008 року» № 3841 від 5 квітня 2005 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.licasoft.com.ua/component/lica/?base=1&id=461628f>
- Стратегія розвитку фінансового сектору України (матеріали Координаційної ради з питань політики фінансового сектору при Кабінеті Міністрів України). – К.:ДП «Видавничий дім «Козаки», 2005. – 256 с.
- Указ Президента України від 11.12.02 № 1153 «Про Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com>.
- Указ Президента України від 04.04.03 № 292 «Про затвердження Положення про Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України». - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uazakon.com>.

IFJÚSÁGI SZERVEZŐDÉSEK JELLEGZETESSÉGEI KÁRPÁTALJÁN

HIDI ÁGNES

Debreceni Egyetem, Közgazdaságtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató

A tanulmány célja a kárpátaljai magyar fiatalok, illetve az őket mozgósítani képes ifjúsági szervezetek jellemzőinek megismerése, elképzeléseik, lehetőségeik, nehézségeik feltárása egy rendkívül bizonytalan, gyökeres politikai és társadalmi változásokkal terhelt időszakban. Bemutatja az egyes szervezetek szerepét, súlyát a helyi fiatalság vonatkozásában, megkeresve azokat a feltételeket, amelyek sikeressé tehetnek egy-egy civil szerveződést a közösségében, rávilágít azokra a nehézségekre, amelyek korlátozzák a szervezetek hatékony működését, valamint azokra az akadályokra, amelyek lebontása nélkül egyes mozgalmak nem képesek a fiatalok nagyobb tömegét megmozgatni Kárpátalján.

ABSTRACT

Мета публікації – розкриття характерних особливостей закарпатської угорської молоді та тих молодіжних організацій, які здатні її мобілізувати, вивчення специфіки їх діяльності та подолання труднощів у період соціально-політичної дестабілізації та військових конфліктів в Україні. У статті описано роль певних організацій у житті місцевої молоді, акцентовано увагу на умовах, які впливають на успішність їх діяльності, висвітлено ті проблеми, які обмежують ефективне функціонування організацій, а також простежено ті перешкоди, через які такі організації не в змозі достатньою мірою активізувати молодь Закарпаття.

BEVEZETÉS

Jelen írás alapjául szolgáló kutatás a *Külhoni Magyar Ifjúságkutatás – 2014* elnevezésű program keretein belül készült. A tanulmány félig strukturált mélyinterjúk elemzésére épül, melyek 2014 tavaszán, az Ukrajnában zajló hatalomváltás és belpolitikai felfordulás időszakában készültek. A zűrzavar kihatott a kárpátaljai magyarság mindennapjaira és politikai képviselésének alakulására egyaránt.

A belpolitikai feszültségek az EU-val kötendő szabadkereskedelmi társulás elutasítása után éleződtek ki, melynek folytán a kijevi Majdan téren zajló tüntetések Viktor Janukovics ukrán elnök bukásához vezettek 2014 februárjában. Márciusban a Krím félszigeten tartott népszavazás értelmében a Krími Autonóm Köztársaság Oroszországhoz csatlakozott, és felerősödtek a szeparatista törekvések

az ország orosz identitású lakossága által lakott keleti megyékben. A lakosság a májusban megválasztott Petro Porosenko elnöktől várta a helyzet konszolidálását, azonban az ország keleti régiójában kialakult polgárháborús helyzet a tanulmány írásának időpontjában is fennáll.¹

A gazdasági helyzet konszolidálása céljából megkötött nemzetközi szerződések szociális megszorításokhoz vezettek, a konfliktus a gazdasági helyzet meredek romlásához vezetett. Ukrajnában a szociális és gazdasági létbizonytalanság a kétezres évek közepén tapasztalt viszonylagos életszínvonal-javuláshoz képest már a 2008–2009-es gazdasági válság kirobbanását követően felerősödött. A válságból az ország nem tudott kilábalni, a gazdaság – átmeneti stabilizálódás után – már 2012-ben, a politikai zűrzavart

¹ A kéziratot a szerző 2014 októberében zárta le.

megelőzően hanyatlani kezdett.² A rossz gazdasági körülmények alapvetően korlátozzák a kárpátaljai fiatalok elhelyezkedési lehetőségeit. Mindemellett – különösen a tömbmagyarságban élő – kárpátaljai magyar fiatalok meglehetősen rosszul beszélik az államnyelvet,³ amely tovább rontja érvényesülési esélyeiket. Mindezek a körülmények elvándorlási nyomással bírnak, melyet a kialakult belpolitikai bizonytalanság tovább erősített. Noha Kárpátalján nem dúlnak katonai harcok, a létbizonytalanság felerősödése, a katonai besorozástól való félelem a tanulmány alapjául szolgáló mélyinterjúk során is kirajzolódott.

Mindezen eseményekkel párhuzamosan a kárpátaljai magyarok politikai képviseletét ellátó magyar pártok is jelentős változásokon mentek keresztül. A Viktor Janukovicshoz kötődő Régiók Pártja 2014 tavaszán összeomlott, a párthoz közel álló Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) elnöke, Gajdos István 2014. június végén lemondott. Ezzel a kárpátaljai magyar kisebbség képviseletét ellátó két magyar párt egyike gyakorlatilag megszűnt működni. Mindezzel párhuzamosan változások történtek a másik kárpátaljai magyar párt háza táján is, miután a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget 18 éven át vezető Kovács Miklós leköszönt tisztségéről, helyét Brenzovics László vette át 2014 tavaszán. A vezetőváltás a tanulmány előkészítésének és írásának idején a kárpátaljai történelmi magyar egyházakkal való párbeszéd felerősítését és a párt – addig nem létező – ifjúsági mozgalmának feléledését hozta magával. Mindezen változások az interjúk készítése során számtalan megválaszolatlan kérdést vetettek fel, a kárpátaljai ifjúsági civil mozgalmakra gyakorolt rövid távú hatásaikra jelen tanulmány keretein belül igyekeztünk rámutatni.

² A tanulmány írásának idején jellemző gazdasági helyzetkép rövid összefoglalása pl. a SigmaBleyzer alábbi havi jelentésében olvasható: <http://www.sigmaybleyzer.com/wp-content/uploads/Ukraine-Monthly-ReportJune-2014.pdf>

³ Cserniczkó 2012:27–28.

A dolgozat az interjúkban foglaltak alapján vizsgálja a kárpátaljai ifjúsági szervezetek helyi társadalomban betöltött szerepét, igyekszik felvázolni egymáshoz való viszonyukat, az anyaországi és egyéb határon túli szervezetekkel való együttműködések jellemzőit, rávilágítani azokra a célokra és értékekre, amelyek képesek működtetni ezeket a civil egyesületeket. Az interjúk által behatárolt keretek között megpróbálunk rávilágítani azokra a társadalmi és gazdasági feltételekre is, amelyek alapvetően meghatározzák e szerveződések mindennapjait, fennmaradási kilátásait a folyamatban lévő belpolitikai és gazdasági változások kontextusában.

MÓDSZERTAN

A félig strukturált interjúk során megkérdezett tíz szervezet kiválasztásakor arra törekedtünk, hogy a megkérdezettek köre többé-kevésbé lefedje az alulról szerveződő magyar ifjúsági közösségeket Kárpátalján. A református, római katolikus és görögkatolikus ifjúsági mozgalmak mellett megkérdezésre kerültek az ungvári egyetem magyar karának és a beregszászi főiskola hallgatói szervezetének vezetői, valamint a kárpátaljai cserkészek és doktoranduszok képviselői is. Az interjúalanyok között felkerestük a megszűnt vagy most formálódó ifjúsági politikai szervezetek vezetőit is. A megkérdezettek köre kibővült a nemrég létrejött Kárpátaljai Magyar Nagycsaládok Egyesületével is, noha maga a vezetőség nem ifjúsági szervezetként definiálta az egyesületet. Az interjú elkészítésének indokoltságát az egyesület fiatalok gyermekvállalásának ösztönzésére irányuló tevékenysége adta. Az ifjúságot érintő kérdésekkel foglalkozó egyéb, széles körben ismert szervezetek (pl. GENIUS Jótékonyági Alapítvány) formális módon működnek, így nem kerültek bele a megkérdezettek körébe.

Az interjúk legépelését követően elemzésünket ATLAS TI 5.0 szövegelemző szoftver

segítségével végeztük. Az interjúkat bekódoltuk, majd ezt követően nagyobb kódcsaládokat hoztunk létre. Egyes szervezetekhez/szervezettípusokhoz különféle címkéket rendeltünk annak érdekében, hogy megfelelőképp tudjuk ezen szervezetek hasonlóságait és különbségeit vizsgálni. A kvalitatív módszertan, noha nem számszerűsítve – különböző függő és független változókat összevetve – fogalmaz meg következtetéseket, ám mégis egyik fontos előnye mindezek mellett, hogy olyan vélemények, vélt vagy valós igazságok rajzolódnak ki egy-egy mélyinterjú alatt, amelyek kérdőíves elemzés alkalmával kevésbé kerülhetnek felszínre. Az interjúk feldolgozását Séra Magdolnával együtt végeztük, aki az ifjúságot érintő identitás kérdését, a vegyes házasságra, migrációra vonatkozó véleményeket egy önálló tanulmány keretein belül elemezte.

A SZERVEZETEK HELYI TÁRSADALOMBAN BETÖLTÖTT SÚLYA, MEGSZÓLÍTOTT FIATALOK KÖRE, NAGYSÁGA

A szervezetek tényleges tagsága nehezen számszerűsíthető, inkább az aktivisták és a mozgósítható fiatalok száma alapján érzékelhető a hatáskörük. A legtöbb aktivistával dolgozó, és a legtöbb fiatal mozgósítani képes csoportok egyértelműen az egyházi szervezetek. Befolyásuk, mozgósítási képességük szorosan összefügg a kárpátaljai történelmi egyházak meghatározó, közösség-szervező erejével. A magyar településeken a vallási hagyományok ápolása napjainkig is jellemző, így az ifjúsági szervezetek az erős gyülekezeteken keresztül célzottan el tudják érni a magyar fiatalságot. A keresztény hagyományok ápolása, a keresztény értékrend a fiatalok körében is megjelenik, melyben a vallásos családi környezetben túl feltehetően szerepe van a Kárpátalján működő egyházi líceumoknak is, amelyek a magas színvonalú képzésnek köszönhetően népszerűek a fiatalok körében, és általában megalapozott háttérrel nyújtanak a felsőfokú tanulmányok folytatásához.

A legnagyobb felekezethez kötődő református ifjúsági szervezet kb. 50-60 aktivistára támaszkodik a működése során, legnagyobb rendezvényeire akár 2200 fiatal is be tud vonzani.

AV: „A múlt évben tudom, hogy a táborozás 450 fiatalot táboroztatott. Tehát ez a tini korosztálytól egészen a 30 éves korosztályig. ... Az elmúlt Lendületen, ami most volt május 10-én, ugye a tízedik Lendület, 2200 fiatal volt együtt. Tehát így tudjuk megmozgatni őket, **de ehhez tudni kell, hogy van egy gyülekezeti háttérünk, van egy egyház mögöttünk, vagy előttünk, körbe rajtunk és ők azt a gyülekezetet mozgósítják.** Ez egy kiemelt kerületi rendezvény, jönnek és **a táboraink azok fullosak állandóan. Tehát nem tudjuk már hova rakni sokszor a fiatalokat.**” (EIESZ02)⁴

Annak ellenére, hogy a református egyház a meghatározó a kárpátaljai magyar lakosság körében, a görög- és római katolikus mozgalmak is több száz fiatal tudnak mozgósítani évente. A megkérdezett római katolikus szervezet például nagy hangsúlyt fektet az önkéntesség népszerűsítésére, a szervezet vezetőjének elmondása szerint 70-80 önkéntes fiatal segíti aktívan a munkájukat, és körülbelül további kétszáz fiatal tudnak elérni a programjaik révén. Figyelemre méltó a görögkatolikus ifjúsági szervezet által megmozgatott fiatalok száma, elmondásuk szerint a 40-50 főt kitevő önkéntesek közreműködésével évente akár 1200-1500 fiatal is el tudnak érni. Ez különösen azért szembeötlő, mert nincs önálló magyar görögkatolikus egyház Kárpátalján, és a magyar lakoságnak csak kb. a 8%-a tartozik ehhez a felekezethez. A szervezet rendkívül aktív, nagy valószínűséggel be is tudja vonzani a potenciálisan elérhető fiatalok túlnyomó részét:

⁴ A továbbiakban az egyes interjúkat kódoltuk. A kódok a tanulmányban található interjúrészletek után vannak feltüntetve, ahol a betűk a szervezet típusaira vonatkoznak, a számok pedig az adott szervezeti típushoz tartozó számozást jelzik.

AV: „Nem vagyunk annyian, a mérítés az kicsi, 15-20000, legpozitívabb becslések szerint is 25000 görögkatolikus magyar él Kárpátalján, aki a hitét is gyakorolja, az sokkal kevesebb. Tehát a mérítéséből adódóan úgy érezzük, hogy akiket a szervezet meg tud szólítani, azokat teljesen be is hozza.” (EIESZ01)

A szervezet népszerűsége rugalmasságából és nyitottságából fakad, amely vélhetően szorosan összefügg magának a görögkatolikus egyháznak a fiatalos jellegével is. A kommunizmus évei alatt a nagy történelmi múlttal rendelkező görögkatolikus egyház gyökereit sikerült teljesen felszámolni Kárpátalján. Annak ellenére, hogy a református és a római katolikus egyház a szovjet időkben szintén illegalitás alatt működött, az egyházi szervezetek társadalmi beágyazottságuk révén fenn tudtak maradni. A görögkatolikus híveket azonban az ortodox egyház megkísérelte visszatéríteni az ortodoxiába, az egyházi szervezetet erőszakos úton felszámolták, így a Szovjetunió összeomlása után a kárpátaljai görög katolikus egyháznak teljesen újjá kellett építenie magát. Mivel a felekezetnek nem maradtak fenn papjai, az újjáépítés a magyarországi görögkatolikus egyház közreműködésével történt.

AK... „ez a fajta szemléletmód, vagy ez a fajta rugalmasság hogyan alakult ki, láttátok más szervezeteknél, vagy egyszerűen a vezetőség ilyen?

AV: ...két dologból fakad. Az egyik dolog az az, hogy nem voltak papjaink a 90-es években kárpátaljai mentalitással, mert kárpátaljaiak vagyunk, van egy mentalitásunk... **Furcsa volt a 90-es években az a Magyarországról importált, kicsit nyugatiasabb gondolkodás, nyugatiasabb mentalitás, amelyet az akkori papok hoztak be. Ugye paphiány volt és a püspök átküldte ide az ottani papokat pasztorálni. És ájtott néhány, mindenki értékes volt, de volt köztük néhány nagyon tehetséges pap, aki lendületes volt, egy kicsit örült is, meg kell, hogy mondjam. Mert mit tudom én a Trabantba**

mikor 15-en beültünk és elkezdtünk száguldani, hogy fele testiünk kilógott a trabant ablakán, tehát megvoltak ezek is, igazából így szerettük meg, így vonzott be bennünket, így vonzott vissza bennünket az egyházba, és hát mi ebbe nőttünk bele, csak idő közben mi is felnőttünk. Felnőttünk lettünk és hát a múltkor meg is fogalmaztuk a definíciónkat, igazából, hogy felnőttünk és nem vagyunk hajlandóak elfogadni ezt, és igazából ezért van bennünk valószínűleg ez az aktív igény. Tehát fontosnak tartjuk a komoly dolgokat, viszont hangsúlyt fektetünk arra is, hogy lépést tartsunk. **Fiatalok vagyunk, azért attól függetlenül, hogy elteltek felettünk a gyermekévek, mindenben próbálunk lépést tartani a mával, meg hogy szót tudjunk érteni.** (EIESZ01)

Amint a fenti idézetből is kitűnik, a konzervatívabb kárpátaljai mentalitással szemben a Magyarországról érkező vendégpapok egy liberálisabb, nyugatiasabb szemléletet adtak át a kárpátaljai magyar fiataloknak, és ez a szemlélet tovább öröklődött a kárpátaljai görögkatolikus egyház magyar tagjai körében. A szervezet nyitottsága révén különösen vonzóvá válik a fiatalok számára:

AV: „Tehát vannak visszajáró törzstagok, nem csak aktivistáink, hanem tagjaink, akik, hát ilyen havonta, vagy legalább is kéthavonta eljönnek a programunkra, lelkigyakorlatokra, biciklis kirándulásokra, szalonasütésekre. S kérdezik már, hogy legyen már, vagy pedig jönnek a filmnézéseinkre, filmklubjainkra. **Meg meghagyjuk a lehetőséget és ezt mindig kommunikáljuk irányukban, hogy innovatív legyen ez az egész. Ezért, hogy ha bárkinek, nem csak az aktivistáknak, bárkinek van egy jó ötlete, megkeres bennünket, nyitottak vagyunk s akár még tőkét is csoportosítunk át, csinálunk tanulmányt is, ha működőképes, akkor lehet.**” (EIESZ01)

Az egyházi szervezetek mellett az ifjúság körében meghatározó szerepe van a Kárpátaljai

Magyar Cserkészszövetségnek is, amely még a kilencvenes évek legelején jött létre kárpátaljai gyökerekkel bíró magyarországi cserkészvezetők kezdeményezésének hatására. A szervezetben szintén megjelenik a vallásosság, és szoros kapcsolatokat ápol a kárpátaljai magyar egyházakkal. Szervezett keretek között, vallási erkölcsökön alapuló oktató-nevelő munkát végez a helyi kirendeltségein, a tagság növekedése elsősorban az őrvezetők megfelelő utánpótlásától függ. A szövetség a kilencvenes évek második felében élte fénykorát, majd aktivitása a kétezres években hanyatlani kezdett. Fordulat 2009-ben, az újjáélesztett vezetőképzésnek köszönhetően következett meg, taglétszáma meggyarapodott, jelenleg kb. 400 aktív tagot számlál.

Az egyházi mozgalmak és a cserkészek mellett többé-kevésbé a hallgatói csoportok is megjelennek az ifjúsági szervezetek között, szerepük azonban kevésbé meghatározó. A hallgatói érdekképviselő széttagozott, az egyes felsőoktatási intézményekhez kötődnek, a kárpátaljai magyar diákság teljes egészét felölő egységes szervezet nem alakult ki az elmúlt évtizedekben.

A legnagyobb hallgatói közösséget az Ungvári Nemzeti Egyetemen szerveződő, diákokat és fiatal kutatókat felölő szervezet (KMDFKSZ) képes megmozgatni. Taglétszáma kb. 300-400 főből áll, a ténylegesen mozgósított fiatalok számáról azonban nem állnak rendelkezésre becslések. A KMDFKSZ relatíve meghatározó szerepe valószínűleg több tényező együttállásából adódik. Egyrészt, célcsoportját tekintve nemcsak az egyetem hallgatóival, hanem az egykori ott végzett, akár külföldre elszármazott doktoranduszokkal és fiatal kutatókkal is ápolja kapcsolatait, tehát nem klasszikus hallgatói önkormányzatként funkcionál. Az ukrán többségű állami egyetemen egyedül ő tölti be a magyar hallgatók érdekképviselői funkcióját, és talán a legmeghatározóbb az, hogy Ungvár vonzáskörzetében egyedüli, valóban aktív magyar ifjúsági szervezetként működik. A szervezet ernyőszervezetként definiálja magát, hivatalos

bemutakozó oldala szerint legfőbb feladata a kárpátaljai magyar diákok érdekeinek képviselése és védelme, a hazai fiatal értelmiség megszólítása és összehangolása. Célcsoportjába a diákok mellett a fiatal kutatók és doktoranduszok is bele tartoznak. Az interjúk azonban azt sejtetik, hogy a szervezet nem képes betölteni funkcióját, tevékenysége elsősorban az ungvári egyetemhez kötődik, viszonylag elszigetelve működik, tágabb hallgatói kört nem képes mozgósítani:

AK: „Elsősorban érdekérvényesítő szervezet az Ungvári Nemzeti Egyetemre járók körében. Jól értem ezt?”

AV: *Tehát elsősorban mivel ott van az irodánk, ők keresnek meg minket többször, de hogyha Beregszászból fordulnának hozzánk, amire még nem volt példa, szívesen kivizsgálnánk ezeket is maximálisan.”* (DSZ01)

Meghatározó és aktív hallgatói szervezet működött Beregszászban, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán is a kétezres években, azonban megfelelő utánpótlás hiányában a hallgatói aktivitás elhalt. A főiskola, és a főiskolához kötődő különféle civil szervezetek töltik be a hallgatók mozgósítására irányuló feladatokat:

AV: „...az összes nemzeti ünnepről megemlékeznek, ...ami mellé igazából nem tudunk betársulni, mert ezek ...az intézmény keretein belül létrehozott, tanárok által támogatott rendezvények. Igazából csak csatlakozni tudunk hozzájuk...” (DSZ03)

A hallgatói szervezetek egymástól való elszigeteltsége összefügghet a két felsőoktatási intézmény szembenállásával, mint ahogyan arra az egyik hallgatói szervezet vezetője finoman utalt is az interjú során:

AV: „...mert azt nagyjából lehet sejtetni, hogy a két nagyobb kárpátaljai felsőoktatási intézmény között vannak súrlódások, tehát a főiskola és az

Ungvári Nemzeti Egyetem között, és a két szervezet próbálja áthidalni, hogy ne legyenek ezek a megkülönböztetések...” (DSZ01)

A szembenállás valószínűleg további akadályokat képez egy kárpátaljai magyar hallgatói ernyőszervezet kialakításában. 2011 környékén jött létre a kárpátaljai magyar doktoranduszok összefogására irányuló doktorandusz szervezet, amely kb. 20-25 aktív tagot számlál. A szervezet növekedési tere célcsoportjából adódóan meglehetősen szűk, hiszen jelenleg maximum 200-230 doktorandusz hallgató van Kárpátalján, egy részük ráadásul nem is aktív kutató. Mindemellett a célcsoport nem koncentrált, aktivistái meghatározóan Magyarország különböző egyetemein végzik kutatómunkájukat, ingáznak Kárpátalja és az anyaország között. A szervezetet a beregszászi főiskola egykori hallgatói alapították, de aktivistái között az ungvári egyetemről származó PhD-hallgatókat is megtalálunk, tehát egyfajta laza áthidaló szerepet tölt be a két felsőoktatási intézmény között, szerepe azonban ennek a szervezetnek sem jelentős.

Az interjúk készítésének időpontjában nem létezett funkcionáló ifjúsági politikai mozgalom Kárpátalján. Mint ahogyan a bevezetőben is utaltunk rá, az interjúk készítésének időpontjában jelentős változások mentek végbe a kárpátaljai magyar politikában, interjúinkat az UMDSZ-hez kötődő, már megszűnt ifjúsági párt egykori vezetőjével, valamint a KMKSZ-hez kötődő, akkor még hivatalosan meg nem alakult ifjúsági mozgalom vezetőjével készítettük. A helyzet sajátosságából adódóan kérdéseinket a múltbéli folyamatokra fókuszáltuk, megállapításaink a tanulmány hátra lévő részében hozzávetőlegesen a 2013-as év végéig tartó időszakra vonatkoznak. A szervezetek felmorzsolódása, életképtelensége vélhetően összefügg azzal, hogy az anyapártek részéről nem érkezett erős erkölcsi vagy anyagi támogatás a párt ideológiája mentén szerveződő ifjúsági mozgalmak irányába:

AV: „...ahogy mondtam, próbáltunk aktívak lenni, próbáltunk megszervezni saját magunk, de nagyon nehéz ez, ha a nagy szervezetnek nem férünk bele az elképzelésébe. Sajnos ez negatív tényező volt. Az elnök nem társszervezetként tekintett ránk, hanem egy ellenszerveződést látott az ifjúsági kezdeményezésben. Nagyrészt így megvétózva a szervezet legitimizációját.” (PSZ02)

Az ifjúsági politikai szervezetek hiánya felveti a kisebbségpolitikai szereplők megfelelő utánpótlásának megoldatlanságát is, amelynek következményei a belpolitikai változásokkal együtt láthatóvá is váltak:

AV: „Sajnos nem figyeltek oda ránk akkor, amikor oda kellett volna, hogy figyeljenek. **Ha akkor odafigyeltek volna ránk, én ezt most is sokszor mondom ...[neki]..., ha tényleg azt a kellő figyelmet kaptuk volna tőletek, ami kellett volna, ha próbáltatok volna minket istápolni, próbáltatok volna segíteni, akkor most lenne helyettetek egy kinövekvő nemzedék, akiket meg tudnátok szólítani. És mivel ti nem tudjátok összefogni, mi össze tudnánk fogni.**” (PSZ02)

A két kárpátaljai magyar párttól függetlenül egyéb ifjúsági politikai kezdeményezések nem formálódtak – pozitív hozadékanak tekinthető, hogy a kétsíkúság fennmaradása megakadályozta a kárpátaljai magyar kisebbség további széttöredezését, ugyanakkor politikai megújulást sem indukált. Az alábbi interjúrészlet kiválóan rávilágít a megújulás, a független politikai mozgalmak elindításának dilemmáira:

AV: „Viszont azt is szem előtt kell tartani, hogy egy ifjúságpolitikai szervezet az nem kezdhet el politizálni egy nagy szervezet nélkül, ami mögé fel próbál állni, és amit próbál erősíteni a saját tevékenységével. Ezek olyan problémák, amelyeket nem lehet úgy megkerülni. Nyilván mi is meg tudtuk

volna szervezni, akkor nem az anyapárttal egyező néven, hanem teljesen új szervezetként. Ezzel szerintem többet ártanánk, mint használnánk, mert felvetné a kérdést maga után, hogy mégis kik mögött állunk, mit szeretnénk és amúgy is megosztott Kárpátalján nem biztos, hogy pozitív dolgokat szolgálna.” (PSZ01)

MOZGÓSÍTÁS

Az interjúalanyok többsége megemlíti a fiatalok körében tapasztalható passzivitást és közömbösséget, amely mozgósítási nehézséget okoz mindegyik szervezet számára. A passzivitás azonban nem sajátos kárpátaljai jelenség, az interjúalanyok a közönyösség fő okaként a digitális korban kialakult antiszociális magatartást, elzárkózást okolják.

AV: „A másik nagyon nagy probléma, szerintem, hogy kedvetlenek a diákok, tehát nagyon nehéz őket megmozgatni, ha már meg vannak mozdítva, akkor...”

AK: Közöny?

AV: **Igen, közönyösek, de szerintem ez szintén nemcsak nálunk, ez Kárpát-medencei, európai, világ szinten ez van.** Én minden egyes beszédemben Kárpátalján elmondom azt, hogy le kell szállni a Facebookról és ki kell menni a rendezvényeinkre és kulturálódni, szocializálódni – ez a fontos.” (DSZ03)

Ugyanakkor az egyik politikai ifjúsági szervezet vezetője felhívta a figyelmet arra, hogy az ifjúsági civil mozgalmaknak nincsenek erős hagyományaik, többek között ezzel magyarázta azt, hogy a fiatalokat nehéz politikai síkon megszólítani:

AV: „Ahogy mondtam, itt évek maradtak ki... **van egy olyan generáció, amely nem tapasztalta meg, hogy léteznek ifjúsági politikai szervezetek.** ... Az említett egyházi ifi szervezeteken

és még a cserkészszövetségen kívül nem nagyon van olyan szervezet, amely igazán meg tudja mozgatni a fiatalokat...” (PSZ01)

Egy másik interjúalany szerint a politikai síkon történő mozgósítási nehézségek sokkal inkább a politikai megosztottságból, mint az általános értelemben vett közömbösségből fakadnak. A pártérdek vezérelte politikai gondolkodás, a toborzási célok előtérbe helyezése miatt nem képesek arra, hogy a fiatalok számára vonzó perspektívát mutassanak, a szervezetek nem törekednek arra, hogy tényleges ifjúságpolitikai tevékenységet végezzenek:

AK: „Ez a Kárpátalján uralkodó kettéosztottság miatt van, a politikai fragmentáció miatt van, vagy azt gondolod, hogy azért nem tudatosult volna más megszólítani, mert a fiatalok közönyösek a politikával szemben?

Szerintem ilyen 70-30, szóval **70%-ban inkább a kettéosztottság miatt, 30%-ban pedig azért, mert a fiatalok közönyösek.** De hát miért közönyösek? **Azért közönyösek, mert nem foglalkoznak velük. Szóval itt vagy toborozás megy egyik oldalra, vagy másik oldalra...** kimondottan egy olyan szervezet, ami csak azt mondja, hogy gyertek fiatalok, mert itt vagyunk, van több szervezet, fogjunk össze, csináljunk egy közös tanácsot, ifjúsági tanácsot, kárpátaljait, próbáljuk meg azt csinálni, igen ... én sajnos nem tapasztaltam.” (PSZ02)

Az egyházi ifjúsági szervezetek sikere az anyaegyház jól kiépített társadalmi hálózata mellett a hatékony mozgósítási technikákban is rejlik. Az aktív személyes kapcsolattartás mindegyik szervezet esetében megjelenik, a leghatékonyabb szervező eszköznek minden esetben ez bizonyult. Mindemellett felismerték a modern kommunikációs eszközök, az internet adta lehetőségeket és aktív kommunikációs felületként használják, amit az egyházi konzervativizmussal szemben egyfajta megújulásként is értelmezhetünk:

AV: „Stratégiát váltottunk, három éve. Próbáltunk dacolni az elektronikai dolgokkal, de rájöttünk arra, hogy az a célközönség, akit mi meg óhajtunk szólítani, leginkább elektronikus formában gyakorolják a közösségi életüket, tehát a Facebookon és egyéb mindenféle közösségi portálokon, és hát mi is alkalmazkodtunk ehhez, és hozzáfogtunk egy igen erős, aktív Facebook-kampányhoz. Illetőleg, amit mind a mai napig fontosnak tartunk, az az élő szó. Megpróbálunk minden alkalomra személyesen megkeresni annyi embert, amennyit csak lehet. **Szólunk a középszintű szervezetek vezetőinek, középszintű szervezetek szólnak az alapszervezetek vezetőinek és az alapszervezetek vezetői pedig szólnak annak a 10-15-20 gyereknek, akiket el tudnak érni. Ez által tudunk így élő szóban eljutni 1200 főhöz is.**” (EIESZ02)

A fenti interjúrészletből az is kiderül, hogy a jól strukturált, megyeitől a lokális szintig terjedő szervezeti háló kulcseleme a hatékony mozgósításnak. Az egyházi szervezeteken kívül a hasonló, jól kiépített szervezeti struktúrával rendelkező csoportok jellemzően sikeresebbek a fiatalok mozgósításában.

A mozgósítási nehézségekkel szemben viszont a legtöbb esetben azt látjuk, hogy azok a fiatalok, akiket sikerült megszólítani, szívesen vesznek részt különféle önkéntes munkákban, szervezési vagy akár szociális feladatok ellátásában. Az interjúk alapján arra következtethetünk, hogy ennek oka a társadalmi hasznosságra, személyes sikerélmény megélésére vonatkozó igény:

AV: „Ez a Felvételi tájékoztató végül is szakmailag annyira nem áll senkihez közel és nem ad pluszt szakmai körökben a doktoranduszoknak, mégis azért vállalnak nagyon szívesen részt benne, mert annak idején, **mikor mi voltunk ebben a helyzetben, akkor nekünk nem volt ilyen segítségünk, nem adtak a kezünkbe ilyen kiadványt... És talán a**

sikerélmény. Látják azt, hogy ennek a kiadványnak haszna van és hálásak a diákok.” (DSZ02)

A sikerélményre való törekvés összefügghet a kárpátaljai fiatalok körében tapasztalható önbizalomhiánnyal, a jelenségre több interjúalany is felhívta a figyelmet. Egyikük világosan, saját példáján keresztül fogalmazta meg, hogy a másodrendűség érzése hogyan vezethető vissza az államnyelv ismeretének hiányára, a kisebbségi lét problematikájára:

VA: „...tudod pszichológiailag is, hogy nem beszélve a nyelvet, alárendelve érzik magukat, másodrendűnek az ukránokkal szemben. Sokan úgy gondolják, akibe megerősödött ez az érzés, hogy ők nem ide tartoznak, s azért is akarnak elmenni Magyarországra. S valaki meg is találja a helyét, valaki nem. **Valaki arra jön rá, hogy oda se tartozik.** Én nagyon sokáig azt éreztem, hogy sem Ukrajnához nem igazán tartozom, nem érzem hazámnak, viszont Magyarországot sem igazán, ott is sokáig voltam részképzésen, és különböző személyiséggel találkoztam, és ott sem éreztem magam igazán otthon, mint Kárpátalján. De szerintem ez változik az évek során az emberben is.” (EISZ01)

Az ifúsági szerveződés azonban hozzájárul ennek az önbizalomhiánynak a leküzdéséhez, a közösséghez való tartozás biztonságérzetet teremt a fiatalok számára, ösztönző közegben proaktívvá válnak, erősödik az önbizalmuk, ahogyan erre az alábbi interjúrészlet is rávilágít:

AV: „Nekem egy kicsit az a tapasztalatom a fiatalokkal, akár az itteni önkéntes csoportjainkkal vagy a munkácsiakkal, akikkel intenzívebb kapcsolatban vagyok, hogy ők valami miatt talán szívesebben részt vesznek egy-egy programban úgy, hogy kicsit ők is beleteszik a magukét, valamit csinálnak benne. [...]

Ételosztás egyébként, vagy hajléktalanoknak

adott esetben segítségnyújtás. Ez valahogy ilyen szociális érzékenységet érint meg és akkor emiatt csinálják szívesen, hogy ők is tudnak valamilyen jót tenni másokkal, és ez sokat számít nekik, tehát ez **egy olyan motiváció, hogy ők jót tudnak tenni, ők tudnak valamit tenni, tehát ők azt érzik ilyenkor, hogy fontosak a közösségben, fontosak a társadalomban, hozzá tudnak valami jót tenni az embereknek az életéhez. Önbizalmuk növekszik ezzel egy kicsit, értékesebbnek érzik magukat, és ez pszichológiailag fontos.**” (EIESZ03)

Erős ifjúsági közösségek mérsékelhetik az elvándorlási hajlandóságot, az asszimilációt, fontos szerepet tölthetnek be a kárpátaljai magyar kisebbség fennmaradásában. Az alábbi interjúalany az általános létbizonytalansággal, a jövőkép hiányával összefüggésben emeli ki az ifjúsági közösségeknek a kárpátaljai magyarság megtartásában játszott szerepét:

AV: „...az ifjúság problémája... ha általánosságban kéne mondani, akkor a jövőkép hiánya. Tervezhető jövőképnek a hiánya, a továbbtanulási és majd munkába állási esélyeknek a csökkenése, pont a nyelvi problémák miatt. A közösségek hiánya... **Tehát a fiataloknak csak egy kis hányada tartozik valamilyen magyar közösséghez, és ez megmutatkozik abban, hogy ha valaki nem érzi valahova tartozónak magát, akkor ő könnyen elvész a tengerben, illetve nagyobb az esélye annak, hogy a kárpátaljai magyar közösséget elhagyja, vagy asszimilálódik, vagy kivándorol.**” (EISZ01)

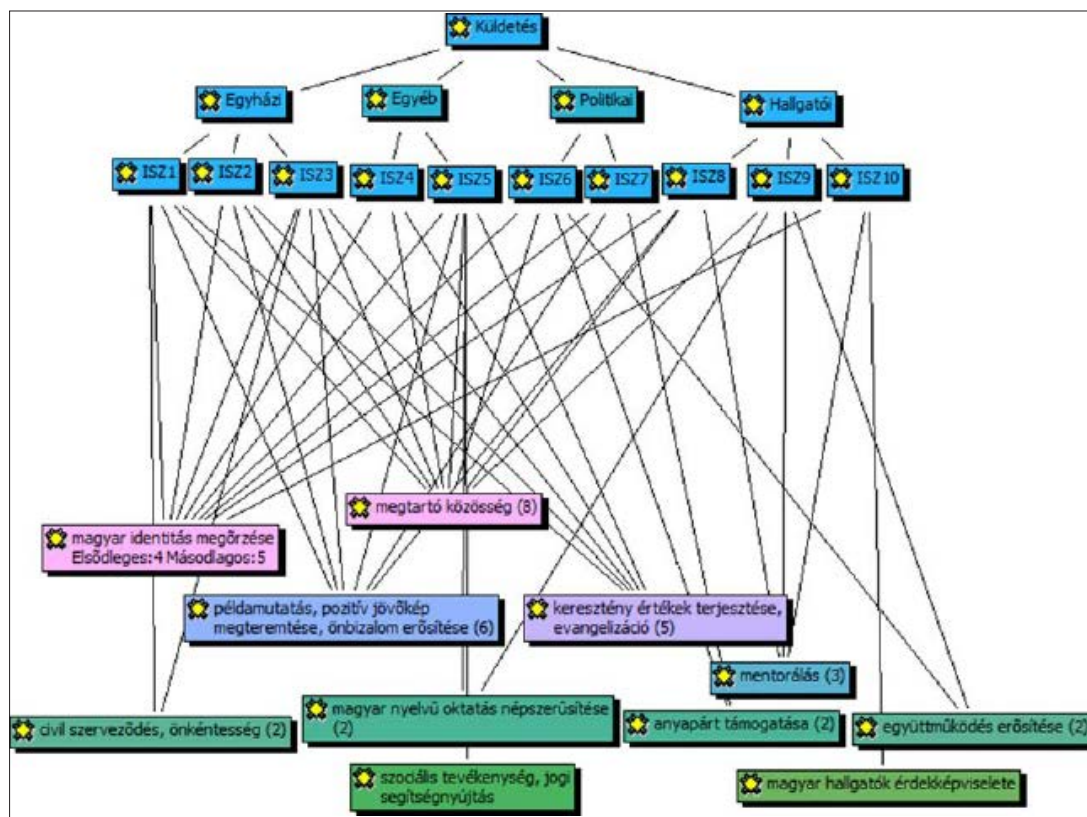
SZERVEZETI CÉLOK, KÜLDETÉS

Megtartó közösség kialakítása

Talán a közösségi lét hiányának problémájára adott válaszként értékelhető, hogy a megkérdezett vezetők a szervezet küldetésének megfogalmazása során a legtöbb esetben egy olyan közösség kialakítását nevezték meg, amely vonzó tud lenni a fiatalok számára, ezután következnek csak a magyar identitás erősítésére, a pozitív jövőképre, a példamutatásra való törekvések mint leggyakrabban említett célok.

A közösségsszervezés egyúttal olyan megtartó közösség kialakítására is irányul, amely elősegíti a szülőföldön való megmaradást. Ez a törekvés különösen felértékelődik a nagyfokú elvándorlással szemben. A nehéz anyagi körülményekkel és a létbizonytalansággal szemben a közösségen belüli támogatás segítséget nyújthat a szülőföldön való érvényesülésben:

AV: „az utóbbi években, az azt megelőző évekhez képest arányaiban sokkal többen mennek ki Magyarországra, mint most. Ez a tanulmányok miatt is, merthogy anyanyelvükön tudják végezni, meg hát úgy látják ők is, hogy itt nem tudnak olyan egzisztenciát biztosítani maguknak, mint odaát. Ha ott befejezik az egyetemet, főiskolát, akkor lehet, hogy jobb álláslehetőséget kapnak, mint Kárpátalján. Kicsit célunk a szülőföldön való megmaradás elősegítése is, tehát, hogy ne menjenek innen el a fiatalok... **Azt tapasztaljuk, hogy ha van egy jó közösség, van egy jó csapat, akkor lehet, hogy könnyebben itthon maradnak és megpróbálnak itt érvényesülni...**” (EIESZ01)

1. ábra. Az interjúalanyok által megfogalmazott legfontosabb szervezeti célok

(Forrás: interjúk)

Az erős közösségek egyúttal hozzájárulnak ahhoz is, hogy az elszármazott fiatalok kapcsolata ne szakadjon meg a szülőfölddel, sőt, egzisztenciája, kialakult kapcsolatrendszere révén támogatást tudjon nyújtani a szülőföldi magyar kisebbség számára. Az online kommunikációs eszközök elterjedésével lehetővé vált a napi szintű és aktív kommunikáció, ezáltal a külföldön élő fiatalok is be tudnak kapcsolódni a szervezetek munkájába:

AV: „Nem baj az, ha valaki elmegy Magyarországra, Nyugat-Európába, akár hosszabb időre, két, három, öt évre, de elsődleges szempontnak tartjuk azt, hogy ha egy mód van rá, jöjjön vissza. Ha olyan körülményei adódnak, hogy nem jön vissza, az sem tragédia, nem így könyveljük el. Hanem akkor, ha tud, onnan segítsen, onnan támogasson

bennünket és most a szó legpozitívabb értelmében mondom ezt, nem feltétlenül csak anyagiak azok, amik nagyon fontosak, hanem fontosnak tartjuk a lelki támaszt vagy az ötleteket, vagy pl. most videó kampánnyal fogunk megjelenni [a segítségükkel]... a világ nagyvárosaiban... (EIESZ01)

Példamutatás, pozitív jövőkép

Ukrajna rossz gazdasági teljesítménye, a kialakult belpolitikai feszültség rányomja a bélyegét a kárpátaljai magyarság mindennapjaira is. A besorozástól való félelem, rohamosan romló gazdasági körülmények felerősítik a migrációs szándékot, a munkanélküliség, a politikai és gazdasági helyzet kiszámíthatatlansága általános létbizonytalanságot okoz. Az országban 2014 tavaszán uralkodó hangulat

az alábbi interjúrészleteken keresztül jól érzékelhető:

AK1: „...„a kárpátaljai fiatalok helyzetét hogyan látod? Konkrétan, szerinted mi a legnagyobb kihívás, ami most előttük áll?

AV2: Bizonytalanság, bizonytalanság... tehát most olyan menekülőre vannak fogva... tehát **most hogyha egyszer józan ésszel gondolkodsz, akkor, akinek józan esze van, az menekül innen.** Ez most egy nagy kérdés, tehát a létbizonytalanság, ez az élet bizonytalanságon át, odáig ugye, hogy most a behívókkal együtt a fiúkat viszik, ez a helyzet, ami a legrosszabb most. Ez rettenetes, ebben a helyzetben.” (EIESZ01)

AK2: „Létbizonytalanságnak, kilátástalanságnak van-e köze egyébként mondjuk ahhoz, hogy nem beszélük az ukrán nyelvet...?

AV2: Nincs. Ez eleve úgy hát nekiünk duplán van... kisebbségként egy ilyen országban... akkor gondolj bele, hogy ez milyen bizonytalanság... nem beszélve az anyagi gondokról, anyagiakban nagyon nagy probléma van. **Tehát amikor heti rendszerességgel emelik a kenyér árát, vagy a benzin árát, vagy emelkedik az euró vagy éppen a forint, s mondjuk van két gyereked, akit taníttatsz Magyarországon és forinttal kell támogatni, akkor ugye egy jó kereső család is nagyon bele tud rokkanni, ebbe a dologba.**” (EIESZ02)

A fiatalok körében tapasztalt elhelyezkedési nehézségekre, perspektívanélküliségre adott válaszként a szervezetek többségénél megfogalmazódik a példamutatásra, a pozitív jövőkép megteremtésére irányuló törekvés is. Az elmondottakból érzékelhető, hogy a közösségek megbecsült, sikeresebb tagjai képesek ösztönözni a fiatalokat a helyi lehetőségek feltérképezésére, pozitív példán keresztül rámutatni arra, hogy lehet boldogulni a nehéz

feltételek ellenére is, amely további megtartó ereje lehet a kárpátaljai magyar kisebbségnek:

AV: „Lelkipásztor vagyok itt... **Én azt csináltam, hogy amikor jött a válság, és azt mondtam, hogy akkor kezdünk egy kicsit gazdálkodni – szó szerint: állatokat nevelni, eltartani a családomat, s ezzel próbálok egy ilyen ösztönző erőt kialakítani.** Ha nekem nem esik le a korona a fejemről, meg a palást a hátamról, hogy disznót etetek, akkor gondolom másnak sem. **Tehát ezt én most tudatosan így élem meg. Meg szeretném mutatni azt, hogy a Kárpát-medencében egy család a háztájiból meg tud élni, a szükséges dolgokat meg tudja termelni.**” (EIESZ02)

Magyar identitás

A magyar identitás erősítésére való törekvés a megkérdezett tíz szervezetből kilenc esetben megjelenik. Mindössze egyetlen hallgatói szervezet nem szerepeltette céljai között, ez a sajátosság azonban helyzetéből adódik – a szervezetnek otthont adó felsőoktatási intézmény számtalan programmal és történelmi megemlékezéssel ápolja a magyar történelmi gyökereket, ebből adódóan a hallgatói szervezet kizorul az ilyen típusú programok szervezéséből. A többi kilenc szervezet esetében a magyarságtudat erősítése megjelenik a szervezeti célok között, azonban a célhierarchia különböző szintjein. Azoknál a szervezeteknél, amelyek inkább a magyar peremterületeken működnek, a magyar identitás megőrzésére való törekvés egyértelműbben fogalmazódik meg, mint a többi szervezet esetében⁵, működésük során a magyar identitás ápolásához kötődő programok közvetlenül megjelennek:

⁵ Az általánosítás nem teljes, a tömbmagyarságban működő szervezetek közül a magyar identitástudat erősítésére való törekvés megjelenik a kárpátaljai cserkészknél is, amely talán a cserkészmozgalmak magyar szocializációs szerepével hozható összefüggésbe, mint ahogyan az az amerikai magyarok esetében is kirajzolódott. Bővebben lásd.: Papp Z. Attila 2008

AV: „Múlt évben megrendeztük az első, kárpátaljai fiatalokat megmozgató felvonulást március 15-ére, ahol a székely testvéreinkkel való autonómiai törekvések mellett szeretünk volna mi is kiállni. Nagy sikere volt, rettenetesen borzalmas fagyos, hófúvásos időben is össze tudtunk gyűlni több tucatnyian és levonulni magyar székely zászlókkal ... a központi rendezvényre. Ezen az éven politikai viszonyok miatt nem szeretnénk volna, hogy esetleg felbujtóként tüntessenek fel minket, de reméljük, hogy ez egy hagyományteremtő alkalom volt és lesz folytatása. (...) ...**kárpátaljai magyar egyetemistáknak magyar értelmiségnek szervezünk kultúrrendezvényeket, ahol lehetőségeket adunk a fiatal magyar kárpátaljai művészeknek felvonultatni műveiket és megmutatni magukat a közönségnek**” (...) **A gólyatáborunkban van Kárpát-medence műveltségi vetélkedő és kvíz, amelyben minden, ami Kárpát-medencéhez és magyarsághoz kapcsolódik, megtalálható. Felmérjük a diákoknak a tudását arról, hogy mennyit tudnak a saját lakóhelyükről és a volt magyar területekről. Általában az elsősök elég rosszul állnak, tehát nagyon sokat nem tudnak, de a tábor végére – nagyrészt ennek a vetélkedőnek köszönhetően – rengeteget megtudnak a Vajdaságról, Romániáról esetleg Örvidekről, Partiumról és még sorolhatnám...**” (DSZ03)

Öt szervezet esetében az identitástudat megerősítésére való törekvés nem jelenik meg tudatosan. E szervezetek inkább a tömbmagyarság körében szerveződnek, magyarságukat tulajdonképpen természetes, született adottságként kezelik:

AV: „Szoktunk beszélgetni arról, hogy magyarok vagyunk, meg mit jelent magyarnak lenni, meg figyelemmel kísérjük a magyarországi politikai helyzetet is, és ezekről is szokott lenni egy-egy csoportozáson belül beszélgetés. Néha föl szoktam hívni a figyelmüket, hogy azért legyenek büszkéek arra, hogy magyarok. **Úgy különösebb magyar nemzetstratégiánk**

nincs, hanem talán inkább hozadéka ennek az egésznek, hogy magyarok vagyunk, a magyarságunkat is azért megőrizzük, magyarul beszélünk a csoportozáson, csak magyar fiatalokkal foglalkozunk, csak magyar fiatalok vannak az önkénteseink között”. (EIESZ03)

Magyar nyelvű oktatás népszerűsítése

Annak ellenére, hogy az identitástudat erősítésére való törekvés közvetlenül nem fogalmazódik meg az említett öt szervezetnél, közülük kettő is (és csak e két szervezet) kifejezett célként fogalmazta meg a magyar nyelvű beiskolázásnak, a magyar nyelven folyó felsőoktatásnak a népszerűsítését, amely konkrét programokon keresztül is megjelenik:

AV: „Volt tavaly egy ilyen kampányunk ezzel kapcsolatban, amit szeretnénk folytatni, tehát propagálni azt, hogy a szülők magyar óvodákba, iskolákba írássák a gyerekeiket, ha kell, akkor mi segítünk nekik. Már lehet online regisztrálni őket óvodákba is pl., mi segítünk nekik a regisztrálásban.” (EISZ01)

Mindkét esetben viszonylag újkeletű, 1-2 éve elindított programokról beszélhetünk, azonban rendkívül fontos válaszlépésként értékelhetőek a kárpátaljai magyarok körében felerősödött, ukrán tannyelvű intézményekbe való beiskoláztatási gyakorlattal szemben. Dobos Ferenc 2011-ben megjelent kutatási adatai szerint a másfél évtizeddel ezelőtti állapothoz képest mintegy 18%-kal több magyar anyanyelvű szülő íratta be gyermekét ukrán tannyelvű iskolába.⁶ A folyamat előzmények nélküli, tehát ezek a szülők még magyar iskolákban végezték tanulmányukat, a fordulat asszimilációs következményei rendkívül aggasztóak. A tanulmány rámutat, hogy a folyamat vélhetően összefügg az ukrán oktatáspolitikában tapasztalt negatív

⁶Dobos 2011:17

fejleményekkel⁷, mindazonáltal nem okolhatóak kizárólagosan az anyanyelvű oktatástól való elfordulásban. A már említett elhelyezkedési nehézségek, a mostani szülőgeneráció által megélt válságos évtizedek, rossz gazdasági körülmények hatására gondolhatják azt a magyar szülők, hogy az államnyelv ismeretében gyermekeik előtt szélesebb perspektívák nyílhatnak meg. E várakozásokkal szemben azonban aggasztóak azok a tanulmányi eredmények, amelyet az ukrán iskolákban tanuló magyar diákok produkálnak: azt tapasztaljuk, hogy a kilencvenes évek közepéhez képest a kárpátaljai ukrán iskolába járó gyerekek többségi nyelvtudása számottevően romlott.⁸

Keresztény értékek

A kárpátaljai közösség vallásossága a szervezeti célok megfogalmazása során is felszínre kerül: a keresztény értékekkel való erős azonosulás az egyházi szervezeteken kívül további két civil szervezetnél is határozottan megjelenik, tehát a megkérdezett ifjúsági szervezetek felénél.

AV: Minden programunkon az egyik legfontosabb célunk a keresztény értékek és a magyar nemzeti öntudatnak az ápolása, azonkívül, hogy próbálunk helyileg összetartó és egymáson segítő csoportokat kialakítani minden községben.” (EISZ02)

A képet árnyalja, hogy mindkét szervezetnek szoros kötődése van a kárpátaljai magyar egyházakhoz, ugyanakkor alátámasztja a fentiekben már több szempontból is taglalt tény, hogy az ifjúsági szerveződésekben a történelmi egyházaknak meghatározó szerepe van Kárpátalján. Az egyik egyházi ifjúsági szervezet

vezetője (interjún kívül) úgy fogalmazta meg ennek egyik legfontosabb következményét, hogy a kárpátaljai magyar politikumnak is fel kellene ismernie azt, hogy jelenleg az egyházak azok, amelyek a legnagyobb tömeget tudják megmozgatni Kárpátalján, így sikeres nemzetpolitika az egyházi szervezetek közreműködése nélkül nem valósulhat meg. A megállapítást árnyalja a mélyinterjúkkal párhuzamosan zajló politikai átrendeződés a kárpátaljai magyar pártok körében, amelynek egyik első állomása az volt, hogy az egyik magyar párt új vezetősége közös tanácskozásra hívta a kárpátaljai magyar történelmi egyházak vezetőit.

Az utánpótlás-nevelés szempontjából eltérő jellegzetességeket találunk. A kisebb, fiatalabb vezetők által működtetett szervezeteknél inkább érzékelhető rugalmasság és törekvés a „stafétabot” átadására, míg nagyobb szervezeteknél idősebb, akár harmincas-negyvenes éveikben járó vezetők is előfordulnak. A „kiöregedés” nem mondható általánosnak, az egyházi és az egyházhoz szorosabban kapcsolódó ifjúsági vezetők körében azonban jellemző.

EGYÜTTMŰKÖDÉS

Kapcsolat egymással

Az interjúk alapján felvázolt kapcsolati hálóból azt látjuk, hogy a szervezetek közötti együttműködés viszonylag aktív, a megkérdezett tíz civil szervezet közül nyolc valamilyen közös tevékenység révén kapcsolódik egymáshoz, ugyanakkor a legnagyobb aktivitás leginkább az egyházi szervezetek, valamint a hozzájuk szorosan kötődő civil szervezetek körében figyelhető meg.

A közösen szervezett programok mellett megjelenik egymás támogatása, és közösen megvalósított társadalmi akciók is.

⁷ az ukrán nyelvű emelt szintű érettségi kötelezővé tételével (2008), az egyházi líceumok költségvetési támogatásának megvonásával, a tankönyvek fordításának letiltásával (2010)

⁸ Dobos 2011:41

AK: „Említetted, milyen nagyon erős kapcsolatokat van. Mennyire jelenik meg ez a szorosabb együttműködésben?”

AV: Nagyon sokféle tekintetben. Pl. kárpátaljai magyar ifjúsági drog prevenciós sportnapot fogunk szombaton tartani első alkalommal. Ezen a sportnapon 400 fiatal fog részt venni, római katolikusok, görögkatolikusok, cserkészek stb., tehát mindenki eljön, focizunk egyet stb. Jönnek Magyarországról is szakemberek, prezentálnak majd... Aztán a környezetvédelemre is igyekeznünk hangsúlyt fektetni: közös szemétszedést szervezünk, illetve felvetődött, hogy idén első alkalommal megszervezzük a kárpátaljai várromok takarítását, mivel nagyon rossz állapotban vannak. Meg fogjuk szervezni az ifjúsági keresztény várjátékokat is, az Királyházán kerül majd megrendezésre... természetesen közösen csináljuk ezt a többi szervezettel...” (EIESZ01)

Mindössze az egyik legnagyobb egyházi szervezet esetében tapasztalhattunk bizonyos fokú elzárkózást a többi egyházi és civil mozgalom irányába, amely feltehetően a szervezet méretéből fakad. Az egymásra utaltság ez esetben kevésbé jellemző, mint a kisebb szervezeteknél.

AV: „...konkrét együttműködésünk nincsen, nem csináltunk még közösen semmi ilyesmit...”

„AK: Versengés, elzárkózás nincs? Mindenki csinálja a maga dolgát?”

„AV: Szerintem nincs, vagy is én úgy érzem, hogy nincs ... Nincs is miért versengünk, mindenkinek megvan a saját területe... (egyházi szervezet vezetője)”

A hallgatói szervezetek is aktívan bekapcsolódnak az együttműködési hálóba, azonban ők inkább az egyházi és egyéb hazai civil szervezettel működnek együtt. A fentiekben felvázolt, a felsőoktatási intézmények közötti

elszigeteltség feltehetően közrejátszik ebben, leginkább a doktorandusz vonalon figyelhető meg a közeledés, az együttműködésre való törekvés.

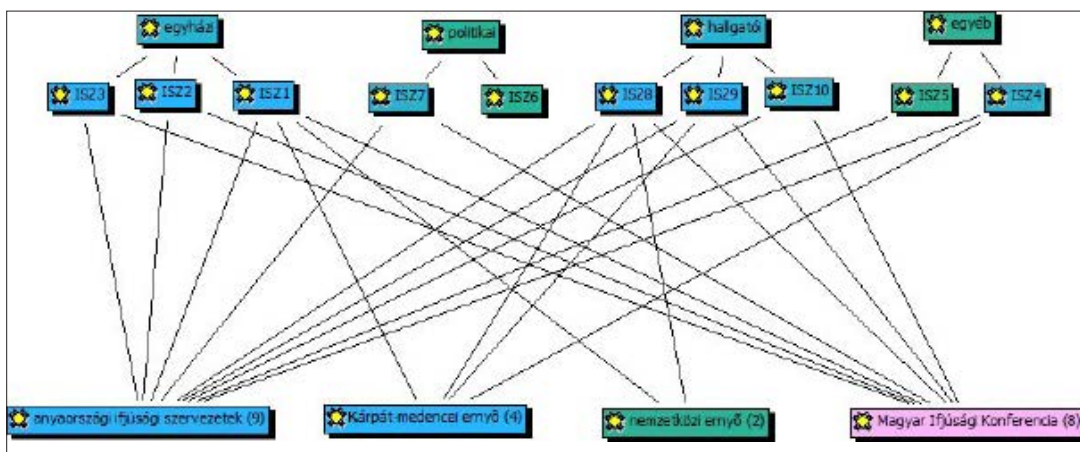
A politikai ifjúsági mozgalmak ebben a körképben önálló, az együttműködésbe eddig igazán be nem kapcsolódott szigeteket alkotnak. A kárpátaljai magyarság körében is jellemző erős politikai megosztottság a szervezetek szintjén is megjelenik:

AV: „Megosztottság... Ez Kárpátalján is megfigyelhető. Most nem szeretnék belemenni, mindenki tudja, tisztában vagyunk az érdekvédelmi szervezeteinkkel... Ez eleve egy nagy probléma. **Így volt ez az ifjúsági szerveződésekkel is. Ők nem mindig tudtak össze dolgozni – és most nagyon szépen fogalmaztam... Ez a megosztottság sok konfliktust szült, ezen mindenképp túl kell lenni és megpróbálni egységet teremteni...**” (PSZ01)

A megosztottság és az azonos célcsoport következtében a közöttük folyó versengés erős, azonban, mint a fenti interjúrészletből is kiolvasható, a szervezetek/megszűnt vezetőinél gondolati szinten megfogalmazódott az együttműködésre való igény. Figyelembe véve azt, hogy az egyik magyar párt a 2014 tavaszán zajló belpolitikai fordulat során tulajdonképpen felmorzsolódott, talán az ifjúság körében is pozitív folyamatokat indukálhat a politikai egységesülés területén.

Nemzetközi együttműködések

A szervezetek többsége nemzetközi kapcsolatokkal is rendelkezik, leghangsúlyosabban az anyaországi ifjúsági társszervezetek körében, és többségük a Magyar Ifjúsági Konferenciának is tagja, bár eltérő aktivitással.

2. ábra. A kárpátaljai ifjúsági szervezetek nemzetközi kapcsolatrendszere

(Forrás: interjúk)

A megkérdezett ifjúsági szervezetek közül csupán egyetlen egy nem rendelkezik anyaországi kapcsolatokkal, inkább az ukrán ifjúsági szervezetekkel működött együtt, ami részben a szervezet vezetőjének személyes kapcsolataira, az ön maga által is megfogalmazott kettős identitásra vezethető vissza:

AV: „...még egyszer visszatérek arra, hogy nekem ilyen két közegű gyerekkorom volt, meg rengeteg ismerősöm. Ungváron nőttem fel és az ukrán ifjúsági szervezetek közt is nekem rengeteg ismerősöm volt, és velük is együtt dolgoztunk.” (PSZ02)

Ukrán ifjúsági szervezetekkel való együttműködés a többi szervezet esetében nem fordult elő, viszont erős kapcsolatokat ápolnak az anyaországi társszervezetekkel. Kétoldalú együttműködések és anyaországi ernyőszervezetekbe való beintegrálódás, aktív személyes kapcsolattartás a megkérdezett szervezetek többségére jellemző. Az együttműködési formák sokoldalúak.

A szervezeti rendezvényeken való kölcsönös részvétel, a kapcsolatok szoros ápolása többnyire jellemző, az anyaországi és Kárpát-medencei szervezetekkel kialakult baráti

közösségek jelentőségét az interjúalanyok több esetben is hangsúlyozták:

AK: „Tehát akkor, hogy ha van valami rendezvény, akkor meghívjátok egymást?”

AV: Igen, így van. De évente kétszer találkozunk is. Tehát ez a mozgalom évente kétszer összejön, mindig más területen. Az idén itt lett volna most az első féléves nálunk, de akkor alakult ki ez a háborús helyzet, így aztán nem jöttek el. Áttettük a helyet... nagyon jó szerveződés ez.

AK: Tehát szoros is az együttműködés? Facebookon vagy e-mailben akár heti szinten is tartjátok a kapcsolatot?”

AV: Van levelezőlistánk, de igazából ez most már egy baráti közösségé vált, most már annyira szoros, hogy tényleg barátként tekintünk egymásra...” (EIESZ02)

jól ismerik a különféle kapcsolatépítési és finanszírozási lehetőségeket, melyekre igyekeznek felhívni az utódok figyelmét is. A nyitottabb, proaktívabb vezetőkkel rendelkező szervezetek erős kapcsolati hálót építettek ki az anyaországi és más határon túli társszervezetekkel, és jóval ügyesebben használják ki a különféle finanszírozási lehetőségeket. Ezek a szervezetek már támogató tevékenységeket is tudnak nyújtani a társszervezetek számára, helyismeretük révén komoly segítséget tudnak nyújtani például különféle nemzetközi tudományos kutatásokban.

A megkérdezett szervezetek közül a három egyházi, két hallgatói szervezet, valamint a másik két egyéb szervezet tekinthető aktívabbnak. Ők azok, akik Kárpát-medencei szintű ernyőszervezetek munkájába is bekapcsolódnak. A Kárpát-medencei szintű ernyőszervezetek fontos szerepet töltenek be a határon átívelő pályázati lehetőségek kiaknázásában, a Visegrádi Alap nyújtotta finanszírozási források megpályázásában. E tekintetben kölcsönösségről beszélhetünk, az anyaországi és egyéb határon túli szervezetek ugyanígy keresik a partnerséget a kárpátaljai ifjúsági szervezetekkel e források lehívásához.

Nemzetközi ernyőszervezetek munkájába mindössze egy hallgatói és egy egyházi szervezet kapcsolódott be. A kapcsolat nem élő, inkább formális.

FINANSZÍROZÁS, INFRASTRUKTURÁLIS HÁTTÉR

A jobb kapcsolati hálóval rendelkező szervezeteknél tehát megjelenik az egyéb Kárpát-medencei partnerekkel közösen megpályázott uniós források lehívására való törekvés, azonban ezek a szervezetek költségvetésén belül elhanyagolható nagyságrendűek, sikeres uniós pályázatokról csak néhány esetben történt említés. Tagdíjakból vagy egyéb forrásokból származó rendszeres, jól gazdálkodható

jövedelemről nem beszélhetünk egyik esetben sem. A legfontosabb finanszírozási forrást egyöntetűen, minden szervezet esetében pályázati úton elnyert támogatások jelentik. Mivel Ukrajnában nem nagyon van lehetőség pályázatokon keresztül forráshoz jutni (összesen kettő szervezet számolt be próbálkozásokról, csekély összegű, nehézkes támogatási lehetőségekről), a pályázati úton történő támogatás egyöntetűen, mindegyik szervezet esetében anyaországi alapoktól származik.

AK: „Ukrajnában van valamilyen pályázati lehetőség?

AV: Az ukrainai krízisig lehetett pályázni a megyei adminisztrációhoz. Nem voltak külön pályázati kiírások, hanem az ember intézett egy levelet hozzájuk, és akkor megítélték, hogy támogatnak-e vagy sem. Nem támogattak ugyan, de annyit ki tudtunk minden évben csikarni, hogy a diáknapi keretén belül megvalósuló sportrendezvényekre a kupát finanszírozzák. De hát olyan elszámolási követeléseik voltak 3-4 ezer forint értékű kupákhoz, érmekhez, hogy úgy gondoltuk, hogy ezt is inkább megpróbáljuk más forrásból megvalósítani...” (DSZ 01)

A nehezen elérhető hazai forrásokból fakadó problémák mellett azonban azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a vezetők egy része nem beszéli jól az államnyelvet, nem ismeri a hazai együttműködési lehetőségeket, kapcsolati hálója elsősorban a kárpátaljai magyar civil szférára és az anyaországi szervezetekre korlátozódik.

A magyarországi intézményekhez benyújtott pályázatok nagyobb részt sikeresek, az elnyert támogatási összegek 100-200 ezer Ft-tól 600-800 ezer Ft-ig terjednek. A megvalósítandó projektek elsősorban a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.-hez, a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézethez és a Balassi Intézethez kerülnek benyújtásra.

AV: „Állandó bevétel nincs, pályázati úton működik. **A Balassi Intézet minden évben biztosítja számunkra a működéshez elengedhetetlen költségeket.** Ez a hallgatói szervezetek számára kiírt pályázat. Ők támogatják a Diákköri Konferenciánkat is, a diáknapokat...” (DSZ 01)

A pályázott projektek jellemzően különféle programok, rendezvények megvalósítására vagy kiadványok, tájékoztató füzetek, tudományos kötetek kiadására irányulnak. A működési költségek inkább csak az egyes projektekhez kapcsolódóan jelennek meg.

AK: „Milyen tevékenységekre nyújtott be a szervezet pályázatokat a fennállása óta?”

AV: A már említett felvételi tájékoztatóra, amit kétszer nyújtottunk be és kétszer meg is kaptunk. Aztán voltak a természettudományokat népszerűsítő projektjeink. Első körben középiskolákban tartottunk előadásokat, második körben pedig nyári táborokban. Laboreszközöket vásároltunk pályázati pénzekből, valamint egy doktorandusz életpálya vizsgálatot, kutatást is megvalósítottunk. Ezek azok, amelyeket sikeresen nyertünk meg. Ezenkívül még voltak pályázatok, amik nem nyertek...” (DSZ02)

Az egyházi szervezeteknél említésre kerültek a gyülekezeti adományok, azonban inkább csak mint végső lehetőség, a pályázati források elapadásának esetén. Erősebb anyagi biztonsági hálóval tehát szintén az egyházi szervezetek rendelkeznek. A többi szervezet esetében más finanszírozási lehetőség nem került említésre.

A nagyobb szervezetek általában rendelkeznek saját irodával. Az irodákban főállású alkalmazottakat találunk, akik rendszerint az operatív ügyeket intézik, és a közvetlen kapcsolattartási feladatokat látják el. Több esetben is említésre kerültek az adminisztrációs terhek egyrészt a hazai hatóságok irányába,

másrészt a finanszírozáshoz kapcsolódó pályázati elszámolásokból adódóan, amely főállású adminisztratív, irodavezető munkatársak megbízásához vezetett. A főállású alkalmazottak finanszírozása leginkább donorok által vagy pályázati forrásokból történik.

AV: „Van egy titkárunk, aki teljes állású munkát végez, ő a mindenes: a jegyzőkönyvek elkészítésétől kezdve a levelezésen át a szervezések lebonyolításáig... ő az egyetlen olyan ember, akit fizetünk, mert kell egy ilyen ember. **Még van egy úgymond támogatásból fizetett munkatársunk, aki Ungváron végzi a szervezési teendőket, neki egy amerikai hölgy támogatja a munkáját, ez egy minimális összeg...**” (EIESZ03)

A kisebb szervezetek számára az irodahelyiségeket vagy a közösségi összejöveteleknek helyszínt adó termet általában valamely nagyobb intézmény bocsátja rendelkezésükre (pl. egyházi épületekben, oktatási intézményekben). Ezeknél a szervezeteknél a főállású alkalmazott nem jellemző.

AK: „Van a szervezetnek székhelye vagy infrastruktúrája esetleg?”

AV: Irodánk nincs, tehát ilyen szinten infrastruktúra nincs. Székhelye van, itt **a beregszászi főiskola bázisán vagyunk bejegyezve és végülis az ő infrastruktúrájukat szoktuk a legtöbbször kihasználni.**” (DSZ03)

A leírtakból jól látható, hogy a szervezetek állandó finanszírozási problémákkal küzdenek, fennmaradásuk az anyaországi pályázati forrásoktól függ. Stabil infrastrukturális háttérrel a nagyobb szervezetek rendelkeznek, de a többség számára valamilyen nagyobb intézmény biztosítja az irodahelyiséget. Egyes szervezetek anyaországi vagy Kárpát-medencei ernyőszervezetekkel együttműködve ugyan megpróbálnak uniós forrásokhoz is hozzájutni, ennek szerepe a finanszírozásban azonban elenyésző. Ebből arra következtethetünk,

hogy az Európai Unió Keleti Partnerség Programja vagy a határ menti uniós programok által nyújtott pénzügyi forrásokat a kárpátaljai magyar ifjúsági szervezetek nem tudják kiaknázni. Figyelembe véve azt, hogy az ukrán államtól nem számíthatnak komolyabb anyagi támogatásra, az anyaországtól kapott kis összegű támogatások pedig csak egy-egy program megvalósítására elegendőek, az uniós források fontos szerepet tudnának betölteni az ifjúsági szervezetek finanszírozásában. A mélyinterjúkból érzékelhetővé vált, hogy ezeket a lehetőségeket a szervezetek többsége nem nagyon ismeri, a pályázati lehetőségekre általában az anyaországi szervezetek hívják fel a figyelmet:

AK: „EU-s pályázatok vagy ilyen határon átnyúló pályázatok....? Mondjuk volt-e olyan, hogy Magyarországi partnerszervezettel össze-fogva pályáztatok?

AV: *Igen, igen. Olyasmi is volt, hogy mi már adtuk a nevünket sokhoz, s azt, hogy nyertünk vagy nem, azt nem tudjuk. Hát az sose jött idáig vissza, hogy nyertünk-e. Annak idején volt egy ilyen kirándulós pályázat.... Azt ők csinálták, és mindig, amikor nyertek, elvittek egy 20-30 fős fiatal gárdát oda, vagy éppen volt, hogy ők jöttek ide. Tehát volt ilyen határokon átívelő dolog. Aztán most is van egy ilyen nyertes pályázatunk, most nyertünk egy ilyen képzésre forrást, de ezt teljesen ők rendezik, mi csak partnerek vagyunk. Mi is részt veszünk, 6 mentort fognak képezni, ha Isten megsegít... EU-s pályázatról van szó, ha jól tudom.” (EIESZ02)*

Az uniós források sikeres lehívásának valószínűleg nagy lendületet adna a tudatos tájékoztatás, esetleg a pályázatírásban való támogatás. Ez akár megvalósulhatna egy átlátható, napi szinten frissülő magyar nyelvű honlap segítségével is, amely felhívna az aktuális pályázati lehetőségekre a figyelmet. Feltehetően nagy segítséget nyújtana a szervezetek

számára egy tanácsadó szolgálat is, amely a pályázatírásban vagy az angol nyelvű felhívások értelmezésében tudna segítséget nyújtani a civil szervezetek számára.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az interjúalanyok által felvázolt helyzetkép alapján arra következtethetünk, hogy az egyházi ifjúsági szervezetek azok, amelyek **a legmeghatározóbbak a kárpátaljai magyar ifjúsági civil életben**, legalábbis a megmozgatott fiatalok számát, a kialakult kapcsolati hálót tekintve. A hozzájuk szorosan kötődő, szintén vallásos értékrend mentén működő civil mozgalmak azok, amelyek hasonló sikereket tudnak felmutatni. Az interjúkból arra következtethetünk, hogy a siker oka a stabil társadalmi háttérrel biztosító anyaegyházi hálózat, a fiatalok körében az átlagosnál erősebb vallásosság, amely révén közelebb tudnak kerülni az ifjúsági szervezetek által képviselt értékekhez. Ugyanakkor az is kirajzolódott, hogy a modern kommunikációs eszközök alkalmazása, jól kiépített szervezeti hálózat és a fiatalok felé való nyitás, rugalmasság is szükséges ahhoz, hogy e szervezetek továbbra is meg tudják szólítani a kárpátaljai fiatalságot. A hallgatói szervezeteknél is viszonylagos aktivitás figyelhető meg, szerepük azonban jóval marginálisabb. A kárpátaljai magyar diákságnak nem létezik egységes képviselője, a hallgatói szervezetek tevékenysége leginkább a felsőoktatási intézmények falai közé szorul vissza. Az interjúk készítésének időpontjában aktív ifjúsági politikai mozgalom nem létezett, az ilyen irányú kezdeményezések leginkább a két meghatározó magyar párt köré szerveződtek. A politikai megosztottság erős, az interjúk készítésével párhuzamosan zajló gyökeres helyi kisebbségpolitikai fordulatok változást hozhatnak e tekintetben, és kihathat a politikai ifjúsági szerveződések intenzitására is.

Versengés nem rajzolódott ki a szervezetek között, **együttműködésük viszonylag aktív**.

A körből csupán a politikai mozgalmak szorultak ki, amelyek vélhetően szembenállásuk és lanyha vagy felmorzsolódott működésük révén eshettek ki a folyamatokból. A legtöbb szervezet viszonylag erős kapcsolatokat ápol az anyaországi társszervezetekkel, a szakmai támogatástól a közös uniós pályázatokon keresztül a szoros baráti kapcsolatok kialakulásáig terjednek az együttműködések határai. A Kárpát-medencei ernyőszervezetekkel való kapcsolat szinte mindegyik esetben megjelenik, erőssége és minősége azonban eltérő, nemzetközi szintű aktivitás nem jellemző.

Az elmondottak alapján a **szervezeti célok** között első helyen jelenik meg a megtartó közösség kialakítására való törekvés, amely az önbizalom erősítésében és a szülőföldön való boldogulásban próbálja segíteni a kárpátaljai fiatalokat. Az interjúalanyok példáiból kirajzolódik, hogy azok a fiatalok, akiket sikerült megszólítani, szívesen részt vesznek a közösség munkájában, a kisebbségi létben élők körében jellemző másodrangúsági érzésük csökken, a társadalom hasznos tagjának tekintik magukat, és támogató közösségen keresztül a szülőföldön való érvényesülésre való törekvésüket javíthatja. Az erősebb közösségek az elszárma-

zott fiatalokkal is aktív kapcsolatot ápolnak, amely egyrészt szorosabbra fűzi a szülőföldhöz való kötődést, másrészt hatékony csatornát tud biztosítani a kárpátaljai magyar közösség külső támogatásához. A magyar identitás erősítésére való törekvés mint küldetés a peremterületeken jelenik meg egyértelműen, a tömbmagyarság körében működő szervezetekben nem fogalmazódik meg tudatosan. Két civil szervezet célzott programokon keresztül próbálja népszerűsíteni a magyar nyelvű beiskolázást, amely arra utal, hogy a civil szervezetek körében is megfogalmazódott az utóbbi idők negatív tendenciáinak megállítása, ugyanis a magyar szülők egyre nagyobb számban íratják gyermekeiket ukrán iskolákba.

Mindegyik szervezetre igaz, hogy anyagi helyzetük bizonytalan, a legfontosabb **finanszírozási** forrást az anyaországi támogatások jelentik számukra, ukrán állami támogatásokra nem tudnak támaszkodni. Az uniós pályázati lehetőségeket kevésbé ismerik, költségvetésükben betöltött szerepe elhanyagolható. Tudatos tájékoztatás révén indokolt lenne e forrásokhoz „elvezetni” ezeket a szervezetek, így további támpillérhez juthatnának a mindennapi működésük során.

IRODALOMJEGYZÉK

- DOBOS FERENC (szerk.): *Szociológiai kutatások a határon túli magyarság körében*. Kutatási Jelentés, 2011
- PAPP Z. ATTILA: *Beszédből a világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*. Magyar Külügyi Intézet, Budapest, 2008
- CSERNICSKÓ ISTVÁN: *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. PoliPrint, Ungvár, 2012.
- http://www.kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/Csernicsko_Megtanulunk_e_ukranul.pdf

ETNIKAILAG VEGYES HÁZASSÁGOK A KÁRPÁTALJAI MAGYAROK KÖRÉBEN

MOLNÁR JÓZSEF

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Földtudományi és Turizmus Tanszék, tanszékvezető

Az etnikailag vegyes házasságok gyakoriságának Kárpátalján kedveznek a különböző nemzetiségek együttélése, a közöttük levő mérsékelt szociokulturális távolságok, valamint a tolerancia viszonylag magas foka. A házasságok etnikai heterogenitásának mértéke számos társadalmi hatással bír (így, például, a vegyes házasságokat tartják térségünkben az asszimiláció fő színterének), ami aláhúzza a kérdés tanulmányozásának a fontosságát. A tanulmány a magyar–keleti szláv vegyes házasságok gyakoriságát, földrajzi eloszlásának fő sajátosságait, valamint annak a nemzetiségi összetétel által való meghatározottságát mutatja be a 2001-es ukrainai népszámlálás 2014-ben közzétett 10%-os reprezentatív mintája elemzése alapján.

ABSTRACT

Поширенню міжетнічних шлюбів на Закарпатті сприяє строкатість національного складу його населення, помірні соціокультурні відстані між національностями, а також відносно високий рівень толерантності. Ступінь міжнаціональної шлюбності має різноманітні суспільні наслідки (так, наприклад, міжетнічні шлюби вважаються основними осередками асиміляції в регіоні), чим підкреслюється важливість дослідження проблеми. У статті розглядаються особливості географічного поширення етнічно змішаних шлюбів угорців та східних слов'ян краю, а також залежність частки міжетнічних шлюбів від національного складу населення, на основі опублікованої в 2014 році 10-відсоткової репрезентативної вибірки результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 року.

A nemzetiségileg vegyes házasságok egyre elterjedtebbek a világ számos régiójában, és nem kivétel ez alól Kárpátalja sem. Ezek magas arányának kedveznek a különböző nemzetiségek együttélése a megyében, a közöttük levő mérsékelt szociokulturális távolságok, valamint a tolerancia viszonylag magas foka. A házasságok etnikai heterogenitásának mértéke számos társadalmi hatással bír (így például a vegyes házasságokat tartják térségünkben az asszimiláció fő színterének), ami aláhúzza a kérdés tanulmányozásának a fontosságát. A hozzáférhető adatok szűkössége azonban Kárpátalja vonatkozásában mind-ezidáig jelentős fékezője volt a tudományos megismerésnek.

A VEGYES HÁZASSÁGOK, AZOK KUTATÁSA TÉRSÉGÜNKBEN

Az etnikailag vegyes házasságok fogalmának értelmezését bonyolítja magának az etnikumnak, vagyis etnikai csoportnak a többféle interpretációja. Térségünkben az önmeghatározásnak az etnikai hovatartozás alapvető kritériumaként való elfogadása dominált és dominál, ám ennek abszolutizálását már a szocialista korszakban is kétségbe vonták egyes szerzők (Kusner (Knisev)) 1951: 68–69.). Maga az etnikai önmeghatározás is egyrésztől felfogható olyan jelzőként, amely az egyén meghatározott etnikai csoporthoz való tartozására mutat, másrésztől értelmezhető az adott csoporttal való azonosulás folyamatként (Viner 1998: 121.).

Az etnikai identitásnak vannak mind kvantitatív, mind kvalitatív jellemzői, például, néha nemcsak azt nem tudjuk pontosan, hogy „kik a németek”, hanem azt sem, hogy „kik mennyire németek” vagy „miben németek” (Tóth–Vékás 2008: 330.).

Az egyes etnikai közösségek körében jelentős összefüggés van a nemzeti önmeghatározás és a nyelvi önmeghatározás, azaz az anyanyelv között. Ilyenek például térségünkben a magyarok és a környező országok államalkotó népei. Más etnikumok esetében (például, a zsidók vagy a cigányok vonatkozásában) a nemzetiség–anyanyelv korreláció jóval elmosódottabb. Az ukránokra az ország nyugati részén az előbbi, keleten inkább az utóbbi jellemző.

A magyar kategóriához való tartozás egyik legfontosabb kritériuma ugyancsak a szubjektív azonosulás, amely a mindennapokban többnyire egymást kizáró alternatívák közti választásként jelenik meg. Legalább ugyanennyire fontos szerepet játszanak azonban ez esetben is a nyelvi kulturális készségek és gyakorlatok. Megfontolandók az arra vonatkozó érvek, hogy a magyar közösség határainak kijelölésében ennek a szempontnak nagyobb szerepet szánjunk (Kiss 2010: 257.).

Igazodva ahhoz a tudományelméleti alapvetéshez, hogy a fogalmakon nem érdemes vitatkozni, azokat definiálni kell, itt eltekintünk a különböző értelmezések széles körű áttekintésétől. A továbbiakban etnikum, etnikai csoport, vagy etnikai közösség alatt történelmileg kialakult, nyelvi, kulturális sajátosságok alapján elkülönülő, önálló etnikai öntudattal rendelkező embercsoportot értünk. Egyet értünk azokkal a szerzőkkel, akik ezen belül elkülönítik a nemzetet mint a legmagasabb(?) szintű etnikai közösséget, amelynek attribútumai közé tartoznak a felsoroltakon kívül az államszervező törekvések is. Mivel a vizsgálat által elsősorban érintett magyarok és ukránok

megfelelnek mind az etnikum, mind a nemzet nevezett kritériumainak, a továbbiakban szinonimaként használjuk ezeket a fogalmakat.

Ha egy közösséghez tartozó vőlegény ugyanahhoz a közösséghez tartozó menyasszonyt vett feleségül, akkor (nemzetiségileg) homogén házasságot kötött (homogámia, endogámia), ha más nemzetiségű feleséget választott, heterogén házasságkötés (heterogámia, exogámia) jött létre. Az etnikumok közötti házasságkötéseket mint társadalmi folyamatot számszerűsíteni is lehet és érdemes, így az ilyen házasságkötésekre vonatkozó adatokból határozható meg a homogámia, illetve a heterogámia indexe. Ha a szükséges adatok rendelkezésre állnak, ezeket a mutatókat nemcsak is kiszámítják, hiszen más lehet a párválasztásnál az egy-egy nemzetiséghez tartozó vőlegények és menyasszonyok magatartása (Hoóz 2002: 1083.). A vegyes házasságokkal foglalkozó munkák többsége azonban inkább a kvalitatív elemzések módszereit alkalmazza (Noszenko 2015).

Ezeknek az indexeknek nemzetiségenkénti és időbeli alakulása átfogó tájékoztatást nyújthat a vizsgált nemzetiségek közötti viszonyokról, illetve azok változásáról, számszerűsíthető az egyes nemzetiségek közötti rokonszenv foka. Ahol a társadalmi különbségeket kisebbnek érzik, ott magasabb lehet a heterogámia indexe, hiszen a házaspároknak, a kölcsönösség jegyében, kevesebb objektív és szubjektív akadályt kell leküzdeniük, kisebb mértékben kell egymáshoz alkalmazkodniuk, illetve mindezeket nem érzik tehernek (Hoóz 2002: 1083.).

A párválasztást befolyásoló tényezőket tipikusan két csoportra osztják a kutatók: a preferenciákra és a lehetőségekre. Így, annak hátterében, hogy etnikai szempontból jellemzően csoporton belül házasodnak az emberek, állhatnak a preferenciák, miképp az is, hogy jellemzően azonos csoporthoz tartozó emberekkel találkoznak (Lőrincz 2014: 48.).

A házasságok nemzeti-etnikai összetételének alakulását tényezők sokasága formálja: a kisebbségek létszáma, területi elhelyezkedése, képzettsége, társadalmi-gazdasági helyzete, és nem utolsósorban a kulturális közelségük, illetve távolságuk. A családok nemzetiségi összetételét meghatározó tényezők között a legfontosabb az adott nemzetiséghez tartozók területi megoszlása. Ezen belül döntő szerepe a települési arálynak van, mivel a személyes kapcsolatok kialakulásában meghatározó a lakhely azonossága (Tóth-Vékás 2008: 332.; Hoóz 2002: 1084–1085.).

Az exogámia következménye a különböző népcsoportok és kultúrák keveredése, közeledése. Úgy vélik, hogy a nemzetiségileg heterogén házasságok az etnikai-biológiai homogenizáció eszközei és egyidejűleg – a szó tágabb értelmében véve – hozzájárulnak a társadalmi-kulturális különbségek kiegyenlítődéhez (Hoóz 2002: 1083.).

Számolni kell azzal is, hogy a vegyes házasság lehet maga az asszimiláció eszköze, de a más eszközökkel gerjesztett asszimiláció mutatója is. Téréségünk kisebbségkutatói a Kárpát-medencében élő határon túli magyarok asszimilációjának legfontosabb színterét a vegyes házasságokban látják, amelyekben magyar anyának az esetek egy részében nem magyar gyereke születik (Mirnics 1997: 22.). A politikusok ehhez a megállapításhoz gyakran társítanak általánosító – céljaiknak megfelelően vagy pozitív, vagy negatív – értékítéletet (Tóth-Vékás 2008: 330.).

Az egykori Szovjetunióban – annak ellenére, hogy problémás volt a vonatkozó statisztikai adatokhoz való hozzáférés – a vegyes házasságokkal foglalkozó szakirodalom elég széles körű volt, bár ezek többnyire országos, illetve nagytérsegi szintű elemzéseket tartalmaztak. Így, Gorenburg (2006: 147.) az 1959-es és 1979-es szovjet népszámlálás statisztikai adatait idézi az etnikailag vegyes házasságok

arányáról a 15 köztársaságban, valamint az ezekben született gyerekek nemzetválasztásáról. Megállapítja ezen mutatók általános emelkedését minden köztársaságban. Kiemeli a vegyes házasságok magas – 1979-ben 20%-ot meghaladó – arányát Lettországon, Ukrajnában, Kazahsztánban, Moldovában és Belorussziában. Az eloszlás elsődleges magyarázatát a lakosság kevert etnikai összetételében látja.

Ualijeva (2008: 370–371.) a vegyes házasságok kazahsztáni arányának az alakulását elemzi az ezredforduló környékén. Konstatálja ezek magas arányát, amit ugyancsak a lakosság kevert etnikai összetételével magyaráz. Ugyanakkor csökkenő tendenciát mutat ki (1989 – 23,9%, 2004 – 18,7%), aminek okát az ország etnikai egységesülésében látja. A vegyes házasságokat Kazahsztánban nemi aszimmetria jellemezte: a kazahok közül a férfiak, az oroszok közül a nők léptek nagyobb arányban ilyen párokba.

Az etnikai heterogámiát illetően a kisebbségi magyar közösségekről jelentősen eltérő a hozzáférhető információ: miközben az erdélyi és a szlovákiai nemzetrészekről az utóbbi évtizedekben megbízható és elég részletes statisztikai adatok és elemzések láttak napvilágot, a vajdaságról valamivel kevesebb, a kárpátaljai magyarokról pedig eddig csak elszórt ismereteink voltak.

A szakirodalom szerint az ezredforduló körüli évtizedekben a szlovákiai és a vajdasági magyarok körében elterjedtebb volt a heterogámia, mint a romániai és kárpátaljai nemzetrészek esetében. Az első két közösségben átlagosan 27% körüli volt a vegyes házasságok aránya a magyarok által kötött házasságokon belül, a felvidéki közösségben 25–30%, a délvidékiben 25–34% között ingadozva. Erdélyben a megfelelő átlag 17–18% körül volt 16–20% közötti terjedelemmel (Mirnics 1997: 26.; Gyurgyík 2004: 100.; Horváth 2004; Gyurgyík et al. 2010: 91–93.; Kiss 2012: 38.).

Vegyes házasságok arányára vonatkozó hivatalos statisztikák Ukrajnában jelenleg nem készülnek, mivel a házasságra lépő felek nemzetiségének a nyilvántartása Ukrajna Miniszteri Kabinetjének 2002. szeptember 12-i 1367. számú rendeletének értelmében megszűnt (zakon.rada.gov.ua, 2002). A 2002 előtti időszak ilyen jellegű statisztikái is csak elvétve voltak nyilvánosságra hozva, és azok csupán nagyon általános adatok közlésére szorítkoztak.

A 2001-es népszámlálás eredményeinek megfelelően, a 151 516 kárpátaljai magyar 79,8%-a, azaz 120 934 fő élt nemzetiségileg homogén háztartásban, míg a fennmaradó 20,2% nemzetiségileg vegyesben (Ukrajna Statisztikai Állami Bizottsága, 2004a). Ez utóbbi, természetesen, nem a vegyes házasságokban élők arányát adja meg, mivel ebben benne vannak azon családok is, ahol nem a házastársak valamelyike, hanem egy másik velük lakó hozzátartozó volt más nemzetiségű.

Jelentősen eltért a vegyes háztartások aránya falu–város viszonylatban. A sokszínűbb etnikai összetétel, valamint a nagyobb fokú társadalmi mobilitás eredményeként a városi magyarság körében Kárpátalján a nemzetiségileg vegyes háztartásban élők aránya 35,1% volt, ami az 53 598 fős nemzetrészből 18 813 lakost jelentett. Falun a megfelelő arány mindössze 12,0%, vagyis a rurális térségek 97 918 magyar lakója közül 11 769 élt vegyes háztartásban.

Az etnikailag vegyes házasságkötések arányára vonatkozóan csupán a múlt század végére vonatkozó fragmentáris adatokat sikerült találni, mivel – ahogy fentebb említettük – azóta a házasságra lépők etnikai hovatartozásának a nyilvántartása Ukrajnában megszűnt. 1996-ban a házasságot kötő kárpátaljai magyar nők 78,0%-a magyar férfival, 17,8% ukránal, 1,6% oroszsal lépett frigyre. Ugyanakkor a nősülő magyar férfiak 75,7%-a választott magyar nőt, 21,0%-a ukránt, 1,5%-a orosz. Jelentős különbség volt a vegyes házasságok

arányában a falvak és városok között: a 190 magyar férfi közül, aki abban az évben ukrán nőt vett feleségül, 114 volt városi és csupán 76 falusi lakos. Azaz – hasonló házassági arányokat feltételezve a falusi és a városi népesség körében – a magyar–ukrán vegyes házasságok aránya 1996-ban a városokban 36%-ra, a falvakban 13%-ra becsülhető. Az 1997-es házassági statisztikák hasonló képet mutattak: a magyar nők körében az etnikailag endogám házasságok aránya 74,6% volt, 21,7%-uk ukrán házastársat, 1,8% orosz választott. Kárpátalján a magyar férfiak 77,2%-a abban az évben magyar nőt vett feleségül, 19,1% – ukránt, 2,3% orosz (Zan 2005: 182–183.). Összességében Kárpátalján az 1996, 1997 és 1999-es években a magyarok 23, 24 és 19%-a kötött vegyes házasságot (Kiss 2012: 38.).

Ennél részletesebb elemzésekre a 2001-es ukránai népszámlálás 10%-os mintájának a nyilvánossá tétele előtt nem volt mód.

ADATBÁZIS ÉS MÓDSZEREK

Vizsgálataink adatbázisát a nevezett 2001-es ukránai népszámlálás 10%-os reprezentatív mintája alkotta, amely Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának köszönhetően 2014 közepén vált elérhetővé a világhálón a Minnesota Egyetem honlapján (Minnesota Population Center, 2014). Az adatbázis járási, illetve megyei alárendeltségű városok szerinti bontásban tartalmazza anonim formában a személyekre vonatkozó adatokat. A minta kiválasztása a családok egyben tartásával történt, így módot ad a családi összetétel különböző sajátosságainak – többek között az etnikailag vegyes házasságok arányának – a vizsgálatára.

Természetesen bizonyos problémák felmerültek az adatbázis alkalmazásakor. Így például az országosan kisebb – ám Kárpátalján esetleg jelentős – arányt képviselő nemzetiségek, illetve nyelveik az „egyéb” kategóriába lettek összevonva. Az összevonás nem tette lehetővé

– többek között – a ruszinok (akik egyébként az ukránoktól elkülönítve kerültek az adatbázisba) és a szlovákok elválasztását. Gondot okozott az is, hogy a házaspárok nem mindig egy háztartásban lettek rögzítve. Ennek hátterében állhatott tényleges ideiglenes különélés (például katonai szolgálat, börtönbüntetés stb.), vagy csupán a hivatalosan nyilvántartott lakcímek, amit az érintettek fenntartottak a census során is.

A munkában heterogámia index alatt az etnikailag vegyes házasságok százalékarányát értjük az adott nemzetiség képviselői részvételével létrejött összes házasságon belül. Analóg módon, a homogámia index az azonos nemzetiségű házaspárok százalékarányát jelenti az adott nemzetiség képviselői részvételével létrejött összes házasságon belül.

Az etnikai heterogámia indexe és a nemzetiségi arányok között jóval szorosabb összefüggést kaphatunk járási szinten, ha a nyers százalékarányok helyett a súlyozott települési arányokat vizsgáljuk. Az emberi kapcsolatok – így a párvasztás – elsődleges színtere ugyanis a lakóhely, a település; egy-egy járás többi helységére azok jóval kevésbé terjednek ki. Adott etnikum súlyozott települési arányát az alábbi képlet szolgáltatta (Tóth–Vékás 2008: 332.):

$$STA = \frac{\sum_{i=1}^n (TA_i \cdot TSz_i)}{\sum_{i=1}^n TSz_i},$$

ahol STA – az adott etnikum súlyozott települési aránya a településnél magasabb szintű közigazgatási egységben, TA_i – az adott etnikum aránya az i -edik településen, TSz_i – az adott etnikum lélekszáma az i -edik településen, n – a települések száma a közigazgatási egységben, $i = 1, 2, \dots, n$.

EREDMÉNYEK

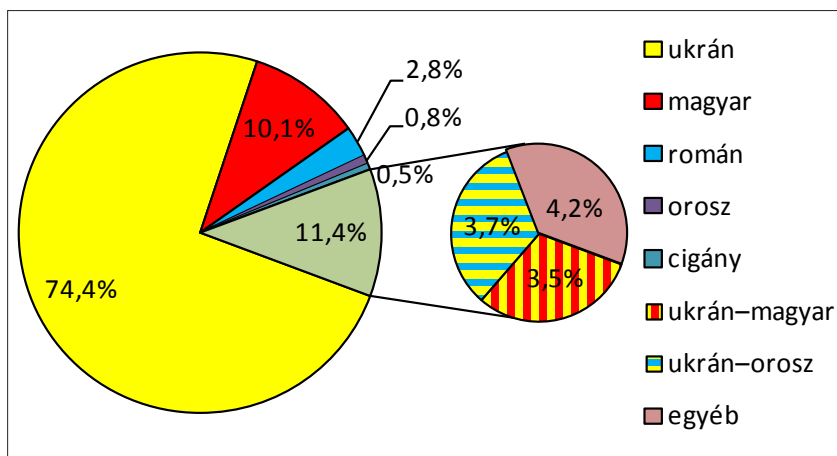
Kezdjük a 2001-es ukrainai népszámlálás 10%-os adatbázisának az elemzését a házaspárok nemzeti megoszlásának megyei szintű

áttekintésével! A lakosság összetételének megfelelően, a többséget a homogám ukrán párok alkották, akik az összes házaspár 74,4%-át tették ki (1. ábra). A magyar párok 10,1, a románok 2,8, az oroszok 0,8 és a cigányok 0,5%-kal követték őket.

Az értékek különböző mértékben tértek el a nagyobb nemzetiségek lakosságon belüli arányától: az ukránok és a magyarok esetében nem sokkal, az oroszok és a cigányok esetében sokkal kisebbek voltak azoknál, és csupán a románok esetében volt nagyobb a nemzetiségileg homogám házaspárok hányada az összes házaspáron belül, mint az összlakosságon belüli arányuk (2. ábra). Az ukrán és a magyar homogám párok aránya a vegyes házasságok elterjedtségének köszönhetően volt alacsonyabb, mint a két nemzetiség összlakosságban képviselt részesedése. A városi szórványban élő oroszok körében különösen magas volt a nemzetiségileg vegyes családot alapítók hányada, ami tükröződik a két rájuk vonatkozó mutató több mint háromszoros különbségében. A románoknál viszont a nagy eltérést (az összlakosság 1,1%-a, szemben a házaspárok 0,5%-ával) inkább a regisztrálatlan élettársi kapcsolatok elterjedtsége és a fiatalkorúak jelentős aránya magyarázhatja. A családcentrikus, jellemzően endogám kárpátaljai román népesség kitért a homogám házasságaik magas, összlakosságbeli hányadukat meghaladó részarányával.

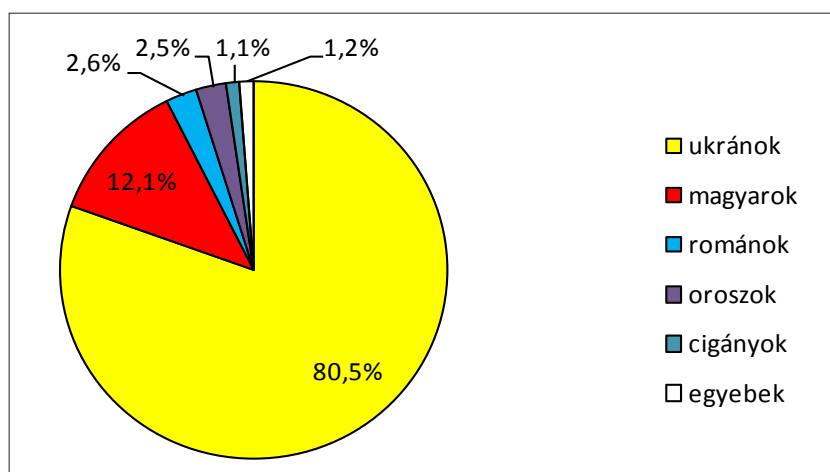
A kárpátaljai férfiak és feleségek 11,4%-a a fentiekénti eltérő kategóriákba tartozó családban élt. Ebben a körben a két legszámosabb csoportot az ukrán–orosz (3,7%) és az ukrán–magyar (3,5%) vegyes házasságok alkották. A fennmaradó, 4%-ot meghaladó szegmens, részben a kisebb nemzetiségek¹ etnikailag homogám családjait, részben a fentebb nevezett két kombinációtól eltérő heterogám házaspárokat foglalja magába.

¹ Elsősorban szlovákok és ruszinok, akiket az adatbázis az ukránoktól elkülönítve ugyan, de nagyvonalúan az „egyéb nemzetiségek” kategóriába összevonva kezel.

1. ábra. A kárpátaljai házaspárok megoszlása a főbb nemzetiségek között a 2001-es népszámlálás eredményei alapján

(adatforrás: Minnesota Population Center, 2014)

2. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele a 2001-es népszámlálás eredményei alapján

(adatforrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b)

Lássuk, hogyan oszlottak meg 2001-ben a megyében a házasságban élők a számosabb nemzetiségek és nemek szerint (1. táblázat):

- a magyar férfiak körében nagyobb volt a házasságban élők száma, mint a nőknél, ami azt mutatja, hogy nagyobb számban és arányban éltek vegyes házasságban;
- hasonló helyzet a megye számosabb nemzetei közül a románoknál volt még jellemző, míg az ukránok, az oroszok és

a cigányok esetében ennek a fordítottja került a felszínre;

- a magyar nők 80,2%-ának magyar volt a férje, a magyar férfiak 77,8%-ának volt azonos nemzetiségű felesége;
- a magyarok legnagyobb arányban az ukránokkal alkottak vegyes párokat: a nők 11,9, a férfiak 15,2%-ának volt ukrán házastársa.

1. táblázat. A házasságban élők megoszlása nemek és a számosabb nemzetiségek szerint Kárpátalján a 2001-es népszámlálás 10%-os reprezentatív mintája alapján

(adatforrás: Minnesota Population Center, 2014)

	Ukrán nő	Magyar nő	Román nő	Orosz nő	Cigány nő	Egyéb*	Összesen	Magyar nő, %
Ukrán férfi	214 090	4330	300	5790	30	12 530	237 070	11,9
Magyar férfi	5710	29 130	40	560	50	1970	37 460	80,2
Román férfi	300	50	7920	60	0	350	8680	0,1
Orosz férfi	4930	500	0	2270	10	780	8490	1,4
Cigány férfi	40	30	0	10	1550	100	1730	0,1
Egyéb*	15 510	2280	380	1110	200	6040	7430	6,3
Összesen	240 580	36 320	8640	9800	1840	6040	300 860 / 303 220**	100,0
Magyar férfi, %	15,2	77,8	0,1	1,5	0,1	5,3	100,0	

* Az egyéb kategóriába a felsoroltaktól eltérő nemzetiségű házastárssal élők, illetve a házastársuktól külön élők kerültek.

** Az első szám a nős férfiak, a második a férjezett nők száma.

Az etnikailag heterogám házasságok – és ezen belül a magyar érintettségűek – gyakorisága jelentős változékonyságot mutat a megye közigazgatási egységeiben. Átlagon aluli volt az arányuk a magyar párok között a magyar nyelvterület azon három járásában, amelyek nem foglalják magukba a járásközpontokat: a Beregszásziban 2001-ben a magyar részvételű házaspárok 13,2, a Munkácsiban 15,9, az Ungváriban 17,0%-a tartozott a vegyes kategóriába (3. ábra). A magyar nyelvterületet érintő negyedik járás, a Nagyszőlősi esetében ez az arány jóval magasabb (26,6%) volt, ami egyrészt az ide tartozó járásközpontnak, másrészt a vegyes etnikumú települések jelentős arányának tudható be.

A négy megyei alárendeltségű városban² a vegyes házasságok aránya a magyarok körében jóval nagyobbak adódott – Ungváron 74,0,

² Az ötödik – Csap – a 2001-es népszámlálás idején még nem rendelkezett ezzel a státusszal, az Ungvári járás része volt, így nincs elkülönítve az adatbázisban.

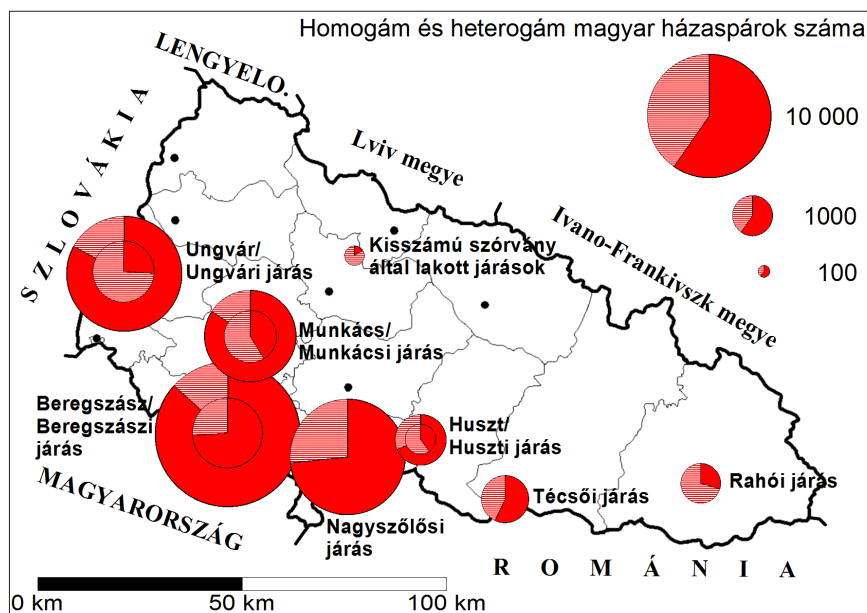
Husztón 59,7, Munkácsón 58,6, Beregszászban 26,1%-nak –, ami összhangban volt azok nemzetiségi összetételével. Az első három városban a magyarok szórányszámában vannak (arányuk az össznépességben 2001-ben jóval 10% alatti volt), így természetes, hogy a párvalasztásnál nagyobb eséllyel jöttek számításba más nemzetek képviselői, jellemzően ukránok és oroszok. Beregszászban a lakosság közel fele magyar volt, ami tükröződik a vegyes párok alacsonyabb arányában is.

A Felső-Tisza-vidék három járásában a magyarok heterogámia indexe a folyó mentén felfelé haladva emelkedett, párhuzamosan a magyarok települési arányának a csökkenésével. A Huszti járásban, ahol 2001-ben nemzetünk képviselőinek zöme egy településen élt (Visken, ahol a lakosság kb. 45%-át képviselték³), 2001-ben 31,2% volt a vegyes házasságok aránya. A Técsőiben ennek értéke 43,0%-ra nőtt, amit a magyarok arányának 25% alatti értéke indokolt a két általuk is jelentős számban lakott településen – Técsőn és Aknaszlatinán. A Rahói járás a településeinek 10% körüli,

³ A települési bontású kárpátaljai nemzetiségi adatokat lásd, például: Molnár, Molnár D., 2005: 82–85. o.

illetve az alatti arányt képviselő szóránymagyarságnak ad otthont, akik között a családok 70,4%-a etnikailag heterogám volt. Végül, a csupán kisszámú szórvány magyar népességgel rendelkező járásokban (Nagybereznai, Perecsenyi, Volóci, Szolyvai, Ökörmezői, Ilosvai) élő legalább részben magyar családok körében ez az arány 84,6%-ot tett ki.

adatok némileg elmosás az. A vizsgálati módszereknél ismertetett képlettel számított súlyozott települési arányok sokkal jobb korrelációt mutatnak a vegyes házasságok arányával, mint a nyers járási részarányok (4. ábra). Az összefüggés szemmel láthatóan nem lineáris, inkább a logaritmikus, illetve a gyökös (0–1 közötti kitevőjű hatványos) görbe tűnik

3. ábra. A homogám, illetve heterogám magyar házaspárok eloszlása Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás eredményei alapján. (A körök mérete arányos az érintett családok számával, a vegyes házasságok arányát a vízszintesen csíkozott körcikkek mutatja. Az egymásba rajzolt körök esetén a belső a megfelelő megyei alárendeltségű város, a külső ív a járás adatait jeleníti meg)

(adatforrás: Minnesota Population Center, 2014)

A vegyes házasságok arányát közismerten jelentős mértékben meghatározzák a nemzeti-összetétel mutatói: fordított arányosság áll fenn egy adott etnikum össznépességen belüli aránya, valamint az illető nemzetiség etnikai heterogámia indexe között. Ezt Horváth (2004) erdélyi adatokkal szemlélteti: a vegyes házasságok aránya az ezredfordulón a 84,6%-ban magyarok lakta Hargita megyei 6,4% és a Krassó-Szörényben regisztrált 86,8% között változott (itt a lakosság 1,7%-a volt magyar).

Ez az összefüggés Kárpátalja magyar lakosságára is érvényes (2. táblázat), bár a járási

jobban illeszthetőnek. Ezt a hatványos regressziós egyenlet által szolgáltatott értékek és a valódi népszámlálási adatok közötti szoros kapcsolatot alátámasztó egyhez közelítő korrelációs és determinációs együtthatók is alátámasztják ($R = 0,969$, $R^2 = 0,939$). A determinációs együttható azt mutatja, hogy a vegyes házasságok arányának a változékonyságát a kárpátaljai magyarok körében járási szinten a magyarok súlyozott települési aránya 94%-ban, azaz döntő mértékben meghatározza.

A szoros összefüggés a regressziós egyenlet használhatóságát támasztja alá az etnikai

homogámia index becslésére nemcsak járási szinten a magyarok súlyozott települési arányának alapján, de akár települési szinten is a települési nemzetiségi arányok ismeretében. A kárpátaljai magyarságra kapott összefüggés:

$$EHI_T = 15,22 \cdot (MA_T)^{0,395},$$

ahol EHI_T – a magyarok etnikai homogámia indexe T kárpátaljai településen, MA_T – a magyarok összlakosságon belüli százalékaránya T kárpátaljai településen.

A vegyes házasságban élő magyarok aránya, természetesen, kisebb a heterogámia indexnél, hisz míg egy homogám magyar párra két házasságban élő magyar jut, addig egy heterogámra csupán egy. Így, 2001-ben a kárpátaljai magyar

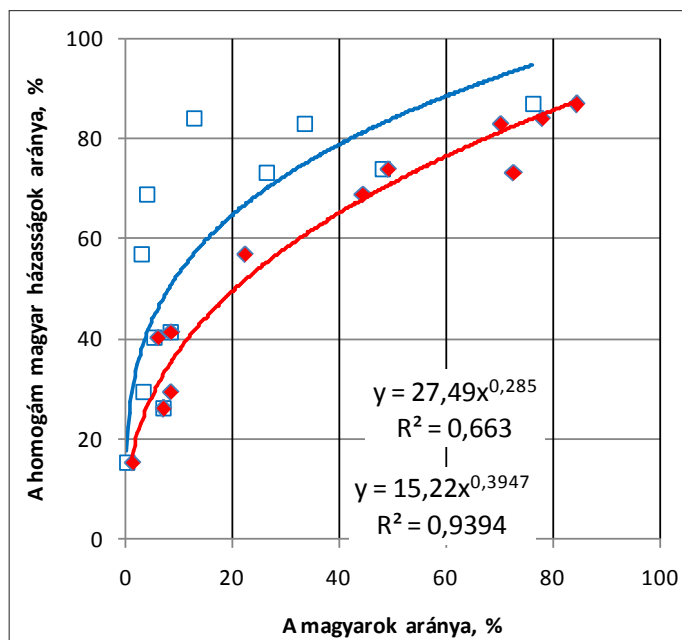
házasok 16%-a élt vegyes házasságban, miközben a vegyes házasságok aránya a magyar részvételű frigyeken belül megközelítette a 28%-ot (2. táblázat). A Beregszászi, Munkácsi és Ungvári járásokban a magyar–keleti szláv vegyes házasságban élő házas magyarok aránya a legutóbbi népszámlálás adatai szerint nem érte el a 10%-ot. Beregszász városban és a Nagyszőlősi járásban 15% körüli volt az érték, a vegyesen lakott nyelvszigeteket magába foglaló Huszti és Técsői járásokban pedig megfelelően 18,5 és 27,4%. A kisebb-nagyobb lélekszámú magyar szórványok által lakott közigazgatási egységekben – így a két nagyvárosban, Ungváron és Munkácson is – a házas magyarok csupán közel fele, vagy annál is kisebb aránya élt azonos nemzetiségű társsal.

2. táblázat. A nemzetiségi összetétel (a 2001-es ukrajnai népszámlálás adatai alapján, adatforrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a), **valamint a magyarok etnikai heterogámiájának néhány mutatója** (a 2001-es népszámlálás 10%-os reprezentatív mintája alapján, adatforrás: Minnesota Population Center, 2014)

Kárpátalja közigazgatási egységeiben

Közigazgatási egység	Az adott nemzetiség aránya, %			A magyarok átlagos települési aránya, %	Magyar homogám párok aránya, %	Magyar-keleti szláv párok aránya, %	Magyar-keleti szláv vegyes házasságban élők aránya, %
	magyar	ukrán	oros				
Beregszász város	48,1	38,9	5,4	49,0	73,9	26,1	15,0
Huszt város	5,4	89,3	3,7	5,9	40,3	59,7	42,5
Munkács város	8,5	77,1	9,0	8,5	41,4	58,6	41,5
Ungvár város	6,9	77,8	9,6	6,9	26,0	74,0	58,7
Beregszászi járás	76,1	18,8	0,7	84,2	86,8	13,2	7,1
Huszt járás	3,9	95,0	0,9	44,4	68,8	31,2	18,5
Ilosvai járás	0,1	98,6	0,6	0,3	33,3	66,7	50,0
Munkácsi járás	12,7	84,0	0,7	77,9	84,1	15,9	8,7
Nagybereznai járás	0,1	96,3	0,7	0,2	0,0	100,0	100,0
Nagyszőlősi járás	26,2	71,4	1,2	72,6	73,4	26,6	15,4
Ökörmezői járás	0,0	99,1	0,5	0,1	0,0	100,0	100,0
Percsenyi járás	0,2	96,3	1,3	0,5	0,0	100,0	100,0
Rahói járás	3,2	83,8	0,8	8,3	29,6	70,4	54,3
Szolyvai járás	0,7	94,5	1,5	1,8	11,1	88,9	80,0
Técsői járás	2,9	83,2	1,0	22,3	57,0	43,0	27,4
Ungvári járás	33,4	58,4	2,0	70,1	83,0	17,0	9,3
Volóci járás	0,1	98,8	0,6	0,3	50,0	50,0	33,3
Kisszámú szórvány*	0,2	97,5	0,8	1,2	15,4	84,6	73,3
Kárpátalja	12,1	80,5	2,5	62,8	72,4	27,6	16,0

*Az Ilosvai, Nagybereznai, Ökörmezői, Percsenyi, Szolyvai és Volóci járások együtt.

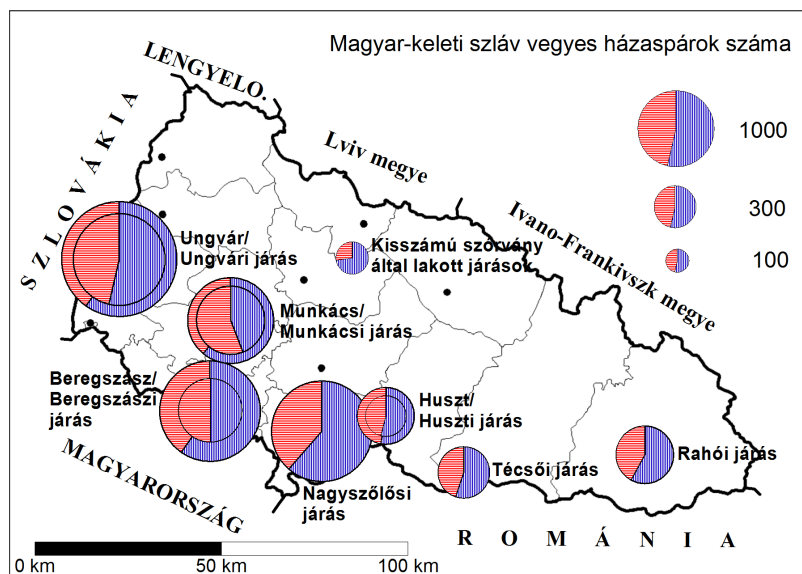
4. ábra. A homogám magyar házasságok arányának függése a magyarok arányától (üres négyzetek; a kék vonal a két adatsor regressziós hatványgörbéje, a felső egyenlet a két adatsor hatványos regressziós egyenlete a determinációs együtthatóval (R^2)), illetve a magyar népesség súlyozott települési arányától a közigazgatási egységekben (piros élére állított négyzetek; a piros vonal a két adatsor regressziós hatványgörbéje, az alsó egyenlet a két adatsor hatványos regressziós egyenlete a determinációs együtthatóval (R^2)). A kisszámú szóránymagyarság által lakott hat járás (Ilosvai, Nagybereznai, Ökörmezői, Perecsenyi, Szolyvai és Volóci) adatai összevonva kerültek az ábrára

(adatforrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a, Minnesota Population Center, 2014)

Mit mutat a vegyes házasságban élő magyarok nemi megoszlása? Általános tapasztalat, hogy az etnikai heterogámiára való hajlandóság nem egyforma a két nem viszonylatában. Ennek számos, a hagyományokban és a vallásokban gyökerező oka lehet. Ezenkívül, szociológiai vizsgálatok kimutatták, hogy a nők körében jellemzőbb az ún. „felfelé” való házasság, azaz társadalmilag magasabb pozícióban lévő pár keresése (Hoóz 2002: 1087–1088.). Ennek következtében, a kisebbségi népcsoportok esetében gyakoribb a nők többségi (és így sok esetben kedvezőbb társadalmi pozícióban levő) irányú párválasztása, mint a férfiaké (Mirnics 1997: 25., 27.; Ualijeva 2008: 373–374.).

A 2001-es ukrainai népszámlálás 10%-os mintáját elemezve viszont a fentebb vázoltakkal

ellentétes kép bontakozott ki: a vegyes házasságban élő kárpátaljai magyarok körében a férfi–nő arány 56,5% volt a 43,5%-hoz. Ami a nemi arány földrajzi sajátosságait illeti, viszonylag egységes, 60% körüli férfi arányt találunk a magyar nyelvterület négy járásában, az Ungváriban, a Munkácsiban, a Beregszásziban és a Nagyszőlősisben (5. ábra). A megyei alárendeltségű városok heterogám házasságain belül a magyarok nemi aránya kiegyenlítettebb, sőt a munkácsi magyarok közül a szebbik nem képviselői nagyobb arányban élnek ilyenben (55,9%-ban). A Felső-Tisza-vidék három járásában a megyei átlaghoz közeli (52,9–58,0%) volt a férfitöbbség a vegyes házasságok magyar résztvevői körében; meglepően magasnak (72,7%) bizonyult viszont a mutató a kisszámú szóránymagyarság által lakott hat járásban.

5. ábra. A magyar fél nemi összetétele a magyar–keleti szláv vegyes házaspárokban Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás eredményei alapján.

(A körök mérete arányos az érintett családok számával, a magyar férfiak arányát a kékkel függőlegesen, a nőket a pirossal vízszintesen csíkozott körcikkek mutatják. Az egymásba rajzolt körök esetén a belső a megfelelő megyei alárendeltségű város, a külső ív a járás adatait jeleníti meg.)

(adatforrás: Minnesota Population Center, 2014)

ÖSSZEFOGLALÁS

Összegezve megállapítást nyert, hogy

- 2001-ben a kárpátaljai házas magyarok 16,0%-a élt keleti szláv (ukrán, orosz) házastárral, azaz a magyar részvételű házasságok 27,6%-a volt nemzetiségileg vegyes;
- az etnikai homogámia mértéke szoros összefüggést mutatott a magyarok súlyozott települési arányával a közigazgatási

egységen belül: ez utóbbi mutató a homogámia index járási változékonyságát 94%-ban magyarázta;

- Kárpátalján a magyar–keleti szláv vegyes házasságok többségében – 56,5%-ában – 2001-ben a férfi volt magyar.

A kutatások továbbvitelét jelentheti egyrészt a leírt sajátosságok okainak a feltárása, másrészt a vegyes házasságok gyerekei nyelvi-etnikai attitűdjeinek a vizsgálata.

IRODALOMJEGYZÉK

- GOENBURG, DMITRY 2006: Rethinking Interethnic Marriage in the Soviet Union. In: *Post-Soviet Affairs*, 2006, 22, 2. 145–165. p.
- GYURGYIK LÁSZLÓ 2004: *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- GYURGYIK LÁSZLÓ, HORVÁTH ISTVÁN, KISS TAMÁS 2010: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In: *Határon túli magyarság a XXI. században* (szerk.: Bitskey Botond). Budapest, KEH. 69–123. p.
- HOÓZ ISTVÁN 2002: A nyelvi asszimiláció és a házasságkötés. In: *Statisztikai Szemle*, 2002/12. 1082–1096. p.
- HORVÁTH ISTVÁN 2004: Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyar lakosság körében: 1992–2002. In: *Népességi folyamatok az ezredfordulón Erdélyben* (szerk.: Kiss Tamás). Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó. 235–256. p.

- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a: Adattár.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), 2003b: Національний склад населення та його мовні ознаки. Статистичний бюлетень. Ужгород.
- KISS TAMÁS 2012: Demográfiai körkép. A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. In: *Educatio*, 2012/1. 24–48. p.
- KUSNER (KNISEV), PAVEL (КУШНЕР (КНЫШЕВ) П. И.) 1951: Этнические территории и этнические границы. Москва, Изд. Академии наук СССР.
- LŐRINCZ LÁSZLÓ 2014: A magyar középiskolások párválasztási preferenciái: a roma-nem roma heterogenitás hatása. In: *Szociológiai Szemle*, 24(2). 47–64. p.
- Minnesota Population Center 2014: Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 6.3 [Machine-readable database]. Minneapolis, University of Minnesota. international.ipums.org
- MIRNICS KÁROLY 1997: A délvidéki magyarság asszimilációjának anatómiája. In: *ITT-OTT*, 30. évf., 2. (129.) szám. Ada (Oh, USA), Magyar Baráti Közösség. 21–35. p.
- MOLNÁR JÓZSEF, MOLNÁR D. ISTVÁN 2005: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- NOSZENKO, JELENA (НОСЕНКО, ЕЛЕНА) 2015 (letöltés éve): Этническая идентичность в смешанных браках. http://world.lib.ru/k/kim_german_nikolaewich/5030-2.shtml
- TÓTH ÁGNES, VÉKÁS JÁNOS 2008: Család és identitás. A vegyes házasság szerepe a magyarországi kisebbségi közösségek reprodukciójában. In: *Demográfia*, 2008, 51. évf. 4. szám. 329–355. p.
- UALJEVA, SZ. K. (УАЛИЕВА, С. К.) 2008: Межэтнические браки в Казахстане и дети. In: *Этнодемографические процессы в Казахстане и сопредельных территориях: Сборник научных трудов IX Международной научно-практической конференции 16–17 мая 2008 г., г. Усть-Каменогорск*. 370–379. p. demoscope.ru/weekly/2011/0451/analit04.php
- Ukrajna Állami Statisztikai Bizottsága (Державний комітет статистики України) 2004: Домогосподарства України. Домогосподарства за розміром та характеристикою членів домогосподарств – за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року (за ред. О. Г. Осауленка). Київ.
- VINER, BORISZ (ВИНЕР, Б. Е.) 1998: К построению качественной регрессионной модели этнической идентичности. In: *Журнал социологии и социальной антропологии*, 1998, том I, выпуск 3. 121–142. p.
- ZAN, MIHAILO (ЗАН, МИХАЙЛО) 2005: Міжетнічні шлюби як індикатор етнодемографічних процесів на Закарпатті 90-х рр. XX ст. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Вип. 13. Ужгород. 180–185. p.
- <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1367-2002-%EF>, 2002.

A BEREGSZÁSZI JÁRÁS MÉHÉSZETEINEK FELMÉRÉSE

NAGY ISTVÁN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola volt hallgatója

Méhészeti ágazatunk helyzetéről csak kevés információ áll rendelkezésünkre. Főleg a termelés háttéréről, annak körülményeiről, az emberi megélhetéshez, a hasznos időtöltéshez való hozzájárulásról hiányosak az adatok. Különösen igaz ez az ágazat közgazdasági jellemzőivel kapcsolatban. Ezen ismeretek összefüggéseinek hiánya az ágazat szereplőit hátrányosan érinti. Helyzetüket, gondjaikat így nem lehet hitelesen bemutatni, értékelni és a továbblépés, a szükségszerű fejlesztés lehetőségeit sem megtalálni. E hiányzó információk lehető legpontosabb összegyűjtését, értékelését kívánom elvégezni. Vizsgálataim során szeretném bemutatni, hogyan alakul a Beregszászi járás méhészetének a helyzete.

ABSTRACT

На жаль, на сьогодні склалася ситуація, коли про бджільництво як самостійну галузь маємо дуже мало інформації. Особливо не вистачає даних про умови ведення виробництва, роль бджолярства як засобу отримання прибутку, а також корисного проведення дозвілля. Протягом останніх років мало уваги приділялося й аналізу економічних факторів у цій галузі. Відсутність потрібної інформації негативно позначається на суб'єктах цього виду господарювання. До того ж це унеможливує отримання реальної картини стану справ, пошук подальших шляхів розвитку галузі. Наша робота присвячена усуненню цього недоліку, а саме – пошуку достовірних даних та їх аналізу. У статті також зроблено спробу охарактеризувати стан бджільництва у Берегівському районі.

Napjaink rohamosan fejlődő gazdaságában a fennmaradás igénye nagy kihívások elé állítja a gazdálkodókat. Számos esetben a kieleződött piaci versenyben nem elegendő a szakmai tudás és tapasztalat. Az összefogás jelentősége ennek köszönhetően egyre inkább hangsúlyossá válik. Az Európai Unió egyes tagországaiban az agráriumban tevékenykedők előszeretettel alkalmazzák a különböző gazdasági együttműködési formákat érdekeik érvényesítésére. Az ukrán méhészet azon kevés mezőgazdasági ágazatok közé sorolható, mely az elismerések mellőzése ellenére kiemelkedő eredményeket mutat.

Kedvező időjárási viszonyok mellett a megtermelt méz mennyisége elérheti a 70 000 tonnát, mellyel a világ rangsorában az 5., előkelő helyet foglalja el. Mindazonáltal a méhészet egy komplex mezőgazdasági tevékenység. A méztermelés mellett nem elhanyagolható

a méhek megporzási tevékenysége (pozitív externália). A rovarporozta növények 90%-át a méhek látogatják, és munkájuk értéke becsült adatok alapján évi több milliárd hrvinya. Ez még fontosabb, mint a közvetlen termelés. A fejlett mezőgazdasági kultúrával rendelkező országok rendszeresen igénybe veszik a méhek megporzó munkáját, és több országban anyagilag az állam támogatja ezt a tevékenységet. Ukrajnában is el kell érni, hogy a megporzás a technológia szerves része legyen, amiért a növénytermesztési és kertészeti ágazatok mint szolgáltatásért fizetnek. Az európai átlaggal történő összehasonlítás, valamint a hazai adottságok figyelembevételével megállapítható, hogy a méhcsaládok számának növelését a beporzás biztonsága jelenleg még nem indokolja, de a jövőben a háttér-rovarsűrűség csökkenésén fokozhatja a méhes megporzás iránti keresletet az intenzív kertészeti kultúráknál.

A méhészeti ágazaton belüli együttműködés gondolata először több mint 2 éve fogalmazódott meg bennem. Azonban az ágazat szereplői közé „beférkőzni”, bizalmukat megnyerni nem egyszerű feladat. Munkámat tovább nehezítette az ágazatról szóló hiteles gazdasági publikációk, kiadványok és egyéb szakirodalmak hiánya. Kutatásaim és a dolgozat összeállítása során arra törekedtem, hogy olyan elemző értekezést készítsék, amely a gyakorlatban is alkalmazható, hasznára lehet a szakmának, és alapját képezheti további kutatómunkáknak.

A MÉHTENYÉSZTÉS SZEREPE

A tenyésztés alapelve, hogy mindig a legjobb állatokat párosítjuk a legjobbakkal. Az utódok minőségét az öröklött tulajdonságok határozzák meg döntően, mert azok a környezeti feltételek, amelyek között az ősök éltek, nem biztosítottak az utódok számára is. A vizsgálatok egységesítése a sikeres tenyésztés alapja (Nagy, 1998). Pechacker és munkatársai 1993-ban megállapították, hogy az összehasonlítás esélye nagyon csekély, mert a vizsgált tulajdonságokat sok tényező befolyásolja (mikroklíma, betegség stb.). Kulincevic és Rothenbuhler (1973) azt indítványozták, hogy a méhcsaládokat szűrőpróbaszerűen kiválasztva laboratóriumi körülmények között vizsgálják meg. Azt tapasztalták, hogy a testvérpapulációból származó méhcsaládok esetében a laboratóriumi és gyakorlati körülmények összhangban vannak. Bienefeld és Pirchner (1990) megállapították, hogy az anyai tulajdonságok vizsgálata (petezés, feromontermelés) nagy jelentőséggel bírnak a családok népességének kialakításában. Bienefeld (1989) szerint az anya és a dolgozók beltenyésztése befolyásolja az anya teljesítményét és a dolgozók magatartását. A Hohenneudorfban alkalmazott tenyészértékbecslés a legmodernebb, a családok közötti különbségeket veszi figyelembe, továbbá az anyák, az átlagdolgozók és az anyák és dolgozók közötti rokonsági fokot. Két alapvető dolgot sikerült így elérni:

a rokonsági fog ismeretében minden családról tudunk információt szerezni, külön vesszük figyelembe az anya és a dolgozók származását (Bienefeld, Reinhardt, Keller 1998). Bienefeld és Pirchner (1991) szerint az anyai tulajdonságokat meghatározó gének és dolgozók tulajdonságait befolyásoló gének egymással negatív korrelációban vannak. Ezért nagyon nehéz az anyákat szelektálni. Olyan anyákat kell előnyben részesíteni, akik mindkét esetben átlagon felüliek, amelyeknél az örökítés összege az anya és a dolgozók tulajdonságaira, a mindenkori népességteljesítményre a legnagyobb. Cobey és Timothy (1988) szerint a továbbtenyésztésre felhasznált tenyészanyag kiválasztásakor minden olyan tulajdonság számít, ami a fokozott méztermeléssel kapcsolatos. A különböző nektárhordás, a kirepülések száma, az élettartam, a méhanya petézési rátájának mérése vagy egyéb tulajdonságok mérése helyett, amelyek feltételezhetően kapcsolatosak a nagyobb mézhozammal, elegendő egyszerűen csak a tömeggyarapodást mérni. Hasonlóan vélekedik Liebig (1991) is, miszerint a tenyészcsaládok kiválasztásához a tömeggyarapodás mérése önmagában elegendő. Ludányi (1998) szerint a mézhozam alakulását egy telephelyen belül döntő részben a kitelés kori családösszeg határozza meg. Kísérletek bizonyítják, hogy a petéből, vagy egészen fiatal alcából nevelt anyák a legértékesebbek (Örösi 1951). Amennyiben a levegő és a talaj páratartalma lecsökken, a nektár besűrűsödik. Ha a környezet nedvességtartalma túlságosan megnő, a nektár felhígul (Huber 1956). A talajtényezővel, a táplálóanyag-ellátottsággal, talajszerkezettel és a vízellátottsággal Hasler et. al. (1951), Shöntag (1952), és Shuel (1961) foglalkoztak, és megállapították, hogy mindezek nemcsak a növények fejlődésére, hanem a nektártermelésre is nagymértékben hatnak.

A talaj állapota és szerkezete Maurizio (1954) szerint döntő a nektárképződésben. A jól átszellőzött, és megfelelő nedvesség- és tápanyagtartamú, továbbá a kedvező

hőmérsékletű talaj a jó nektártermelés feltétele. Vansell (1940) megállapította, hogy a fény erősödésével párhuzamosan emelkedik a nektár cukortartalma. A méz világpiacán hosszú távon az alacsony költséggel előállított, a minőségi követelményeknek megfelelő és hatékony marketing tevékenységgel piacra juttatott termékek fognak versenyben maradni (Nyárs 2001).

A MÉHKAPTÁR TERMELÉST BEFOLYÁSOLÓ SZEREPE

Minőségi szempontból több év tapasztalat alapján megállapítható, hogy jó évjáratban, szakszerű és becsületes méhészkedéssel bármilyen kaptárban lehet jó minőségű mézet termelni (Lukács 1999). Örösi (1951) szerint a 10 keretes Boczonádi-rakodó kaptár a legkiválóbb termelő kaptárhoz tartozik. Mára azonban ez a megállapítás nem helytálló.

Vicze (1997) szerint a ½ NB keretméretű alacsonykeretes rakodókaptár termelékenyebb, könnyebben kezelhető. Jobban variálható termeléskor a különböző fogásokhoz. A leűzés, a szóktetés hatékonyabb. Mindezek következtében nagyobb eredmény érhető el velük azonos körülmények között, mint más kaptárakkal. Napjaink rendkívül elmaradott méhészeti technikai színvonalát alapvetően az határozza meg, hogy a méhészeti termelés mint mezőgazdasági tevékenység elsősorban a „háztáji” termelés körébe tartozik. Ráadásul nem alakult ki a mezőgazdasági tevékenységet támogató háttérpar sem. Mára nincs megteremtve a folyamatos fejlesztéshez, a fejlett, korszerű méhészeti technológiához szükséges eszközrendszer. Ez a hiányosság azt eredményezte, hogy minden méhész a maga útját járta saját eszközellátása érdekében. Kialakultak a sokszínű, különböző, de önmagában gazdaságosan működő kis családi méhészetek. Ezek nemcsak kiegészítő eszközökben, hanem a kaptártípusokban is nagyon különböztek egymástól (Nagy 2005). Azok a méhészek, akik

méhcsaládjaikat korszerű kaptárokban tartják, gondosan kezelik, az átlagosnál magasabb eredményeket érnek el. A legjobb eredményekkel pedig általában a vándorméhészek dicsekedhetnek (Faluba 1975).

A MÉHÉSZETI ÁGAZAT JELLEMZŐINEK VIZSGÁLATA

A vizsgálataim első szakaszában a méhészek termelési tevékenységének motivációt vizsgáltam meg mint a minőségi és mennyiségi méztermelés meghatározó tényezőjét. A méhészek majdnem fele több, mint 20 éve méhész. Ez az arány a méhész szakma előre-gedését jelenti. A másik fontos következtetés a kényszervállalkozók megjelenése a méhészetben. Azoké, akiket a megszűnő munkahelyük, a munkanélküliség kényszerített rá a méhészkedésre. A munkanélküliség megjelenésének hatására a fiatalabbak is keresik e megélhetés újabb lehetőségét. Így, a többségében idősebb korosztályhoz tartozó méhészeket felváltják a fiatalok.

A MÉHÉSZEK SZAKKÉPZETTSÉGÉNEK ALAKULÁSA

Ez a tény a továbbfejlődésre, az ágazatban benne rejlő lehetőségek jobb kiaknázására van negatív hatással. Öröndetes viszont, hogy a 100 méhcsalád feletti állománnyal rendelkező méhészek keresik a továbbtanulás lehetőségét, amit a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán meg is találtak, többen részt vettek a méhészképzésen, amit népszerűsíteni kellene és folytatni. Másik nagy probléma, hogy a Beregszászi járásban nincs méhésszövetség (egyesület), és így nem is ismerik a járáson belül egymást a méhészek. Ezért nem tudják a méhészek érdekeit képviselni, amire nagy szükség lenne. Főállásban, nagy családlétszámmal, biztonságosan csak megfelelő szakmai tudással lehet méhészkedni. Biztató jelenség, hogy a méhésztanfolyamon 44 ember vett

részt. (Saját adatgyűjtés és feldolgozás alapján.)

A MÉHÉSZET

Akár kedvtelésből, akár főállásban méhészkedik valaki, helyzetük semmiképpen sem kedvező. Felemásan érintette a méhészetet a szövetkezeti gazdálkodás szétesése. A kárpótálás során kialakult kisparcellás gazdálkodás szűkítette, de egyben bővítette is a méhlegelőt. A megtérülés bizonytalan, az egyre növekvő költségek csökkentik a méhészetek jövedelmezőségét, ez pedig egyes méhészetek megszűnését eredményezte.

Kialakulhatnak olyan területek, ahol a méhek egyedszámának csökkenése már a rovarok által elősegített megporzás elmaradásában fog jelentkezni. Ez a mezőgazdasági kultúrák termésének minőségi és mennyiségi visszaesését jelentheti.

A KAPTÁRRENDSZEREK

A méhészet fejlődésének egyik akadálya, hogy a fejlett technikai eszközök magas árkategóriába tartoznak, hogy azok a tőkehiányos méhészeti gazdaságok számára elérhetetlenek. A méhcsaládok elhelyezése történhet kaptárban, vagy méhesházban (konténerben). A Beregszászi járásban a kaptárokból történő elhelyezés a döntő mértékű tartási mód. A modernebb, iparszerű mézeltetést lehetővé tevő, kifejezetten vándorlásra alkalmas méhesházakat magas beruházási költségigényük miatt nem használják. A konténereket csak a nagy méhészek engedhetik meg maguknak. A helyi méhészek a járásban is az orosz és ukrán felvásárlókra szorulnak, mivel a műrajokat (paketteket) ezen vásárlók keresik. A méhészek 100 méhcsalád feletti állományok esetén már két telephellyel rendelkeznek. A méhcsaládok akkor termelnek jól, ha erejük teljében vannak és van miből gyűjteniük. Lehet kitűnő a kaptár, lehet nagyon jó

a méhcsalád, de a megfelelő méhlegelő nélkül nem ér el jó eredményt a méhész. A méhészet alapja a múltban, jelenben és jövőben is a méhlegelő. A méhcsalád fejlődésének lendületes és folyamatos segítéséhez, gyűjtőképességének eléréséhez viszont fontos a kaptár, a kaptár alakja, típusa, belső szerkezete, nagysága, kezelhetősége. A kaptártípusok sokasága miatt nem vállalkoztam arra, hogy minden típust felmérjek. Ehelyett arra orientálódtam, hogy fekvő vagy rakodórendszerben méhészkednek-e a méhészek.

1. ábra. Fekvő kaptár

(Fotó: Nagy I.)

A méhészek a fekvőrendszert részesítik előnyben. Napjaink rendkívül elmaradott méhészeti technikai színvonalát alapvetően az határozta meg, hogy a méhészeti termelés mint mezőgazdasági tevékenység elsősorban a háztartásellátó, illetve őstermelők körébe tartozik. Ráadásul nem alakult ki a mezőgazdasági tevékenységet támogató háttérpar sem. Napjainkban hiányzik a folyamatos fejlesztéshez, a fejlett, korszerű méhészeti technológiához szükséges eszközrendszer. Ez a hiányosság azt eredményezte, hogy minden méhész a maga útját járta saját eszközellátása érdekében. Kialakultak a sokszínű, különböző, de önmagában gazdaságosan működő kis családi méhészetek. A méhcsaládok által megtermelt méz mennyiségét nagyban befolyásolja, hogy vándoroltatjuk-e a családokat. A fajtamézek előtérbe kerülésével (akác, napraforgó),

vándorlás nélkül nem lehet megfelelő mennyiségű mézet termeltetni. Kárpátalján és a Beregszászi járásban nem jellemző az ilyen típusú kaptárvándoroltatás.

MÉHÉSZETEK ÉS MÉHCSALÁDOK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA A BEREGSZÁSZI JÁRÁSBAN

Sokan a méhészt a falvakra jellemző széles mezőkre, erdős rétekre képzelik, semmiképpen se a városba. Igazság szerint ez távolról sincs így. A vizsgálataim során egy érdekes tényre bukkantam, miszerint a legtöbb méhészt Beregszászban, és nem a környező falvakban él.

Tanulmányozásra érdemes tény, hogy a Beregvidéki méhészek egyetlen szervezethez sem tartoznak, még saját társaságuk sincs. Popovics Sándor, a járási állami közigazgatási hivatal agráripari osztályának vezetője tájékoztatót, a méhészek az állam részéről sem dotációt, sem másfajta segítséget nem kapnak. Természetesen az a körülmény, hogy a méhészek nem kapnak anyagi támogatást, és nem szerveződtek egyesületbe, társaságba, negatívan hat a méhészet általános fejlődésére. Ez az oka annak is, hogy a méhészeink nem vesznek részt a mézzel-méhészettel foglalkozó ukrán vagy nemzetközi szemináriumok munkájában. 2011 májusában-júniusában például az Ukrajna méhészeinek testvérisége országos civilszervezet, valamint az USA-beli CNFA képviselője közös projektjének köszönhetően hazánkban konzultációs oktatást tartottak, majd az Ukrajna különböző régióiból érkezett méhészeknek lehetőségük volt a tapasztalatcserére. Az első szemináriumra május 29-én került sor a Nemzeti Agrár-egyetem méhészeti karán, ahol anyatenyésztés témakörben felszólalt Jerry Hez, a fent említett amerikai társaság képviselője.

Az amerikai szakember az önkéntes program keretén belül ellátogatott Kárpátaljára, Munkácson több szemináriumot tartott a helyi

anyatenyésztőknek, megismerkedett több méhésztársaság munkájával Munkácson (a kárpátaljai méhek szelekciós és reprodukciós osztálya), járt a szolyvai járási Zajgón. A neves vendég Husztra tartva Beregszászon is átutazott. V. Papp, a huszti Nárcisz méhésztársaság elnöke gyakorlatban mutatta be az anyatenyésztés magasiskoláját a kárpátaljai méhek kísérleti méhesében. Jerry Hez le volt nyűgözve az ukrán méhészek mesteriségétől és találékonyságától. Egy ilyen oktatói szeminárium a beregszászi méhészek számára is érdekes lett volna. Sajnos azonban egyes hivatalnokok közömbössége az ősi, hasznos szakma iránt nem kedvezett annak, hogy az érdekes rendezvényen ők is jelen lehessenek.

(<http://www.beregovo.uz.ua/hu/index.php/component/content/article/995-dolgoznak-a-mehkek--lesz-mez.html>)

A BEREGSZÁSZI JÁRÁS MÉHÉSZETEI

A Beregszászi járásról szóló adatokat önállóan tudtam beszerezni. Első lépésként ellátogattam a járási statisztikai hivatalba, ahol közölték, hogy nem tartják számon a járásban található méhészek és méhészetek számát. Innen továbbítottak a járási állategészségügyi klinikára, ahol némi információhoz tudtam jutni. A klinika statisztikai adatai között szerepelt a járás 10 méhészete. A további adatokat saját adatgyűjtéssel (interjúk készítésével) szereztem.

A további kutatás céljából tűztük ki, hogy megvizsgáljuk milyen a méhészetek területi elhelyezkedése. Pontosabban vizsgáltuk azt a tényt, hogy hány méhészet található a falvakban, és hány méhcsalád található Beregszász körzetében. A jobb szemléltethetőség érdekében készítettem egy táblázatot, amely mindezt bemutatja. A táblázat elkészítését az előzőekben olvasottak alapján számítottam ki, összegeztem. (1. táblázat)

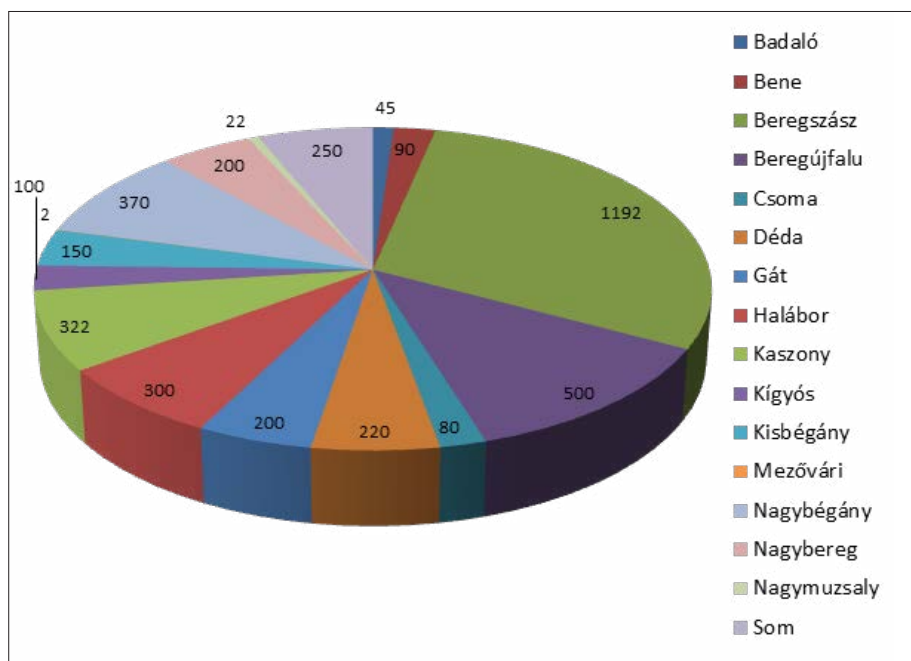
1. táblázat. A méhcsaládok száma települések szerint

Település	A méhcsaládok száma
Badaló	45
Bene	90
Beregszász	1192
Beregújfalu	500
Csoma	80
Déda	220
Gát	200
Halábor	300
Kaszony	322
Kígyós	100
Kisbégány	150
Mezővári	2
Nagybégány	370
Nagybereg	200
Nagymuzsaly	22
Som	250

(Forrás: Saját adatgyűjtés)

Az alábbi adatokat a legjobban körcikk diagram segítségével tudjuk ábrázolni (2. ábra).

A méhcsaládok számának alakulásából kiderül az, hogy a falvakban egy-egy gazda foglalkozik méhészkedéssel, és általában nagyobb méhcsaládszámmal dolgoznak. Azok a méhészek, akik 150–200 feletti méhcsaláddal rendelkeznek, azoknál a méhészkedés fő megélhetési formaként jelenik meg (hozvételileg ennyi méhcsalád szükséges egy család megélhetéséhez). Vannak a járásban úgynevezett hobbiméhészek, akik mindössze pár családdal foglalkoznak. Ezek a méhészek általában kedvtelésből, illetve saját fogyasztásra készítenek mézet.

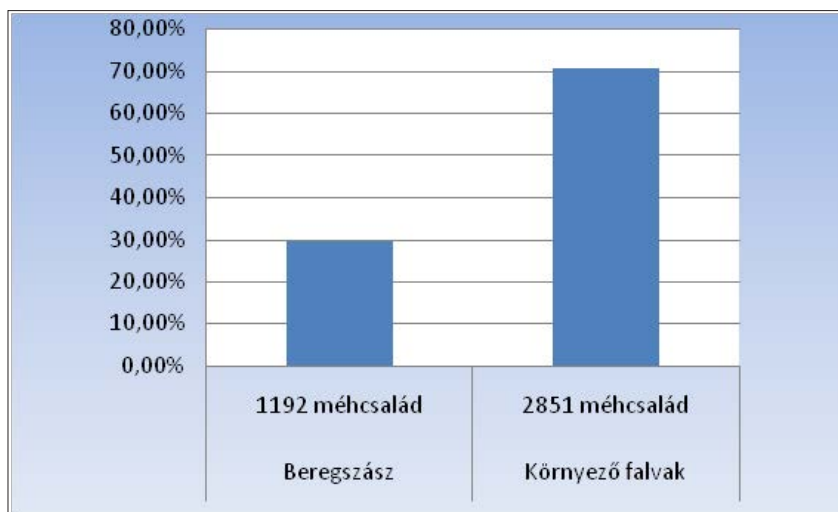

2. ábra. A méhcsaládok száma a Beregszászi járás településein
(Szerkesztette: Nagy I., 2014)

A továbbiakban kíváncsi voltam arra, hogy ezen adatok alapján milyen a méhcsaládok eloszlásának aránya a városban, illetve a falvakban. Első lépésben összeadtam az általam vizsgált méhcsaládok összlétszámát, amelynek az eredménye 4043 család. Ezt az adatot veszem 100%-nak. Második lépésként összegeztem a falvakban található méhcsaládok összegét, melynek eredménye 2851 méhcsalád. Majd a Beregszászban található méhészetek méhcsaládjait összegeztem, melynek eredménye 1192 méhcsalád. Ezen adatok alapján kiszámoltam a méhcsaládok százalékos eloszlását. Ezen adatokat diagram segítségével ábrázoltam (3. ábra).

lelő érdekképviselő nélkül – nincs meg, vagy kicsi az esélye annak, hogy valamiféle állami dotációhoz juthassanak a méhészek. Ezzel a hiányossággal a helyi gazdák nem tudják felvenni a versenyt más nyugati országok méhészeivel. Másodsorban nem elhanyagolható az a tény, hogy megfelelő anyagi támogatás nélkül elképzelhetetlen egy jól működő és jövedelmező méhészet kialakítása.

Eddig nem voltak méhészképzések sem, ahol esetleg új információhoz jutnának a „régik” méhészek vagy az „újak” kedvet kapnának a méhészethez. 2012-ben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán elindult egy

3. ábra. A Beregszászi járás méhcsaládjainak %-os eloszlása

(Szerkesztette: Nagy I. 2014)

KÖVETKEZTETÉSEK

A munkából kiderül, hogy a Beregszászi járásban a méhészet nem egy elterjedt foglalkozási forma. Ennek több oka is van. Az egyik fő oka az, hogy már nincs méhészegyesület (ami egybefonta a méhészgazdák érdekeit), így nem tudnak a méhészgazdák semmilyen információhoz jutni a méhészettről itt, nálunk, nem tudnak tapasztalatokat cserélni, esetlegesen egymás segítségére számítani. A másik fő ok az, hogy az egyéni elkülönültségnek köszönhetően – a megfe-

méhészképzés, amelyen Kárpátaljáról mintegy 50 méhész vett részt. Reményeink szerint az ilyen képzésekre a továbbiakban is lesz kereslet és igény. Fontosnak tartom, hogy mint minden ágazatnál, így a méhészetnél is megismerjük az új technikának és eljárásoknak a megismerését, a régi és tapasztalt méhészekről tanultak elsajátítását és továbbfejlesztését.

IRODALOMJEGYZÉK

- BELOZEROVA, E.J. (1967): Dekorativnie Nektarnoszi Pselovodszto, 44.9. 22–23.p.
- BIENEFELD, K. – REINHARDT, F. – KELLER, R. (1998): Zuchtverschaffung bei der Honigbiene. Deutsches Bienen Journal. 9. 18–22.pp.
- FALUBA Z. (1969): Méhészek zsebkönyve. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- FALUBA Z. (1975): Mit, hogyan, miért a méhészetben? Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- LUDÁNYI L. (1998): A méhcsaládok termelésének összehasonlítása. Méhészet. 48. 11. 4–6.p.
- LUKÁCS G. (1999): Mézvizsgálatokról – nemcsak mézvizsgálóknak. Méhészüjság. 12. 2. 65–66.p.
- MAURIZIO, A. (1954): Secretion der nectar des plantespilipoides. VIII. Congr. Int. Bot. Paris Sect. 10. 215–216.pp.
- NAGY I. (1998): A mézelő méhek tenyészték-beclése. Méhészüjság. XI. évf. 11. 13–14. p.
- NAGY I. (2004): Kintlévőségek képződése és kezelése a mezőgazdasági vállalatoknál. Pénzügyi Szemle II.évf. 9.
- NYÁRS L. (2001): A méhészeti ágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei. Agrárgazdasági Tanulmányok. 8. AKII. Budapest.
- NYÁRS L. (2003): A méztermelés szabályozása. ÖRÖSI P.Z. (1951): Méhek között. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- VANSELL, G.H. (1940): Nectar Secretion in Poinsettia Blossoms. Journ. Econ. Ent. 33. 409–410.pp.
- http://ec.europa.eu/agriculture/honey/reports/market-situation_en.pdf
- <http://www.agro-business.com.ua/2010-06-11-07-14-09/112-2010-09-08-07-28-00.html>
- <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page20?text=165>
- <http://www.beregovo.uz.ua/hu/index.php/component/content/article/995-dolgoznak-a-mehek--lesz-mez.html>
- <http://www.agrarkamara.bekescsaba.hu/eu/piac/mez.doc>

A KÁRPÁTALJAI NYELVPEDAGÓGIA ELMÚLT TÍZ ÉVE AZ EMPÍRIA JEGYÉBEN (AZ IDEGEN NYELVEK OKTATÁSA TERÉN TÖRTÉNT VÁLTOZÁSOK, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ANGOLRA)*

HUSZTI ILONA

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék,
Angol Nyelv és Irodalom Tanszéki Csoport, docens

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a kárpátaljai nyelvpedagógia fejlődését az elmúlt évtizedben (2004–2014) empirikus kutatási eredményeken keresztül. Felvázolja a tudományterület legjelentősebb kutatásait, melyeket kárpátaljai magyar iskolákban magyar kisebbségi gyerekekkel végeztek. A szerző körvonalazza a fő kutatási irányvonalakat és a kulcsfontosságú eredményeket, melyek a célcsoportot, vagyis a kárpátaljai magyar gyerekeket érintik. Továbbá a tanulmány részleteket közöl korábban publikált szakkikkekből és magyarázza, illetve értelmezi az azokban megjelent állításokat az elmúlt tíz év történéseinek fényében.

ABSTRACT

Мета статті – представити розвиток лінгвопедагогіки на Закарпатті за останнє десятиріччя (2004–2014). Проаналізовано найважливіші дослідження, які торкаються теми статті, окреслено головні їх напрямки, представлено результати проведених досліджень. Подано уривки з публікацій, вміщених у фахових виданнях, із тлумаченням суджень, які у них містяться.

A nyelvpedagógia a pedagógia azon ága, mely az idegen nyelvek elsajátításával, tanulásával és tanításával, annak módszertanával foglalkozik. Jelen írásunkban arra vállalkozunk, hogy felvázoljuk, mi volt a helyzet régióink magyar iskoláiban az idegennyelv-oktatás terén tíz évvel ezelőtt (különös tekintettel az angoltanításra), illetve mi történt az óta. Tesszük mindezt az empíria jegyében, vagyis bemutatjuk a legjelentősebb nyelvpedagógiai kutatások legfigyelemreméltóbb gyakorlati eredményeit.

Itt rögtön meg is kell ragadnunk az alkalmat, hogy tisztázzunk bizonyos alapvető fogalma-

kat. Egyértelmű, hogy a magyar anyanyelvűek számára a magyar nyelv az ún. első nyelv, hiszen életükben ezt tanulták meg legelőször. Számukra az ukrán ún. második nyelv, hiszen ez az a nyelv, mellyel környezetükben leginkább találkozhatnak anyanyelvükön kívül, egyben az államnyelv is, melyet kötelezően tanulnak az iskolában. A tanult nyugati nyelvek (angol, német, francia) a kárpátaljai magyar iskolások számára már harmadik nyelvet jelentenek, a szakirodalom ezt leginkább idegen nyelvként szokta említeni (Ellis 1994). Gyakori még a „célnyelv” elnevezés használata is. Ez a kifejezés arra a nyelvre vonatkozik, melynek megtanulását a nyelvtanuló célul tűzte ki maga elé. Szituációtól függően tehát Kárpátalján

* A Kárpátaljai Vándoregyetemen 2014. február 19-én Ungváron (Ungvári Nemzeti Egyetem) elhangzott előadás szerkesztett változata.

a „cél nyelv” terminus vonatkozhat az angolra, a németre, a franciára, az ukránra, a magyarra vagy bármely más nyelvre.

Az angol nyelvnek a kárpátaljai magyar iskolákban való tanításával kapcsolatos első nagyszabású nyelvpedagógiai kutatást 2004-ben végezték a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanárai-kutatói: Fábián Márta, Lizák Katalin és Huszti Ilona (erről 2005-ben a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség *Közoktatás* című szaklapjában jelent meg tanulmány – Fábián, Huszti és Lizák 2005).

Az akkori kutatás legfőbb célja az volt, hogy feltérképezzük, milyen az angol nyelv oktatásának helyzete régióink magyar iskoláiban. Felmérésünkhöz kérdőívet készítettünk, melyben több kérdéskörre is rákérdeztünk, mint például milyen az iskolák tankönyvellátottsága, milyen gyakorlati típusokat használnak a kollégák leginkább az angolórán, mi a tanárok véleménye különböző tanítási anyagról. Külön rákérdeztünk arra is, hogy milyen problémákkal találják szemben magukat leggyakrabban munkájuk során a tanárok, és hogy véleményük szerint ezeket a gondokat hogyan lehetne orvosolni. Az adatokat 2004 tavaszán és nyarán rögzítettük, a 2003/2004-es tanévre vonatkozóan.

Kérdőívünk alapjául két esettanulmány szolgált, az egyik az 1999-es Nikolov Marianne vezette *English Language Education in Hungary* (Nikolov 1999), a másik egy hasonló jellegű, 2004-ben készült *English for Specific Purposes in Ukraine* (Astanina és mtsai, 2004) című tanulmány. A tanárokat a szociológiai kutatásokból jól ismert és bevált „barát barátja” („friend of a friend”) módszerrel választottuk ki. Így 38 iskola 50 angoltanárához jutott el kérdőívünk.

Részlet Fábián Márta, Huszti Ilona és Lizák Katalin 2005-ös tanulmányából:

„Az idegen nyelvek oktatásának bevezetése az alsó tagozat második osztályaiban az

Oktatási Minisztérium rendelete alapján a 2001/2002-es tanévben került sor kísérleti jelleggel vidékünk néhány iskolájában. Ezt követően a 2002/2003-as tanévben vált kötelezővé minden iskolában. Ennek oka arra vezethető vissza, hogy az ukrán kormány és az Oktatási Minisztérium felismerte a nyugati nyelvek fontosságát és az oktatási rendszer szerepét az idegen nyelv elsajátításában. Mint ismeretes, az idegen nyelvek használatának szükségességét egy társadalomban különböző tényezők befolyásolják: nemzeti szokások, geopolitikai megfontolások, a munkaerőpiac követelményei, gazdasági és politikai tényezők. Ukrajnában ez volt az az időszak, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az európai határok Ukrajna nyugati határai mentén húzódnak majd. Feltételezhető, hogy ugyanezek a tények játszottak döntő szerepet annak a határozatnak a meghozásában is, melynek értelmében a 2005/2006-os tanévtől bevezetik a második idegen nyelvet az általános- és középiskolákban. Ez azonban nem érinti a magyar iskolákat, mivel a területi tanügyi osztály meglátása szerint ez már a harmadik idegen nyelv lenne az angol / német / francia, illetve az ukrán mellett, és négy nyelv oktatására (a negyedik a magyar) nincs elegendő órakeret. Tehát a magyar iskolát végző diák ismét hátrányba kerül az ukrán iskolát végző diákkal szemben, ami arra enged következtetni, hogy a magyar ajkú szülők, vagy a vegyes házasságban élők nem kizárt, hogy az ukrán iskolát fogják előnyben részesíteni, mikor arról kell dönteniük, hol taníttassák iskolaérett gyermekeiket.”²

Az Ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium 2001. évi korábban említett rendeletét megelőzően az 5. osztálytól (azaz 10 éves kortól)

² Ezt a szerzők még 2004-ben jósolták, azóta viszont már azt is tudjuk, hogy részben igazuk volt, hiszen nagyon sok kárpátaljai magyar nemzetiségű szülő íratta ukrán tannyelvű iskolába gyermekét, azonban teljesen más megfontolásból. Viszont 2013-ra a helyzet, ha nem is 100%-osan, de nagyjából visszaállt, hiszen a magyar iskolák egyre népesebbek és újra népszerűbbek, nem csak a magyar anyanyelvűek körében.

kezdődött az idegen nyelv oktatása az általános és középiskolákban. Első osztálytól (azaz 6 éves kortól) csak néhány szakosított iskolában oktatják az angol nyelvet. Ilyen magyar iskola Kárpátalján mindössze 1 volt (Beregszászi 4. Sz. Kosuth Lajos Középiskola), melyben 1982-től megszüntették az angol nyelv emelt óraszámában való oktatását. A magyar iskolák közül egy iskolában volt szülői kérésre angolnyelv-oktatás első osztálytól kezdve, de idővel ez is megszűnt. Érthető tehát, hogy a minisztériumi döntést örömmel fogadták régiók iskoláiban, mivel határ menti övezet lévén Kárpátalján fokozott igény van nyugati és keleti nyelveket egyaránt folyékonyan beszélő személyekre.

A változtatás azonban problémákat vont maga után, melyek úgy tűnik, fokozatosan kezdenek megoldódni. A legnagyobb gondot a felkészületlenség okozta, mivel 2001 szeptemberére nem készült egységes tankönyv a második osztály számára, illetve a következő tanévben megjelent könyvet sem tudták megfelelő mennyiségben eljuttatni az iskolákba. A magyar iskolákban megfelelő képesítésű tanerőben is hiány volt, azon kívül nem volt egységes a javasolt óraszám sem. Második osztályban heti 1 órában tették kötelezővé az idegennyelv-oktatást, illetve az iskolai komponensből az igazgatóság „kibővíthette” a heti óraszámot kettőre, de a magyar iskolákban ezt az órát a magyar nyelv oktatására különítették el. A megkérdezett tanárok közül többen jelezték, hogy ebben a korban ez az óramennyiség nem elegendő egy idegen nyelv hatékony és eredményes elsajátítására. A 2004/2005-ös tanévtől az ukrán tannyelvű és a nemzetiségi iskolákban egyaránt második osztályban heti 1 óra, míg a harmadik és negyedik osztályban heti két óra áll rendelkezésre az idegennyelv-oktatásra. A negyedik osztály végére az Európai Unió által kiadott *Common European Framework of Reference for Languages* (2001) A1 szintjében lefektetett alapkövetelményeknek megfelelő szinten kell elsajátítani a nyelvet.

A szakképzett tanerőhiány pótlásában jelentős szerepet töltött be a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. A Beregszászi járás magyar tannyelvű iskoláiban a 2003/2004-es tanévben 43 tanár közül 18 végezte el a KMF-et, 17 az Ungvári Nemzeti Egyetemet, kettő más tanintézményt, és öten nem rendelkeztek szakképesítéssel. Tehát elmondhatjuk, hogy a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán folyó angoltanárképzésnek köszönhetően igen jelentéktelen azon iskolák száma, melyekben szakképesítéssel nem rendelkező tanárok oktatják az angol nyelvet. A régió, úgy tűnik, az angolnyelv-oktatás terén kezd elmozdulni arról a mélypontról, ahová a tanárok tömeges kivándorlása után került a kilencvenes évek elején-közepén.³

A tankönyvek terén korántsem volt ilyen egyszerű a helyzet tíz évvel ezelőtt. Az Oktatási Minisztérium két tankönyvet biztosított ingyenesen az iskoláknak, melyek közül az egyik számos szempontból nem felelt meg a modern nyelvtanítás követelményeinek, többek között azért, mert a nyelvtani-fordító módszeren alapult, nem fejlesztette a nyelvi készségeket, főleg a szókincs és a nyelvtan tanítására összpontosított, az oldalai túlszűfoltak voltak, és hosszú, unalmas szövegeket tartalmazott (Plakhotnyk-tankönyvsorozat). Egy másik, 2002-ben kiadott könyv (Karpiuk-féle tankönyv) valamivel gyermekcentrikusabb, megfelelőbb vizuális anyaggal van ellátva, és a modern nyelvtanítás követelményeinek, ha nem is maradéktalanul, de jobban megfelel, viszont nincs kiépített gyakorlatrendszere, nem jelent meg hozzá munkafüzet, hanganyag.⁴ A felmérésben részt vett tanárok általános véleménye az, hogy ez a könyv is túl nehéz, nem érdekes, nem köti le a gyerekek figyelmét. Külön gondot okoz, hogy csak ukrán nyelvre

³ A beregszászi főiskola meghatározó szerepe ma is érezhető, hiszen a főiskolán azóta is évente 20-25 tanár szerez angol szakos bachelor fokozatú diplomát.

⁴ Az említett kutatás óta természetesen már minden segédanyag elkészült a tankönyvhöz, azonban a minisztérium egyiket sem biztosítja a gyerekeknek, így csak akkor juthatnak a munkafüzetekhez, tesztkönyvekhez, ha a szülők „borsos” áron megvásárolják azokat.

van lefordítva a szöveget. Olyan iskolák is előfordulnak még elvétve, ahol a tanár nem tud, vagy nem tud eléggé jól magyarul. Mivel nem lehet egy idegen nyelvet úgy elsajátítani, hogy nem vesszük figyelembe az anyanyelvet, a KMF nyelvészeti tanszékén elkészült egy angol nyelv-könyv a magyar iskolák második osztályai számára (Hires–Fábián 2004), mely a 2004/2005-ös tanév folyamán kerül kipróbálásra. Amennyiben ez a kísérlet sikeres lesz, egy a magyar iskolák számára összeállított tankönyvsorozat megoldást jelenthetne erre a problémára.⁵

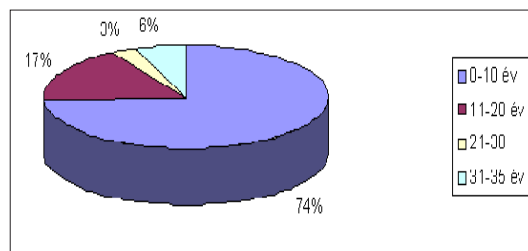
A megkérdezett tanárok a 2003/2004-es tanévben a tankönyvhiányt neves angliai és különféle magyarországi kiadók könyveivel, ill. azok fénymásolataival pótolták. A legnépszerűbb tankönyvek az *English for You* (Koleszárné 1996), *Grammar* (Seidl 1992) és a *Chatterbox* (Stronge 1989) voltak. Az oktatási minisztérium évente kiad egy listát, melyen azon angliai kiadók könyvei szerepelnek, melyeket a minisztérium engedélyezett és javasolt iskolai használatra. Az Oxford Kiadó, például, jutányos áron kínálta a *Get, set, go* (Lawday 1996) című sorozatát. Ezeket a könyveket viszont a szülőknek kellett megvásárolniuk, ami vidéken szinte nem, vagy csak nehezen volt megoldható a magas árak miatt egyrészt, másrészt, mert a terjesztők szinte el sem jutottak a vidéki iskolákba.

A kutatók 2004-ben azt jósolták, hogy a nagy létszámú osztályok problémája nem valószínű, hogy a közeljövőben megoldódhat. Ez a csoportbontás kérdése. Sok iskolában nagy létszámú csoportok voltak, mivel minisztériumi rendelet szerint a csoportbontás 27 főnél nagyobb létszámú osztályoknál engedélyezett (az ilyen osztályok két csoportra bonthatók). A problémát a tanárok számára az jelentette, hogy nehezen tudták egyszerre lekötni a 26-27

tanuló figyelmét, a legfőbb gondot pedig az jelentette számukra, hogy a tanóra 45 percéből igen kevés idő jutott egy-egy tanulóra.⁶

2003-ban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola felismerte azt az égető problémát, miszerint hiány van képesített alsós tanítókból, akik angol nyelvet is oktathatnak, ezért attól a tanévtől külön tanítói–angol szakot indított, ahol az *elemi iskolai tanító* képesítés mellé *angol nyelv oktatója az elemi iskolai osztályokban* képesítést is szerezhettek a diákok. Az angol nyelv további sikeres oktatása szempontjából ez nagyon fontos lépés volt, mivel kisgyerekekről van szó, itt nagy tudású, jól képzett szakemberekre van szükség, hiszen itt kell megadni a megfelelő tudást, és nem korrigálni és pótolgatni azt az általános iskola felsőbb osztályaiban.⁷

A megkérdezettek 74%-a 10 vagy ennél kevesebb évnyi munkaviszonnyal, tanítási tapasztalattal rendelkezve tanított 2004-ben a kárpátaljai magyar általános iskolai osztályokban (lásd 1. ábra).

1. ábra. A felmérésben részt vett (felső tagozatos osztályokban tanító) tanárok megoszlása a munkaviszony éve szerint

⁶ Ez a probléma tíz év elteltével is igen nagy gondot okoz a tanároknak, hiszen semmi sem változott, az akkori minisztériumi rendeletet nem törölték, még ma is érvényben van.

⁷ Ma már azt is örömmel konstatálhatjuk, hogy az óvodapedagógia szakon szintén van angol szakirány a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán, ami azt jelenti, hogy az itt végzett diákok angol óvodapedagógusi képesítést szereznek, mely feljogosítja őket arra, hogy az óvodában tanítsanak angolt kisgyermeknek. Magas óraszámban tanulják az óvodai angoltanítás módszertanának fortélyait, hogy jól képzett oktatókként sikeresen megállják a helyüket az óvodában, vagyis az angoltanítás legkorábbi intézményesített szakaszában.

⁵ Ma már tudjuk, hogy a tankönyv kipróbálása nagy sikert aratott, elkészültek a kiváló minőségű értékelések, bírálatok, azonban az Oktatási Minisztérium megfelelő szakbizottságához már nem jutott el az ügy a bürokratikus módszereknek köszönhetően.

Az 1. sz. táblázat azokat a gondokat, problémákat vázolja, melyekkel a megkérdezett tanároknak 2004-ben kellett megbirkózniuk.

1. táblázat. A tanárok által munkájuk során tapasztalt gondok

Problémák
Nem a tantervnek megfelelő tankönyv
Nem magyar iskolák számára készült a tankönyv (a végén angol–ukrán és ukrán–angol szöszedet van, ami magyar iskolákban használhatatlan)
Hanganyag hiánya
Technikai eszközök és szemléltetők hiánya
Kevés és unalmas tankönyv
Nincsenek színes képek a tankönyvben (fekete-fehér)
A tankönyv nem köti le a tanulókat, nem felel meg az érdeklődési körüknek
Kevés a brit és amerikai tankönyv (amelyek közül ráadásul csak bizonyosakat lehet alkalmazni, mert az ukrán oktatási minisztérium nem mindet engedélyezi)
Kevés az óraszám
Tankönyvhiány (egyes iskolákban)
Heterogén, nagy létszámú osztályok
Alacsony motiváció a falusi iskolákban
Szótárak hiánya
Osztályozási (12 pontos) rendszer

Többen említették nehézségként a kevés óraszámot. Összehasonlításképpen, az alsó tagozatban mindösszesen heti egy órában kellett tanítani az angolt, míg a középiskolában heti 2x45 percben. Az óraszámok terén tehát nem volt túl biztató a helyzet.⁸

⁸ Valljuk meg, most sem az. Azonban az elmúlt tíz évben a helyzet az óraszámokkal kapcsolatban megállapodott, változatlan: 2. osztály – heti 1 tanóra (45 perc), 3-4. osztály – heti 2 tanóra, 5-6. osztály – heti 3 tanóra, 7-11. osztály – heti 2 tanóra. A szakosodott humán középiskolai osztályokban (10-11. osztály) – heti 3, illetve 5 tanóra (iskolától függően). Meg kell jegyeznünk, hogy az óraszámok emelésének ellenére sokan elégedetlenek. Azt mondják, hogy az órakeret szűk ahhoz, hogy a hatalmas anyagot megtanítsák a tanulóknak. A tanároknak valószínűleg sok dologban igazuk van, azonban nem biztos, hogy az óraszámok emelése lenne a jó megoldás a problémákra. Képzeliük el, mi történik akkor, ha az oktatás minősége nem a legmagasabb színvonalú. Ha ez a helyzet, akkor az óraszám emelése csak rontana a helyzeten, ahelyett, hogy megoldaná a gondokat (Husztai, 2009).

Néhány problémamegoldó javaslatot is megfogalmaztak a tanárok, melyeket a 2. sz. táblázat összegez.

2. táblázat. A tanárok javaslatai a gondok orvoslására

Megoldások
Magasabb óraszám
Megfelelő tankönyv kibocsátása
Angol–magyar szótárak és érdekes könyvek beszerzése
Sok pénz
Az iskola biztosítson szemléltetőket és technikai eszközöket
Ha lenne az iskolában fénymásoló, számítógép, internethasználati lehetőség
Angol szaktantermek létrehozása
Nyelvi laborok
Csoportlétszám bontása már kevesebb, mint 28 tanulónál
Ha másképp nem megy, az állam lefordíthatná a tankönyvet
Olyan személy írja és szerkessze a tankönyvet, aki már tanított valaha iskolában

Az angoloktatás a középiskolákban, illetve gimnáziumban és líceumokban valamelyest jobb helyzetképpel bírt 2004-ben.

Miközben a líceumokban és gimnáziumokban a tankönyv kérdése részben megoldott volt, az órák száma is megfelelő volt, a középiskolákban ezzel szemben a fent említett gondok továbbra is megmaradtak.

Mind a középiskolák felső osztályaiban, mind a líceumokban, ahova a diákok különböző iskolákból kerülnek be, kezdetekben nagy gondot okoz a tanulók különböző tudásszintje. Az, hogy hogyan sikerül ezt a problémát áthidalni, teljesen a tanár tudásán és leleményességén múlik.

Így, annak ellenére, hogy az idegennyelv-oktatás terén fokozatosan a kommunikatív módszer került előtérbe (Dyakonovych 2003), még mindig tapasztalható volt, hogy gyakran a beszéd és a beszédkészség fejlesztése a háttérbe

került és a nyelvtané volt a meghatározó szerep az órákon. Ennek fő oka, hogy nagyon sokáig Ukrajnában a nyelvtannak jutott az elsődleges szerep (Lizák 2004). Ez egyáltalán nem arra utalt, hogy az így szerzett tudás nem jelentette volna az angol nyelv elsajátítását valamilyen szinten, sőt nagyon szép eredményeket lehetett így is elérni, és értek is el, többek közt Kárpátalján is. Csak ez egy másféle tudás, amikor a diák gyakorlatilag „mindent” tud, csak éppen beszélni nem képes az idegen nyelven. Itt bizonyára arról van szó, hogy habár az idegennyelvoktatás célja megváltozott és a kommunikáció került előtérbe, az eszközök és a tanítás módja a régi volt, változatlan.

A második hullám a kárpátaljai nyelvpedagógiai kutatásokban az elmúlt tíz évben szintén a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolai kutatóinak nevéhez fűződik: Bárány Erzsébet, Fábián Márta és Huszti Ilona. 2006-ban kezdtük longitudinális kutatásunk első fázisát. Kutatásunk célja az volt, hogy betekintést nyerjünk a beregszászi magyar iskolákban folyó angol- és ukrántanítás milyenségébe, hogy megállapítsuk a két folyamat közötti különbségeket és megfejtjük a különbségek okát. Nyelvtanárokként azt tapasztaltuk, hogy általában véve a magyar iskolák tanulói jobb eredményeket érnek el idegen nyelvből, mint ukránból. Ez a hipotézis akár paradoxonként is hathat, hiszen tudvalévő, hogy a szóban forgó gyerekek ukrán állampolgárok, akik Ukrajna területén élnek és a hétköznapi életben valószínűleg gyakrabban találkoznak az ukrán nyelvvel, mint az angollal (pl. barátokkal való kapcsolattartás stb.). Kutatásunk fő kérdéseiként a következőket jelöltük meg: 1. Valóban jobb eredményt érnek-e el a tanulók az angoltanulás terén, mint az ukrántanuláson? 2. Miben különbözik leginkább az angol- és ukránoktatás a kisebbségi magyar iskolákban? 3. Mik okozhatják ezeket a különbségeket?

Hetvenhat nyolcéves harmadik osztályos beregszászi magyar iskolással (29 fiú – 38,16%

és 47 lány – 61,84%) töltettünk ki nyelvtudásszintmérő tesztet. A teszt célja az volt, hogy felmérje a tanulók tudásszintjét ukránból és angolból. Angolul második éve tanultak a gyerekek. Az egyik iskolában egy évvel korábban megkezdtek az angoloktatást, de ez nem befolyásolta szignifikánsan a teszteredményeket. A kutatásban részt vett tanulók mindegyike harmadik éve tanulta az ukrán nyelvet.

A kutatás tanáralanyai a már említett tanulók angol- és ukrántanárai voltak (öt nő és egy férfi angoltanár, illetve négy ukrántanárnő). Az angoltanárok átlagéletkora 27 év volt, míg ez az életkor az ukrántanárok esetében 38 év volt. Az angoltanárok esetében a tanítási tapasztalat 3 és 12 év között mozgott (átlag: 5 év), ugyanez az ukrántanárok esetében 12 és 21 év volt (átlag: 16,25 év).

Egy szintfelmérő tesztet terveztünk angol nyelven annak megállapítására, milyen tudásszinttel rendelkeznek a vizsgált tanulók angolból. A teszt a tanulók négy nyelvi készségét mérte. Az angol tesztnek volt egy paralel ukrán változata. A teszt négy részből állt és mindenben követte a hatályos angol és ukrán tantervet.

Interjúkat készítettünk az angol- és ukrántanárokkal arról, ők hogyan vélekednek a tanulók angol és ukrán tudása közötti különbségekről (pl. minek tudják be ezeket a különbségeket). Tankönyvelemzést végeztünk, megvizsgálva és összehasonlítva a használatban lévő angol (Karpiuk, 2002, 2003) és ukrán (Kryhan, Keresteny és Serhiychuk, 2003; Kryhan, Maidan és Serhiychuk, 2003a, 2003b) tankönyveket, abból a célból, hogy választ kapjunk, mennyire összpontosítanak a tankönyvek a célnyelven való kommunikáció tanítására, illetve a tankönyvek tartalma vajon magyarázattal szolgál-e a két nyelv oktatása és a gyerekek nyelvtudása közötti különbségekre. Megvizsgáltuk a *Nemzeti idegennyelvtantervet* (Bekh és mtsai 2001) és a magyar

iskolák számára készült ukrán tanmenetet (Babych 2003) azzal a céllal, hogy meggyőződjünk róla, milyen mértékben felelnek meg a modern idegennyelv-oktatás követelményeinek és mennyire összpontosítanak a négy nyelvi készség tanítására.

Kutatásunkat 2006 szeptembere és novembere között végeztük. Először a tanulói tesztek kitöltésére került sor, majd a tanári interjúkat rögzítettük. Minden tanár szívesen vett részt a kutatásban, melynek folyamán nagy érdeklődést tanúsítottak és hasznos segítséget nyújtottak.

A megkérdezett tanárok kivétel nélkül egyetértettek abban, hogy az angoltanterv kommunikációorientált és elegendő figyelmet fordít a tanulók beszédképességének fejlesztésére. A tanterv a beszéd témákra összpontosít inkább, mint a nyelvtanra, ugyanakkor a nyelvtani anyag szoros összefüggésben áll a tanítandó témákkal, és elősegíti a célnyelven való kommunikációt. A témák megfelelnek a tanulók életkori sajátosságainak és érdeklődési körének. Párbeszéd és nyelvi funkciók tanítását úgyszintén előírja a tanterv, és a megkérdezett tanárok mindegyike eleget tesz ezen előírásnak. A tanulók szívesen tanulják, különösen a párbeszédet élvezik, annak ellenére, hogy a gyengébb képességű gyerekek nem képesek elsajátítani a tanterv által előírt nyelvi funkciókat. Egyes tanárok kevésnek tartják a heti óraszámot (2 óra) a tantervi követelmények elsajátítására és a kommunikatív kompetencia kifejlesztésére, míg mások véleménye szerint a tehetséges tanulók képesek megbirkózni a tantervi követelményekkel.

A használatban lévő angoltankönyv, a tanárok véleménye szerint, elősegíti a kommunikatív szemlélet megvalósulását. Többen kiemelték a képek szerepét és hangsúlyozták, hogy a képeken alapuló feladatokat kedvelik leginkább. A gyerekek kedvenc feladatai kreatív jellegűek: párbeszéd előadása, szerepjátékok, rajzolás

és színezés. A tankönyv feladatai közül az összekevert betűket/mondatokat, szavak és mondatok képekkel való párosítását, illetve a hiányzó betűk/szavak pótlását részesítik előnyben. A megkérdezett tanárok hiányos-ságként említették viszont, hogy bizonyos alapvető nyelvtani anyag begyakorlására irányuló feladatok mennyisége nem elegendő a téma elsajátításához, ezért saját maguk tervezik meg és állítják össze a gyakorlatokat. Meg kell említenünk, hogy készült ugyan gyakorlatokat tartalmazó munkafüzet, de a magyar iskolák ellátottsága könyvek terén is hiányos, a munkafüzetek pedig egyáltalán nem jutnak el az iskolákba. Általában véve, a fentebb említett hiányosságoktól eltekintve, a tankönyv megfelel a kommunikatív nyelvtanítás követelményeinek.

A tanulók mindegyik iskolában szeretik az angolt és kedvüket lelik a tanulásában. Figyelemre méltó tény azonban, hogy a 20 fős létszámot meghaladó osztályban a tanulók többsége kötelességből tanulja a nyelvet, kisebb arányban vannak azok, akik szívesen, jókedvvel tanulnak. Feltételezhetően épp a tanulók létszáma az, ami kihatással van a tanuláshoz való hozzáállásukra, mivel a nagy létszámú osztályban minden egyes gyerekre kevesebb idő jut, és kevesebb figyelmet tud a tanár ráfordítani, ezért kevesebb sikerélmény éri őket. A tanárok kivétel nélkül említették a szociális tényezőt, mint a tanulási folyamatot és eredményeket nagymértékben befolyásoló faktort. Az általános tendencia a két nyelv tanulásához való hozzáállásban az, hogy a tanulók az angolt jobban kedvelik, mint az ukránt. Az „Iskola” témakör tanulásakor a két leggyakrabban említett tantárgy az „I dislike...” („Nem szeretem...”) kezdetű mondatban a matematika és az ukrán volt. A tanárok megfigyelték, hogy a gyerekek néha összekeverik az ukrán és az angol szavakat. Párbeszéd alkotásánál, mind angolból, mind ukránból a szükséges szó néha épp a „másik” nyelven jut a gyerek eszébe.

A 3. osztály ukrán nyelv tantárgyi programjának (Babych 2003) véleményezése során a tanárok azt válaszolták, hogy a tantervben kevés figyelmet fordítanak a tanulók beszéd-készségének fejlesztésére, mivel a tanterv inkább nyelvtanorientált. A nyelvtan tanuláshoz a tanterv részletes lépéseket ír elő, kezdve a nyelvtani anyag tanulásától, gyakorlati használatától egészen a számonkérésig. A tanterv külön órákat ír elő a fonetika, helyesírás, szóképzés, lexikológia és szintaxis elsajátítására. A vizsgálat során két ukrán nyelvtanár pontosan betartotta a tanterv előírásait, miközben két másik tanár egyénileg kidolgozott tanterv szerint dolgozott. Az utóbbi két tanár szerint a tanulók kommunikatív készségét csak az egyénileg kidolgozott tanterv szerint lehet fejleszteni.

A megkérdezett tanárok 100%-a kifejezte elégedetlenségét az iránt, hogy a tanterv nem tartalmaz olyan utasításokat, amelyek elősegítenék a nyelvi funkciók tanítását (például bemutatkozás, üdvözlés, segítségkérés, utasításnyújtás, információközlés, véleménykifejtés stb.). A tanárok úgy vélik, hogy a tanulók, akik e tanterv szerint tanulják az ukrán nyelvet, csak akkor érhetnek el jó eredményt a tanulásban, ha kétnyelvű családban élnek vagy egy olyan közösségben, ahol az ukrán nyelvet naponta hallják. A tanároktól megkérdeztük, hogy tanítják-e az órán a fent említett nyelvi funkciókat. Erre a legtöbben azt válaszolták, hogy tanították, ha volt rá idő, vagy tanítanak, ha lenne rá idő az órán. A tanárok kifejezték elégedetlenségüket az időhiánnyal kapcsolatosan az ukrán nyelv-órákon. Szerintük két óra hetente nem elegendő a nyelvtani anyag elsajátításához és a tanulók beszéd-készség-fejlesztéséhez.

A megkérdezett tanárok kifejtették elégedetlenségüket, hogy a jelenlegi nyelvtankönyv (Kryhan, Maidan és Serhiychuk 2003) nem tartalmaz nagy számban olyan feladatot, amelyek a beszéd-készséget segítik elő. Így tehát

ez a tankönyv nem fejleszti a tanulók beszéd-készségét, bár az egyik tanár kiemelte a képek fontosságát a tankönyvben, amelyekről a tanulók mondatokat szerkesztenek. Amikor a tanárokat a kedvenc feladattípusokról kérdeztük, ők a betűhiányos feladattípusokat (írd be a hiányzó betűt / betűket), a betű- és hangjelölési elemzést, képleírásokat és a képekről való beszélgetést említették.

Mint láthatjuk, az angoltanterv és a tankönyv, ellentétben az ukránnal, a kommunikatív módszeren alapszik, ami elősegíti a tanulónak a nyelvtanuláshoz való pozitív hozzáállását.

A készségfelmérő dolgozatok átlageredményeit a 3. sz. táblázat összegzi:

3. táblázat. A beregszászi magyar iskolák harmadik osztályos tanulóinak a teszten elért átlageredményei (n=76)

NYELVI KÉSZSÉG	ANGOL	UKRÁN
Beszédértés	4,02	3,47
Olvasás	1,48	1,68
Írás	4,96	6,15
Beszéd	1,88	4,55

Amint az eredményekből kitűnik, az adatok nem támasztják alá eredeti hipotézisünket, miszerint a tanulók jobb eredményt érnek el angolból, mint ukránból. Mindegyik nyelvi készségben, a beszédértést kivéve, jobb eredmények születtek ukrán nyelvből, mint angolból. Tehát a nyelvtanulásnak ebben a szakaszában a beregszászi magyar tannyelvű iskolák harmadik osztályaiban tanuló gyerekek, ha nem is jelentős mértékben, de az államnyelvet jobban sajátították el, mint az angolt.

Míg ukrán nyelvből a produktív készségek bizonyultak fejlettebbnek, addig angolból nem lehet hasonló párhuzamot vonni a készségek között. Mindkét nyelvből az olvasás, pontosabban az olvasott szöveg értése bizonyult a leggyengébbnek, míg a legmagasabb mutatók

írásból születtek. A legnagyobb különbség az ukrán és az angol között a beszéd területén figyelhető meg az ukrán nyelv javára. A beszédértés mutatói úgyszintén magasabbak ukránból, mint angolból, de ez a különbség nem jelentős, holott az angoltól eltérően a tanulók kisebb-nagyobb mértékben, de óhatatlanul érintkeznek az államnyelvvel a mindennapokban.

Az íráskészség területén elért jó eredmények feltételezhető okai a következők: a) hasonló tanítási módszer, b) megfelelő mennyiségű és minőségű gyakorlatrendszer, c) elegendő mennyiségű gondolkodási idő a feladat elvégzésekor. Kubank-German (1988) állítása szerint az írás könnyebb, mint a beszéd, mert a gyerekeknek több idejük van a feleletek átgondolására. A tanárokkal készített interjúk eredményei alátámasztják, hogy az írás gyakorlására sok időt fordítanak mind az osztályteremben, mind otthon.

A beszédértés eredményei a feladat viszonylag könnyű jellegével, a tanulóknak az adott témában (színek) való felkészültségével magyarázhatók, továbbá a gyerekek azon képességével, hogy könnyedén ismerik fel és különböztetik meg a vizsgált nyelvek hangrendszerét. Az egyik olyan iskolában, amelyikben a gyerekek – mint a beszéd-készséget mérő feladat 4. és 5. kérdéseiből kiderült – nem tudták a színeket a célnyelven, a beszédértést mérő feladatot úgy oldották meg, hogy az angol szót magyar betűkkel adták át írásban. Ez arra enged következtetni, hogy a gyerekeknek nem okozott nehézséget az idegen nyelvű szavak hangalakjának megkülönböztetése, de nem tudták összekötni a szó magyar jelentésével, illetve az írott formájával, feltételezhetően a nem elegendő mennyiségű gyakorlás miatt.

Az olvasott szöveg értésénél elért igen gyenge eredményeket az alábbi tényezők befolyásolták: a) angol nyelvből az olvasás kizárólag

órán való gyakorlása az iskolák még mai napig is hiányos tankönyvellátottsága miatt; b) hosszú szövegek ukrán nyelvből, melyek nem felelnek meg az adott korosztály érdeklődési körének és kognitív fejlettségi szintjének, nem gyermekközpontúak; c) kevés szövegértésre irányuló feladatot tartalmaz az angol-tankönyv, egyáltalán nem tartalmaz olvasott szöveg értését mérő feladatokat az ukrántankönyv.

A beszéd-készséget mérő rész egyértelműen bebizonyította, hogy idegen nyelven történő kommunikálás közben a nyelvtanulók természetesen átváltanak az anyanyelvükre abban az esetben, ha megértik a kérdést, de a közlendőjüket nem tudják megfogalmazni a célnyelven. A *'Have you got a brother or a sister?'* („Van-e testvéred?”) kérdésre a helyes választ adók 19%-a angolul válaszolta meg a kérdést („brother” vagy „sister” szavakat használva), míg 5%-uk magyarul mondta ugyanazt („fiú” vagy „lány”). Magasabb lett a jó válaszok aránya az olyan típusú kérdésekre, amelyek rövid „Igen”–„Nem” választ igényelnek, mivel a beszéd-készség kifejlődéséhez hosszabb időre van szükség. Angol nyelvből a következő információk hangzottak el az interjúkészítő azon kérésére, hogy beszéljenek a tanulók magukról angolul: *'I live in Ukraine/Beregszász', 'I have dogs', 'I like dogs / apple', 'I don't like cats / flowers / strawberries / school' ('Beregszászban/Ukrajnában élek', 'Vannak kutyáim', 'Szeretem a kutyákat/az almát', 'Nem szeretem a macskákat/ a virágokat/ az epret/ az iskolát.'*) Ezek a válaszok teljes mértékben megegyeznek az oktatásügyi minisztérium által összeállított tantervvel. Ukrán nyelvből olyan információk is elhangzottak, amelyek nincsenek benne sem a tantárgyi programban, sem a tankönyvekben. Ez egyértelműen arra enged következtetni, hogy a tanulók egy része az iskolán kívül is érintkezik az államnyelvvel, illetve egyes házasságból született. Ez a tény nagyban befolyásolta az eredményeket.

Az a tény, hogy a felmérés átlageredményei ukrán nyelvből lettek magasabbak, a következő okokra vezethetőek vissza:

1. a nyelvtanulás kezdésének korai időpontja
2. a tanulásra szánt óraszám
3. több-kevesebb, de elkerülhetetlen kontaktus a célnyelvvel
4. egyes házasságból született gyerekek, akik mindkét nyelvet beszélnek

Az angol nyelvhez való pozitívabb hozzáállás és a tananyag gyorsabb mértékű elsajátításának okai az alkalmazott nyelvtanítási módszerekben (kommunikatív vs. nyelvtani-fordító), a tankönyvek minőségében és a tananyag tartalmában rejlenek.

Összefoglalva, a tanárokkal készített interjúk és a nyelvi készségeket mérő tesztek eredményei alapján az alábbi következtetések vonhatók le: annak ellenére, hogy a Beregszászban élő harmadik osztályos magyar iskolások magasabb átlageredményeket értek el ukrán nyelvből, mint angolból, pozitívabban viszonyulnak az angolhoz, mint az államnyelvhez és gyorsabban sajátítják el azt. Következésképpen láthatjuk, hogy a nyelvtani-fordító módszeren alapuló nyelvoktatás igen időigényes és kevésbé kedvelt a tanulók körében, mint a kommunikatív módszer.

Mint a vázolt kutatás során kiderült, a nyelvtanulás legelején tanulóink előnnyel rendelkeznek az ukrántudás területén az angoltudással szemben, illetve az alapvető különbség az angol- és ukránoktatás között abban rejlett 2006-ban, hogy az angolt mint idegen nyelvet oktatták, melynek középpontjában a célnyelvi kommunikáció állt, míg az ukránt második nyelvként erős nyelvtani fókusszal.

További kutatásokra volt szükség, melyek azt vizsgálták, hogy a kezdeti előny megmarad-e a további nyelvtanulási stádiumokban is. Ezért a megkezdett longitudinális kutatás folytatódott.

A 2009/2010-es tanévben kollégáimmal folytattuk a megkezdett kutatásunkat a második fázissal. Ekkor négy beregszászi magyar tanyanyelvű iskola 92 ötödikes tanulója vett részt a felmérésünkben, köztük 44 fiú és 48 lány, 10–12 éves gyerekek. Túlnyomó többségük Beregszászban lakott, tehát városban, összesen csak 13-an éltek valamelyik Beregszász környéki faluban. 90 tanuló (98%) magyar anyanyelvűnek, míg két tanuló (2%) ukrán anyanyelvűnek vallotta magát. A 92 tanuló közül 76-an a 2006-os első kutatási fázisban is részt vettek.

Paralel angol és ukrán nyelvtudásszintmérő tesztet töltettünk ki a gyerekekkel annak érdekében, hogy összehasonlíthassuk a harmadikos eredményeket (1. kutatási fázis) az ötödikesekkel (2. kutatási fázis). Az írásbeli teszt öt részből állt: beszédértés, olvasás, írás, szókincs és nyelvtan.

A teszten kívül kérdőívkitöltésre is kértük a tanulókat. Ebben többek között arra is rákérdeztünk, a tanulók milyen nyelvet használnak a családjukban, ill. milyen nemzetiségűnek tartották magukat. Ezenkívül a tanulók nyelvtanulási iránti motiváltságát is vizsgáltuk. Korábbi kutatásokból ötletet merítve (Nikolov 1999) ezt az aspektust olyan kérdéseken keresztül figyeltük meg, mint a tanulók kedvenc, illetve legkevésbé kedvelt tantárgyai, és kedvenc, illetve legkevésbé kedvelt nyelvórai tevékenységei. Kutatásunk részét képezte még a dokumentumelemzés is. Behatóan vizsgáltuk a hatályban lévő ötödikes angol- és ukrántankönyveket.

Motiváció

A kérdőívben azt kérdeztük a tanulóktól, melyik a három legkedveltebb tantárgyuk, illetve melyik az a három tárgy, melyet egyáltalán nem szeretnek. Ezekkel a kérdésekkel szerettük volna kideríteni, hogyan viszonyulnak a tanulók az angolhoz és az ukránhoz mint iskolai tantárgyakhoz. Arra is figyeltünk, hogy a gyerekek az angolt és az ukránt a felsorolásaikban hányadikként említik. Az eredményeket

a 4. sz. táblázat foglalja össze (a számok azt jelölik, hogy az egyes tantárgyakat hány tanuló jelölte kedvenceként az adott helyen).

4. táblázat. Kedvenc tantárgyak

	Angol	Ukrán
1. hely	7	2
2. hely	5	3
3. hely	16	4
	28 (30,4%)	9 (9,8%)

Az eredményekből kitűnik, hogy a megkérdezett 92 (100%) tanuló közül 28-an (30,4%) nevezték meg az angolt kedvenc tantárgyuként, míg az ukránt csak 9-en (9,8%). Nyilvánvaló, hogy a kedvenc tantárgyát a gyermek szívesebben, könnyebben, nagyobb lelkesedéssel tanulja, mint azt, amelyiket nem kedvel. Megállapítható tehát, hogy a megkérdezettek közül háromszor annyian motiváltak az angol tanulására, mint az ukránra.

Az 5. sz. táblázat az angol és ukrán mint tantárgy helyét mutatja a tanulók által legkevésbé kedvelt iskolai tárgyak között. A számok itt is azt jelölik, hogy hány tanuló említette az angolt és az ukránt a legkevésbé kedvelt tárgyak között az adott helyen.

5. táblázat. Legkevésbé kedvelt tantárgyak

	Angol	Ukrán
1. hely	14	15
2. hely	7	12
3. hely	4	10
	25 (27,2%)	37 (40,2%)

A táblázatból kitűnik, hogy a megkérdezett tanulók 27,2%-a említette az angolt és 40,2%-a az ukránt a nem kedvelt tárgyak között. Viszont a különbség itt kisebb (13%), mint a kedvenc tantárgyaknál (20,6%). Megállapítható tehát, hogy a kérdezett tanulók nagyobb arányban motiváltak az angol, mint az ukrán tanulására. Ha összevetjük a kedvelt és nem kedvelt tárgyakat, akkor kitűnik, hogy az angol esetében megközelítően annyi tanuló kedveli az angolórát a beregszászi magyar iskolák 5. osztályaiban,

mint amennyi nem (30,4%≈27,2%). Az ukránnal kapcsolatban azonban a különbség jelentős, hiszen a tanulók kb. 10%-a kedveli az ukránórát, míg négyszer annyian (kb. 40%) nem szeretik azokat.

Ennek az eredménynek az okát valószínűleg a tanórák milyenségében is keresni kell. Kutatásunkban erre is szerettünk volna választ kapni, vagyis a felől érdeklődtünk a tanulóknál, melyek azok a tevékenységek, amelyeket a leginkább vagy a legkevésbé kedvelnek az angol- és ukránórákon. A 6. sz. táblázat azokat a tevékenységeket foglalja össze, melyeket a tanulók a legszívesebben végeznek az angol- és ukránórákon. A külön oszlopokban feltüntetett számok azt mutatják, hogy az egyes tevékenységeket hány tanuló jelölte legkedveltebbként. A táblázatban a tevékenységek összevont kategóriákban szerepelnek (pl. volt olyan tanuló, aki egyszerűen csak „írni” szeret az angolórán, volt, aki a tankönyvből szeret „szövegeket másolni” a füzetébe, és volt, aki a „szépírási gyakorlatot” említette – ezeket a válaszokat egységesen az „írás” kategóriába soroltuk).

6. táblázat. Kedvelt tevékenységek

Angol	Tanulók száma	Ukrán	Tanulók száma
Írás	31	Írás	41
Beszédértés	21	Olvasás	27
Játék	16	Tanulás (pl. versek)	20
Tanulás (szavak, versek stb.)	16	Felelés	13
Olvasás	14	Beszéd	7
Beszéd	13	Beszédértés	7
Felelés	13	Rajzolás	7
Éneklés	11	Játék	3
Fordítás	4	Szótár-használat	3
Szaválás	2	Fordítás	1
Szótárfüzetbe ismeretlen szavak bejegyzése	1	Minden tevékenységet kedvel, kivéve a felelést	1
Tornagyakorlatok végzése angol versikék alapján	1	Semmit sem kedvel	1
Nincs adat	2	Nincs adat	4

Vizsgáljuk meg, hogyan jelennek meg a nyelvi készségek a tanulók kedvenc tevékenységei között az angolórán és az ukránórán a tanulók saját bevallása szerint az idézett felmérésben! (Bárány, Huszti és Fábián 2011) Láthatjuk, hogy mindkét tantárgy esetében a legtöbb tanuló az írást jelölte meg kedvenc tevékenységeként. A fentiekben már részleteztük, hogy az angol esetében ez milyen feladatokat takar. Az ukránnál a sor kibővül szövegek fogalmazásával, mondatalkotással és tollbamondással. Az angol esetében a második legkedveltebb nyelvi készségfejlesztő gyakorlat a beszédértés, míg az ukránnál az olvasás. Ukránul olvasni a tanulók közül 27-en (29,3%) szeretnek, míg angolul csak 14-en (15,2%). Viszont az ukrán esetében a beszédértés felettébb alacsony, összesen 7 (7,6%) tanuló jelölte meg ezt a tevékenységet kedvenceként. Tehát a tanulók kevesebb, mint 10%-a szeret ukrán órán figyelni és beszédet megérteni. Ennek ellenére a kutatás során kitöltetett nyelvkészség-szintmérő teszt eredményei azt bizonyítják, hogy a tanulók receptív készségei (beszédértés és olvasás) jobbak ukránból, mint angolból. Angolul beszélni 13-an szeretnek az órán, míg ukránul csak 7-en. Sajnálatos, hogy ezek a mutatók ennyire alacsonyak, bár újból előnyösebb helyzetben van az angol. Tizenhatan szeretnek játszani az angolórán, míg az ukránon csak hárman. Ez a mutató is elgondolkodtató. Mint tudjuk, a játéknak valódi motiváló ereje van (Fruttus és Bede 2003), mégis úgy tűnik, az ukránórákon kevésbé érdekes játékokat játszanak a gyerekek. Említésre méltó még az az adat, miszerint az angolórákon 11 tanuló szeret énekelni. Ez a tevékenység az ukránórákkal kapcsolatban egyáltalán nem jelent meg a tanulók felsorolásaiban.

A kérdőív segítségével vizsgáltuk azokat a tevékenységeket is, melyeket a tanulók ilyen vagy olyan okból nem kedvelnek. Itt nem tettünk különbséget az angol- és az ukránóra között, mivel ezekre általános pedagógiai megfontolásból voltunk kíváncsiak. Harmincnégy

kérdőív esetében nem kaptunk választ a kérdésre, így a 7. sz. táblázat 58 tanuló véleményét tükrözi.

7. táblázat. *Nem kedvelt tevékenységek*

Tevékenység	Tanulók száma
Írás (fogalmazás, dolgozatírás, tollbamondás)	21
Tanulás (vers, ukrán nyelvtani szabályok, ukrán költők/írók életrajza)	20
Nincs ilyen (mindent kedvel)	13
Szótárhasználat	11
Versszavalás	1

Szinte minden tanuló említi az írást vagy kedvenc, vagy nem kedvelt tevékenységként. Ez azt bizonyítja, hogy az írás különböző formái (a másolástól a szövegalkotásig) igen gyakoriak mind az angol-, mind az ukránórán, bár összességében több tanuló kedveli, mint nem (72>21).

Összegezve a fentiek megállapíthatjuk, hogy a tanulók kb. egyharmada motivált az angol nyelv tanulására, míg kb. 10%-uk motivált az ukrántanulásra. Ezt a következtetést a tanulók saját bevallása szerinti kedvelt és kevésbé kedvelt tantárgyak alapján vontuk le. Longitudinális kutatásunk következő fázisában osztálytermi megfigyeléseket fogunk végezni a kapott eredmények igazolására vagy megcáfolására.

Készségek

A teszteredmények statisztikai adatait a 8. táblázatban láthatjuk százalékban feltüntetve.

8. táblázat. *A tesztek eredményeinek statisztikai adatai %-ban (n=85)*

	Angol	Ukrán
Átlag	34,5	42,7
Átlagos eltérés	12,5	11,8

A részeredmények a szókincs, a nyelvtani ismeretek és a beszédértés terén mutatnak

jelentős különbséget az ukrán nyelv javára. Az íráskészség angolból bizonyult fejlettebbnek, ez a különbség viszont nem szignifikáns. A receptív készségek úgyszintén fejlettebbnek bizonyultak ukrán nyelvből, de ez a különbség mindössze 1,77% olvasott szöveg megértésénél ($p > 0,05$) és 4,6% a hallott szöveg megértésénél ($p > 0,05$). A legnagyobb különbség tehát a nyelvtani ismeretek, a beszédértés és a szókincs terén figyelhető meg, a szövegértésben (az olvasott szöveg értéke) csekély különbség van a két vizsgált nyelv között.

A gazdagabb szókincs ukrán nyelvből nem kizárólag a magasabb óraszám eredménye. Az extenzív olvasás bizonyítottan a tanult nyelv szókincsének bővítését eredményezi (Fernandez de Morgado 2009). Míg angol nyelvből az olvasás alaptípusai közül az intenzív olvasáson van a hangsúly, addig ukrán nyelvből az irodalomórákhoz kapcsolódó kötelező olvasmányokon keresztül rendszeres lehetőség nyílik az extenzív olvasására.

A nyelvtani ismeretek tudásszintje közötti különbség egyértelműen az ukrán nyelv oktatásában használatos nyelvtanközpontú (nyelvtani-fordító és kommunikatív módszer elemeit tartalmazó) módszer eredményének köszönhető az angol nyelv oktatásában használatos kommunikatív módszerrel szemben.

A halláskészség fejlettségének szintjét két tényező befolyásolja: az anyanyelvű tanárok, akik általában nem vagy csak kis mértékben beszélnek a tanulók anyanyelvét és a környezeti hatás, mivel receptív szinten különböző mértékben különböző nyelvhasználati színtereken minden tanuló ki van téve az ukrán nyelvnek, tehát a nyelvtanulás mellett a nyelvelsajátítás is megjelenik. Angol nyelvből ez a készség nagy mértékben a tanórára korlátozódik.

A vizsgált területek közül egyedül az íráskészség terén mutatható ki jobb eredmény angol nyelvből. Ennek egyik oka a feladatok

típusában rejlik: a diákok saját bevallása szerint nem jelenik meg a „kreatív” írástanítás. Ez a terület mindkét nyelvből a legkevésbé fejlett. Azt látjuk tehát, hogy a nyelvtudás produktív szintjén számos környezeti hatás és pozitív oktatáspolitikai döntés következtében sem jelenik meg ukrán nyelvből a kívánt és elengedhetetlenül szükséges államnyelvismeret, amit a tanulók jövőjének szempontjából aggasztónak tartunk.

Az olvasáskészség terén valamivel jobb eredményeket kapunk, kritikus szemmel nézve viszont a közel 30%-os eredmény azt jelenti, hogy az olvasott szövegek tartalmának kb. 30%-át értették meg a tanulók. Ez az eredmény elgondolkodtató, és nem lehetünk vele elégedettek. Mindkét nyelvből szemléletváltásra van szükség az olvasáskészség fejlesztésének a terén. Mai értelmezésben az olvasás interaktív folyamat, tehát a szöveg dekódolásán és megértésén túl a szöveg értelmezésére is figyelmet kell fordítani. A szövegekhez kapcsolódó feladatok főleg kérdésekre korlátozódnak, melyek között a reprodukív kérdések dominálnak, kevés teret hagyva az elemző kérdéseknek. Így a tanárra hárul az a feladat, hogy valóban fejlessze az olvasáskészséget és a szövegértést.

A beszédértés mutatói biztatóbbak, amit befolyásol a környezeti hatás és ukrán nyelvből az anyanyelvű, magyarul nem vagy csak keveset beszélő tanárok, angol nyelvből pedig a média, zenehallgatás. A 60% körüli eredmény azonban messze nem kielégítő, ezen a területen is akad még tennivaló.

Összegzőként megállapítható tehát, hogy a kutatás második fázisának eredményei alátámasztják azt a felfogást, miszerint a szókincs és a nyelvtani ismeretek nem eredményeznek megfelelő nyelvtudást.

2012-ben Henkel Beatrix tollából jelent meg egy átfogó képet nyújtó munka a kárpátaljai magyar anyanyelvű angolt mint idegen

nyelvet tanulók attitűdjéről és motivációjáról. (Henkel 2012) Kutatásának egyik alapkérdése az volt, hogy melyek azok a legfontosabb összetevők (komponensek), amelyek hatással vannak a kárpátaljai magyar kisebbséghez tartozó érettségizők Angol Nyelvi Motivációs Én-rendszerére (Dörnyei 2009). A kutató továbbá azt is vizsgálta, hogyan tekintenek oktatási szakemberek a kárpátaljai magyar kisebbséghez tartozó tanulók ukrán- és angolnyelv-tanulás iránti motivációjára és attitűdjeire.⁹

Kutatásában két fő kutatási eszközt alkalmazott, egy motivációs kérdőívet, valamint egy félig strukturált interjút. Azért, hogy kiválassza a kérdőíves kutatás céljainak megfelelő mintát, több lépcsős minta-kiválasztási folyamatot alkalmazott. Az irányadó elv a folyamat megtervezésekor a magyarok és ukránok aránya volt egy adott területen. Így választotta ki a kutató, hogy melyik járásokban végezze a felmérést. A Nagyszőlősi, Beregszászi és az Ungvári járáshoz olyan települések tartoznak, ahol a magyarok aránya 25% vagy afölött van, ezért ez a terület alkotta az első csoportot. A Munkácsi járásban a magyarok aránya 10% és 25% között mozog, ezért ez a terület alkotta a második csoportot. A harmadik csoporthoz tartozott a Huszti, Técsői és a Rahói járás, ahol a magyarok aránya 1–10% között van. A résztvevők száma minden csoportban változott az adott területen élő magyarok arányának függvényében. A minta kiválasztásánál figyelmet fordított arra, hogy Kárpátalja különböző részein élő tanulókat szólítson meg annak érdekében, hogy megvizsgálhassa hipotézise helyességét, miszerint a különböző csoportokba tartozó tanulók motivációs mintázata között jelentős eltérések fedezhetők majd fel.

Az interjúkutatás hét adatközlővel zajlott. Mindösszesen a hét adatközlő közül három

(két tanár és egy módszerész) volt az, akiknek középiskolás tanulók angol nyelvtanulási motivációjára vonatkozó kérdéseket kellett megválaszolni, a másik három adatközlő pedig az ukrán nyelvi motivációról válaszolt meg kérdéseket. Egy résztvevő volt, akinek minden kérdést feltett a kutató, amelyek az interjúvázlatban szerepeltek. Ő a megyei oktatási osztály egy korábbi tisztviselője volt.

A KUTATÁS EREDMÉNYEI

Melyek azok a legfontosabb összetevők (komponensek), amelyek hatással vannak a kárpátaljai magyar kisebbséghez tartozó érettségizők angol nyelvi motivációs én-rendszerére?

Az angol nyelvi motiváció legfontosabb eleme az ideális másodnyelvi én volt, hasonlóan több más korábbi kérdőíves tanulmány eredményéhez (Csizér és Lukács 2010; Dörnyei, Csizér és Németh 2006; Kormos, Kiddle és Csizér 2011; Kim 2009; Ryan 2009). Az ideális én megjelenése összekapcsolható a tanulók azon vágyával, hogy 'képzeletbeli nemzetközi közösségek' tagjaivá szeretnének válni, vagy egyfajta kozmopolita identitást szeretnének kialakítani, vagy csupán egy olyan eszközt látnak a nyelvtudásban, amely segít majd a jövőre vonatkozó céljaik megvalósításában (Lamb 2004; Kormos és Csizér 2010; Ryan 2006).

A szakirodalomból is tudjuk, valamint az egyik interjúalany is megemlítette, hogy a barátok is befolyásolni tudják az attitűdöt, főként a nyelvtanulás irányába (Nelson és DeBacker 2008). Már Maehr és Midgley (1991) is összefüggést állapítottak meg a barátok véleménye és az eredmény-orientált motiváció között, ez pedig indokolja, hogy miért is került a Barátok elnevezésű skála az angol nyelvi motivációs szerkezetbe.

Egy másik indoka a skála motivációs modellben való megjelenésének egy lehetséges

⁹ Részletek Henkel Beatrix (2012) „The attitude and motivation of learners of Ukrainian and English in Transcarpathia” című PhD disszertációjának tézisfűzetéből.

kapcsolatnak tudható be a *Barátok* és az *Írott nyelvhasználat* skálák között. Korábbi kárpátaljai kisebbségi tanulók körében végzett kutatásoktól eltérően az *Írott nyelvhasználat* skála átlagértéke növekedett (Henkel 2010). Ez azzal magyarázható, hogy szélesebb körben vált elterjedtté az internethasználat. Egyre több tanuló lesz tagja valamilyen virtuális közösségi fórumnak, ahol a kapcsolattartás a tanuló produktív készségeinek aktív használatával valósulhat meg (pl. jó íráskészség). Különféle chat-szolgáltatásokat, közösségi weboldalakat lehet itt megemlíteni, amelyek lehetővé teszik a külföldiekkel történő rendszeres kapcsolatapolást (Kormos és Csizér 2007). Tekintve a barátok, osztálytársak befolyásoló szerepét, indokoltta válik egy kölcsönös kapcsolat feltételezése a barátok véleménye, valamint az internet által kínált lehetőségek önkéntes kiválasztása és használata között.

A modell utolsó eleme az a *Szükséges másodnyelvi én* elnevezésű skála volt. Ennek a skálának a megjelenése a motivációt szignifikánsan befolyásoló tényezők között közvetlen kapcsolatban állhat az angol nyelv nemzetközi helyzetével (Yashima, 2002). Az interjúkutatás egyik alanya olyan módon utal az angol nyelv nemzetközi helyzetére, hogy azt a tanulók szempontjából egy 'kitörési pontnak' tekinti. Egy másik indoklás az angolnyelv-tudással összefüggésbe hozott instrumentális előnyökre alapoz, amelyek következeként a *Szükséges másodnyelvi én* részét képezik (Dörnyei 2005). Az interjú adatközlői a következő instrumentális motívumokat említik, amelyek az angol nyelv-tanulást motiválhatják: jobb érdemjegyek megszerzése, számítógépes játékok és használati útmutatók megértése.

Összefoglalásképpen azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Dörnyei (2005) által kínált modell csak részben talált megerősítést az angol nyelvi motivációs szerkezetben. Az *Ideális* és a *Szükséges másodnyelvi én* megjelent, viszont a *Tanulási élmény*, a modell harmadik

dimenziója nem kapott helyet az angol nyelvi motivációt jelentősen befolyásoló tényezők sorában. Ennek ellenére feltételezzük a skála közvetett hatását az attitűd skálán keresztül (Kormos és Csizér 2010).

Hogyan tekintenek oktatási szakemberek a kárpátaljai magyar kisebbséghez tartozó tanulók ukrán- és angol nyelvtanulás iránti motivációjára és attitűdjeire?

Két szempontból is hasonlóság fedezhető fel a két adatforrásból nyert adatok értelmezése között. Az első ilyen szempont a nyelvtanulásban jelen lévő instrumentális motívumokat illeti.

Alátámasztva a kérdőíves kutatás eredményeit, az interjúk alanyai is számos instrumentális indokot említettek, amelyek befolyásolják a tanulók angol, illetve ukrán nyelvi motivációját. Főként munkalehetőségeket, jó érdemjegyek megszerzését, és más pragmatikus jellegű érveket (pl.: dalszövegek, számítógépes játékok, használati útmutatók megértése) kötöttek az angol nyelv tanulásához, amíg inkább környezethez kötődő motívumok (pl.: felvételi vizsga teljesítése, hivatalokban való tájékozódás, járművezetői engedély megszerzése) domináltak az ukrán nyelv tanulását motiváló érvek között. Integrációról csak az ukrán esetben esett szó.

Egy másik érdekes átfedés a két forrás adatértelmezése között az, hogy az adatközlők utaltak a 'tudatosságra'. Hangsúlyozták azt, hogy a tanárok, szülők és tanulók is tudatában kell, hogy legyenek az ukránnyelv-tudás szükségességének, amely talán a jelen mintában összekapcsolható egy internalizálódott szükségességgel, amely az államnyelv elsajátítására irányul. Ahogyan azt az eredmények mutatják, ilyen fajta tudatosság figyelhető meg a vizsgált középiskolás tanulók ukrán nyelvi motivációs szerkezetében, amely a háromszögelés módszer alkalmazásának köszönhető.

Az interjúalanyok hatalmas szerepet tulajdonítottak a nyelvtanároknak. Azt állították, hogy a nyelvtanárok jelentősen befolyásolják a tanulók jövőre vonatkozó elképzeléseit azáltal, hogy milyen perspektívákat, lehetőségeket helyeznek kilátásba, amelyek a nyelvtudás által válnak elérhetővé. Az adatközlők ugyancsak kiemelték annak a fontosságát, hogy a tanár gyűjtsön sikertörténeteket, amelyek által a tanulók ideális énjét élénk jövőbeli képként tudja tartani.

Az interjúalanyok közül többen említették az oktatásszervezési folyamat hiányosságait, gyakran összefüggésbe hozták a tanulók alacsony szintű ukránnyelv-tudását a nyelvoktatás-tervezés gyenge pontjaival. Mind az ukrán, mind pedig az angol nyelvoktatásban érdekelt adatközlők a nyelvoktatási folyamatban végrehajtandó alapvető változások mellett érveltek.

Az *Ideális másodnyelvi énre* való közvetlen utalás és a fogalom gyakori félreértése azt sugallja, hogy az adatközlők sem rendelkeznek egyértelmű vízióval, amelyet a kisebbségi tanulók elé tudnának tárni. Az ukrán nyelvi motiváció esetében az adatközlők helyettesíteni igyekeztek az *Ideális nyelvi én* fogalmát tervekkel, ambíciókkal, amelyekkel a tanulóknak már rendelkezniük kell, miután befejezik a középiskolát, egyúttal utalnak a tanárra, mint jövőbeli, ígéretes ötletek forrására. Érdekes módon azonban az adatközlők inkább csak elvárásokat, követelményeket támasztanak annak ellenére, hogy ők maguk sem tudják pontosan leírni a tanulók idealizált ukrán nyelvi énjéről alkotott elképzelésüket. Az angol nyelvi motiváció esetében a helyzet kevésbé tűnt ígéretesnek. Néhány általánosságokon kívül az adatközlők nem tudtak felhozni érvényes példákat az angol nyelvtudás reális hosszú távú hasznának szemléltetésére. Az adatközlők egyike beismerte azt, hogy ő nincs tudatában olyan előnyöknek, amelyeket angol nyelvtudással rendelkező kárpátaljai magyar tanulók élvezni tudnának.

KÖVETKEZTETÉSEK

A vizsgálat célja kárpátaljai kisebbségi tanulók nyelvtanulási motivációjának feltérképezése volt. A motivációs kérdőívet magyar középiskolák végzősei töltötték ki, akik angol és ukrán nyelvet is tanultak, míg interjúkat olyan oktatási szakemberekkel készített a kutató, akik Kárpátalján kisebbségi és többségi tanulók oktatásáért felelősek, vagyis az oktatásszervezés terén tevékenykednek módszerésként, tanárként. Három kérdőíves kutatást végeztünk, amelyeknek összesen 430 résztvevője volt a megyéből. Mind a három kutatás egy motivációs kérdőív kitöltésére biztatta a tanulókat, amely részben korábban már kipróbált motivációs és nyelvi kontaktust vizsgáló kérdőíveken alapult, részben pedig újonnan tervezett itemekkel adaptáltuk a helyi viszonyokra. Azonban a három lekérdezés alatt a motivációs kérdőív folyamatos változtatásokon és fejlesztésen ment át: itemtervezést, -átalakítást, skálaalkotást illetően.

Az interjúkat félig-strukturált formában szerveztük meg hét szakemberrel, akik a kárpátaljai oktatási rendszer különböző területein dolgoznak. Az adatközlőket olyan módon válogattuk ki, hogy a lehető legszélesebb körben lefedjük az nyelvoktatásért felelő szakemberek rétegét munkahelyi tapasztalatuk, valamint tevékenységi körük alapján. Az interjúkat magyar-, illetve ukrán nyelven készülték attól függően, hogy az adatközlő melyik nyelvet részesítette előnyben.

A kérdőíves kutatás eredményei is rámutatnak arra, hogy a tanulók ideális énjének vízióját a *Szükséges én* segíti, ami nem meglepő, tekintve a kötelező ukrán emelt szintű érettségi vizsgát, ami a továbbtanulási lehetőségeket biztosítja. Ezek után nyilvánvaló, hogy a szülők elvárják a gyermekeiktől, hogy sikeresen tegyék le a vizsgá(ka)t, miközben a tanulók megpróbálják megtenni a tőlük

telhető legtöbbet azért, hogy elkerüljék a kudarcot, és ezáltal ne veszítsék el a továbbtanulás lehetőségét. Az *Ideális ukrán én* egy másik fontos előrejelzője a szülői biztatás, amelynek a fontosságát éppen a fentebb leírtak bizonyítják.

A motivációs szerkezet harmadik eleme az ukrán nyelv vélt fontosságát érinti Kárpátalján. Minél nélkülözhetetlenebbnek tűnik az ukrán nyelv, annál több erőfeszítést tesznek a szülők annak érdekében, hogy a nyelv elérhetővé váljon gyermekeik számára a hétköznapiakban is (vö. ukrán nyelvű iskola választása a magyar helyett), és annál inkább integrálják a gyermekek ezt a fajta szükségérzetet az ideális énjükbe. A szerkezet további elemei az ukrán nyelvi beszélőkkel lévő közvetlen kapcsolat, idegennyelv-órai tapasztalatok, azaz amelyeket az elsődleges nyelvtanulási környezetben szereznek.

Mindhárom kérdőíves kutatás folyamán az ideális- és a szükséges én is szignifikánsan korrelált a szülői bátorítással, ami bizonyítja a szülők fontos szerepét gyermekük *Ideális és Szükséges énjének* kialakulásában. Ebből kifolyólag a szülők nem csupán segítik az ukrán nyelvű tanulmányokat jövőbeli ígéretes munkalehetőségekre hivatkozva, hanem pragmatikusabb érvekkel is alátámasztják az ukrán nyelv tudásának fontosságát, mint például a járművezetői engedély megszerzése, a különféle hivatalokban, kórházakban és más állami irányítás alatt álló intézményben való hatékony kommunikáció lehetősége.

Az ideális énnel és a nyelvtanulási attitűddel kapcsolatos másik állandó és jelentős tényező – a tanulási tapasztalat. Ez az eredmény azt sugallja, hogy az interjúalanyok nem állnak messze az igazságtól, amikor azt állítják, hogy a tanuló jövőt érintő vízióinak élenkítése, perspektívák biztosítása a tanár feladata, ugyanis amit a tanulók a nyelvórán kapnak, jelentősen befolyásolja az ideális

énnel kapcsolatos víziójukat és a nyelvtanulás iránti attitűdjüket is.

Az angol nyelvi motiváció esetében is az ideális én volt az, ami a többi tényező közül kiemelkedően jelentős befolyást gyakorolt az angol nyelvi motiváltságra. Hasonlóan az ukrán eredményekhez, az interjúalanyok nem tudták körülhatárolni a magyar tanulók *Ideális angol nyelvi énjét* sem. Az interjúk tapasztalatai alapján kijelenthetjük, hogy az adatközlők nincsenek tudatában az angol nyelvtudás fontosságának és azoknak az előnyöknek, amelyeket a nyelvtudás kínál a nyelvtanulóknak.

Az *Angol ideális én* szerkezete teljes átfedést mutatott az *Ukrán ideális én* szerkezetével, attól eltekintve, hogy a tanulási tapasztalat hiányzott az *Ukrán ideális én* modelljéből. Ez az eredmény arra mutathat rá, hogy öt alapvető eleme van az ideális én szerkezetének a vizsgált nyelvtől függetlenül: a *Szükséges nyelvi én*, szülői bátorítás, nyelvtanulás iránti attitűd, nyelvhasználóval létesített közvetlen kapcsolat és a vizsgált nyelv vélt fontossága. Ezeket a tényezőket az interjúalanyok csak felületesen, közhelyeket használva említették anélkül, hogy azokra úgy utaltak volna, mint angolnyelv-specifikus okokra és állításokra.

Az ideális énnel párhuzamban a *Szükséges én* is fontos befolyásoló tényezőnek bizonyult az angol nyelvi motivációs modellben. Ez egy váratlan eredmény volt abból a szempontból, hogy az angol vizsgák választható jellegűek, és az oklevelek, diplomák megszerzése Ukrajnában nincs nyelvvizsgálóhoz kötve. Az angol nyelvtudással járó pragmatikus előnyök lehetnek azok, amelyeknek köszönhetően a szükséges én megjelenik a motivációs szerkezetben. Az interjúkutatás válaszadói több ilyen előnyt is említettek, mint például: dalszövegek, számítógépes játékok megértése, chat és más internet kínálat lehetőségei használata.

MAI KÁRPÁTALJAI IDEGENNYELV- OKTATÁSI HELYZETKÉP¹⁰

A „leggyakrabban alkalmazott” idegen- nyelv-tanítási megközelítés: a kommunikatív módszer

Divatos ma azt hangoztatni Kárpátalján, hogy az idegen nyelveket a kommunikatív módszerrel tanítják a magyar tannyelvű és az ukrán tannyelvű iskolákban egyaránt, de néha az az érzésünk támadhat egy-egy hasonló kijelentés kapcsán, hogy a beszélő nincs teljesen tisztában a terminus jelentésével. Persze abban igaza van bizonyos szinten, hogy az adott módszerrel „kommunikálni” tanítjuk a gyerekeket, de ez még nem minden. A kommunikatív nyelvtanítás mai értelmezése szerint (Richards 2006):

- a nyelvtanulást az segíti elő leginkább, ha a tanulók interakcióban, értelmes és élethű kommunikációban vesznek részt;
- a kommunikáció egy holisztikus folyamat, melyben gyakran használjuk a nyelvi készségeket;
- a nyelvtanulás fokozatos folyamat, mely során a tanulók hibákat ejtenek. Bár a hibák a tanulási folyamat természetes velejárói, a végső cél azonban mégis a helyes és folytonos kommunikáció.
- a nyelvtanulók különböző tempóban fejlődnek, mások a nyelvi szükségleteik és másképpen motiváltak;
- a sikeres nyelvtanulás része a hatékony tanulási és kommunikációs stratégiák alkalmazása;
- az idegen nyelvi osztályterem egy olyan közösség, ahol a tanulók közösen, együtt dolgoznak (pl. párban vagy csoportban) és ezen a kollaboráción keresztül tanulnak egymástól.

A kommunikatív nyelvtanítás segítségével alakíthatjuk ki a tanulóknak a kommunikatív kompetenciát. Ezt a kifejezést Dell Hymes amerikai nyelvész vezette be az 1970-es évek elején (Hymes 1971). Ez a megnevezés a használható nyelvtudáshoz szükséges mindennemű vonatkozást magába foglal. Canale és Swain (1980) négy fő összetevőre bontotta a kommunikatív kompetenciát:

1. nyelvtani kompetencia (a nyelvi kód ismeretét jelenti, vagyis nyelvtani szabályok, szókincs, helyesírás és kiejtési szabályszerűségek ismeretét),
2. szociolingvisztikai kompetencia (a nyelvhasználat szociokulturális és pragmatikai törvényszerűségeinek ismerete, vagyis „tudni illik, hogy milyen beszédhelyzetben milyen szókinccset, beszédstílust stb. illik használni”),
3. szövegszerkesztési (diskurzus) kompetencia (annak az ismerete, hogy különböző nyelvtani alakokat és lexikai jelenségeket hogyan kapcsolhatunk össze egységes beszélt vagy írott szövegekké, pl. szóbeli felelet a vizsgán, referátum adott témára, rövid szöveges üzenet / SMS stb.),
4. stratégiai kompetencia (verbális és nem verbális kommunikációs módszerek ismerete, amelyek segítenek a beszélőnek megoldani az idegen nyelvi társalgás során felmerülő gondokat, pl. ha valakinek nem jut eszébe a kellő szó vagy kifejezés az idegen nyelven, akkor megpróbálja azt más szavakkal körülírni vagy mimika segítségével elmagyarázni a jelentést).

A kommunikatív kompetencia hatása a nyelvtanítási folyamatra abban nyilvánul meg, hogy többé már nem elfogadott csak és kizárólag a tanulók nyelvtani kompetenciáját fejleszteni; nemcsak a nyelvhelyességre kell figyelni, hanem a folytonosságra is (egyforma

¹⁰ Részlet Huszti Ilona: Nyelvtanítás: módszerek és eljárások (2010) című kötetből.

figyelmet kell fordítani mindkettőre); be kell iktatni a nyelvi készségek fejlesztését a tanítási folyamatba; nyelvtanulási stratégiákat (módszereket) kell tanítani a tanulóknak; a nyelvtanítási folyamatból nem maradhat ki a nyelvi funkciók (pl. útbaigazítás, vélemény-kinyilvánítás stb.) tanítása.

Óvodai oktatás

Azokon a településeken, ahol van működő óvoda, az idegennyelv-oktatás már a korai gyermekkorban megkezdődik, ugyanis a legtöbb esetben a szülők ezt maguk kérik. Azok a szülők, akik ezt anyagilag megengedhetik maguknak, hajlandók ezért a különszolgáltatásért fizetni (Szilágyi 2008). Az óvodákban tanított idegen nyelv leggyakrabban az angol. Szinte minden esetben a tanárra van bízva, milyen nyelvi tartalmat közvetít a tanulók felé, hiszen nincs egységes minisztériumi óvodai idegennyelv-tanterv. A nevesebb ukrán tankönyvkiadók azonban már felismerték a korai nyelvtanításban rejlő lehetőségeket, és sorra jelentetik meg az óvodáskorú gyermekeknek szóló képes angol tankönyveket, illetve a tanáraiknak szóló módszertani segédleteket. (Például a harkovi Ranok Kiadó a *Beszélgetés képek alapján* című sorozatában 19 témát felölelő, 12 színes rajzból álló szemléltető-csomagot adott ki (Patsenkyer 2007), melyek segítségével 4–7 éves gyerekeket taníthatunk angolra).

Iskolai oktatás

Ma iskoláinkban három idegen nyelvet oktatnak: az angolt, a németet és a franciát. A legelterjedtebb ezek közül az angol, ezt tanítják a legtöbb magyar tannyelvű iskolában. Az angolt követi a német, majd a francia zárja a sort, de szinte elenyésző azon magyar iskolák száma, ahol németet vagy franciát tanítanak (Pokovba 2006). Ez az angol nyelv státuszának megváltozásával magyarázható (Ustinova és Koslovska 2008). Az történik

ugyanis, hogy az angol nyelv „kiszorítja” a franciát. A legtöbb esetben a szülők kérésére indítanak angolt az iskolákban, mert ez iránt annyira megnőtt az igény (például a nagyszülősi járási Nagypaládi Móríc Zsigmond Középiskolában, vagy a Fertőszalmási Általános Iskolában eleget téve a szülők kérésének az igazgatók megoldották, hogy második osztálytól kezdve a gyerekek ne franciát, hanem az Ukrajnában jelenleg nagyobb presztízzsel bíró angolt tanulják. Hasonló történt a beregszászi járási Nagymuzsalyi Középiskolában is. Ott a német- és francia-oktatás mellett, szintén a szülők sürgetésére, bevezették az angoltanítást is.)

Egy tanulmány (Szilágyi 2008) kimondottan a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium végzős diákjaival foglalkozik. Azt vizsgálja, hogy a végzősök angol nyelvismertetését hogyan befolyásolja szociális háttérük. A kutató ide sorolja a szülők iskolai végzettségét és anyagi bázisukat. A kérdőíves vizsgálatban 11 fiú és 20 lány, összesen 31 végzős diák vett részt. Az eredmények azt támasztják alá, hogy a családi háttér az oktatás különböző szintjein eltérő módon befolyásolja az angolórán a tanulók teljesítményét. Míg a kezdő szinten (például a korai nyelvtanulóknál) ez a hatás jelentős (az a gyerek teljesít jobban az iskolában, aki otthon teljes és komoly szülői figyelem és felügyelet mellett készül az iskolai angolórára), a gimnáziumot végző diákoknál a szociális háttér befolyásoló jellege már csak az anyagi lehetőségekre vonatkozik: a tanulók be tudják-e szerezni a nyelvtanulásukhoz szükséges könyveket, taneszközöket. Ezeket a következtetéseket a kutató a szerzett adatok alapján vonta le.

A helyzet, mint láthatjuk, nem mondható tökéletesnek, további vizsgálatokra van szükség, hogy részletesebb képet kaphassunk a kárpátaljai magyar iskolák idegennyelv-oktatásáról.

IRODALOMJEGYZÉK

- ASTANINA, N. és mtsai (2004). *English for Specific Purposes (ESP) in Ukraine: A baseline study*. Kyiv: British Council Ukraine and Lenvit.
- БАВУСН, Н. І. (БАБИЧ, Н. І.) (2003). *Календарно-тематичне планування навчальних предметів у 1–4 класах для шкіл з угорською мовою навчання* [Syllabi of school disciplines in Forms 1-4 for schools with Hungarian language of instruction.]. Ужгород: Інформаційно - видавничий центр ЗПОО.
- BÁRÁNY E., HUSZTI I., és FÁBIÁN M. (2011). Második és idegen nyelv oktatása a beregszászi magyar iskolák 5. osztályában: a motiváció és a nyelvi készség összefüggése az oktatáspolitikai tényezőkkel. In: K. Hires-László, Z. Karmacs, és A. Márku (Szerk.), *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. A 16. Élőnyelvi Konferencia anyagai (pp. 145-154). Budapest – Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete.
- БЕКН, Р. (GEN. ED.). (БЕХ, П. / ГОЛ. РЕД.), AKULOVA, O., BIRKUN, L., BURENKO, B., VASYLENKO, M., KALININA, L., KARPOVA, T., KOVALENKO, O., SAMOJLYUKEVYCH, I., SYCHYVYTSIA, L., & SHYLOVA, N. (EDS.). (АКУЛОВА, О., БІРКУН, Л., БУРЕНКО, В., ВАСИЛЕНКО, М., КАЛІНІНА, Л., КАРПОВА, Т., КОВАЛЕНКО, О., САМОЙЛОКЕВИЧ, І., СИЧИВИЦЯ, Л., & ШИЛЮВА, Н. – РЕД.) (2001). *Програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Англійська мова (2-12 класи)* [Curricula for elementary, primary, and secondary schools: English (Forms 2-12)]. Київ: Міністерство освіти і науки України, Шкільний світ.
- CANALE, M., & SWAIN, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1-47.
- Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. (2001). Cambridge: Cambridge University Press and Council of Europe.
- CSIZÉR, K., & LUKÁCS, G. (2010). The comparative analysis of motivation, attitudes and selves: The case of English and German in Hungary. *System*, 38(1), 1-13.
- DÖRNYEI, Z. (2005). *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- DÖRNYEI, Z. (2009). The L2 motivational self system. In Z. Dörnyei, & E. Ushioda (Eds.), *Motivation, language identity and the L2 self* (pp. 9-43). Bristol: Multilingual Matters.
- DÖRNYEI, Z., CSIZÉR, K., & NÉMETH, N. (2006). *Motivation, language attitudes and globalisation: A Hungarian perspective*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- DYAKONOVYCH, I. (2003). *Oral techniques in the modern approach of teaching English*. Paper presented at the 2nd Podillia Regional TESOL-Ukraine Conference 'English as a foreign language in Ukraine: Integrative tendencies and educational perspectives' on 17 April, 2003. Kamianets-Podilsky: Kamianets-Podilsky State University.
- ELLIS, R. (1994). *The study of second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- FÁBIÁN, M., HUSZTI, I., és LIZÁK, K. (2005). Az angol nyelv oktatásának helyzete Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban. *Közoktatás*, 12(1), 4-8.
- FERNANDEZ DE MORGADO, N. (2009, April). Extensive reading: Students' performance and perception. *The Reading Matrix*, 9(1), 31-41.
- FRUTTUS H. és BEDE Z. (2003). *Játékos nyelvtanítás: 102 szórakoztató feladat a nyelvórán*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- HENKEL, B. (2010). Ukrainian and English motivational self system of minority learners in Transcarpathia. *Working Papers in Language Pedagogy*, 4, 86-107.
- HENKEL, B. (2012). The attitude and motivation of learners of Ukrainian and English in Transcarpathia. Unpublished PhD dissertation. Budapest: Eötvös Loránd University.
- HIRES E. és FÁBIÁN M. (2004). *English with you and me*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség.
- HUSZTI, I. (2009). *The use of reading aloud in the English classroom: A look at the macro and micro levels of oral reading*. Ungvár: Poliprint.
- HUSZTI, I. (2010). *Nyelvtanítás: módszerek és eljárások*. Ungvár: Poliprint.
- HYMES, D. (1971). On communicative competence. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- KARPIUK, O. D. (КАРП'ЮК, О. Д.). (2002). *Англійська мова: Підручник для 2 класу загальноосвітніх навчальних закладів* [English textbook for Form 2.]. Київ: Навчальна книга.
- KARPIUK, O. D. (КАРП'ЮК, О. Д.). (2003). *Англійська мова: Підручник для 3 класу загальноосвітніх навчальних закладів* [English textbook for Form 3.]. Київ: Навчальна книга.

- KIM, T.-Y. (2009). The sociocultural interface between ideal self and ought-to self: A case study of two Korean students' ESL motivation. In Z. Dörnyei, & E. Ushioda (Eds.), *Motivation, language identity and the L2 self* (pp. 274-294). Bristol: Multilingual Matters.
- KOLESZÁRNÉ SZEGVÁRI ZS. (1996). *English for you: Angol nyelvkönyv kisgyermekeknek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KORMOS, J., & CSIZÉR, K. (2007). An interview study of intercultural contact and its role in language learning in a foreign language environment. *System*, 35, 241-258.
- KORMOS, J., & CSIZÉR, K. (2010). A comparison of the foreign language learning motivation of Hungarian dyslexic and non-dyslexic students. *International Journal of Applied Linguistics*, 20(2), 232-250.
- KORMOS, J., KIDDLE, T., & CSIZÉR, K. (2011). Systems of goals, attitudes and self-related beliefs in second language learning motivation. *Applied Linguistics*, 32(5), 495-516.
- KRYHAN, S. G., KERESTENY, I. S., & SERGIYCHUK, YU. P. (КРИГАН С. Г., КЕРЕСТЕНЬ, І. С., & СЕРГІЙЧУК Ю. П.) (2003). *Буквар. Підручник для 2 класу загальноосвітніх навчальних закладів з угорською мовою навчання* [Primer: a Form 2 textbook for schools with Hungarian language of instruction]. Чернівці: Букрек.
- KRYHAN, S. G., MAIDAN, A. P., & SERHIYCHUK, YU. P. (КРИГАН, С. Г., МАЙДАН, А. П., СЕРГІЙЧУК, Ю. П.) (2003a). *Книга для читання. Підручник для 3 класу загальноосвітніх навчальних закладів з угорською мовою навчання* [Reader: a Form 3 textbook for schools with Hungarian language of instruction]. Чернівці: Букрек.
- KRYHAN, S. G., MAIDAN, A. P., & SERHIYCHUK, YU. P. (КРИГАН, С. Г., МАЙДАН, А. П., СЕРГІЙЧУК, Ю. П.) (2003b). *Українська мова. Підручник для 3 класу загальноосвітніх навчальних закладів з угорською мовою навчання* [Ukrainian: a Form 3 textbook for schools with Hungarian language of instruction]. Чернівці: Букрек.
- KUBANEK-GERMAN, A. (1998). Primary foreign language teaching in Europe: Trends and issues. *Language Teaching*, 31, 193-205.
- LAMB, M. (2004). Integrative motivation in a globalizing world. *System*, 32, 3-19.
- LAWDAY, C. (1996). *Get, set, go*. Oxford: Oxford University Press.
- LIZÁK K. (2004). A beszédkészség-fejlesztés feladatairól, kudarcaink okairól és sikereink titkairól. In: Huszti I. (Szerk.). *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. Ungvár: Poliprint.
- MAEHR, M. L., & MIDGLEY, C. (1991). Enhancing student motivation: A school-wide approach. *Educational Psychologist*, 26, 399-427.
- Nelson, R. M., & DeBacker, T. K. (2008). Achievement motivation in adolescents: The role of peer climate and best friends. *Journal of Experimental Education*, 76(2), 170-189.
- NIKOLOV M. (1999). Classroom observation project. In: Fekete H., Major É., & Nikolov M. (Eds.). *English language education in Hungary: A baseline study*. Budapest: British Council Hungary.
- PATSENKYER, I. B. (ПАЦЕНКЕР, І. Б.) (2007). *Англійська для малят: Комплект наочних посібників для дошкільних закладів і початкової школи*. Харків: Ранок.
- POKOVBA, E. (2006). Idegennyelv-oktatás kisgyermekkorban Kárpátalján. Előadás a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola IV. évfolyamos Tanító-angol szakos diákjainak. Beregszász: KMF.
- RICHARDS, J. C. (2006). *Communicative language teaching today*. New York: Cambridge University Press.
- RYAN, S. (2006). Language learning motivation within the context of globalization: An L2 self within an imagined global community. *Critical Inquiry in Language Studies: An International Journal*, 3(1), 23-45.
- RYAN, S. (2009). Self and identity in L2 motivation in Japan: The ideal L2 self and Japanese learners of English. In Z. Dörnyei, & E. Ushioda (Eds.), *Motivation, language identity and the L2 self* (pp. 120-143). Bristol: Multilingual Matters.
- SEIDL, J. (1992). *Grammar 1-4*. Oxford: Oxford University Press.
- STRONGE, D. (1989). *Chatterbox*. Oxford: Oxford University Press.
- SZILÁGYI, L. (2008). Végzős diákok angol nyelvismeretét befolyásoló szociális háttér vizsgálata a Beregszász Magyar Gimnáziumban. *Acta Beregsasiensis*, 7(2), 40-47.
- USTINOVA, I., & KOSLOVSKA, S. (2008). English language teaching in Eastern Europe. Az előadás elhangzott a 42. TESOL Kongresszuson New York-ban 2008. április 4-én.
- YASHIMA, T. (2002). Willingness to communicate in a second language: The Japanese EFL context. *Modern Language Journal*, 86, 54-66.

2013. szeptember 20.
A 2013/2014-es tanév ünnepélyes megnyitója.

A TEHETSÉGGONDOZÁS ALAKULÁSÁNAK VÁZLATA AZ ELMŰLT KÉT ÉVTIZEDBEN KÁRPÁTALJÁN*

PALLAY KATALIN

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola volt hallgatója

Minden emberben rejtőzik valamilyenfajta tehetség. A tehetség felismerése, felszínre segítése, majd ápolása fontos feladatuk a szülőknek, a tanároknak. A tehetséges gyerekeknek különleges bánásmódra van szükségük. A tehetséges diák oktatási szempontból az intelligencia és a teljesítmény tágabb értelmezését kívánja, pedagógiai szempontból pedig rugalmasságot igényel. Ezért nagyon fontos, hogy a tehetséges gyerekek részt vegyenek a tehetséggondozó programokban. Kulcsszavak: tehetség, tehetséggondozás, teljesítmény, képesség, kreativitás.

ABSTRACT

Кожна людина має певний талант. Виявлення таланту, його розвиток є важливим завданням батьків, вчителів. Обдаровані діти потребують особливого ставлення. З точки зору навчання талановитий учень потребує ширшого тлумачення понять інтелекту та продуктивності, а з точки зору педагогіки – більшої гнучкості у підходах. Ось чому дуже важливо, щоб талановиті діти брали участь у програмах з розвитку таланту.

Ключові слова: талант, розвиток таланту, продуктивність, здібність, креативність.

„A tehetség is a természet azon értékei közé tartozik, amely gondozást kíván.”

Dr. Gyarmathy Éva

„A tehetség potenciált, lehetőséget, ígéretet, esélyt jelent olyan kiemelkedő teljesítményre, amely társadalmilag hasznos, és amely megelégedettséggel, örömmel, tehát sikerélménnyel jár elérője számára.”

Czeizel Endre
(Czeizel 1984, 203.)

A tehetség alapvető összetevői: képesség, motiváció, kreativitás.

A tehetségnek környezeti tényezői is vannak: család, iskola, társak.

(Heller 2011, 8.)

A tehetséges gyerekek kiemelkedő adottságuknak köszönhetően magas szintű teljesítményre képesek, és ennek megfelelően kiváló eredményeket is produkál(hat)nak, elsősorban a következő területen: intellektuális képességek, speciális elméleti fogékonyság, alkotó gondolkodás, vezetői képességek, vizuális és egyéb művészetek.

A tehetséges gyerekeknek különleges bánásmódra van szükségük. A tehetséges diák oktatási szempontból az intelligencia és a teljesítmény tágabb értelmezését kívánja, pedagógiai szempontból pedig rugalmasságot igényel. A tehetséges gyerekek külön foglalkozást igényelnek, ugyanis ha a pedagógusok ugyanannyit követelnek tőlük, mint amennyit az átlagtól, ezek a gyerekek alulteljesítenek, ami könnyen elvezet a tehetséges tanuló elszürküléséhez.

* A tanulmányt dr. Orosz Ildikó lektorálta.

Semmiképp se várhatjuk el a tehetséges gyerekektől, hogy fejlődésük rovására az átlaghoz idomuljanak. Az értelmi képességek visszaszorítása vagy elnyomása nemcsak a motiváció elvesztéséhez, lustasághoz és engedetlenséghez vezethet, hanem maradandó személyiségkárosodást is okozhat. Az iskolák a gyerekekért vannak. Ezért mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy az összes diák képességeinek megfelelően fejlődhessen. (Mönks-Ÿprnburg 2011: 28)

A Kárpátalján élő magyarság esélyeit az anyanyelven való oktatás és képzés színvonala, korszerűsége meghatározóan befolyásolja.

I. ÁLLAMI TEHETSÉGGONDOZÓ PROGRAMOK

1) Iskolai, járási, megyei, országos vetélkedők
Математичний конкурс „Кенгуру”-Kenguru matematikaverseny

Конкурс знавців української мови імені Петра Яцика- Petro Jacik ukrán nyelv verseny

2) Мала академія - Iskolások kisakadémiája

Sajnos e vetélkedők során nem biztosítják az esélyegyenlőséget a nemzetiségi iskolák tanulói számára. Nem készítik el előre a vetélkedők anyagainak fordítását, azonban a járásokban, ahol kevés a magyar iskola, egyáltalán nem készítenek fordítást. Ennek eredményeként, bár a részvétel iskolánként kötelező, a tehetséges magyar gyerekek szempontjából ezen rendezvények eredménytelenek. A pedagógusok és a gyerekek rosszként veszik tudomásul, és számos esetben nem ösztönzi a tehetséges gyerekeket a további fejlődésre, mert a rendezvények légköre nem kisebbségbarát. (Mező–Mező 2008: 47–48)

II. CIVIL ÖNSZERVEZŐDÉSŰ TEHETSÉGGONDOZÁS

1) Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség
2) II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

3) „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány

1991. december 8-án megalakult a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség. A Pedagógusszövetség olyan szervezet lett, amelynek véleményére, javaslataira, kezdeményezéseire odafigyel a kárpátaljai magyar oktatásügy.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola megalakulása óta a helyi magyarság oktatási, szellemi és kulturális központja.

Kárpátalja gazdasági kibontakozásának elengedhetetlen feltétele a tudás- és képességtartalomban kiemelkedő teljesítménnyel bíró fiatalok, tehetségek megtalálása, tehetségük kibontakozásának támogatása. Ebből a célból hozta létre a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, valamint a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség a „GENIUS” Jótékonyági Alapítványt, amely széles körű tehetséggondozást, fejlesztést, valamint tehetséggondozást végez Kárpátalja magyar anyanyelvű iskolásai, egyetemi, főiskolai hallgatói, fiatal kutatói között.

Az alapítvány célja a tehetségsegítő programok integrált rendszerének létrehozása, a tehetséges fiatalok társadalmi felelősségének növelése, a kárpátaljai magyar értelmiségi réteg növelése.

A tehetségek felkutatása, valamint a tehetséggondozás különösen fontos a felsőoktatási intézmények hallgatóinak körében. A tehetségek kibontakozása érdekében 2011. február 22-én a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán tartotta alakuló ülését a Kárpátaljai Felsőoktatási Tehetséggondozó Tanács. Főbb céljai:

- A kárpátaljai felsőoktatási intézményekben tanuló tehetséges magyar hallgatók felkutatása, támogatása, segítése tehetségének kibontakoztatásának érdekében, valamint azok szakmai sorsának figyelemmel kísérése.

- A Zrínyi Ilona Felsőoktatási Szakkollégium működtetése.
- Szervezi a kárpátaljai hallgatók és fiatal kutatók tudományos diákköri konferenciáját.
- Publikációs lehetőséget biztosít a legjobb munkáknak.
- A TDK-n legjobb teljesítményt nyújtott diákokat segíti, hogy nemzetközi konferenciákon is részt vehessenek.
- A magyar tudományos nyelv és gondolkodás fejlesztése.

A középiskolás tehetségek kibontakoztatása, felkarolása érdekében 2011. március 16-án a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán tartotta alakuló ülését a Kárpátaljai Tehetséggondozó Tanács. Főbb céljai:

- Felügyeli és szervezi a tehetségkiválasztással, tehetséggondozással kapcsolatos tevékenységeket.
- A kárpátaljai általános és középiskolákban tanuló magyar tehetségek felkutatása, támogatása, segítése tehetségének kibontakoztatása érdekében.
- Működteti a tehetségpontokat.
- Segíti a KMPSZ által szervezett tantárgyi vetélkedők lebonyolítását.
- A KMPSZ vetélkedőkre benevezett és az első tíz helyezést elért diákoknak tehetségnapot szervez, melyeken a gyermekek tudásának, képességének fejlesztésén túl bemutatja a helyi kultúra és művészet értékeit is.
- Tehetséggondozó táborokat és hétvégeket szervez a KMPSZ-szel együttműködve.

2011 őszén hét tehetségpont jött létre Kárpátalján az alábbi körzetekben: Ungvár, Nagydobrony, Battyú, Beregszász, Újlak, Mezővári, Aknaszlatina. A tehetségpontok célja a tehetséges gyerekek felkutatása és felkarolása.

Különböző tantárgyi csoportok vannak: matematika, informatika, fizika, biológia, kémia, földrajz, magyar nyelv, irodalom, történelem, művészettörténet, ukrán nyelv, idegen nyelv, tanítói (alsós). E csoportokban zajló foglalkozásokra hétvégén kerül sor a fent említett körzetekben. (Demeter 2012: 157–159)

Beregszászi tehetségnap

Egy évben két alkalommal – januárban és júniusban – az alapítvány tehetségnapot szervez, ahová a tehetségpontból eljuttatják a KMPSZ tantárgyi vetélkedőin az első tíz helyezést elért fiatalokat, tehetséges, neves, példaértékű kárpátaljai és anyaországi előadók, művészek előadásaira.

Igyekeznek felhívni az itt élők figyelmét a színházművészet, tágabb értelemben a kultúra, zene, tánc, művészetek fontosságára is. Vannak különleges hagyományok, értékek, melyek a nemzet emlékezetének mindig megújuló örök értékei. Vannak kárpátaljai hírségeink, akik példaként állhatnak az itt élők előtt, akiket követhetnek a helyi fiatalok.

Hiányzik a gyermekek művészeti nevelése, ami egyértelműen megnehezíti a művészet felfedezését, befogadását. A gyerekek csak nagyon ritkán jutnak olyan lehetőséghez, ami közelebb viszi őket a művészethez, színházhoz, népzenehez, néptánchoz, nemzeti értékekhez és megszeretteti velük azt, vagy ráébreszt őket arra, hogy valójában bennük is értékes tehetség lakozik. (Demeter 2012: 161)

Tehetséges diákok részvétele a KMPSZ versenyein

A kárpátaljai magyar közösség kultúrája megőrzése és fejlesztésének bölcsője a magyar iskola. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség megalakulása óta szervezi, ösztönzi és támogatja a pedagógusok azon kezdeményezéseit, amelyek elősegítik a szülőföldjükön tanuló magyar diákok esélyegyenlőségének megteremtését. A tanulmányi versenyek célja

a tehetséges tanulók kiválasztása, valamint lehetőséget biztosítani az általános és középiskolás korosztály átlagon felüli adottságokkal, képességekkel rendelkező tanulói számára a megmérettetésre.

A versenyek segítik a szaktanárok tehetséggondozó munkáját, hozzájárulnak a kárpátaljai magyar oktatás színvonalának fejlesztéséhez és eredményeinek bemutatásához.

A tanulmányi versenyek a diákokra is nagy hatással vannak, mert nemcsak az iskolában tanított tantárgyakról szólnak, hanem különböző hagyományőrző, művészeti versenyek is léteznek. Így lehetőség nyílik számukra megmutatni tudásuk legjavát, azt, hogy miben a legjobbak a többi résztvevőhöz képest. Mivel az ukrainai közoktatás által szervezett vetélkedőkön az ukrán nyelv hiányos tudása miatt a magyar iskolákban tanuló gyerekek kevésbé érvényesülnek, ezért a szövetség által szervezett tanulmányi vetélkedők és versenyek lehetővé teszik a diákoknak, hogy egyenlő esélyek mellett mérjék össze tudásukat.

A Pedagógusszövetség megalakulását követően már 1994-ben néhány lelkes pedagógus szervezésében a szervezet lebonyolította első vetélkedőit, többek között az anyanyelvi vetélkedőt, a Terebesi Viktor matematikai emlékversenyt, a Bátyúti Költészet napi Szavalóversenyt. A versenyeken legeredményesebben szereplő 938 diáknak magyarországi nyári táborokban biztosítottak lehetőséget: a magyarországi túristavándi Szomszédoló Olvasótáborban, a lendvai szervezésű Mátyás király honismereti táborban, a Magyar Környezeti Nevelési Egyesület táboraiban, a bernecebaráti képzőművészeti táborban, Balatonmárfafürdőn, Ibrányban, Baktalórántházán, a velencei Pro Recreation Alapítvány Táborában, a Zánkai Gyermekek és Ifjúsági Centrumban.

Kialakult egy teljes kárpátaljai magyar iskolákat mozgósító rendszer.

Hagyományos reál és természettudományi vetélkedők: Gordiusz matematikai tesztverseny, Zrínyi Ilona matematikaverseny, Terebesi Viktor matematikaverseny, Szedlák Ferenc matematikai emlékverseny, valamint biológia-, informatika-, fizika-, kémia-, földrajzvetélkedő. Humán szakirányú hagyományos vetélkedők is vannak: Kazinczy szépkiejtési verseny, „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati verseny, költészet napi szavalóverseny, Karádi helyesírási verseny, történelemvetélkedő, idegennyelv-vetélkedő, szóróanyagban élő magyar gyerekek szavalóversenye.

Már rendszeressé vált, hogy a kárpátaljai tanulmányi versenyeken győztes tanulók magyarországi versenyeken a Kárpát-medencében élő magyar diákokkal mérik össze tudásukat, ahol szép eredményeket érnek el.

A humán tanulmányi versenyeken eredményesen szereplő diákok mellett a természettudományi tanulmányi versenyek helyezettjei is tehetségüknek megfelelően sikeresek, ukrainai és magyarországi főiskolákon, egyetemeken szereznek diplomát. (Demeter 2012: 161–164)

Tudományos Diákköri Konferencia és Fiatal Kutatók Konferenciája

A „GENIUS” Jógékonyasági Alapítvány tehetséggondozó programjának másik ága a felsőoktatásban tanuló fiatalokkal való munka. Az alapítvány a felsőoktatásban tanulók számára Tudományos Diákköri Konferenciát és Fiatal Kutatók Konferenciát szervez. Célja, hogy a különböző tudományágak területén kutató doktoranduszok és doktorjelöltek, vagy tanulmányaikat egyetem után is folytatni vágyó fiatalok számára biztosítson előadási lehetőséget, ahol különböző szekciókban zsűrizik az előadókat. (Demeter 2012: 164)

Zrínyi Ilona Szakkollégium

Azon felsőoktatásban tanuló tehetséges hallgatók, akik jeleskednek a tudományos kutatásban, felvételizhetnek a Zrínyi Ilona Szakkollégiumba.

A Szakkollégiumba a 3–5. évfolyamokon tanuló, PhD-tanulmányokra készülő, kiváló eredményeket felmutató hallgatók pályázati úton nyerhetnek felvételt. A magyar nyelvtudás kritérium tanár és diák esetében egyaránt. A Szakkollégiumban a hallgatók jövőbeli tevékenységére előkészítő, a célokhoz alkalmazottnak szervezett és megfelelő módszerű képzés folyik tutori foglalkozások és más oktatási módszerek formájában.

A Zrínyi Ilona Szakkollégiumban évente 10 fiatal kutató vesz részt, akiknek munkáját egy-egy tutor, azaz tudományos fokozattal rendelkező szakember segíti. (Demeter 2012: 164)

Nyári táborok

A nyári időszakban, a tehetségpontokban kifejtett aktivitás alapján, valamint a KMPSZ-vetélkedőkön elért jó eredményekért a gyerekek részt vehetnek a különböző, a KMPSZ, a „GENIUS” Jótekonysági Alapítvány vagy a Pro Cultura Subcarpathica által szervezett táborok egyikében.

A hazai táborok sorát az angol nyelvű *bibliatábor* nyitotta, melyre első ízben 1994-ben került sor. A tábor programjain részt vehetett bárki, akit egy kicsit is érdekelt az angol nyelv. Arról, hogy mindenki tudását gyarapítva térhessen haza, a jól képzett tanári csapatok gondoskodtak, akik Amerikából, Angliából, Skóciából, Írországból és Magyarországról érkeztek. A hét folyamán a foglalkozásokon a tanárok játékos formában, illetve a drámapedagógia módszereinek alkalmazásával tanulmányozták a *Bibliát*. A tanulóknak lehetőségük nyílt bibliai történetek szereplőiként értelmezni a történeteket. A sok éneklés felszabadulttá tette a résztvevőket. Nagyon fontos volt, hogy angol anyanyelvű tanárokkal kommunikálhattak.

A következő évben mára a Tiszapéterfalvai Ének-, Zene-, Néptánc- és Kézművestáborban, illetve az anyanyelvi Irka-táborban is pihentek a résztvevők. A táborok nem csupán

kellemes időtöltést jelentettek a gyerekek számára, hanem hasznos ismeretekkel, készségekkel is gazdagították őket. Péterfalván minden adott volt ahhoz, hogy fiataljaink ideális, kulturált környezetben tartalmasan töltsék a vakációt. Tisza-part, vidámpark, jól felszerelt sport- és tenispályák várták a népzenei tábor lakóit. A tábor ideje alatt a gyerekek neves magyarországi szakemberek segítségével sajátítják el a néptánc alapjait, valamint elmélyülten megismerkednek egy-egy tájegység táncaival.

Beregszászban a *szórványban élő magyar gyerekek* köthettek mélyebb barátságot a magyar nyelvvel. A tábor fő célja az anyanyelvi nevelés, a magyarságtudat fejlesztése. Az *intenzív nyelvtanulás* az Irka-táborban a játékoságon alapult. Zene, tánc, játék – ezek jellemezték és jellemzik a mai napig a tábor életét.

A matematikát kedvelő gyerekek részére Abacus matematikatábor indítottunk. A tábor célja a matematika iránt érdeklődő gyerekek üdültetése, tehetséggondozása, játszva tanítása, az iskolai tananyagból kimaradt, viszont versenyekhez elengedhetetlen fejezetek áttekintése.

A matematika mellett a természetet kedvelő gyerekeket is szeretnék volna bevonni a tábori életbe, ezért 2000-ben megrendezésre került a Természetvédelmi és természetismereti tábor. A tábor célja hagyományainkhoz híven a szórakoztatáson kívül a játszva tanulás, a természet megismertetése és megszerettetése, közelebb hozni a diákokat a hazánkban élő környezethez, megismertetni közvetlen környezetük természeti szépségeit és értékeit.

A *Salánki Jurtatábor* hagyományait követve 2004 nyarán első ízben került megszervezésre Salánkon a *Mikes Kelemen Hagyományörző Alkotótábor*, mely a képzőművészetek és a kézműves mesterségek irányában kibővített profillal kerül lebonyolításra. Az egyhetes nyaralás során a táborlakók amellyel, hogy

elmélyíthetik elméleti ismereteiket a magyar történelemből, gyakorlati ismereteket is szerezhhetnek: megtanulhatnak lovagolni, íjászkodni. Helyi és magyarországi szakemberek segítségével elsajátíthatják a honfoglalás kori mesterségek rejtelmait: szövés-fonás, agyagózás, bőrzés, gyöngyfűzés, fafaragás.

A tiszapéterfalvai tábor népszerűsége miatt megszervezték a *Nagyberegí Népzenéi és Néptánc-tábor*t. Az iskolákban nem kap megfelelő hangsúlyt a zenei nevelés, illetve a népzenei hagyományok ápolása, ezeket a hiányokat is pótolni kívánja a tábor amellet, hogy a gyerekeknek tartalmas nyári programot kínál.

A nyári program keretein belül tervezett másik esemény a *Jankovics Mária Alkotótábor*, mely elsősorban a képzőművészetek, rajz, festészet, illetve kézművesség iránt érdeklődő iskolásokat foglalkoztatja.

Kárpátalja különböző területéről fiatal, a sport iránt elkötelezett iskolások vehetnek részt a sporttáborban Fonyódon. A fonyódi sporttábor komoly edzésekkel telik, amelyeket helyi elismert edzők tartanak a különböző sportágakból.

Nagy sikernek örvend az Ifjúsági Üzleti Program. Az alapítvány missziója az, hogy végzős középiskolások, illetve főiskolások számára gyakorlatias, a helyi viszonyoknak megfelelő üzleti és vállalkozási ismereteket adjanak át, mindezt az alapvető erkölcsi és etikai normák hangsúlyozásával. A hét folyamán a diákok előadást hallhattak üzleti tervezés, marketing, pénzügyi tervezés, üzleti etika témákban.

A Keresztyén Balázs Olvasótábor 2011-ben valósult meg első alkalommal a „GENIUS” Jótekonysági Alapítvány és a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet együttműködésével, és olyan innovációk megvalósítására adott és ad lehetőséget, melyek támogatják, kreatív tevékenységgé változtatták az olvasás folyamatát.

A tábor folyamán az olvasásra mint aktív, kulturális identitást és világszemléletet alakító kommunikáció típusra helyezik a hangsúlyt. (Demeter 2012: 165–171)

III. EGYÉNEKHEZ KÖTHETŐ TEHETSÉG-GONDOZÁS

- 1) Vidnyánszky Éva – Ficseri Gyermekstúdió
- 2) A Beregszászi Magyar Gimnázium tanárainak egyéni programjai:
 - Balázs Borbála
 - Györffy István
 - Homa György

A beregszászi tehetségek felmérésére a 4. osztályosok körében készség- és képességmérés tesztet végeztem el három iskolában.

A negyedik évfolyamra vonatkozóan az alapkészségek és -képességek mérésére alkalmas tesztanyagokat a magyarországi Oktatási Hivatal a honlapján közzéteszi, és azok szabadon felhasználhatóak.

A tesztfüzetben különböző területeket vizsgáló feladatok vannak: elemi olvasáskészség, elemi számolási készség, elemi gondolkodási készség, íráskészség.

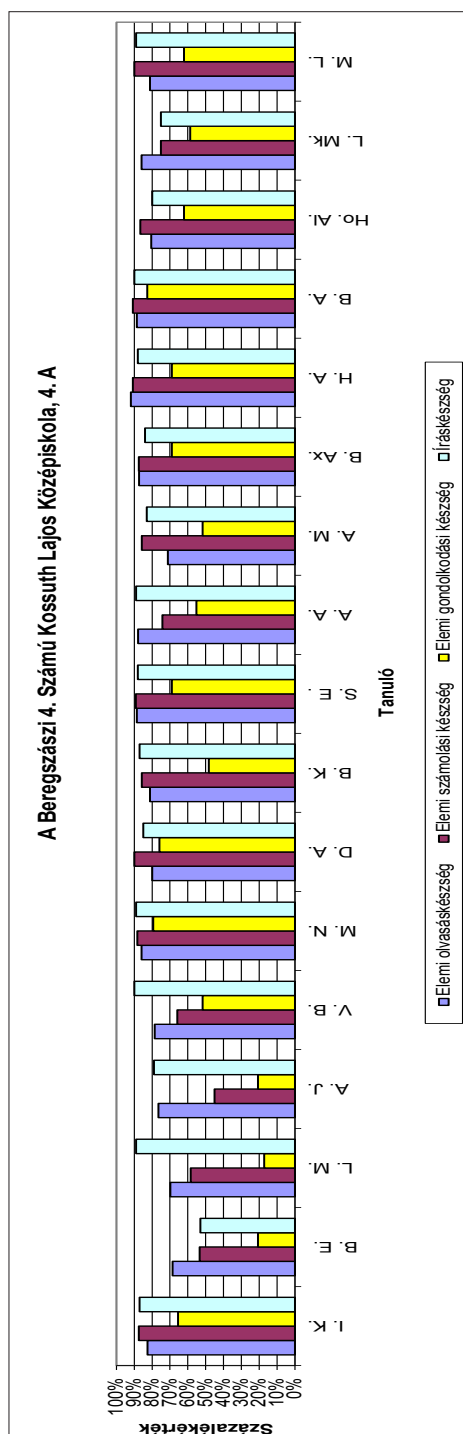
A felsorolt készségeknek különböző elsajátítási szintjei vannak: előkészítő, kezdő, haladó, befejező, optimista.

A Beregszászi 4. Számú Kossuth Lajos Középiskolában két negyedik osztály van. A 4. osztályban 17 gyerek töltötte ki a tesztfüzetet. A legjobb eredmények az íráskészség vizsgálatánál születtek. Százalékokban kifejezve: 84%. Ezt követi az elemi olvasáskészség: 82%. A harmadik helyen átlagosan az elemi számolási készség áll: 79%. A legkevesebb pontot elemi gondolkodási készségből sikerült szerezni: átlagosan 15 pont, azaz 56%.

Az eredményeket az 1. és 2. ábrákon mutatom be. A gyerekek személyi jogainak érdekében monogramokat tüntetek fel a tanulók nevei helyett.

Tanuló	Elemi olvasási készség	Elemi számolási készség	Elemi gondolkodási készség
I. K.	Befejező	Haladó	Befejező
B. E.	Kezdő	Előkészítő	Előkészítő
L. M.	Haladó	Előkészítő	Előkészítő
A. J.	Haladó	Előkészítő	Előkészítő
V. B.	Haladó	Előkészítő	Haladó
M. N.	Befejező	Haladó	Optimális
D. A.	Befejező	Befejező	Optimális
B. K.	Befejező	Haladó	Kezdő
S. E.	Befejező	Haladó	Befejező
A. A.	Befejező	Előkészítő	Haladó
A. M.	Halad	Befejező	Haladó
B. Ax-	Befejező	Befejező	Befejező
H. A.	Optimális	Optimális	Befejező
B. A.	Befejező	Optimális	Optimális
Ho. Al.	Befejező	Haladó	Befejező
L. Mk.	Befejező	Előkészítő	Előkészítő
M. L.	Befejező	Optimális	Befejező

1. ábra

2. ábra

A matematikai rész hat különböző feladatból tevődik össze: számítás, mértékegységváltás, összeadás, kivonás, szorzás, osztás.

A számírás javításánál két szempontot kellett figyelembe venni:

- 1) a betűvel megadott számok számjegyekkel történő leírása
- 2) a számjegyek az adott minta alapján helyi értéknek megfelelően történő leírása.

Ez a feladat általában nem okozott gondot a 4. A osztály tanulóinak.

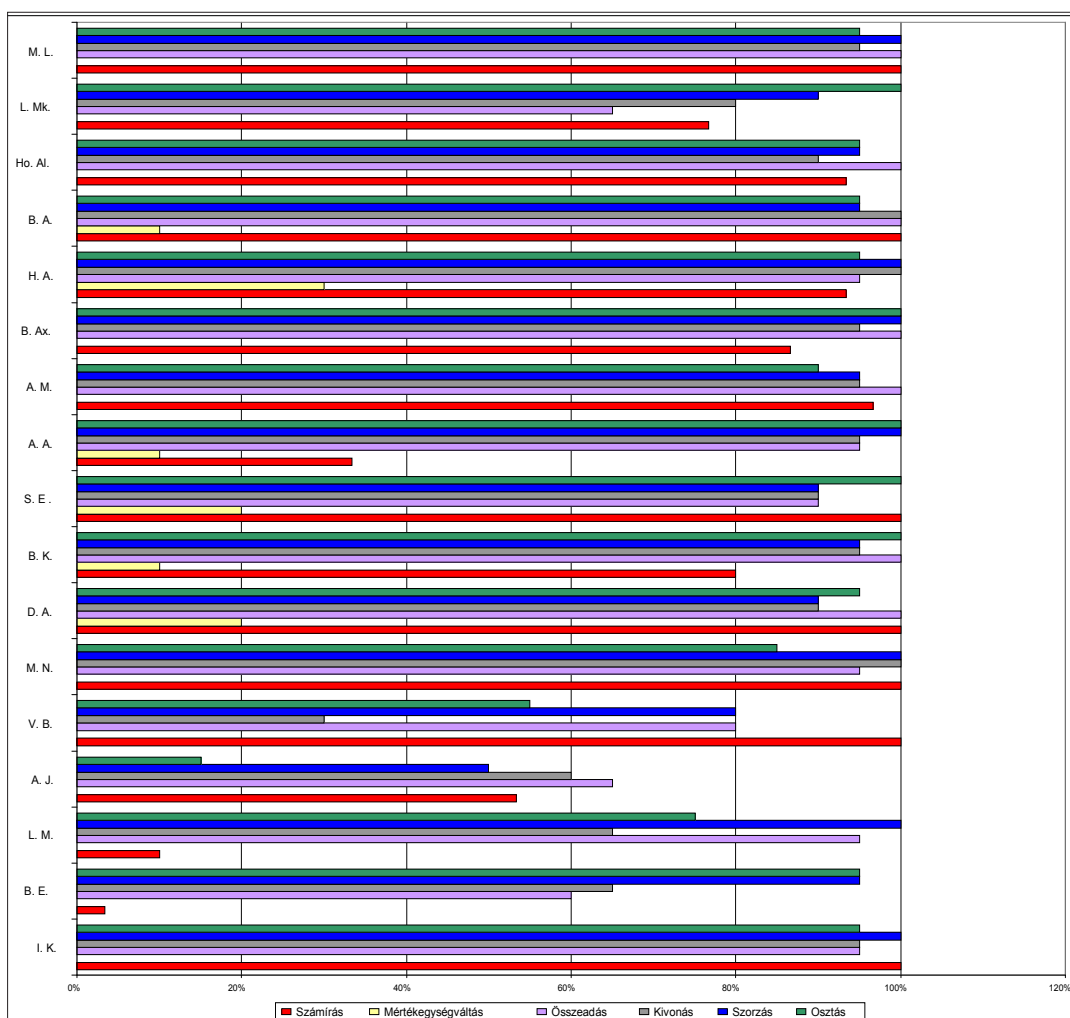
A második feladatot a mértékegységváltás volt. Ez a feladatot okozta a legnagyobb gondot a tanulóknak. Az ukrainai iskolák programtervében nem szerepel a hektoliter, a centiliter.

Az összeadás könnyűnek bizonyult. A kivonás sem jelentett nagyobb gondot.

Sok tanuló a szorzási és osztási feladatokat végezte el a legjobb eredménnyel, ugyanis az iskolában jelenleg ezekkel a műveletekkel foglalkoznak a legtöbbet.

A legmagasabb pontszámokat szorzásból kapták a 4. a osztály tanulói, átlagosan 93%. Összeadás átlagosan 90%, osztás 87%, kivonás 85%, számírás 78%. Leggyengébben mértékegységváltásból teljesítettek a tanulók. Átlagosan mindössze 6%.

A 4. A osztály eredményei matematikából a következő ábrán tekinthető meg:

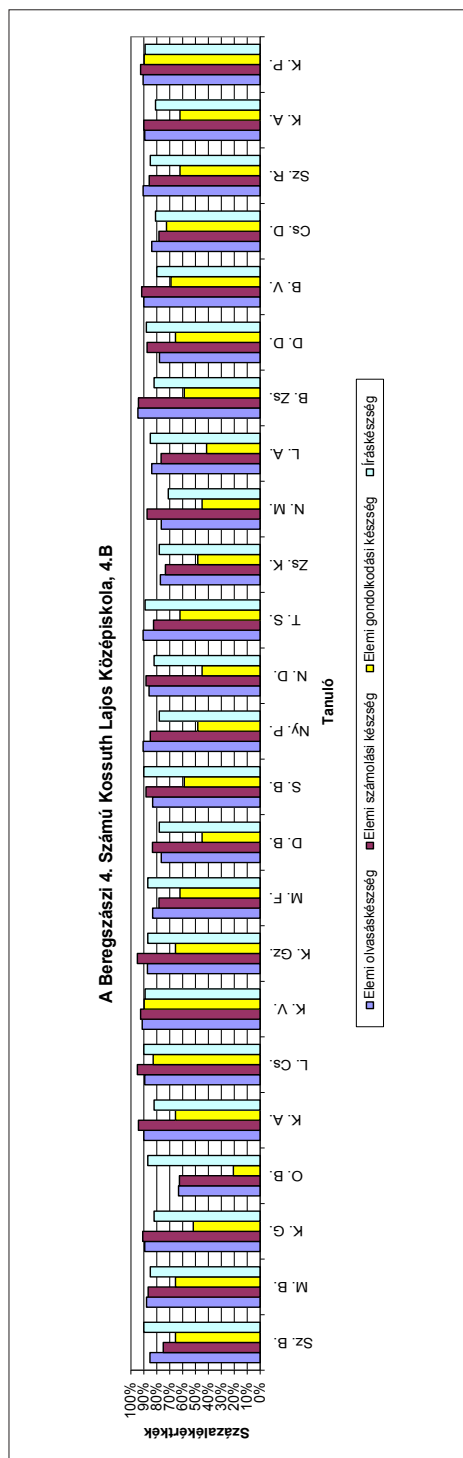
3. ábra

A Beregszászi 4. Számú Kossuth Lajos Középiskola 4. B osztályában 24 gyerek tanul. A felméréskor mindegyik tanuló jelen volt. A legjobb eredményeket elemi számolási készségből érték el, átlagban 86%. Ebben a számításban figyelembe lett véve mind a hat matematikai feladat. A későbbiekben a matematika feladatonként is értékelésre került. Ezt követi az elemi olvasáskészség: 85%. Harmadik helyen az íráskészség áll: 84%. Ebben az osztályban szintén elemi gondolkodáskészségből lettek a leggyengébb eredmények: csupán 60%.

Az eredményeket az 4. és 5. ábrákon mutatom be.

Tanuló	Elemi olvasási készség	Elemi számolási készség	Elemi gondolkodási készség
Sz. B.	Befejező	Előkészítő	Befejező
M. B.	Befejező	Haladó	Befejező
K. G.	Befejező	Befejező	Haladó
O. B.	Kezdő	Előkészítő	Előkészítő
L. A.	Optimális	Befejező	Befejező
L. Cs.	Befejező	Optimális	Optimális
K. V.	Optimális	Optimális	Optimális
K. Gz.	Befejező	Optimális	Befejező
M. F.	Befejező	Előkészítő	Befejező
D. B.	Haladó	Befejező	Kezdő
S. B.	Befejező	Haladó	Haladó
Ny. P.	Optimális	Haladó	Kezdő
N. D.	Befejező	Haladó	Kezdő
T. S.	Optimális	Haladó	Befejező
Zs. K.	Haladó	Előkészítő	Kezdő
N. M.	Haladó	Haladó	Kezdő
L. A.	Befejező	Előkészítő	Kezdő
B. Zs.	Optimális	Befejező	Haladó
D. D.	Haladó	Haladó	Befejező
B. V.	Optimális	Befejező	Befejező
Cs. D.	Befejező	Előkészítő	Optimális
Sz. R.	Optimális	Haladó	Befejező
K. A.	Befejező	Befejező	Befejező
K. P.	Optimális	Befejező	Optimális

4. ábra

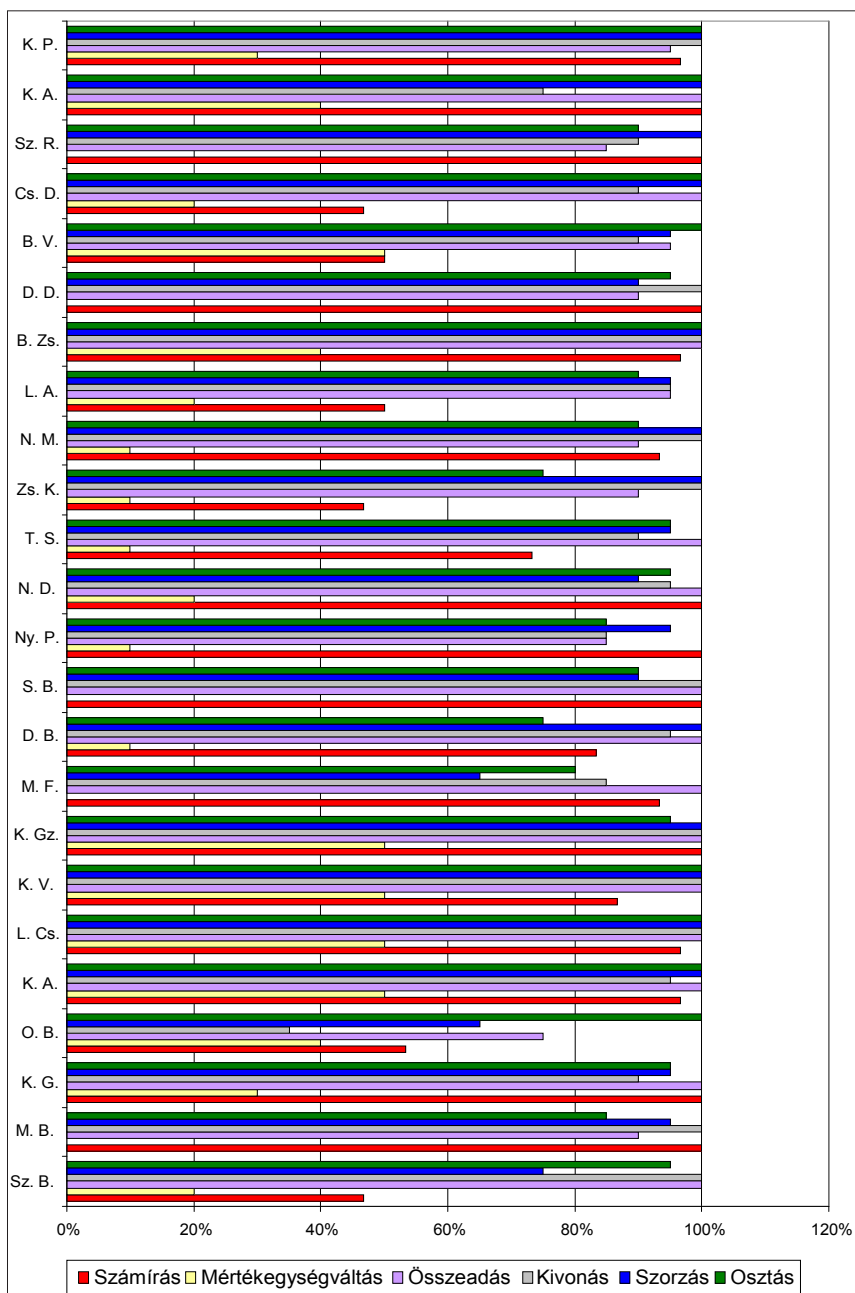

5. ábra

A 4. B osztály tanulói jól teljesítettek matematikából (6. ábra). Az osztály legeredményesebben az összeadást oldotta meg, átlagosan 95%.

Ezt követi a szorzás, tanulók átlagosan 94%-ban teljesítettek. Az osztás eredménye átlagosan 93%, a kivonás 92%. A számírás teljesítése átlagosan 84%. Néhány gyerek nem volt tisztában a helyi érték fogalmával. A leggyengébb eredmény, hasonlóan a 4. A osztályhoz, a

mértékegységváltás feladatból született, átlagosan mindössze 23%. Ez valószínűleg amiatt történt, hogy egyes mértékegységeket nem ismertek a tanulók, ugyanis például a centiliter és a hektoliter nem szerepel az 4. osztályos ukrainai tantervben.

6. ábra

A Beregszászi 3. Számú Zrínyi Ilona Középiskolában két negyedik osztály van, az egyik magyar, a másik ukrán tannyelvű. A felmérést a magyar tannyelvű osztályban végeztem.

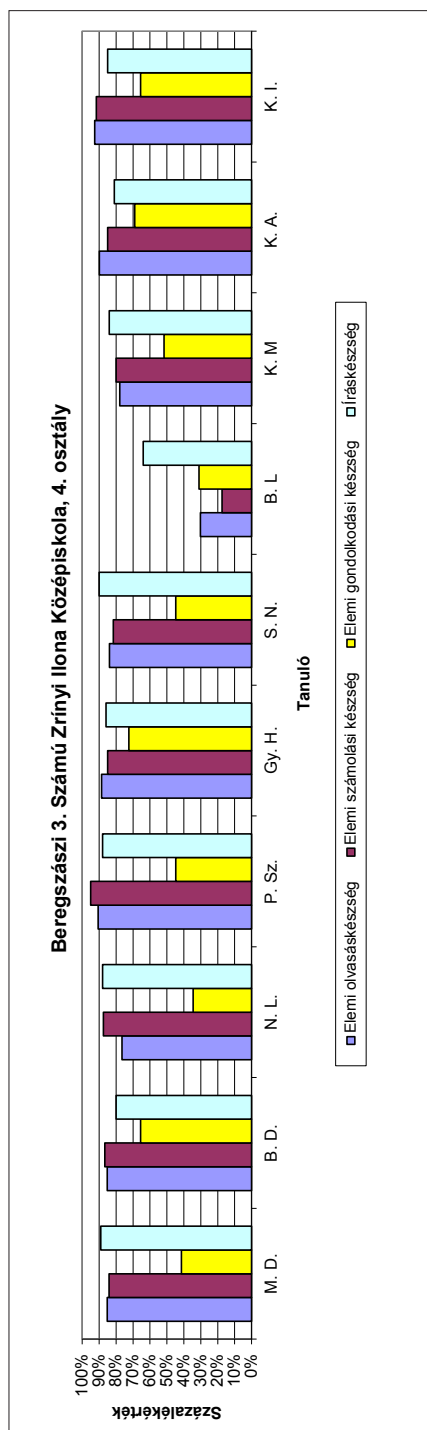
Ebben az osztályban 11 gyermek tanul. A felmérés idején 10 volt jelen. A tanulók íráskészségből teljesítettek a legjobban, az eredmény átlagosan 84%. Második helyen az elemi olvasáskészség áll, 80%. Ezt követi az elemi számolási készség: 79 %. A tanulók az elemi gondolkodási képesség feladatainál teljesítettek a leggyengébben: 52%. Az osztályban van egy kislány, akinek nem sikerült elsajátítani az írás- és olvasáskészséget. Az ő eredményei nagyban gyengítik az osztály átlagát.

Az eredményeket az 7. és 8. ábrákon szemléltetem

Elsajátítási szintek:

Tanuló	Elemi olvasási készség	Elemi számolási készség	Elemi gondolkodási készség
M. D.	Befejező	Kezdő	Kezdő
B. D.	Befejező	Haladó	Befejező
N. L.	Haladó	Haladó	Előkészítő
P. Sz.	Optimális	Optimális	Kezdő
Gy. H.	Befejező	Haladó	Optimális
S. N.	Befejező	Kezdő	Kezdő
B. L.	Előkészítő	Előkészítő	Előkészítő
K. M.	Haladó	Kezdő	Haladó
K. A.	Optimális	Haladó	Befejező
K. I.	Optimális	Befejező	Befejező

7. ábra

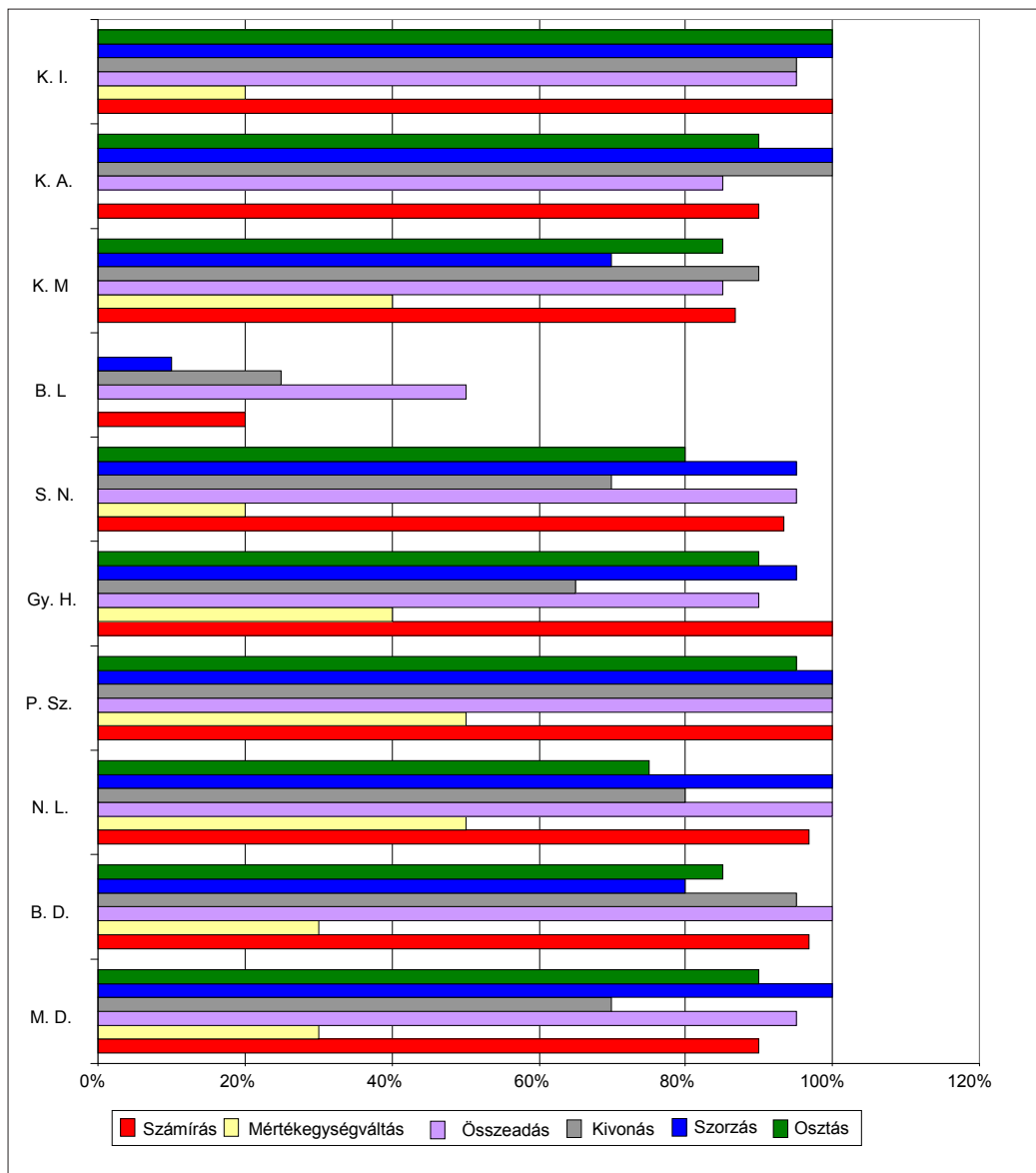
8. ábra

A Beregszászi 3. Számú Zrínyi Ilona középiskolában a összeadásból teljesítettek a legjobban, átlagosan 90%. Ezt követi a számírás,

átlagosan 87%-kal. Ez eltért a Beregszászi 4. Számú Kossuth Lajos Középiskolától. A 4. számú iskola mindkét negyedik osztálya jobban teljesített matematikából, azonban a számírást a 3. számú középiskola tanulói tudták jobban. A szorzást átlagosan 85%-ra teljesítették, a kivonást és az osztást egyformán

79%-ra. Hasonlóan a Kossuth Lajos Középiskolához, itt is a mértékegységváltás okozta a legtöbb gondot. Azonban jobban teljesítettek a fent említett iskolánál. Átlagosan 28%.

Az eredményeket a 9. számú ábra mutatja:

9. ábra

A Beregszászi 10. Számú Középiskola szintén két tannyelvű oktatási intézmény. Két negyedik osztály van. Az egyikben magyar nyelven, a másikban orosz nyelven történik az oktatás. A felmérést a magyar tannyelvű osztályban végeztem. Az osztályok kis létszámúak, mindössze 12 gyerek tanul a negyedikben. A felmérés napján a hiányzók száma 5 volt. A tanítónő jelezte, hogy két gyerek a hátrányos családi helyzete miatt stabilan hiányzik.

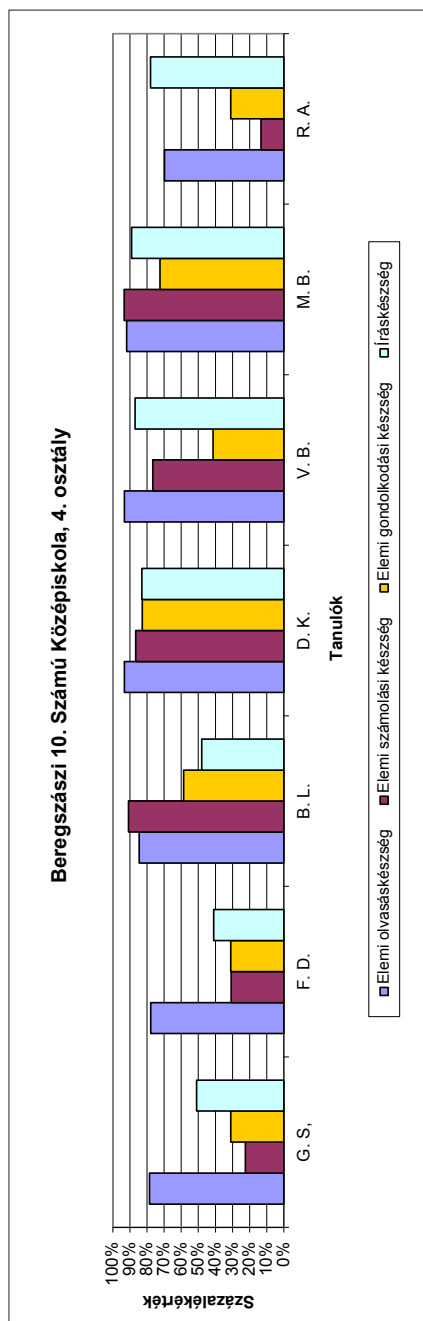
A tanulók átlagosan elemi olvasáskészségből teljesítettek a legjobban: 84%. Ezt követi az íráskészség: 68%. Harmadik helyen az elemi számolási készség áll: 59%. Leggyengébben ebben az iskolában szintén elemi gondolkodási képességből teljesítettek, átlagosan mindössze 50%.

Az eredményeket az 10. és 11. ábrákon mutatom be.

Elsajátítási szintek:

Tanuló	Elemi olvasási készség	Elemi számolási készség	Elemi gondolkodási készség
G. S.	Haladó	Előkészítő	Előkészítő
F. D.	Haladó	Előkészítő	Előkészítő
B. L.	Befejező	Befejező	Haladó
D. K.	Optimális	Haladó	Optimális
V. B.	Optimális	Előkészítő	Kezdő
M. B.	Optimális	Befejező	Optimális
R. A.	Haladó	Előkészítő	Előkészítő

10. ábra

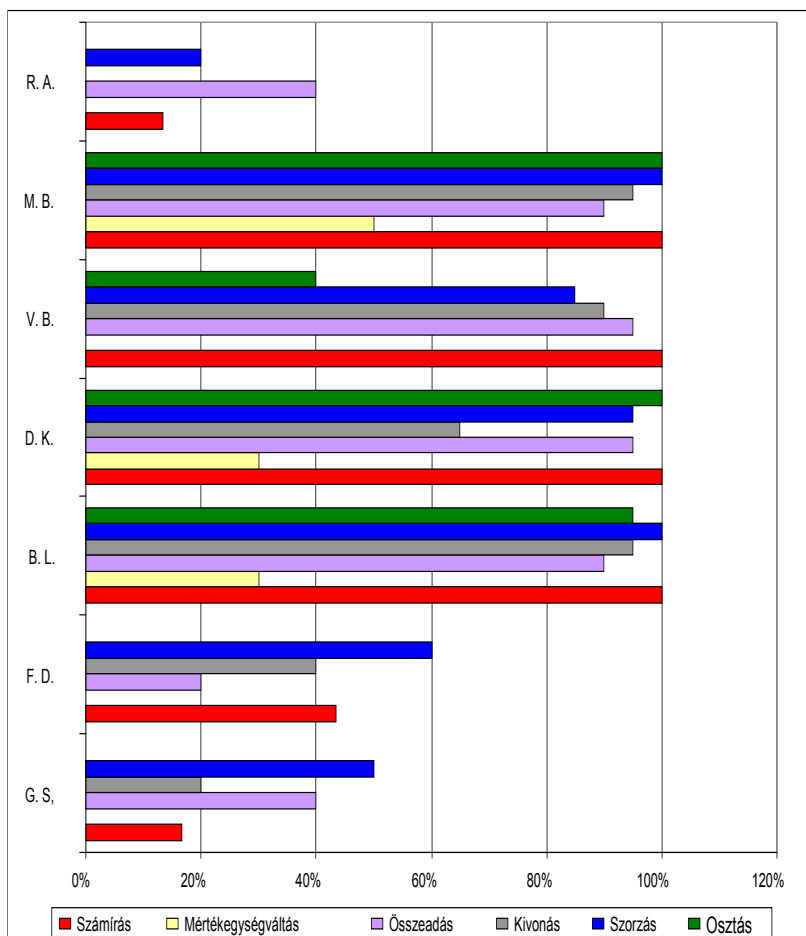

11. ábra

A Beregszászi 10. Számú Középiskola teljesített matematikából a leggyengébben az eddig vizsgált iskolák közül. Két tanuló egyáltalán nincs tisztában az alapvető műveletekkel. Legjobb eredményeket a szorzásból érték el, átlagosan 73%-ot. Ez jóval gyengébb ered-

mény az eddigi iskolákhoz mérve. Számírás 68%, összeadás átlagosan 67%, szorzás 73%, kivonás 58%, osztás 48%, mértékegységváltás 16%.

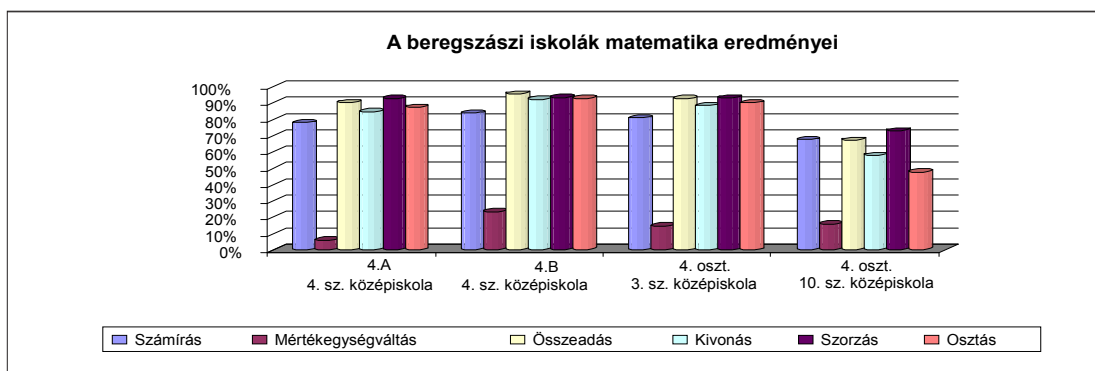
tásból ismét a Beregszászi 4. Számú Középiskola 4. B osztálya teljesített a legjobban. A szorzást egyaránt jól elvégezte a 4. számú középiskola 4. A és 4. B osztálya, valamint a

12. ábra

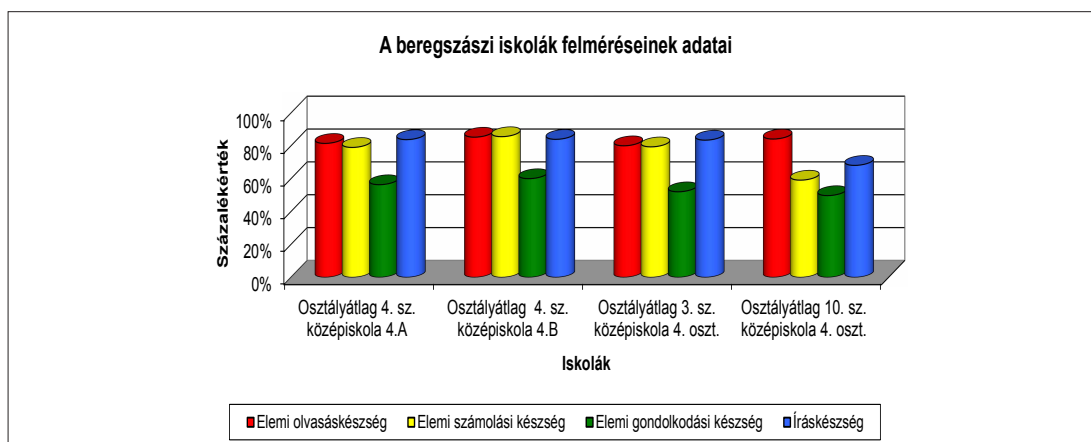
A 13. számú diagramból látható, hogy az eddig felmért iskolák közül átlagosan a Beregszászi 4. Számú Kossuth Lajos Középiskola 4. B osztálya teljesített a legjobban matematikából. Számírásból szintén a Beregszászi 4. Számú Középiskola 4.B osztálya teljesített a legjobban. A mértékegység-váltási feladatot a Beregszászi 3. Számú Középiskola 4. osztályos tanulói oldották meg a leghevesebben. Összeadásból, kivonásból és osz-

3. számú középiskola 4. osztálya. A leggyengébben mindegyik matematikai feladatból a Beregszászi 10. Számú Középiskola teljesített. A mértékegységváltás kivételével minden feladattal lemaradtak a többi iskolával szemben.

13. ábra

A felmérések alapján a Beregszászi 4. Számú Kossuth Lajos Középiskola 4. B osztálya teljesített a legkiemelkedőbben

14. ábra

IRODALOMJEGYZÉK

- DEMETER JÓZSEF: *A Kárpát-medencei tehetséggondozás jó gyakorlatai*, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Budapest, 2012
- CZEIZEL ENDRE: *Az érték bennünk van*, Gondolat, Budapest, 1984
- FRANZ J. MÖNKES–IRENE H. YPENBURG: *Ha tehetséges a gyerek...*, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Budapest, 2011
- MEZŐ FERENC–MEZŐ KATALIN: *Tehetség határok nélkül*, Kocka Kör, Debrecen, 2008
- TURMEZEYNE DR. HELLER ERIKA: *A tehetséggondozás lehetőségei a kooperatív tanulásban*, Didakt Kiadó, Debrecen, 2011
- <http://www.oktatasi.hu/>

2013. október 2.

Az ukrán parlament Emberi Jogi, Kisebbségi és Etnikumközi Bizottságának, valamint a magyarországi Nemzeti Összetartozás Bizottságának **kihelyezett ülése** Kárpátalján, amely eseménynek a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola adott otthont. A megbeszélésen többek közt szó esett a két ország közös problémáiról, s a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbségek jogairól.

A SZABÁLYFELISMERŐ ÉS SZABÁLYKÖVETŐ KÉPESSÉGEK FEJLESZTÉSE A TÖRTEK TANÍTÁSA SORÁN*

SZANYI GYÖNGYI

Debreceni Egyetem, Matematika- és Számítástudományok Doktori Iskola, PhD-hallgató

A függvény a matematika alapvető fogalma, mely alkotóelemeinek lényegi tulajdonságaihoz (Kwari 2007) kapcsolható képességek közül a szabályfelismerő és szabálykövető képességek tanulói birtoklása a függvény definíciójának megadása előtti időszakban (előkészítési időszak) különösen fontos a függvényszerű kapcsolatok felismerésére, kifejezésére. Jelen tanulmányban a függvényfogalom egyik alkotóeleméhez, a szabályhoz kapcsolható fentebb említett képességek technológiával segített fejlesztési lehetőségeit mutatjuk be a törték tanítása során 5. osztályban.

ABSTRACT

The development of rule recognition and rule application skills in the teaching of fractions.

Function is the basic concept of mathematics. From the skills that could be linked to the attributes of the aspects of this concept, the acquisition of the rule recognition and rule application skills is very important in the period before learning the definition of the function (preparation period) in order to recognise and express function-like relations. These skills could be linked to the rule, which is an element of the function concept. The focus of the present study is the showing of the development opportunity of the above listed skills with the technology during the teaching of fractions in 5th form.

1. BEVEZETÉS

A képességet egyének pszichikus tulajdonságának tekintik, ami valamilyen tevékenység gyakorlása révén fejlődik ki, és a tevékenység végzésében nyilvánul meg (Csapó 1997). A szabály (szabályosság) felismerése, a szabály követése, adott helyzetben a megfelelő alkalmazása komoly gondolkodási műveletek elvégzését feltételezi (rendszerzés, szelektálás, kapcsolatfelismerés). A tanulók gondolkodási műveleteinek fejlettsége nagyban befolyásolja az ismeretsajátítás folyamatát (Czeplédy 2011), így a függvényfogalom elsajátítási folyamatára is hatással van.

A függvény fogalmának kialakítása hosszú folyamat. Míg a halmazok elemei közti kapcsolatok vizsgálatától eljutunk a pontos

függvényfogalomig, hosszú utat kell megtennünk (Czeplédy 1994). Ennek az útnak az 5–6. osztályra eső részét, azaz a függvény definíciója megadása előtt időszakot vizsgálva az ukrán kerettanterv tükrében¹ kiderült, hogy a függvényfogalom kialakítását segítő tematikák fejlesztési követelményeiből hiányzik a szabálykövető és szabályfelismerő képességek fejlesztése. Dreyfus és Vinner (1989) kutatási eredményei alátámasztják, hogy a függvény mint szabály is definiálható, valamint a függvényfogalom alkotóeleme a szabály (Kwari 2007). A függvényfogalomhoz (Kwari 2007) kapcsolható képességek

* A tanulmányt Herendiné dr. Kónya Eszter és dr. Kovács Zoltán lektorálta.

¹ Навчальні програми для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Математика [Curricula for the 5-9 forms of secondary schools. Mathematics]. http://mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869429/

közül a szabályfelismerő és szabálykövető képességek tanulói birtoklása a vizsgált életkorban (11–12 éves kor) különösen fontos a függvény-szerű kapcsolatok felismerésére, kifejezésére.

Minthogy különböző fogalmakkal, így a függvény fogalmával is a törtek tanításának felépítése elképzelhető (Ambrus G 2013: 122), így jelen munkában a függvényfogalom egyik alkotóeleméhez, a szabályhoz kapcsolható fentebb említett képességek digitális technológiával segített fejlesztési lehetőségeit mutatjuk be a törtek tanítása során 5. osztályban. Különböző, a témához kapcsolódó feladatok megoldásait számítógépes programokkal reprezentáljuk, melyek az összetartozó elemek közötti összefüggések (hozzárendelési szabályok) felismerésére, alkalmazására és a felismert szabály megfogalmazására, formulával történő megadására épülnek.

2. A TÖRTEK AZ ISKOLÁBAN (BEVEZETÉS)

A törtek tanítása fontos része az általános iskolai tananyagnak, ezért is szükséges hangsúlyt fektetni ennek tanítására. A törtész előállítás, jelölése képi formában és szimbólumokkal, a törtek írásmódjai, a törtekkel végzett műveletek mind olyan területek, melyek gondos előkészítést és kidolgozást kívánnak a tanítás során.

Ha a törtet mint nagyságot, mennyiséget értelmezzük, akkor olyan konkrét törtékből indulunk ki, amelyek a gyerekek számára már ismertek lehetnek, pl. $\frac{3}{4}$ kg vagy $\frac{3}{4}$ óra. Ezek révén jutunk el absztrakció segítségével egy meghatározott mértékhez, amit „egész” vagy „egység” néven nevezünk. A ma használatos törtfogalom bevezetése leginkább ezen alapul (Ambrus G 2013: 121; Török 2013).

Tekintsük ezt a megközelítést tanulás-lélektani szempontból. Bruner elmélete szerint a gondolkodási folyamatok háromféle síkon mehetnek végbe aszerint, hogy az ember hogyan kódolja a külvilágból származó információkat: enaktív (materális) sík, ikonikus sík és szimbolikus sík

(Ambrus A. 1995). A törtek bevezetésénél használt ukrán tanítási módszerek tükrében ezen síkoknak például a következők felelnek meg:

- *enaktív sík* (megadott rész kirakása színes rudakkal).
- *ikonikus sík* (adott alakzaton megadott tört-rész beszínezése vagy az adott egység beszínezett részének megfogalmazása szóban).
- *szimbolikus sík* (a törtész megadása a hagyományos írásmóddal).

A tört fogalmának bevezetéséhez kapcsolódó fejlesztési követelmények között az ukránai matematika kerettantervben explicite nem szerepel a szabályfelismerő és szabálykövető képességek fejlesztése. Viszont ezen képességek fejlesztését megcélózhatjuk, ha a hagyományos, a törtfogalom kialakításánál alkalmazott feladatokat oly módon szerkesztjük, hogy azok ennek a célnak is eleget tegyenek.

3. KÉPESSÉGEK FEJLESZTÉSE A DIGITÁLIS TECHNOLÓGIA ALKALMAZÁSÁVAL

Mivel a mai gyerekek nagyon sok időt töltenek a számítógép előtt, így a számítógép alkalmazásával elérhetjük, hogy egyes tanulók aktív résztvevőivé váljanak a tanítási-tanulási folyamatnak, még akkor is, ha nem motiváltak, vagy ha gyengébb logikai képességekkel rendelkeznek (Tapiska 2011).

Az alábbiakban bemutatunk néhány GeoGebra programmal készült feladatot, melyek nemcsak a tört fogalmának elsajátítására alkalmasak, de a fentebb említett képességek is fejleszthetők velük. Elkészítésükhöz ötleteket az ukrán² és magyar³ 5. osztályos matematika-tankönyvek *Törtek* című témakörében található gyakorló feladattípusok adtak, és azokat továbbgondolva

² Мерзляк А. Г., Полонський В. Б., Якір М. С. Математика : Підручник для 5-го класу [Mathematics: Textbook for the 5th form]. - Х.: Гімназія, 2005.

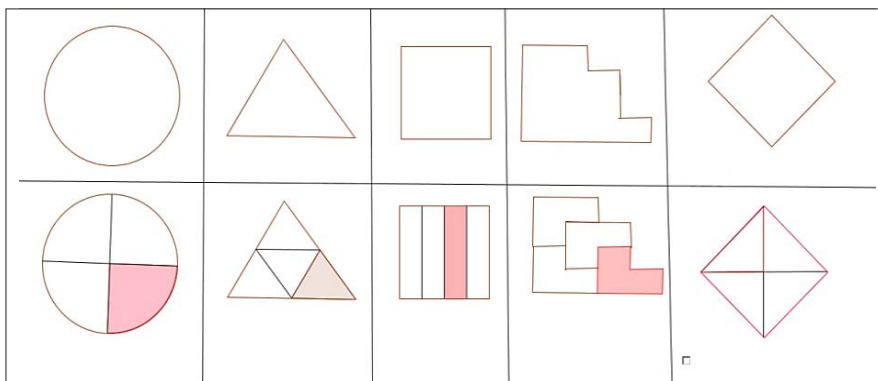
³ Hajdu Sándor. Matematika (alapszint, 5.osztály), Műszaki Tankönyvkiadó, 2001.

egyéniileg szerkesztettük meg feladatainkat a fentebb megnevezett program segítségével. Megjegyezzük, hogy egyes feladatok nem függvényyszerű hozzárendeléseket tartalmaznak, mi a

fő hangsúlyt az összetartozó elempárok közötti kapcsolat felismerésére (szabályfelismerésre) és szabálykövetésre fektettük.

1. Milyen kapcsolat van a táblázat⁴ első és második sorainak egymás alatt lévő alakzatai között, ha a felső sorban lévő alakzatok mindegyike egy egységet alkot (1. ábra)?

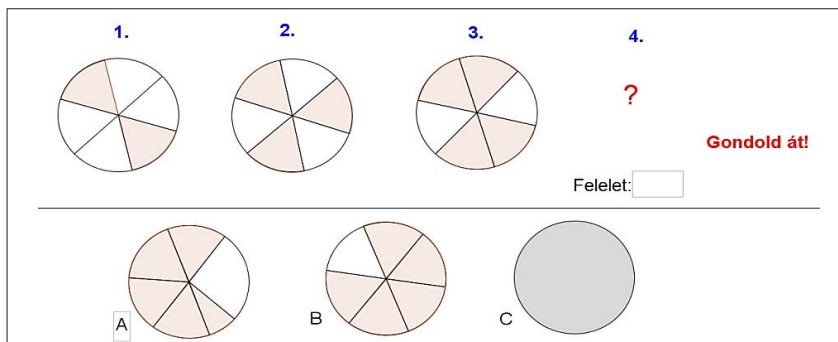
Fogalmazd meg a felismert kapcsolatot szavakkal, majd színezd ki az utolsó oszlop alsó sorában lévő alakzatot a felismert kapcsolat alapján! A jelölőnégyzetre kattintva ellenőrizheted a válaszod helyességét!

1. ábra

A feladat a törtek bevezetésénél használatos hagyományos feladattípus bővített változata oly módon, hogy benne az egész törtrészének leolvasásához kész „eszköz” (ábra) áll rendelkezésükre a tanulóknak, ami a törtek fogalmának alapismereteit veszi át már ismert modelleken dolgozva, és a tanulóknak fel kell ismerni az összetartozó ábrák (elempárok) közötti kapcsolatot, azaz fel kell ismerniük és meg kell fogalmazniuk, milyen szabály szerint vannak egymáshoz rendelve az alakzatok, és a felismert szabály alapján beszínezní a az utolsó oszlopban megadott ábrának a megfelelő részét.

2. Az ábrán⁵ (2. ábra) lévő alakzatok mekkora része színezett? Milyen szabály szerint követik egymást a felső sorban lévő alakzatok? Az A, B és a C alakzatok közül melyikkel lehetne folytatni ezt a sort? Miért?

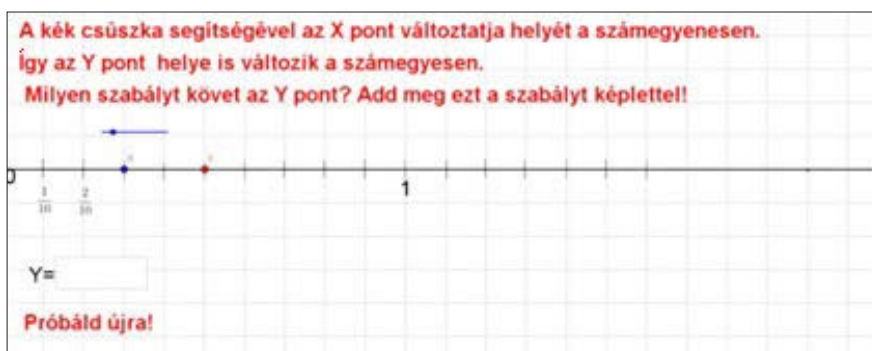
2. ábra

⁴ Az 1. feladat a következő linkkel érhető el: <http://www.geogebraTube.org/student/mZF89zXW2>

⁵ A 2. feladat a következő linkkel érhető el: <http://www.geogebraTube.org/student/mtY4BuEiY>

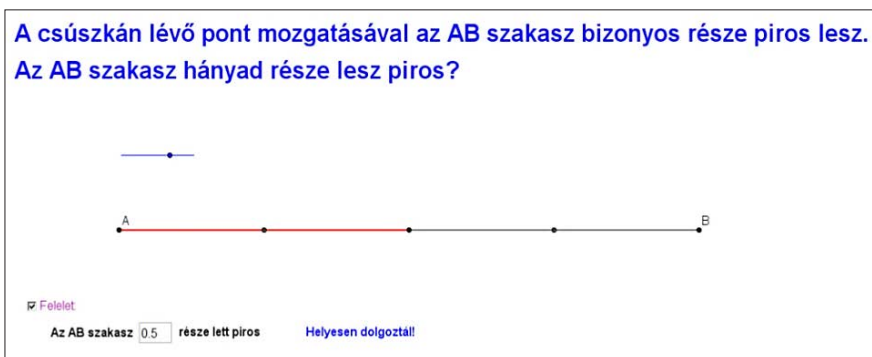
A feladatban ábrázolva van az egész törtrész, melyet a tanulóknak meg kell nevezniük, majd fel kell ismerniük azt a szabályt, melynek alapján követik egymást az alakzatok, azaz fel kell ismerniük a sorozat képzési szabályát, és követniük kell a felismert szabályt az A, B, C ábrák közül a megfelelőt felhasználva. Ezzel a feladattal a tört fogalmának elsajátítása mellett az egyenlő nevezőjű törtek összeadása is szemléltethető.

3. A munkalapon⁶ (3. ábra) a csúszkán lévő pontot mozgatva az X pont változtatja helyét a számegyenesen, mely következtében az Y pont helye is változik. A tanulóknak fel kell ismerni, hogy milyen szabály szerint változtatja helyét a számegyenesen az Y pont, majd a felismert szabályt formulával is meg kell adniuk. Ezt a feladatot a szabályfelismerő képessége fejlesztésével együtt a törtek helyének számegyenesen való szemléltetésére is alkalmazhatjuk. A munkalap adaptálható oly módon, hogy az Y pont a megadott számegyenesre merőleges számegyenesen mozogjon.

3. ábra

4. A feladatban⁷ (4. ábra) a csúszkán lévő pont mozgásával az AB szakasz bizonyos része beszíneződik, azaz a szakasz hosszához hozzárendeljük annak bizonyos törtrészét. Ennek felismerésében segíti a tanulókat a szakasz osztópontjainak megjelenése is a különböző esetekben. Ezzel a feladattal ugyancsak fejleszthető a szabályfelismerő képesség, valamint szemléltethető az egész törtrész meghatározásának algoritmus, valamint az egyenlő számlálójú törtek összehasonlítása is. A feladat hasznos lehet főleg a tizedes törtek tanítása során, mivel a beviteli mezőbe közönséges tört formájában beírt törtet a program átalakítja tizedes törtté, így a tanulók rögtön láthatják a válaszukban közölt tört tizedes törtként való felírását is.

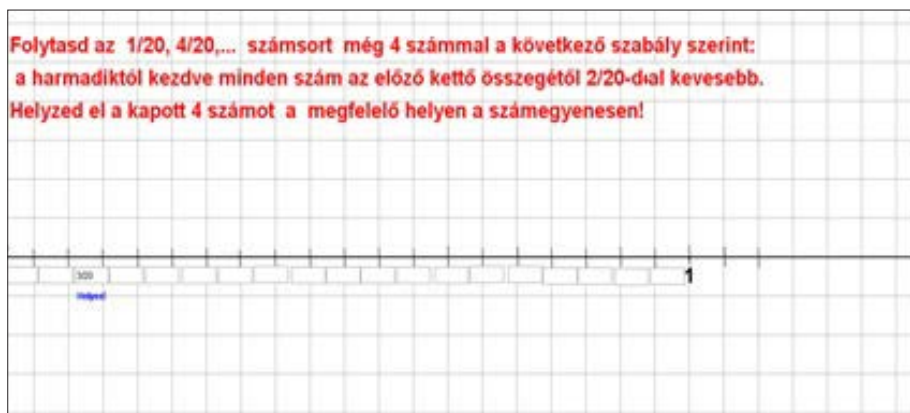

4. ábra

⁶ A 3. feladat a következő linkkel érhető el: <http://tube.geogebra.org/student/mKqilOpbY>

⁷ A 4. feladat a következő linkkel érhető el: <https://www.geogebra.org/student/mxfOEIPV3>

A feladatban⁸ (5. ábra) megadtuk egy sorozat képzési szabályát, így a szabálykövető képesség fejlesztésével az egyenlő nevezőjű törtekkel végzett műveletek is gyakoroltathatók, valamint a tört helyének számegyenesen való megtalálása.

5. ábra

4. KONKLÚZIÓ

Ebben a munkában a szabálykövető és szabályfelismerő képességek fejlesztésének lehetőségeit mutattuk be a törtek tanítása során 5. osztályban GeoGebra program felhasználásával. Az említett képességek tanulói birtoklása a függvényfogalom vizsgálatával foglalkozó tanulmányok alapján (Dreyfus & Vinner 1989; Kwari 2007) szükségeszerű.

A tanulmány ezen képességek fejlesztését célzó feladatai adaptálhatók, és ötleteket adhatnak más témakörök tanítása során olyan feladatok kidolgozására, melyek beépülve az adott témába a szabálykövető és szabályfelismerő képességek fejlesztésére is alkalmasak, ami megkönnyítené a 7. osztályban bevezetésre kerülő absztrakt fogalomnak, a függvénynek az eredményesebb elsajátítását.

IRODALOMJEGYZÉK

- AMBRUS, A. (1995). *Bevezetés a matematikadidaktikába*. Eötvös Kiadó, javított kiadás, 2004.
- AMBRUS G. (2013) Gondolatok a törtek tanításával kapcsolatban 5–6.osztályban. In G. Ambrus, K. Munkácsy, É. Szeredi, É. Vársárhelyi, G. Wintche (Szerk.): *Matematika módszertani példatár*. Matematikatanítási és Módszertani Központ, ELTE, 116-123. p., <http://tankonyvtar.ttk.bme.hu/pdf/160.pdf>
- CZEGLÉDY, I. (2011). *A matematika tanításának pedagógiai-pszichológiai vonatkozásai*. Eszterházy Károly Főiskola, TAMOP 4.2.5., Eger.
- CZEGLÉDY, I. (1994). Relációk, függvények, sorozatok. In I. Czeglédy, Gy. Orosz, T. Szalontai, & A. Szilák (Szerk.): *Matematika tantárgypedagógia II. Főiskolai jegyzet*. Budapest, Calibra Kiadó, 93-111. p.
- CSAPÓ, B. (1997). Képesség. In Z. Báthory, & I. Falus (Szerk.): *Pedagógiai lexikon I-III*. II.kötet, Budapest, Keraban Kiadó, 196. p.
- DREYFUS, T., & VINNER, S. (1989). Images and definitios for the concept of function. *Journal for Research in Mathematics Education*, 20(4), 356-366. p.
- KWARI, R. (2007). *An investigation into the development of the function concept through a problem-centered approach by form 1 pupils in Zimbabwe*. Master's thesis, University of South Africa, Pretoria, South Africa, Retrieved from <http://hdl.handle.net/10500/2219>.

⁸ Az 5. feladat a következő linkkel érhető el: <http://tube.geogebra.org/student/mI7otAtUk>

TAPISKA, SZ. (2011). A számítógép, mint oktatási eszköz a matematikában. *Iskolakultúra*, 21(2-3), 17-36. p. http://epa.oszk.hu/00000/00011/00155/pdf/iskolakultura_2011_02-03_017-036.pdf

TÖRÖK, T. (2013). A természetes szám fogalmának bővítése: a racionális szám fogalmának alakítása. In E. Herendiné Kónya (Szerk.): *A matematika tanítása alsó tagozaton*. Budapest, Nemzedékek tudása kiadó, 110-125. p.

E-mail: szanyi.gyongyi@science.unideb.hu

Postacím: DE, TTK, Matematika Intézet, Geometria Tanszék, 4010 Debrecen, Pf. 12, Magyarország.

AZ ALGORITMIKUS GONDOLKODÁS FEJLESZTÉSE*

HORVÁTH ZOLTÁN

Eötvös Loránd Tudományegyetem Informatika Doktori Iskola,
Információs rendszerek doktori program, másodéves PhD-hallgató

Az ukrán oktatási rendszerben az elmúlt években bevezetésre került az informatikaoktatás alsó tagozaton. Éppen ezért aktuális és fontos kérdés a kiskolások gondolkodásmódjának vizsgálata. Munkám során az algofejttörők alkalmazásának lehetőségeit vizsgálom az algoritmikus gondolkodás fejlesztése érdekében. Bemutatom ennek elméleti háttérét és saját iskolai kísérleteimet. A gondolkodási készség és a programozás első lépésének elsajátítása érdekében érdemes a Logo programozási nyelvet alkalmazni.

ABSTRACT

Одним із нововведень у системі початкової освіти України останніх років стало введення курсу комп'ютерної грамотності. З огляду на це актуальним постає питання дослідження процесу мислення молодших школярів. У своїй роботі з молодшими школярами для розвитку їх мислення ми застосовуємо головоломки, вивчаємо їх вплив на розвиток мислення учнів. У статті маємо на меті розкрити теоретичні основи даної проблеми, а також результати проведених нами експериментів. Для розвитку навиків мислення, освоєння початкових засад програмування вважаємо доцільними використання мови програмування Logo.

BEVEZETÉS

Napjainkban a személyi számítógépek, tabletek, okostelefonok a mindennapi élet eszközeivé váltak, és már senki nem csodálkozik azon, hogy a kisgyerekek hogyan használják ezeket az eszközöket. Sok kisgyermek hamarabb tanulja meg a számítógépes játékok használatát, mint az írást és az olvasást. De a tanárok és szülők is egyaránt látják, hogy a gyerekek a játékprogramok használatával még nem kerülnek közel a számítógép lényegéhez. Ebben nyújt segítséget az iskola. Már kiskorban megfelelő szinten kell oktatni az informatikát, mert ez egy rohamosan változó tudományterület, s lépést kell tartani a fejlődéssel. A széles körűen elterjedt számítógépes eszközök megismerésére nagy hangsúlyt kell fektetni.

Felmerül a kérdés, hogy eltiltható-e a jövő nemzedéke a számítógéptől? A válasz nem. A mi fel-

adatunk az, hogy a számítógépes játékoktól hasznosabb alkalmazást biztosítsunk a gyermekek számára, s ezt már kiskorban kell megvalósítani. Ilyen lehet a kutatás, kísérletezés, játék a programozás elemeivel.

Ezért kulcsfontosságú kérdésnek tartom az informatikaoktatás kezdetén az oktatási módszerek megválasztását, s kiemelten foglalkozom az algoritmikus gondolkodás fejlesztésével és a programozás első lépéseinek az oktatásával.

Az algoritmikus gondolkodás messze túlmutat magán az informatikán. Sajnos az iskolai oktatás egyre inkább eltolódik az alkalmazói rendszerek használata felé, így egyre jobban elhanyagolják ennek az igen fontos képességnek a fejlesztését.

A munkám során a következő két problémakör vizsgálatát tűztem ki célul:

* A tanulmányt dr. Barkáts Jenő lektorálta.

- Az algoritmikus gondolkodás fejlesztésének lehetőségei a kisiskolás korosztályban.
- A programozás bevezetése a Logo segítségével.

AZ ALGORITMIKUS GONDOLKODÁSRÓL

Fontosabb a gondolkodási készség, mint a tárgyi tudás, ezért a tanításban is az a fontosabb, ahogyan, nem pedig az, amit tanítunk.

Az algoritmizációs folyamat rendszert és megszokott napirendet visz az életünkben. Hasznossága abban mutatkozik meg leginkább, hogy ezzel energiát és időt tudunk megtakarítani. Ezért fontos, hogy már kiskorban ilyesfajta gondolkodásra neveljük a gyerekeket. Az iskolai informatikaoktatás napjainkban egyre jobban az alkalmazói rendszerek használatára épít. Ezáltal háttérbe szorul az algoritmikus gondolkodás fejlesztése.

Az algoritmikus gondolkodás fejlesztésére irányuló új kezdeményezések nagyon aktuális kérdéseket feszegetnek, hiszen az alsó tagozatos tanulók gondolkodásmódjának fejlesztése kivételes fontossággal bír.

Az algoritmikus gondolkodás jellemzői:

- Az algoritmikus gondolkodás messze túlmutat magán az informatikán
- Az algoritmikus gondolkodás a tudatos tevékenységvégzés elengedhetetlen eszköze
- Alapja, hogy felismerünk algoritmusokat, algoritmussal megoldható problémákat

Gondolkodásmódunk meghatározza minden tevékenységünket, a gondolkodás szerepet játszik minden olyan szellemi tevékenységben, amely valamely probléma megfogalmazására vagy megoldására irányul. Ennek alapján a gondolkodás különböző szintjeit állapíthatjuk meg.

Az algoritmikus gondolkodás szintjei:

1. Deduktív gondolkodás: egy általános és igaznak feltételezett tételből kiindulva lépésről lépésre levezetünk egy részített
2. Induktív gondolkodás: az egyedi esetekből kiindulva következtetünk az általánosra
3. Analogikus gondolkodás: két vagy több adatnak, jelenségnek bizonyos tulajdonságokban való egyezéséből, vagy hasonlóságából más tulajdonságokban, struktúrákban való egyezésre, vagy hasonlóságra következtetünk
4. Kreatív gondolkodás: kreatív, innovatív ötletek által mások megoldásaitól különböző, egyedi megoldások készítése a problémákra [19]

Az algoritmikus gondolkodás fejlesztésekor két utat járhatunk be:

1. Általános törekvések a sémaalkotásra. Minden egyes feladat megoldásakor ösztönözzük, hogy a tanuló törekedjen az „egyszer használt” algoritmus felismerésére, tudatosítására, rögzítésére, és ezt tudatosítjuk.
2. Kiépíteni azokat az általános algoritmusokat, amelyekre az általános iskola egy-egy tantárgyának tananyaga épül. Ragadjuk meg azokat a lehetőségeket, amikor egy általános, de bármikor átalakítható, újraépíthető algoritmust állíthatunk fel. „Egységet” alakítson ki a gyereken a tanult ismeretek, eljárások között. [20]

A mindennapi életben, tanulásban, munkában lépten-nyomon algoritmusokat hajtunk végre, algoritmusokat készítünk mások számára, tevékenységsorozatokat, információ-áramlási folyamatokat tervezünk, s ezt a világot csak az értheti igazán, aki tisztában van ezen tevékenységek alapjaival. [18]

Az algoritmus nem más, mint véges lépésből álló utasítások (tevékenységek) sorozata.

Az algoritmusok világával való ismerkedés során rendkívül hatékony jelekkel leírt tevékenységsorozatokot alkalmazunk. Ha különböző jelekhez különböző tevékenységeket rendelünk, majd pedig ezeket leírjuk a táblára, és a gyermekekkel végrehajtatjuk, bámulatos gyorsasággal érthetik meg az algoritmusokkal kapcsolatos tudnivalókat. A játékot továbbfejlesztve az elágazásokat és ciklusokat is könnyedén el tudják sajátítani a tanulók. [8]

Az algoritmikus gondolkodás fejlesztése érdekében számos módszert, eszközt próbáltak és fejlesztettek ki a pedagógusok. Egyik ilyen hatékony és szórakoztató eszköz az algofejtörő.

Az algofejtörők elnevezés a kanadai matematikus, számítógéptudós és filozófus A. K. Dewdney nevéhez köthető. Algofejtörő feladványaival a *Tudomány* (Scientific American) című folyóirat általa szerkesztett *Számítógépes észjáték* című rovatában találkozhatunk. Ezt írja róluk: „Vannak azonban olyan fejtörők is, ezeket algofejtörőknek nevezem, amelyeknek bonyolultabb a megoldásuk: egy, a kívánt végállapotot előállító „recept” vagy eljárás, más szóval algoritmus.” [19]

A LOGO RÖVID TÖRTÉNETE

1967-ben jelent meg az Imagine alapjául szolgáló Logo nyelv első változata, amely Seymour Paper és Wally Feurzeig nevéhez fűződik. A Logo más, mint a többi programnyelv, ez elsősorban gyermekek számára kifejlesztett programkörnyezet, széles körben érdeklődnek utána az ifjú nemzedék tagjai. A Logo magyarországi megjelenése, majd terjedése az 1985-ben a Balaton parton megrendezett *Microscience '85* nevű konferenciának is köszönhető. A Comenius Logo nevű programot a szlovák Comenius Egyetemen fejlesztették ki, melynek magyar változata 1997-ben készült el az ELTE-n. 2001-ben jelent meg az Imagine Logo, készítői: Andrej Blaho, Tom-

csányi Péter, Ivan Kalas. 2005-ben jelent meg az Imagine Logo első magyar nyelvű változata (ELTE Team Labor).

LOGO MINT A PROGRAMOZÁS BEVEZETÉSÉNEK HATÉKONY ESZKÖZE

Bűn nem a Logóval kezdeni a programozási nyelvek, módszerek oktatását. Ennek érdekében nagy hangsúlyt kívánok fektetni a Logo programozási nyelven alapuló programok alkalmazására az oktatás során. A Logo egy olyan programnyelv, amely az öntevékenységre alapozó, kísérletező, igen szemléletes programozás-tanulásnak a szórakoztató, hatékony eszköze.

Mint már említettem, a programozás bevezetéséhez a Logo programot választottam. Felmerül a kérdés: miért pont a Logót választjuk? Ezzel kapcsolatban sokat olvastam, s a megfelelő válasz erre a kérdésre a következő: a Logo egy olyan programozási nyelv, amelyet tisztán didaktikai okokból, a programozás oktatásához fejlesztettek ki. Didaktikai szempontból zseniális, és a kifejlesztése óta eltelt sok esztendeje ehhez még csak megközelítően hasonló minőségű eszközt sem találtunk.

A Logo előnyei a kisiskolások oktatásában:

- Parancs kiadása után azonnali ellenőrzés
- A gyermekek maguk tehetnek felfedezéseket
- Javítás, sikerélmény
- Elemekből komplex alakzatok építése
- Felfedezés öröme
- Problémamegoldó képesség fejlesztése
- A tanulás játék
- Előkészíti az egér használatát
- Megismerteti a billentyűzet használatát
- Lehetővé teszi alapvető informatikai ismeretek elsajátítását

A Logo használatának célja:

- Felkelteni a tanulók érdeklődését
- Folyamatos motivációt biztosítani
- Önálló feladat elkészítése
- Algoritmikus gondolkodás fejlesztése

Készségek, képességek fejlődése a Logo használata által:

- Kreativitás
- Memória
- Figyelem
- Koncentráció
- Problémamegoldás
- Következetesség
- Tervezés
- Megvalósítás
- Pontos feladatvégzés

A gyermekeket nem igazán a számítógép érdekli, hanem a számítógép alkalmazása abban a világban, melyben él.

A Logo igazi oktatási sikerét és nemzetközi népszerűségét részben a technócgrafika, részben a mindenki által hozzáférhető személyi számítógépek robbanásszerű elterjedése hozta meg. A Logo egy olyan pedagógiai környezetet valósít meg, melyben a gyermekek maguk tehetnek felfedezéseket, miközben szinte észrevétlenül, minden kényszer és bemagolás nélkül számos új ismeret birtokába jutnak. A próbálgató tanuló rögtön ellenőrizheti gondolatait és cselekedetei következményeit, megfigyelheti utasításai hatását és módosíthatja a cél elérése érdekében. [6]

A Logo egyik legnagyobb pedagógiai előnye az, hogy úgynevezett nyitott program: „kimenete” mindig a felhasználó egyéni alkotása (rajz, szöveg, hang, animáció). Mivel a technó mozgatójának igénye rendkívül motiváló,

ezért a gyermekek bámulatos gyorsasággal szokták meg a számítógép kezelését. Közben pedig olyan nehéz és absztrakt matematikai fogalmakat sajátítanak el, mint a szimmetria, tükrözés stb.

Magyarországon a NAT kidolgozását megelőzően az iskoláknak egyedi tantervi engedélyeket kellett kérniük a Művelődési Minisztériumtól minden új kezdeményezés oktatására. Újdonság volt az 1989-ben kiadott Szűcs Ervin által kidolgozott Technika-informatika modulterv. A Logo töretlen népszerűségét bizonyítja, hogy az informatika tantárgyban az elsőként megjelenő programozási környezetet jelenti már az elemi iskolásoknál is.

A NAT 2004-től már az elemi iskola során is kötelezővé tette az informatikát, azaz nem hagyhatja el kisdíák a 4. évfolyamot úgy, hogy ne lennének legalább minimális informatikai ismeretei, köztük az EU által is megfogalmazott digitális kulcskompetencia fejlesztéséhez remekül szolgáló Logo-alapok.

Az interaktív táblák terjedése is jó lehetőséget nyújt ahhoz, hogy a technó látványát és mozgását az egész csoport nyomon követhesse. [6]

INFORMATIKAOKTATÁS UKRAJNÁBAN

Az elemi, általános és középiskolai oktatás felépítése és tartalma is eltérő Magyarországon és Ukrajnában. Az alábbi néhány bekezdésben szeretném röviden bemutatni az ukrainai informatika tantárgy legfontosabb jellemzőit.

Ukrajnába a 2013/14-es tanévig a középiskolai oktatás során csak a 9., 10. és 11. osztályokban szerepelt kötelező tantárgyként az informatika. Természetesen voltak és vannak is olyan iskolák, melyek különböző szakirányokat követnek, s több óraszámban több évfolyamon oktatnak egyes tantárgyakat.

Ukrajnában az oktatás elsődleges célja a személyiségfejlesztésre és Ukrajna minden állampolgárának a kreatív önmegvalósítására irányul. Az általános oktatási célok megvalósításán kívül az iskoláknak biztosítani kell a különböző tantárgyak céljainak elérését is. Az informatikaoktatás célja a praktikus alkalmazói tudás, a készség- és képességfejlesztés mellett a logikus, algoritmikus gondolkodás és a problémamegoldás tanítása. A teljes középiskolás informatika-tananyag részletes leírása megtalálható Ukrajna Oktatási és Tudományügyi Minisztériumának honlapján (mon.gov.ua).

Ukrajnában a 2013/14-es tanévtől bevezetésre került az informatika oktatása a 2. osztályban és 5. osztályban. A következő tanévben a 3. osztályban került bevezetésre, fokozatosan, évről évre minden osztályban lesz informatikaóra. Jelenleg a 2., 3., 5. és 6. osztályokon kívül az általános iskola 9. osztályában és a középiskola 10–11. osztályaiban folyik informatikaoktatás. Mivel a 2. osztálytól kezdődő informatikaoktatás egy teljesen új feladat a helyi pedagógusok számára, ezért érdekes, hogy milyen tanítási módszereket alkalmazunk.

Ukrajna Oktatási és Tudományügyi Minisztériumának honlapja alapján a kisiskolásoknál bevezetett informatika tantárgyról a következő információkat emelném ki:

- A tantárgy a *Bevezetés az informatikába* nevet viseli.
- A *Bevezetés az informatikába* kurzus összesen 105 órából áll 2–4. osztályban (35 óra 2. osztályban, 35 óra 3. osztályban és 35 óra 4. osztályban, ez hetente 1 órát jelent).
- A 2. osztályban a tantárgy tartalmának szerkezete a következő:
 1. Számítógépek és azok alkalmazása (3 óra)

2. A számítógép fő részei. A számítógép használatának első lépései (9 óra)
3. Az üzenet fogalma. Az információ és az információs folyamatok (5 óra)
4. Algoritmusok és az algoritmus végrehajtói (4 óra)
5. Objektumok. Grafikus szerkesztő (8 óra)
6. Egyes tantárgyak elsajátításának számítógépes támogatása (4 óra)
7. Ismétlő, rendszerező-összefoglaló, tartalék órák (2 óra) [15]

Tehát az elkövetkezendő évben a 4. osztályos informatikaoktatás szintén új kihívásokat nyújt a pedagógusoknak. Azért fontos és aktuális most a kisiskolás informatika tanítási módszereit vizsgálni, mert Ukrajnában úgy mond most van születőben a tantárgy ezen részének kialakulása, s feltételezésem szerint vannak hiányterületei.

A középiskolai évfolyamokon különböző szinteken folyik az informatikaoktatás. [14] A következő táblázatokban összefoglaltam az óraszámok eloszlását az elemi, általános és középiskolai évfolyamokon:

1. táblázat. Informatika óraszámok elemi és általános iskolában

Osztály	Óraszám
2.	35
3.	35
4.	35
Összesen 2–4.:	105
5.	35
6.	35
7.	35
8.	70
9.	35 (70)

2. táblázat. Informatika óraszámok középiskolában

Osztály	Szint			
	Alap	Akadémiái	Mélyreható	Profi
10	35	35	175	175
11	35	70	175	175

ISKOLAI KÍSÉRLETEK

Egy pedagógusnak arra kell törekednie, hogy munkáját minél hatékonyabban végezze. Ennek elérése érdekében elengedhetetlen a következő kérdések megvizsgálása:

Hogyan motiválhatók a tanulók? Milyen módszerrel vezethetők be az új ismeretek? Hogyan építhető fel a tananyag? Milyen példákat célszerű használni a tananyag rész tanításához? Mennyi és milyen gyakorlásra van szükség az ismeretek elsajátításához? Milyen gyakorló feladatokat lehet adni hozzá? Milyen számonkéréssel lehet ellenőrizni a tananyag rész elsajátítását?

Az informatika tantárgy pedagógia területén nagyon nehéz iskolai kísérleteket folytatni. Bár a tanterv kötött, de a bizonyos témakörök és elsajátítandó készségek oktatásánál van lehetőség némi rugalmasságra.

A 2013/14-es tanévben hozzákezdttem a kiskolások tanulók algoritmikus gondolkodásmódjának felmérésébe és fejlesztésébe. Egy beregszászi középiskolában három 2. osztályos csoportban oldottunk meg az óra keretein belül algofejtörő feladatokat.

Ezek, a tanórába beiktatott feladatok felkeltették a gyermekek érdeklődését, és elég sikeresen oldották meg a feladatokat.

Mivel az óráimon bemutatott feladat megoldása és eljátszása pozitív eredményekkel zárult, felmerült bennem a következő ötlet: a tanórák utáni, napközis foglalkozások keretén belül különböző korcsoportokban a kiskolások

tanulók körében érdemes lenne, legalább heti 3 alkalommal egy-egy algofejtörő megoldás a foglalkozások során. A kezdeményezés pozitív hatású volt és engedélyt kaptam rá, hogy a napközis csoportokban, a délutáni foglalkozások során hasonló játékos fejtrőket mutathassak be a gyermekeknek. Ehhez érdemes játékos, szemléletes feladatokat választani. Ez nem venne igénybe túl sok időt, és mivel ezeken a napközis foglalkozásokon nem vesz részt minden gyermek, mivel értelem szerűen nem minden családnak van rá szüksége, ezért egy-két hónapon belül fel lehetne mérni és összehasonlítani azon gyermekek tudásszintjét és algoritmikus gondolkodásának fejlődését, akik részt vesznek a fejtrők megoldásában, és azokat akik nem. Terveim között szerepelt egy ilyen kezdeményezés elindítása az iskolánkban, illetve, ha érdeklődést mutatnak ez iránt, akkor esetleg kiterjesztése más iskolákra is.

Két csoportban tartottam foglalkozásokat: az egyikbe a 2. osztályos tanulók, a másikba a 3. és 4. osztályos tanulók közül járnak. Az első alkalommal egy feladatot kellett a tanulóknak megoldani lapon, önállóan 5–10 perc leforgása alatt (ezt azért tartottam hasznosnak, mert az ilyen felmérők segítségével, és a későbbi felmérőkkel képet kaphatunk a fejlődésükről, illetve a későbbi felmérőket a napközbe nem járókkal is megíratva tudásszint-összehasonlítást is végezhetünk), a többi alkalommal algofejtörő feladatokat oldottunk meg közösen.

A napközis foglalkozások lehetőségei:

- „Játék” tanulás helyett
- Tudásszintfel mérés
- Fejlődés nyomon követése
- Tudásszint-összehasonlítás a programban részt nem vevő tanulókkal

1. ábra. Algoritmikus gondolkodás fejlesztésére irányuló foglalkozás

Az ilyen típusú foglalkozások keretében a feladatok megoldása előtt mindig ajánlott megbeszélni a fontosabb kérdéseket, értelmezni a lefektetett szabályokat, betartásuk fontosságát kihangsúlyozni.

Minden esetben sikeresen eljutottunk a megoldásig. Az volt a jellemző, hogy eljátszani gond nélkül el tudták, de az elmagyarázás és papírra vetés már gondokat okozott. Minden esetben a kezdés okozott némi nehézséget.

Néhány, a foglalkozások során megoldott feladat:

Felmérő. Lágymojás készítés

Rakjátok helyes sorrendbe és egészítsétek ki a táblán látható lágymojás készítő algoritmus lépéseit!

- Várjunk 3 percet!
- Tegyük fel forrni a vizet!
- Engedjük vizet a lábosba!
- Mossuk meg!
- Vegyük elő a lágymojást!

1. feladat. A farkas, a kecske és a káposzta

A folyó egyik partján egy öreg révész vakarta fejét apró csónakjában, hogy miként szállítsa át a várakozó utasokat. Nemcsak az

volt a baj, hogy a keskeny ladikban rajta kívül egyszerre csak egy utas fért el, hanem az is, hogy éppen egy farkast, egy kecskét meg egy káposztát kellett a folyó másik partjára juttatnia.

- Ha együtt marad a kecske és a káposzta, mire visszatérek nem lesz káposzta.
- Ha együtt marad a farkas és a kecske, mire visszatérek nem lesz kecske.

Miután a révész jól meghányta-vetette magában a dolgot, nekiállt és csónakjával a folyó két partja között oda-vissza hajózáva mindenkit épségben átjuttatott a túlpartra.

Hogyan oldotta meg a révész a feladatot?

Megoldás: Először átvitte a kecskét, visszahajózott, átvitte a káposztát, visszahajózott a kecskével együtt, kitette a kecskét és átvitte a farkast, majd ismét visszahajózott és átvitte újból a kecskét. Így mindhárom utas épségbe átkelt a folyón.

2. feladat. Melyik a kakukktojás?

Van kilenc külsőre teljesen egyforma golyónk. Nyolc golyó ugyanolyan súlyú, ám az egyik nehezebb a többinél. Egy kétkarú mérleg segítségével döntsük el, melyik golyó a legnehezebb!

Megoldás: Tegyük egy-egy golyót a mérlegünk tányérjaiba. Ha elbillen az egyik irányba, akkor megvan a kakukktojás. Ebben az esetben maximum négy mérés szükséges. A feladat megoldható kevesebb méréssel is. Gondolkozzunk el rajta.

3. feladat. A katonák nehéz útja

Egy 5 főből álló katonai csapat egy folyóhoz érkezett, melyen szeretnének átkelni, de nem vezet át rajta híd, ugyanis lerombolták. A folyó mély, nem lehet rajta átgázolni. A parancsnok egyszer csak észrevesz két fiút, akik nem messze a parttól csónakáznak. A csónak azonban olyan kicsi, hogy abban vagy csak egy katona, vagy csak a két fiú tud átkelni, többen nem férnek bele. Végül is az összes katona átkelt a folyón ezzel az egy csónakkal.

Hogyan szervezték meg az átkelést?

Megoldás: Kedves Olvasó, tegye próbára magát és oldja meg önállóan! [16, 19]

Több tapasztalat és megfigyelés az informatika tanítási és kísérletezői módszereivel kapcsolatban mindig nehezen szerezhető. Az elvégzett kutatások, új módszerek tesztelésére, kipróbálására irányuló törekvések nehezen kivitelezhetőek főleg munkahelyi környezetben. Bár van lehetőség az óraszám néhány százalékának saját belátásunk szerinti felhasználására, a tanterv kötött. Az ilyen típusú felmérések, kutatások, algoritmikus gondolkodás fejlesztését elősegítő érdekes, játékos feladatok alkalmazását az *Algoritmusok és az algoritmus végrehajtói* című témakör oktatása során építem be a tananyagba második osztályban.

ÖSSZEFOGLALÁS

Munkám során a kisiskolás informatika tanítási módszereivel foglalkozom. Ezen belül a programozás tanítási módszereire fektetem

a hangsúlyt. Ez azért nagyon aktuális probléma, mert Ukrajnában a 2013/14-es tanévben vezették be az informatika oktatását az alsó tagozatosok körében. Az informatika-oktatás kezdetén kulcsfontosságú az oktatási módszerek megválasztása, elengedhetetlenül fontosnak tartom a programozás oktatásának kezdete előtt a kisiskolások körében az algoritmikus gondolkodás fejlesztését.

Az algoritmikus gondolkodás fejlesztésének egyik eszközül az algofejtő feladatokat választottam, a programozás oktatásának a bevezetéséhez pedig a töretlenül népszerű Logo programnyelv bizonyul a legmegfelelőbbnek.

Munkám során felvázoltam az ukrajnai informatikaoktatás szerkezetét, tematikáját, betekintést nyújtottam az algoritmikus gondolkodás elméleti alapjaiba, a Logo történetébe és felhasználásának lehetőségeibe, illetve a tehetésgondozásban való alkalmazásába.

Továbbá bemutatásra kerültek az iskolai kísérleteim. Fő eredményként azt emelném ki, hogy sikerült a kisiskolás korosztály számára egy olyan kötetlen foglalkozássorozatot kialakítani, amely során játékos formában különböző érdekes és elgondolkodtató feladványok és algofejtő feladatok megoldása által hozzájárulhatunk az algoritmikus gondolkodásuk fejlesztéséhez. Eddig ezt a következő módon sikerült megvalósítani:

- Három 2. osztályos csoportban az óra keretein belül
- Két napközis csoportban a délutáni foglalkozások során

Kiemelném, hogy a kezdeményezés pozitív hatású volt, s a gyermekek nagy örömmel és érdeklődéssel fogadták ezt, a számukra új helyzetet.

IRODALOMJEGYZÉK

- TURCSÁNYINÉ SZABÓ MÁRTA–ZSAKÓ LÁSZLÓ: *Comenius Logo gyakorlatok*. Kossuth Kiadó
- SZENTPÉTERINÉ KIRÁLY TÜNDE: *Comenius Logo technőcgrafika*. Kossuth Kiadó
- DANCÓS TÜNDE: *Comenius Logo játék és animáció*. Kossuth Kiadó
- ABONYI-TÓTH ANDOR, HOLLER JÁNOS, ROZGONYI-BORUS FERENC: *Képzeld el! Imagine-technőcgrafika, multimédia és játékok*. ABAX
- ABONYI-TÓTH ANDOR, HOLLER JÁNOS, ROZGONYI-BORUS FERENC: *Képzeld el! Imagine-algoritmuskok, játékok*. ABAX
- FARKAS KÁROLY: *Játékos technőcgeometria*. SZAK Kiadó
- KÖRÖSNÉ MIKIS MÁRTA, MÉSZÁROS TAMÁS: *Informatikát tanulunk*. Nemzeti Tankönyvkiadó
- KÖRÖSNÉ MIKIS MÁRTA, MÉSZÁROS TAMÁS: *Adatok és algoritmuskok I.* Nemzeti Tankönyvkiadó
- <http://prognelvokt.elte.hu/Logo/>
- PROF. DR. HROMKOVIC, JURAJ: *Programozás Logo nyelven*
- <http://matchsz.inf.elte.hu/logosecsetvonasok/>
- <http://comlogo.web.elte.hu/index.htm>
- <http://logo.sulinet.hu/>
- <http://imagine.elte.hu/>
- <http://www.mon.gov.ua>
- http://www.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/05_shod_informatuka.pdf
- <http://algofejtorok.webvitel.hu/>
- http://www.ektf.hu/agriamedia/data/present/197/197_present.pdf
- GÖNCZINÉ KAPROS KATALIN: *Algoritmikus gondolkodás és fejlesztésének lehetőségei*
- ZSAKÓ LÁSZLÓ, SZLÁVI PÉTER: *Informatikai kompetenciák: Algoritmikus gondolkodás*, In: Szlávi Péter (szerk.) INFO-DIDACT 2010. Szombathely: ELTE Informatikai Kar, 2010. pp. 1–11.
- BURAI GYÖNGYI: *Algofejtorok alkalmazhatósága az algoritmikus gondolkodás fejlesztése érdekében*. INFODIDACT 2010
- SZÁNTÓ SÁNDOR: Az algoritmikus gondolkodás fejlesztése az általános iskolában. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002 május

2013. október 15.

Bayer Mihály, Magyarország kijevi nagykövetének látogatása, valamint *EU–Ukrajna kapcsolatok* címmel megtartott előadása a főiskolán.

A POLYMER PROJECT ALKALMAZÁSI LEHETŐSÉGEINEK VIZSGÁLATA EGY KONKRÉT PÉLDÁN KERESZTÜL

NAGY FLÓRA BOGLÁRKA

Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar,
III. évf. gazdaságinformatikus BSc szakos hallgató

Jelen tanulmány kapcsán egy web alapú tesztkitöltő rendszert hoztam létre, amellyel az ukrainai – elsősorban matematika – külső független értékelés (Зовнішнє Незалежне Оцінювання) előtt álló kárpátaljai magyar diákok felkészülését és önellenőrzését szerettem volna megkönnyíteni.

A rendszer egy innovatív technológia, a Polymer Project alkalmazásának segítségével készült el, amely egy a Web Components specifikációjára épülő könyvtár. A weboldal létrehozása során megvizsgáltam a Polymer könyvtár által nyújtott lehetőségeket – például saját, testreszabott HTML-elemek létrehozása, adatkötések alkalmazása stb. –, majd összefoglaltam a fejlesztés során szerzett tapasztalatokat ezen eszközök használatának előnyeiről és hátrányairól is, illetve mérlegettem a létrehozott weboldal további fejlesztési lehetőségeit.

ABSTRACT

У статті презентовано результати створення системи он-лайн тестування, яка може допомогти закарпатським угорським абітурієнтам при підготовці до зовнішнього незалежного оцінювання з математики. Система створена з допомогою застосування інноваційної технології Polymer Project, що є бібліотекою, базованою на специфікації Web Components. У статті розглянуто можливості, надані бібліотекою Polymer при складанні сайту: створення своїх власних, індивідуальних HTML налаштувань, зв'язування даних тощо. Підсумовано досвід, отриманий під час розробки системи, узагальнено переваги і недоліки використання цих інструментів, а також досліджено можливості подальшого розвитку створеного сайту.

1. BEVEZETÉS

Ukrajnában 2008-ban döntés született egy új érettségi és egyben felvételi rendszer, a ZNO (ukránul Зовнішнє Незалежне Оцінювання, magyarul külső független értékelés) bevezetéséről. A döntés értelmében a diákok 2008-tól kezdve nemcsak saját tanintézményeikben érettségiznek, hanem központilag kijelölt tesztelő központokban is vizsgát tesznek, és az itt elért eredményeik alapján jelentkezhetnek felsőoktatási intézmények képzéseire.

Fontos azonban megemlíteni, hogy a kárpátaljai fiatalság jelentős hányada magyarországi felsőoktatási intézményben szeretné folytatni tanulmányait, így anyaországi érettségire is szükséges készülniük, melynek feladattípusai, gondolatmenete és követelménye esetenként jelentősen különbözik az ukrainai rendszerben tanult gondolkodásmódtól. Jómagam 2012-ben érettségiztem, egyaránt tettem matematika és fizika érettségi vizsgát a ZNO keretein belül, valamint Magyarországon is. Ebből kifolyólag saját bőrömön tapasztalhattam a két különböző érettségire való felkészülés és a felmérésen való teljesítés

¹ A tanulmányt dr. Mohácsi László lektorálta.

akadályait, nehézségeit. A két rendszer közötti legfőbb különbség – a matematika vizsgára levetítve – az, hogy a magyarországi felmérés rész megoldásokat is pontoz, míg az ukrainai vizsga – az idei évig – teszt jellegű volt: egyszeres és többszörös választást, valamint végeredményt igénylő feladatokkal találkozhatunk.

Az ukrainai matematika érettségi feladatsorának javítása tehát könnyen automatizálható, egy megfelelő űrlapformátum elkészítése után akár program is ellenőrizheti a válaszokat, nem szükséges emberi erőforrás bevonása. Jelen írásban erre a problémára keresek megoldási alternatívákat.

Mindebből kifolyólag munkámban egy web alapú tesztelő rendszert hoztam létre, amellyel a kárpátjai magyar, ZNO előtt álló diákok felkészülését és önellenőrzését kívánom megkönnyíteni. Ez a megoldás képezi jelen írás alapját.

2. KÖVETELMÉNYEK ÉS MEGVALÓSÍTÁSI ESZKÖZÖK

A tesztkitöltő rendszer létrehozása kettős célt szolgál. Egyrészt célja a felvetett problémára való megoldás kidolgozása, amely valóban alkalmazható a gyakorlatban is, másrészt a fejlesztés során olyan eszközök vizsgálata és kipróbálása, amelyek újak számítanak jelenleg a webprogramozás területén, ám alkalmazási gyakoriságuk felívelő tendenciát mutat. Ezáltal célom megismerni az új technológiák előnyeit, illetve hátrányait, amelyek helyes felismerése fontos szerepet játszhat abban, hogy eldöntsük, érdemes-e ezek alkalmazásába befektetni *early adopter*ként.

2.1 Követelmény-analízis

A külső független tesztelésen való részvétel egyik legfőbb problémája a magyar diákok számára a nyelvi akadály. A magyar nyelvű

feladatsorok megjelenésével ez szerencsére enyhült, azonban a megoldásokat nem a feladatlapra kell leadni, hanem külön egy erre kijelölt űrlapon, amely továbbra is teljes mértékben ukrán nyelvű. Ebből kifolyólag előfordulhat, hogy bár a diák helyesen oldja meg a feladatot és helyes végeredményre jut, rosszul jelöli meg válaszát az űrlapon. Számos visszajelzést lehet hallani arról, hogy a numerikus választ kívánó feladatoknál a helyes végeredményt rosszul írták be az egyes helyi értékeket jelölő rubrikákba. Ebből kifolyólag fontosnak tartom követelményként megfogalmazni a tesztelő rendszerrel szemben azt, hogy a feladatok megoldása során ne csak a feladattípusokat ismerjék meg a felhasználók, hanem az űrlap elemeit is tanulják meg használni, hogy éles helyzetben az érettségi alatt ez már ne okozzon gondot számukra.

Fontos, hogy a felhasználók az adatbázisból ne ömlesztve férjenek hozzá a kérdésekhez. Ennek kiküszöbölésére kétféle strukturálási opciót tartok szükségesnek. Az egyik értelemszerűen az érettségi feladatsorok szerinti csoportosítás, amellyel vizsgahelyzetet lehet szimulálni. Láthatóvá válik a diák számára ezáltal, hogy milyen típusú és nehézségű feladatok kerülnek egy feladatsorba, illetve hogy milyen a témakörök megoszlási aránya egy vizsgasoron belül. A másik csoportosítási lehetőség, a témakörök szerinti lekérdezése a feladatoknak. Ez azt a célt szolgálja, hogy gyakorolni lehessen az egyes témákhoz tartozó feladatokat is az összes korábbi évből, hozzájárulva ezáltal a tanulás folyamatának támogatásához is. További követelmény természetesen, hogy az összegyűjtött feladatok magyar nyelvűek legyenek.

Ezenkívül lényeges szempont, hogy a tesztelő rendszer használata egyszerű legyen és felhasználóbarát, megjelenése pedig áttekinthető, letisztult, továbbá előny, ha a diákok körében egyre elterjedtebb okostelefonokon, táblagépeken is megjeleníthető és használható a weboldal.

Összefoglalva tehát a web alapú tesztelő rendszerrel szemben támasztott követelmények a következők:

- külsőkre és funkcionalitásra a megoldások számára megjelenített beviteli elemek az érettségi űrlapján használatosakkal a lehető legnagyobb mértékben megegyezzenek
- a feladatok vizsgasor szerinti strukturálása az éles helyzet szimulálása céljából
- a feladatok témakör szerinti strukturálása a tanulás és a gyakorlás megkönnyítésének érdekében
- magyar nyelvű feladatok
- áttekinthető, letisztult megjelenés; egyszerű, felhasználóbarát működés
- táblagépeken való használat lehetősége.

2.2 Megvalósítási eszközök

2.2.1 Web Components

A 2007–2012 közötti tesztek feladatainak száma tesztsoronként 32 és 38 között változik, blokkonként követik egymást az egyszeres választás, a többszörös választás típusú és a numerikus végeredményt igénylő feladatok. A nagy adatmennyiségre, valamint a matematikai kifejezések, grafikonok, ábrák webes felületre történő beviteli nehézségeire való tekintettel a feladatok szövege a válaszlehetőségekkel együtt képként kerültek az adatbázisba. A fentiek alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a képek és a válasz beviteli elemek kódrészlete a fejlesztésen belül rendkívül sokszor ismétlődne.

Erre a problémára kínál egy lehetséges megoldást a Web Components. A Web Components jelenleg a Google által fejlesztés alatt álló szabványok összessége, melyeknek segítségével újrafelhasználható, szerkeszthető egyszerű bezárt widgetek, elemek, komponensek

hozhatók létre. A fejlesztés célja a W3C standard specifikáció elérése. Lényege, hogy az olyan kódrészletekre, amelyek újrafelhasználhatók a webfejlesztés során, új, teljes értékű tagek válnak definiálhatóvá anélkül, hogy W3C standard elemmé válna. (Dodson 2013) Mindez nagy szabadságot biztosít a webfejlesztők számára. A Web Components-nek – a specifikációjának megfelelően – 4 alappillére van, amelyek alapvetően együtt funkcionálnak, de külön is alkalmazhatóak (Rimmer 2012):

- Custom Elements
- HTML Imports
- Templates
- Shadow DOM

2.2.1.1. Custom Elements

A Custom Elements módszer segítségével a fejlesztő új, testre szabott elemeket hozhat létre saját tagnévvel párosítva. Ezeket JavaScript segítségével regisztrálhatjuk a DOM-ba (Document Object Model – egymással „gyerek-szülő” kapcsolatban álló objektumok modellje). Ezáltal valódi HTML-elemekké válnak, és alkalmazhatóak lesznek rajtuk a standard DOM-metódusok, például formázhatjuk a stílusát CSS használatával, rendelhetünk hozzájuk tulajdonságokat (properties), eseménykiszolgáló metódusokat. A testre szabott elemek létrehozásának egyetlen megkötése, hogy a névnek tartalmaznia kell kötőjelet (-) annak érdekében, hogy elkerüljük az ütközést a már meglévő vagy esetleg a jövőben definiálásra kerülő standard HTML-elemekkel. (Bidelman 2013a)

2.2.1.2. HTML Imports

A HTML Imports egyszerű technikát kínál HTML-fájlok – különösen a testre szabott HTML-elemek kódjának – importálására más HTML-dokumentumokba,

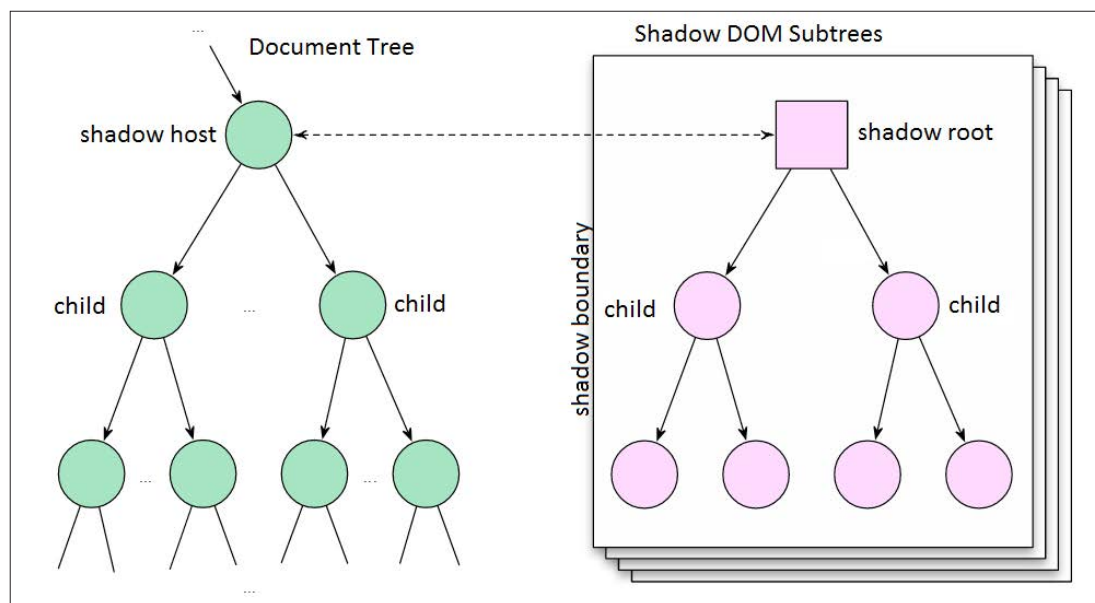
a `<link rel="import">` kód deklarálásával, valamint a fájl pontos elérési útjának megadásával. Ennek köszönhetően egy import nem csak HTML-kódot tartalmazhat, hanem például a hozzá tartozó CSS formázást vagy JavaScriptet is, így akár a logikailag elkülönülő kódrészletek jobban strukturálhatóvá, ténylegesen elválaszthatóvá válnak egymástól. (Bidelman 2013b)

2.2.1.3. Templates

Template-ek – vagy sablonok – alkalmazása az eddigiekben szerver oldali programozás során volt leginkább megszokott, az utóbbi időben azonban használatuk egyre gyakrabban előfordul a front-end megalkotása során is, amelyeket a korábbiakban JavaScript segítségével hoztak létre. A Web Components részeként a Templates specifikációja azt határozza meg, hogyan deklarálhatóak inaktív (inert) DOM-részfák HTML-ben, valamint hogy hogyan alkalmazhatóak ezek azonos tartalommal rendelkező dokumentumrészletek megalkotásához. (Kitamura 2012)

2.2.1.4. Shadow DOM

Igen gyakori, hogy a weboldalak interaktívabb, vonzóbb megjelenése érdekében HTML és JavaScript segítségével alkotott widgeteket használnak. Alkalmazásukat azonban megnehezíti, hogy nincsenek segítségbezárással elhatárolva a kód többi részétől, ugyanis elnevezések, id-k ütközései miatt a stíluslapunk véletlenül módosíthatja annak megjelenését vagy a szkriptünk a funkcionálását. Ezt a problémát lehet kiküszöbölni a Shadow DOM-mal. Lényege, hogy funkcionális határokat képezhetünk DOM-részfák között: egy adott elemhez hozzárendelhetünk egy „csomópontot” (node), ezt *shadow root*-nak nevezzük. Azt az elemet pedig, amelyhez hozzá van kötve egy shadow root, *shadow host*-nak nevezzük. Ezt a módszert használva nem a shadow host tartalma kerül betöltésre, hanem a shadow roothoz tartozó tartalmak. (Cooney 2013)

1. ábra. DOM-fa és hozzá tartozó shadow DOM-részfák

2.2.2. Web Components könyvtárak

Három fő könyvtár van elterjedőben, amely a Web Components standardjaira épül, illetve kiterjeszti azokat:

Az **X-Tag** a Mozilla által létrehozott és fejlesztett kis JavaScript könyvtár, amely a Web Components Custom Elements és HTML imports specifikációja által nyújtott lehetőségeket kívánja elérhetővé tenni az összes modern böngészőben. Erre épül rá a Brick, amely 14 előre definiált, újrafelhasználható web-komponenst tartalmaz. (X-Tag)

A **Bosonic** egy eszközkészlet, működésének lényege pedig, hogy transpilerként (egyik programozási nyelvről egy másikra fordít) a Web Components HTML fájljait JavaScript és CSS-fájlokká fordítja le, futtathatóvá téve ezzel a modern böngészőkben. Emellett egy alap, 15 elemből álló gyűjteményt is nyújt. (Bosonic)

A **Polymer Project** a Google által fejlesztett könyvtár, amely három konceptuális réteggel rendelkezik: (Polymer)

- *Web components*: ez a könyvtár is e specifikáció alapjain épült. Mivel alapvetően nem minden böngésző támogatja ennek a tulajdonságait, szükséges egy web komponens polyfill réteg (könyvtárak gyűjteménye) alkalmazása, amely implementálja JavaScriptben az API-kat (application programming interface /alkalmazásprogramozási felület vagy inerfész). Futás során a Polymer automatikusan a gyorsabb módszert választja: ha a böngésző támogatja a Web Components specifikációt, akkor nem alkalmazza a polyfill réteget.
- *a Polymer* könyvtár: deklaratív szintaktikát nyújt, amely leegyszerűsíti az új, testre szabott elemek definiálását. Ezen felül olyan tulajdonságokkal is bír, mint

a kétirányú adatkötés, az elemek tulajdonságainak megfigyelése, vagy a gesztusvezérlés támogatása, amely tovább növeli az egyes komponensek felhasználási lehetőségeit.

- *Elements*: a Core és Paper element gyűjtemények egy igen átfogó kollekcíói különböző UI és non-UI elemeknek, amelyek már felhasználásra készek. Használatuk opcionális, azaz ezek a gyűjtemények felhasználhatóak akár a Polymer nélkül is, de alkalmazhatóak csak a Polymer könyvtárak a Core és Paper elemek nélkül, saját elemek alkotására. Fejlesztés során akár kizárólag a saját elemekből is felépíthető a weboldal vagy webalkalmazás, de kombinálva is alkalmazhatóak Core és Paper elemek saját, vagy standard beépített elemekkel.

3. FEJLESZTÉS

A felsorolt könyvtárak közül a felvetett probléma megoldására a legmegfelelőbbnek a Polymer könyvtár bizonyult, mivel egyrészt igen nagy, kész stílussal rendelkező, azonnal felhasználható elemek készletét bocsátja rendelkezésre a fejlesztéshez, másrészt a tesztelő rendszer működéséhez szükséges adatbázissal való munkát megkönnyíti a Polymer által támogatott adatkötések létrehozása, továbbá a követelményként megfogalmazott táblagépben való kezelhetőséget is megalapozhatja a gesztusvezérlés támogatása.

2. ábra. A Polymer Core és Paper elemeit, valamint standard elemeket felhasználó weboldal

3.1. A Polymer tulajdonságai

3.1.1. Testreszabott elemek definiálása

Ahogy a 2.2.1 részben olvasható, a válaszok számára biztosított beviteli elemeket igen sokszor szükséges megjeleníteni a weboldalon. Ezért a kódrészletek ismétlésének kiküszöbölésére a Polymer által nyújtott lehetőséget alkalmaztam egy új elem létrehozására, amit a `<polymer-element>` tag használatával lehet megtenni, a `name` tulajdonság kötelező megadásával, ahol meghatározhatjuk az új tag nevét, amellyel később hivatkozhatunk rá.

```
<polymer-element name="simple-choice">
  <template>
    <table>
      <tr>
        <th>A</th>
        <th>B</th>
        ...
      </table>
    </template>
    <script>
      Polymer()
    </script>
  </polymer-element>
```

3. ábra. Kódrészlet egy saját elem létrehozásának illusztrálására

A `<polymer-element>` tagen belül az elem definiálása két részre oszlik. Az első részben `<template>` tagek között határozhatjuk meg az elem struktúráját. Használhatunk ehhez pusztán standard HTML-elemeket, vagy a Polymer elemeit is, de kombinálhatjuk is azokat. CSS-formázásra is van lehetőségünk a template-en belül akár `<style>` tagek közé zárva, akár külön-külön az egyes elemekhez kapcsolódóan.

A második részben JavaScriptet rendelhetünk a komponensünkhöz `<script>` tagek között, ahol a kódot a `Polymer()` kulcsszóba foglalva írhatjuk meg. Ha nem szeretnénk szkriptet hozzárendelni, akkor üresen hagyhatjuk ezt a részt, vagy teljesen elhagyhatjuk a `<script>` tageket, ha a definiáló tagbe bekerül a `noscript` tulajdonság. Például:

```
<polymer-element name="simple-choice" noscript>
```

Az elemet definiáló kód ezután egyszerűen a `<simple-choice>` nyitó és záró tag használatával meghívhatóvá válik. Majd lehetőségünk van arra, hogy – a Web Components másik tulajdonságát, a HTML Importot alkalmazva – a kódot elmentve egy külön HTML-fájlba, teljesen elválaszthatjuk a weboldaltól, majd importálhatjuk

oda a `<link rel="import" href="URL_helye">` sor segítségével. Így érthetőbbé válik a fejlesztés, és rövidebbek, átláthatóbbak lesznek a fájlok. Ez különösen hasznos például olyan esetekben, amikor egyszerre több fejlesztő dolgozik egy projekten.

3.1.2. Adatkötés Polymerrel

Mivel a Polymer által támogatott adatkötés kliens oldalon fut, a használni kívánt adatok tárolását ennek megfelelően kellett kezelhetővé tenni. Erre a célra megfelelőnek bizonyult a JSON (JavaScript Object Notation) formátuma, amely egy kisméretű, adatcserére szolgáló, csak szöveget tartalmazó fájltypus. Nem csak külön fájlban használhatjuk azonban ezt a formátumot, hanem JavaScript kódon belül is alkalmazhatjuk. A JSON-ben elempárokat és azok tömbjeit tárolhatjuk. A párok első fele egy azonosító kulcs, majd kettőspont után követi az eltárolandó érték, amely lehet szöveg, és szám is, de felvehet akár igaz, hamis, vagy null értéket is. Erre mutat példát a 4. ábra.

A már ismertetett módon definiált új polymer-elementen keresztül mutatja be a 4. ábra az adatkötés módját is. Az elem scriptet tartalmazó részében található meg a JSON formátumú adathalmaz, amelynek 1-1 sora a vizsgasorok adott feladatához tartozó információit tartalmazza.

Amint látható, az elem sablonjának meghatározásánál több `<template>` tag használatára volt szükség. A külső, `repeat-et` tartalmazó tag egy ciklust testesít meg, amely `{{}}` zárójelek között valósítja meg az adatkötést, példányosítva a feladatok objektum sorait. Ezután az első adatkötött alkotórész, a kép következik, amely a soron következő feladat képét hívja meg az elérési út alapján. Amint látható, az elem létrehozásakor már alkalmaztam a korábban megalkotott, válaszadáshoz szükséges komponenseket. Ezeket feltételt tartalmazó, adatkötött template-ekbe helyeztem, melyek csak akkor térnek vissza a válaszelemmel, ha a feltétel igaznak bizonyul, vagyis ha az adott választípus kulcsához igaz érték van

```
<polymer-element name="kerdesek-element">
  <template>
    ...
    <template repeat="{{f in feladatok}}">

      
      <br />
      <template if="{{f.simpchoice}}">
        <simple-choice ev="{{f.year}}" tipus="{{f.type}}" sorszam="{{f.no}}"></simple-choice>
      </template>
      <template if="{{f.multichoice}}">
        <multi-choice ev="{{f.year}}" tipus="{{f.type}}" sorszam="{{f.no}}"></multi-choice>
      </template>
      <template if="{{f.num}}">
        <num-ans ev="{{f.year}}" tipus="{{f.type}}" sorszam="{{f.no}}"></num-ans>
      </template>
    </template>
  </template>
  <script>
    Polymer({
      ready: function () {
        this.feladatok = [
          { "year": 2007, "type": "vizsgal", "no": 1, "picture": "2007vizsgal/1.JPG", "simpchoice": true,
            "multichoice": false, "num": false, "answer": "A", "topic": "szam_kif" },
          { "year": 2007, "type": "vizsgal", "no": 2, "picture": "2007vizsgal/2.JPG", "simpchoice": true,
            "multichoice": false, "num": false, "answer": "A", "topic": "szam_kif" },
          { "year": 2007, "type": "vizsgal", "no": 3, "picture": "2007vizsgal/3.JPG", "simpchoice": true,
            "multichoice": false, "num": false, "answer": "B", "topic": "komb_val_stat" },
          ...
        ]
      }
    })
  </script>
</polymer-element>
```

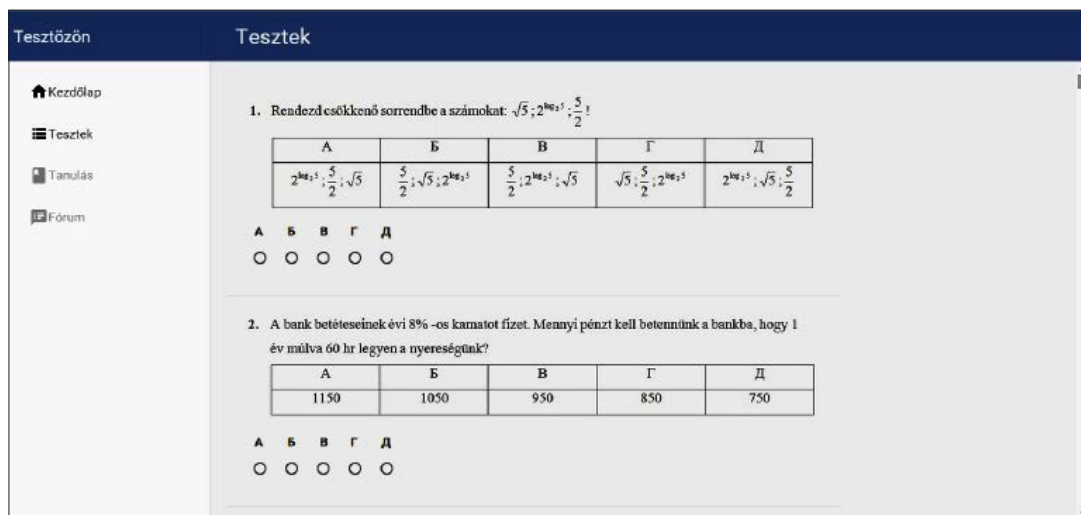
4. ábra. Kódrészlet az adatkötés és a JSON illusztrálására Polymerrel

rendelve. Azonkívül a testre szabott elemek létrehozásakor definiált új tulajdonságok is adatkötéssel rendelkeznek.

A fenti kódrészletet tartalmazó teljes kód megjelenési formájával a weboldalon a megoldani kívánt témakörök vagy vizsgasor kiválasztása után találkozhat a felhasználó, melyeket az 5. ábra mutat be.

3.1.3. A Shadow DOM használatának nehézségei

Mivel a Shadow DOM részfák egységbezárással elválasztásra kerültek a dokumentum fájától, a hagyományos DOM metódusok nem érik el a Shadow DOM-ban elhelyezett elemeket. Ilyen metódus például a `getElementById()` vagy a `querySelector()`, melyekkel megfogha-

Tesztözön **Tesztek**

🏠 Kezdőlap
📋 Tesztek
📖 Tanulás
🗣️ Fórum

1. Rendezd csökkenő sorrendbe a számokat: $\sqrt{5}; 2^{\log_2 5}; \frac{5}{2}$!

A	B	C	D	E
$2^{\log_2 5}; \frac{5}{2}; \sqrt{5}$	$\frac{5}{2}; \sqrt{5}; 2^{\log_2 5}$	$\frac{5}{2}; 2^{\log_2 5}; \sqrt{5}$	$\sqrt{5}; \frac{5}{2}; 2^{\log_2 5}$	$2^{\log_2 5}; \sqrt{5}; \frac{5}{2}$

A B C D E
☐ ☐ ☐ ☐ ☐

2. A bank betéteseinek évi 8% -os kamatot fizet. Mennyi pénzt kell betennünk a bankba, hogy 1 év múlva 60 hr legyen a nyereségünk?

A	B	C	D	E
1150	1050	950	850	750

A B C D E
☐ ☐ ☐ ☐ ☐

5. ábra. Az adatkötést tartalmazó ismétléses elem megjelenése

A weboldal másik része, ahol igen fontos szerepet játszanak az adatkötések, az a megoldások ellenőrzése. Mivel eddig nem volt szükség szerver oldali programozásra, és kis mennyiségű adatról van szó, a felhasználók által adott válaszok ideiglenes eltárolására jól alkalmazható a böngészők helyi tárhelye. JavaScript metódusokkal könnyedén menthetünk ide és kérhetünk le adatokat. Felépítése a JSON formátumához hasonló: egy string kulcshoz párosítja az adatot, de az adat típusa is kizárólag string lehet. A feladatok megoldása során eltárolt adatok lekérése után, összehasonlítva a JSON-ban lévő megoldással megállapítja a weboldal, hogy a válasz helyes volt-e vagy sem. Az adatkötés itt abban játszik szerepet, hogy a megfelelő válasz a megfelelő megoldással kerüljön összehasonlításra, melyek azonosítása a feladatot tartalmazó vizsgasor éve, típusa és a feladat sorszáma segítségével valósul meg.

tóvá válnának az egyes elemek, hogy eseményfigyelőt rendeljünk hozzá, vagy módosítsuk annak tulajdonságait JavaScript segítségével. A probléma kiküszöbölését segíti azonban a `this.$id` hivatkozási módszer, melyben az `id` helyén az elérni kívánt elem azonosító nevét kell használnunk. Így például a Shadow DOM-ban elhelyezett, `id="eltunik"` azonosítójú paper-button kattintásához kötött eseménykezelő függvényben a `this.$eltunik.hidden=true;` kódsor a gomb eltűnését fogja maga után vonni.

Az integrált fejlesztő környezetek alkalmazásának fő előnye, mint például a Microsoft Visual Studio, hogy a JavaScript kódban előforduló hibák követésére is alkalmas. Megnehezíti azonban a Shadow DOM-mal való munkát az is, hogy az ilyen környezetek által a hibakeresés (debugging) során a jelzett problémák gyakran

nem fedik a helyes futást akadályozó valódi problémát, mivel a Shadow DOM-ban felmerülő problémákat – egyelőre – nem tudják megfelelően jelezni.

3.2. Kompatibilitás

Mivel a Web Components még nem standard specifikáció, indokolt az elkészült weboldal megjelenítésének tesztelése különböző böngészőkben, ugyanis azok nem feltétlenül támogatják még a Web Components alapokra épülő weboldalakat. Az 5 legerősebb böngészőt vizsgáltam meg:

- Chrome 41: a Google böngészője, így természetesen teljes mértékben támogatja a Polymer megjelenését.
- Firefox 27: A komponensek betöltése alapvetően megfelelő, néhol azonban megfigyelhetőek apróbb elcsúszások.
- Opera 28: A Chromium alapokon működő böngészőben szintén teljes mértékben jól jelennek meg a komponensek.
- Safari 5: Az Apple böngészőjében sajnos csak a standard elemek jelennek meg, a Polymert egyáltalán nem támogatja.
- IE8: Szintén nem támogatott jelenleg a Microsoft böngészőjének 8. verziójában a Polymer, nem alkalmas a weboldal megjelenítésére.

Ezekon kívül három – Androidos, Windows alapú és egy Kindle – táblagépen is megpróbáltam betölteni az oldalt. Az Android szoftvert futtató tablet saját böngészője az IE-hez és a Safarihoz hasonlóan nem volt alkalmas a weboldal betöltésére, Chrome-ban azonban probléma nélkül használható volt. A Windows operációs rendszert futtató táblagépen is Chrome-ban próbáltam ki a weboldal használatát, a megjelenítés értelemszerűen itt is problémamentes, a gesztusvezérlés megfelelően működik. A Kindle táblagép böngészőjének tesztje is sikeresnek bizonyult, megfelelően

lően funkcionált a weboldal, bár az elvártnál kissé lassabban reagált a gesztusokra.

3.3. A szerveroldal hiányának előnyei és hátrányai

A kizárólag kliens oldali programozással megoldható weboldalak és alkalmazások egyértelmű előnye, hogy a létrehozásához kevesebb nyelv ismerete is elegendő lehet, vagyis elérhető a cél pusztán a HTML-, JavaScript és CSS-nyelvek ismeretével. Ezzel jelentősen leegyszerűsödik a feladat, hiszen a szerveroldal programozása (például PHP, MySQL alkalmazásával) és fenntartása jelentős emberi erőforrást igényelhet.

A jelen tanulmányban megalkotott weboldal esetén a képek mennyisége, illetve az adatbázis kisméretű formátumban való tárolása megengedi, hogy mindez pusztán a kliensoldal igénybevételével megoldható legyen. Abban az esetben azonban, ha a tárolt feladatok mennyisége jelentősen megnövekedne a tesztelő rendszer továbbfejlesztése során – például annak kiterjesztésével más tantárgyakra is – a szerveroldal alkalmazása elengedhetetlenné válik. Emellett más funkciók esetleges beépítése is megkövetelheti a szerver oldal használatát. Ilyen lehet például profilok regisztrálása annak érdekében, hogy statisztikát tartsunk nyilván a helyes válaszok arányáról egyénenként, hogy a diákok követni tudják saját fejlődésüket, vagy fórum beépítése, ahol akár egymástól, akár tanáraiktól/mentoroktól kérhetnek segítséget egy-egy feladat megoldásához. A szerveroldal hiánya tehát jelentősen korlátozhatja lehetőségeinket további funkciók programozása során.

4. TOVÁBBFEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEK

A tanulmány elején felvetett problémára nyújtott megoldás létrehozásának egyik fő célja a használatra bocsátás a kárpátaljai magyar, érettségi előtt álló diákok számára. Jelenleg a tesztelő rendszer rendeltetésszerűen

funkcionál, azonban a kibocsátás előtt lehetséges és szükséges annak továbbfejlesztése. Fontos a felhasználóbarát élmény fokozása a weboldal informatívabbá tételével, sűgók elhelyezésével, a teljes vizsgasorok megoldásához opcionális időzítő hozzárendelésével, hogy teljes értékű legyen a szimuláció.

Ezenkívül számos távlati cél fogalmazható meg. Jelentős előrelépést jelentene a weboldal számára, ha nem csupán a teszteket és annak megoldásait tartalmazná, hanem az érettségizhez szükséges témakörök tananyagát, a hozzájuk kapcsolódó magyarázatokat is, egy helyen elérhetővé téve ezzel a felkészüléshez elengedhetetlen elméleti anyagokat.

Technikai jellegű fejlesztést is igényelnek a további lehetőségek. Lényeges lenne, hogy a jövőben a mobil eszközökön történő megjelenítés és használat ne ütközzön akadályokba. A szerveroldali fejlesztési lehetőségek között pedig szerepel a már említett profilrendszer létrehozása, fórum kialakítása, valamint a rendszer kiterjesztése további tantárgyakra. Érdeemes megvizsgálni továbbá az iskolák, és/vagy tanárok bevonásának lehetséges módjait.

5. ÖSSZEGZÉS

A bevezetésben ismertetett problémára egy web alapú tesztkitöltő rendszer létrehozása nyújthat megoldást, amely egyaránt képes szimulálni éles vizsgahelyzetet, de a tanulási folyamatot is támogatni tudja a feladatok témakör szerinti csoportosításával.

Egy ilyen megoldás létrehozásához vizsgáltam meg olyan innovatív technológiák alkalmazásának lehetőségét, mint a HTML5 Web Components specifikációja, illetve az arra épülő Polymer Project könyvtár. Ezek lényege, hogy a modern weboldalak fejlesztése során felmerülő ismétlődő vagy újrafelhasználható kódreszletek elkülöníthetővé, illetve importálhatóvá válnak, átláthatóbbá és érthetőbbé téve ezáltal a teljes kódot.

Összegezve a Polymer használata során szerzett tapasztalatokat a véleményem az, hogy bár okozhat nehézségeket akár a fejlesztés során, akár az egyes böngészőkben való megjelenítés korlátozottságából kifolyólag, ezeknek a problémáknak jó része visszavezethető arra, hogy a Web Components specifikációja még nem kapta meg a W3C standard besorolást. Ezzel szemben olyan előnyök állnak, mint a kész, azonnal alkalmazható webkomponensek igen széles gyűjteménye, amelyek segítségével minimális stílusformázással kész weboldalakot alkothatunk meg, továbbá nem elhanyagolható a saját, testre szabott komponensek alkotási lehetősége, melyek teljes értékű elemekként funkcionálnak, rendelkeznek hozzájuk JavaScript és CSS-kódok is.

Véleményem szerint érdemes a témában további kutatásokat folytatni, mivel ígéretes fejlődési tendenciát mutat, illetve egyre több böngésző támogatja a Web Components specifikációján alapuló könyvtárak megjelenítését.

A tesztkitöltő weboldal ideiglenesen a web.uni-corvinus.hu/~dcjqa címen érhető el.

IRODALOMJEGYZÉK

- SOLYMOS SZILÁRD: *Az ukrainai emelt szintű matematika érettségi feladatok elemzése 2007 és 2011 között*. Szakdolgozat. Beregszász, 2012
- DODSON, ROB: *A Guide to Web Components*, 2013
- <https://css-tricks.com/modular-future-web-components/> (Letöltés dátuma: 2015. március 12.)
- RIMMER, JON: *Are We Componentized Yet?*, 2012
- <http://jonrimmer.github.io/are-we-componentized-yet/> (Letöltés dátuma: 2015. március 12.)

- BIDELMAN, ERIC: *Custom Elements (defining new elements in HTML)*, 2013a
<http://www.html5rocks.com/en/tutorials/webcomponents/customelements/> (Letöltés dátuma: 2015. március 12.)
- BIDELMAN, ERIC: *HTML Imports (#include for the web)*, 2013b
<http://www.html5rocks.com/en/tutorials/webcomponents/imports/> (Letöltés dátuma: 2015. március 15.)
- KITAMURA, EIJI: *Introduction to the template elements*, 2012
<http://webcomponents.org/articles/introduction-to-template-element/> (Letöltés dátuma: 2015. március 15.)
- COONEY, DOMINIC: *Shadow DOM 101*, 2013
<http://www.html5rocks.com/en/tutorials/webcomponents/shadowdom/> (Letöltés dátuma: 2015. március 15.)
- X-Tag - The Custom Elements Polylib
<http://x-tags.org/> (Letöltés dátuma: 2015. március 19.)
- Bosonic
<http://bosonic.github.io> (Letöltés dátuma: 2015. március 19.)
- Polymer: *Understanding Polymer*
<https://www.polymer-project.org/0.5/docs/start/everything.html> (Letöltés dátuma: 2015. március 20.)
- Polymer: *Web components polyfills*
<https://www.polymer-project.org/0.5/docs/start/platform.html> (Letöltés dátuma: 2015. március 20.)

2013. november 8.

Tizenegy éves kitartó munka eredményeképp **megújult a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola épületének tetőszerkezete és homlokzata.**

A SZINYÁK-HEGYSÉG (KÁRPÁTALJA) MAGMÁS KOMPLEXUMÁNAK GEOKÉMIAI VÁZLATA¹

GÖNCZY SÁNDOR* – PAPP ISTVÁN** – DOBOSI GÁBOR***

*II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna, Beregszász. gonczy.sanyi@gmail.com

**Debreceni Egyetem, Ásvány- és Földtani Tanszék

***MTA – ELTE Vulkanológiai Kutatócsoport és MTA Földtani és Geokémiai Intézet

Az elmúlt években terepbejárásokat, valamint ehhez kapcsolódóan mintagyűjtést, szelvényezést végeztünk a Szinyák-hegység területén. A kutatás során gyűjtött 64 db kőzetmintából a Debreceni Egyetem Ásvány- és Földtani Tanszékének geokémiai kutatólaboratóriumában főelem geokémiai elemzéseket végeztünk. Ezenkívül öt mintát elküldtünk a MÁFI laboratóriumában, ahol fő- és nyomelemvizsgálatok készültek. Ezekhez az adatsorokhoz szakirodalmi forrásokból mintegy 56 db főelemgeokémiai és 6 db nyomelem és ritkaföld adatsort sikerült hozzátenni. A kialakított adatbázis alapján vizsgáltuk a hegység geokémiai karakterét. Tárgyszavak: Kárpátalja, Szinyák, geokémia, andezit, bazaltos andezit, dácit.

ABSTRACT

Протягом минулих років авторами проводилися систематичні польові дослідження, націлені на збирання зразків та описування відслонень гірських порід на території гірського масиву Синяк. У зібраних 64 зразках в геохімічній лабораторії кафедри мінералогії та геології Дібрецького університету визначено вміст петрогенних елементів, а також виконано 5 контрольних вимірів в лабораторії Угорського державного геологічного інституту. В літературних джерелах додатково виявлено ще 56 результатів геохімічних аналізів гірських порід масиву щодо петрогенних елементів та 6 щодо мікроелементів і рідкісноземельних елементів. Спираючись на отриману базу даних, проаналізовано геохімічний характер магматичних утворень масиву Синяк.

Ключові фрази: Закарпаття, масив Синяк, геохімія, андезити, андезито-базальти, дацити.

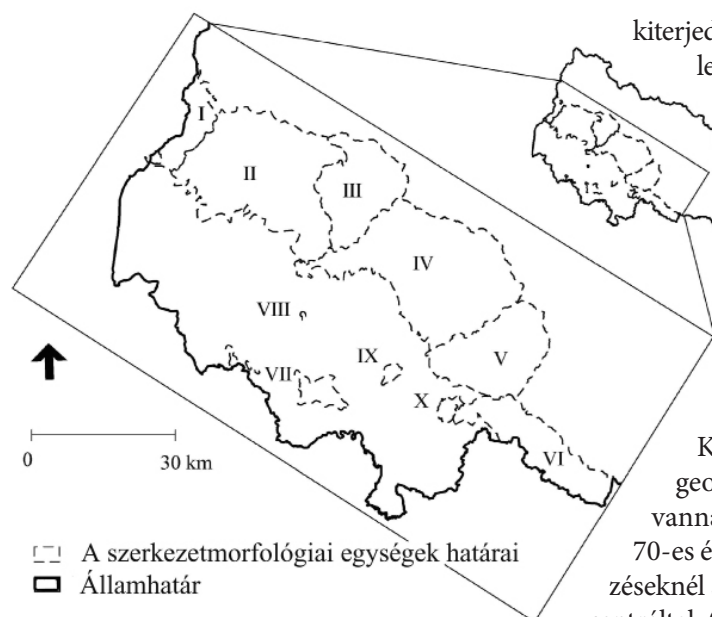
BEVEZETÉS, TERÜLETLEHATÁROLÁS

Kárpátalja 12 800 km²-nyi területének mintegy 13%-a, 1700 km² magmás eredetű képződmény. A különböző szakirodalmak külső és belső vulkáni vonulatot különböztetnek meg. A külső vonulathoz morfológiailag a Vihorlát-Poprics-nij, a Makovica, a Szinyák-, a Borló- és a Nagyszőlősi-hegység tartozik. E vulkáni egységeket főleg szarmata-alsó-pannóniai korú, elsősorban bázisos és intermedier komplexumok alkotják. A belső vonulat felszíni vetülete a Beregszászi-dombság és az Avas-hegység, melyeket elsősor-

ban a kárpáti-bádeni és szarmata korszakokban képződött savanyú magmatitok és vulkanitok alakították ki.

A vulkánmorfológiai lehatárolások messze nem egységesek, hiszen szinte ahány szakirodalmat, illetve térképi ábrázolást vizsgálunk meg – akár az ukrán, akár a magyar bibliográfiát nézzük –, annyi féle határt látunk (GÖNCZY 2006). Jelen munkában a Szinyák-hegység elnevezést a Viznyica-patak és a Latorca közére eső morfológiai egységre értjük (VOLGINA et al. 1987; SABLIIJ 1991).

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

1. ábra. Kárpátalja vulkánmorfológiai egységei

I – Vihorlát–Popricsnij, II – Makovica, III – Szinyák, IV – Borló–Gyl, V – Nagyszőlősi-hegység, VI – Avas, VII – Beregszászi-dombság, VIII – Derceni-hegy, IX – Salánki-hegy, X – Fekete-hegy

FÖLDTANI VISZONYOK

A Szinyák-hegység területe mintegy 280 km², melynek majd 70%-a magmás eredetű, a fennmaradó 30%-ot a Szuha-takará kréta-paleogén korú flis anyagú képződményei foglalják el (TYITOV 1979). A földtani térképeken (SAKIN 1976; TYITOV 1979; GLUSKO – KRUGLOV 1986) a fő felszínalkotókat levantei vulkanitokként tüntetik fel. Ez annak köszönhető, hogy a miocén-pliocén határt 9 millió évnél húzzák meg (AFANASZJEV–ZIKOV 1975). A rendelkezésre álló K/Ar radiometrikus koradatok alapján (BAGDASZARJAN–DANYILOVICS 1968; TOLSZTOJ 1976; SEGHEDI et al. 2001; GÖNCZY 2014) elsősorban alsó-pannóniai andezitek és bazaltos andezitek, illetve ezek tufái a hegység fő alkotói. A terület nyugati részén található egy dácitos kitérési központot, melyből két kisebb lávafolyás táplálkozik. E csúcs környezetében még néhány kisebb savanyú tufafeltárást is lehet találni. A Szinyák dácitos összetételű közeteinek felszíni

kiterjedése a hegységnek alig 3%-át fedik le (2. ábra).

KUTATÁSI MÓDSZEREK

A szakirodalomból összegyűjtöttük a területre vonatkozó főelem, illetve a nyomelem és ritkaföld összetételre vonatkozó elemzéseket. Az adatbázis kialakításakor azzal szembesültünk, hogy Kárpátalja területéről alig lehet geokémiai adatokhoz jutni, amelyek vannak, azok nagy része az 1960-as, 70-es évekből származik és a mintaelemzéseknél szinte kizárólag a főelemekre koncentráltak (LAZARENKO 1960; LAZARENKO et al. 1963; MALEJEV 1964; TOLSZTOJ ed. 1976). Az 1991-es rendszerváltás után a helyzet annyiban változott, hogy nemzetközi szinten is megjelent néhány olyan publikáció, amely geokémiai elemzéseket tartalmazott (RÓZSA 1993; SEGHEDI et al. 2001; GÖNCZY–KOZÁK 2007; GÖNCZY–MCINTOSH 2010; GÖNCZY et al. 2012; GÖNCZY–PAPP 2014).

A szovjet időkben publikált adatsorokhoz kapcsolódóan több problémával is szembesültünk. Az egyik, hogy nem lehetett pontosan meghatározni a mintavételezés helyét, ugyanis olyan település-, bánya- és dűlőneveket használtak, amelyek már nem közzismertek. Az azonosításokat a III. Katonai Felmérés térképlapjai (<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm>), illetve a Beregszászi Geológiai Expedíció munkatársai segítségével végeztük. A minták nagy részét lokalizáltuk, néhány származási helyét azonban csak kb. 1 km²-nyi területre tudtuk szűkíteni. Mivel ebben a munkában az általános trendeket akarjuk bemutatni, így ezeket is benne hagytuk az adatbázisba.

A másik komoly probléma az volt, hogy nem mindig lehetett tudni az elemzés módszerét.

A felhasznált publikációk közül csak egy, a TOLSZTOJ (szerk. 1976) által szerkesztett munka közöl módszereket, bár megjegyzi, hogy nincs egységesen kidolgozott és általánosan használt, a geokémiai analízisre kidolgozott eljárás. Valószínű azonban, hogy az elemzések túlnyomó többsége a Magyarországon és a volt szocialista országokban elvileg egységesen használt nedveskémiai módszerekkel készültek.

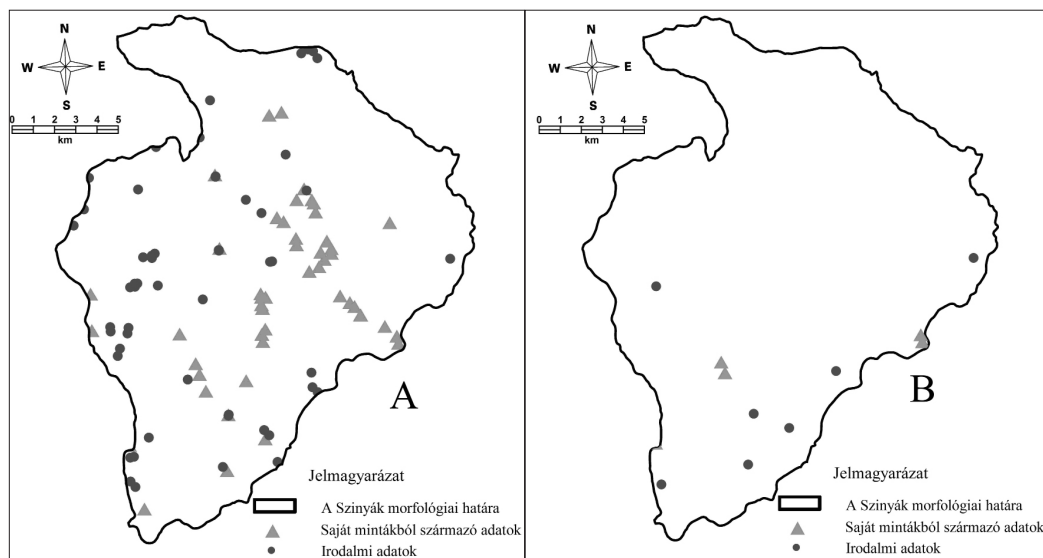
A fentebb említett szakirodalmakból 56 db főelemgeokémiai adatsort gyűjtöttünk ki. Ezek mellé, a korábbi szerzők által kevésbé vagy egyáltalán nem kutatott területekről begyűjtött mintákból 64 db főelemsort készítettünk a DE Ásvány- és Földtani Tanszékének laboratóriumában, így a továbbiakban 120 db adatsorral dolgozhattunk (GÖNCZY 2014, 2. melléklet, 3. táblázat).

A nyomelemek és ritkaföldek tekintetében elsősorban a SEGHEDI (et al. 2001) által publikált 6 adatsorra támaszkodtunk, ehhez 5 elemzést készítettünk a MÁFI laboratóriumában, így 11 adatsort elemezhattunk a továbbiakban (2. ábra).

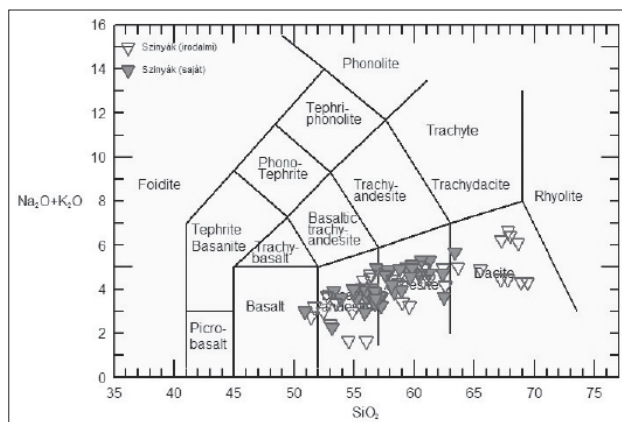
A kőzetminták főelemtartalmából a Na-ot és Mg-ot lángfotometrián, a többit Rigaku 3063 P típusú hullámhosszdiszperzív röntgenspektrométerrel határoztuk meg a Debreceni Egyetem Ásvány- és Földtani tanszékének geokémiai laboratóriumában. A MÁFI-ban külső kontrollként készített minták esetében Perkin-Elmer Optima 3300 DV típusú ICP-OES spektrométerrel történt az elemhatározás, s ennek alapján az eredményeink az elfogadható hibahatáron belüli értéket mutattak.

EREDMÉNYEK

A saját mintákból kapott és irodalomból összeszedett adatok alapján elmondható, hogy a Szinyák kőzettípusai a bazaltos andezit és andezit mezőben mozognak, néhány minta átnyúlik a dácit mezőbe is, azonban ezek aránya nem jelentős (3. ábra). A típusos mészkalkáli kőzetek (4. ábra) közepes és magas káliumtartalmú sorozatai közé tartoznak (5. ábra).

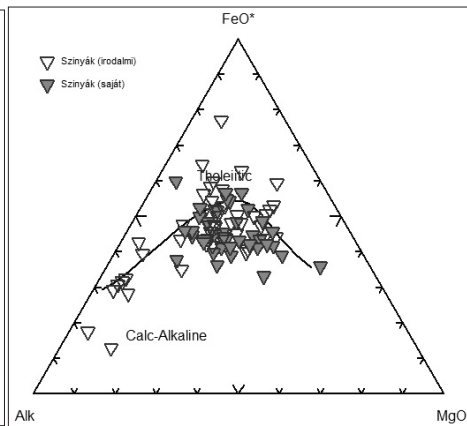

2. ábra. A Szinyák-hegység fő- (A) és nyomelemeinek (B) földrajzi eloszlása

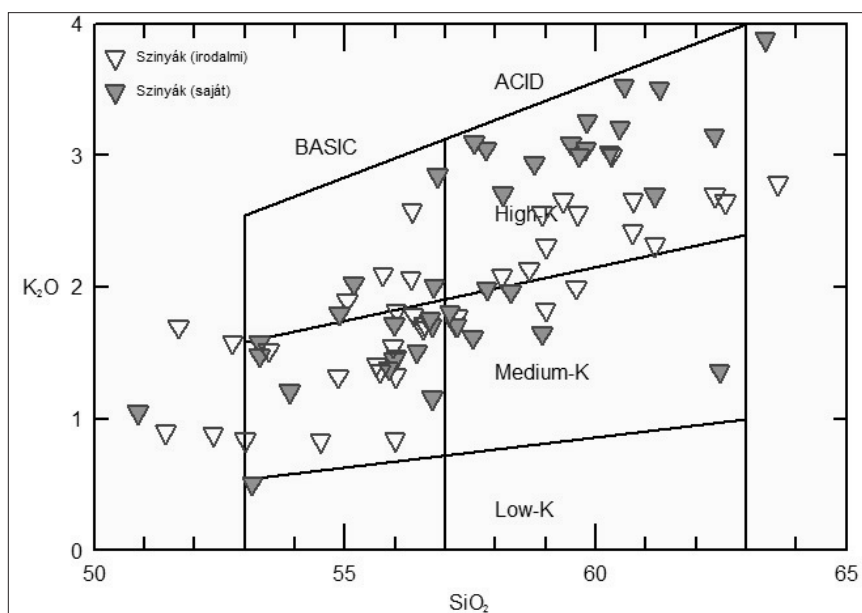
3. ábra. A Szinyák-hegység kőzetmintáinak helyzete a TAS-diagramban (Le Bas et al. 1986)

(az üres háromszögek az irodalmi, a tele a saját mintákból származó adatokat jelzi)

4. ábra. A Szinyák-hegység kőzetmintáinak helyzete az AMF-diagramban

(Irvin-Baragar 1971)

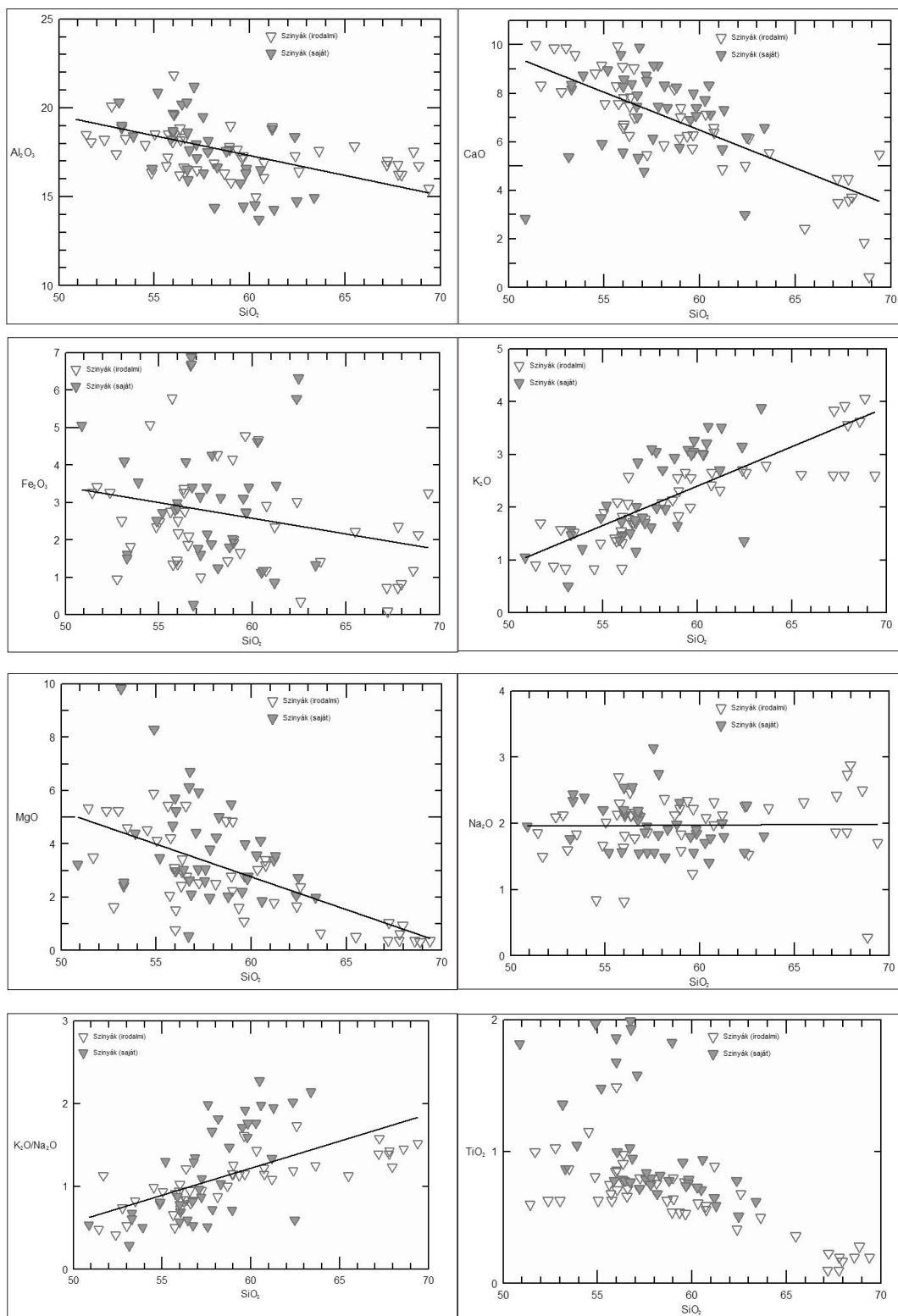

5. ábra. A Szinyák-hegység andezitjeinek megoszlása a káliumtartalom alapján (Gill 1981)

A Harker féle variációs diagramban a K_2O és a K_2O/Na_2O kivételével az SiO_2 függvényében csökkenő tendenciák érvényesülnek a differenciációs folyamat előrehaladásának megfelelően (6. ábra).

A Ti-, a Fe- és Mg-koncentrációk az olvadék savanyodásának növekedésével folyamatosan csökkennek a piroxének kiválásával.

Az elsősorban bázisos plagioklászok jelenlétének köszönhetően a Ca mutat csökkenő tendenciát. A Na viszonylag konstans, a földpátok nagy arányának és a kevésbé savanyú tagok jelenléte miatt. A K növekedése egyértelmű, mivel a bázisos rendszerben erősen inkompatibilis. Összességében bázisos plagioklász, olivin(?), piroxén, magneiti és ilmenit frakcionáció jellemző.

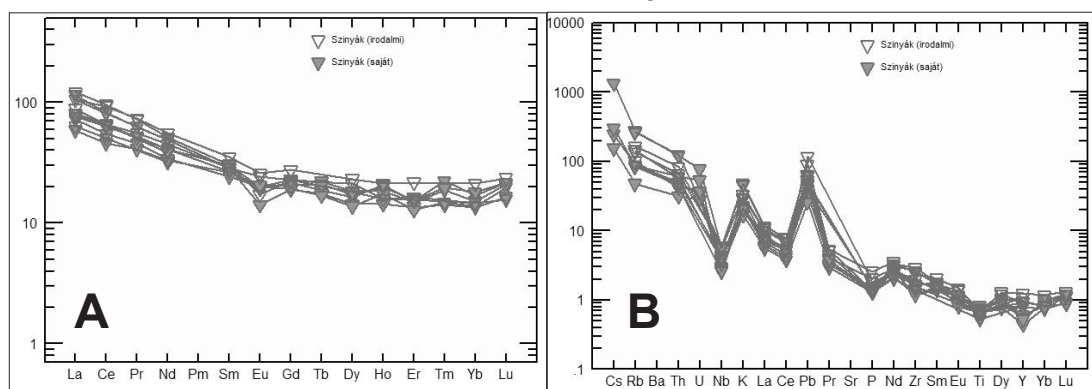

6. ábra. A Szinyák-hegység kőzetmintáinak helyzete a Harker-diagramban

A nyomelemek vizsgálatokor kondritra és óceánközépi hátságra normalva, sokelemes diagrammon lehet jó áttekintést kapni az adott területről (SUN–MCDONOUGH 1989). A Szinyák esetében a könnyű ritkaföldek a differenciáció mentén dúsultak a nehézritkaföldekhez képest (La_N/Yb_N 3,2-4,9 egy mintánál 7,7). A trenden egy viszonylag jelentős változás látszik, az Eu negatív anomáliája (7/A ábra), ami a földpátok frakcionációjának a következménye. Ennek mértéke Eu/Eu^* 0,94 – 0,66.

(7/B. ábra). Ezek az eltérések azt mutatják, hogy a magma forrása heterogén, magmakeveredés, vagy kontamináció eredménye. Az erős Nb-veszteség a kontinentális kéreg jellegzetessége, akár a kéreganyag bekerülésének a mutatója is lehet (ROLLINSON 1993; SEGHEDI ET AL. 2001).

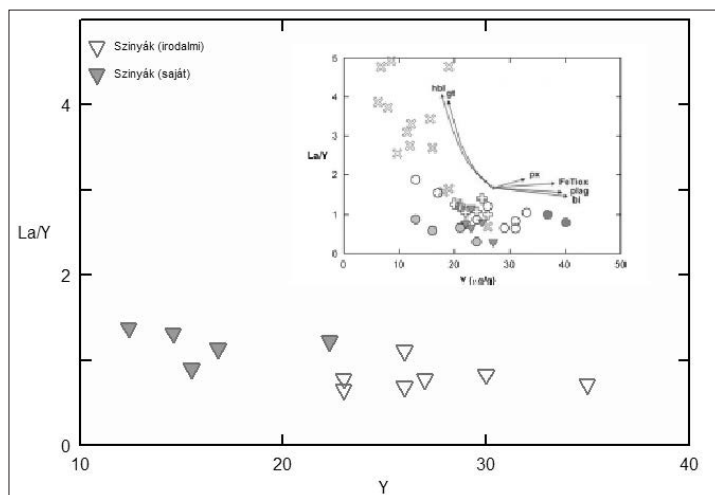
Nagy valószínűséggel amfibol frakcionáció nem történt, amit alátámaszt a La/Y vs Y diagram, ahol az érték 1,5 alatt marad,

7. ábra. A Szinyák-hegység kőzetmintáinak ábrázolása kondrithez (A) és óceánközépi hátsághoz viszonyítva (B)

A vizsgált mintákon erős Nb, illetve enyhe Y és P veszteséget mutat. Ezenkívül nagymértékű K- és Pb-többletet, illetve kismértékű Sr, Nd, Dy, Yb, Lu növekedés figyelhető meg

összehasonlítva a Nyugati- vagy a Keleti-Kárpátok mintáival (GMÉLING 2009), ahol az amfibol (gránát) frakcionáció értéke 2–5 közötti (8. ábra).

8. ábra. Az ásványi komponensek a La/Y- vs Y-diagrammon (az ábrában lévő kép GMÉLING (2009) dolgozatából származik)

IRODALOMJEGYZÉK

- AFANASZJEV G. D. – ZIKOV SZ. I. (АФАНАСЬЕВ Г. Д. – ЗЫКОВ С. И.) 1975: Геохронологическая шкала фанерозоя в свете новых значений постоянных распада / A fanerozoikum geokronológiai beosztása az új bomlási állandók tükrében. – Наука, Москва.
- BAGDASZARJAN G. P. – DANYILOVICS L. G. (БАГДАСАРЯН, Г. П. – ДАНИЛОВИЧ, Л. Г.) 1968: Новые данные об абсолютном возрасте вулканических образований Закарпатья / Újabb adatok Kárpátalja vulkáni képződményeinek abszolút koráról. – Академии Наук СССР. Серия геологическая. Москва.
- GILL J. B. 1981: Orogenic andesites and plate tectonics. Berlin: Springer - Verlag. in GILL R. 2010: Igneous Rocks and Process. A Practical Guide. – A John Wiley & Sons Ltd. ISBN 9781444330656.
- GLUSKO V. V. – KRUGLOV SZ. SZ. ed. (ГЛУШКО В. В. – КРУГЛОВ С. С. ред.) 1986: Тектоника Украинских Карпат М 1 : 200 000 / Az Ukrán Kárpátok tektonikai térképe. – Министерство геологии Украинской ССР, Украинский научно-исследовательский геологоразведочный институт. Киев.
- GMÉLING K. 2010: A Kárpát-Pannon térség miocén-kvarter mészkáli vulkáni közeinek bór geokémiai összetétele és kapcsolata a szubdukciós folyamatokkal: prompt-gamma aktivációs analitikai vizsgálatok. Doktori (PhD) értekezés. ELTE, Budapest. 161p.
- GÖNCZY S. 2006: Kárpátalja tektono-vulkanológiája a kutatási statisztikák tükrében. – Acta Geographica ac Geologica et Meteorologica Debrecina. 85-99.
- GÖNCZY S. – KOZÁK M. 2007: Petrogenetic observations in the valley of the Viznyica stream. Acta Geographica ac Geologica et Meteorologica Debrecina. Geology, Geomorphology, Physical Geography Series. Debrecen Vol. 2, 133–141.
- GÖNCZY S. – MCINTOSH R. W. 2010: Petrology of the andesite outcrop in Bányafalu (Transcarpathia, Ukraine). Acta Geographica ac Geologica et Meteorologica Debrecina. Geology, Geomorphology, Physical Geography Series. Debrecen. pp. 31-41.
- GÖNCZY S. – KOZÁK M. – IZSÁK T. 2012: Genetic, petrographic and geochemical evaluation of rocks from the quarry at Obava (Transcarpathia). Acta Geographica ac Geologica et Meteorologica Debrecina. Geology, Geomorphology, Physical Geography Series. Debrecen. in press.
- GÖNCZY S. – PAPP I. 2014: A Petrographic and Morphogenetic Study of a Double Andesite Body in the Valley of River Latorytsia (Chynadiyovo, Transcarpathia). Acta Geographica ac Geologica et Meteorologica Debrecina. Geology, Geomorphology, Physical Geography Series. Debrecen. in press.
- GÖNCZY S. 2014: A Szinyák-hegység (Kárpátalja) miocén vulkanizmusa, földtani és vulkanológiai környezete. Egyetemi doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem Adattára.
- IRVINE T. M. – BARAGAR W. R. A. 1971: A guide to the chemical classification of the common volcanic rocks. – Canadian Journal of Earth Sci., 8, 523-548.
- KORONOVSKIJ N. B. – SZOLODKOVA N. A. (КОРОНОВСКИЙ Н. Б. – СОЛОДКОВА Н. А.) 1964: Стрoение и история формирования вулкана Синяк (Закарпатье) / A Szinyák vulkán (Kárpátalja) felépítése és fejlődéstörténete. Казахский институт минерального сырья. – Труды лаборатории палеовулканологии, вып. 3. Алма-Ата.
- KUZOVENKO V. V. ed. (КУЗОВЕНКО В. В. ред.) 2001: Геологічна карта дочетвертинних утворень / A prekvarter képződmények földtani térképe. Карпатська серія. М-34-XXXV (Ужгород), L-34-V (Сату Маре). М 1:200 000. – Західукргеологія.
- LAZARENKO (ЛАЗАРЕНКО Е. О.) (1960): Метасоматичні утворення у вулканічних породах Закарпаття / Metaszomatikus képződmények Kárpátalja vulkáni közeiteiben. Видавництво Львівського Університету. с.140.
- LAZARENKO E. K. – LAZARENKO E. A. – BARISNYIKOV E. K. – MALIGINA O. A. (ЛАЗАРЕНКО Е. К. – ЛАЗАРЕНКО Э. А. – БАРЫШНИКОВ – МАЛЫГИНА О. А.) 1963: Минералогия Закарпатья / Kárpátalja mineralógiája. – Издательство Львовского Университета. 614с.
- LE BAS M. J. – LE MAITRE R. W. – STRECKEISEN A. – ZANETTIN B. 1986: A chemical classification of volcanic rocks based on the total alkali – silica diagram. – Journal of Petrology. Oxford. Vol.27, 745–750p.
- MALEJEV E. F. (МАЛЕЕВ Е. Ф.) 1964: Неогеновый вулканизм Закарпатья / Kárpátalja neogén vulkanizmusa. – Наука, Москва. 251с.
- ROLLINSON H. R. 1993: Using geochemical data: Evaluation, Presentation, Interpretation. Longman Group UK Limited. ISBN 0 582 06701 4. 352p.
- RÓZSA P. 1993: Kárpátaljai andezitek közettani és közetfizikai vizsgálata. – Építőanyag. 45, 6, 204-209.
- SABLIJ (ШАБЛИЙ О. І.) 1991: Закарпатська область / Kárpátalja. Атлас. – Комітет геодезії і картографії СРСР. Москва.

- SAKIN V. A. szerk. (ШАКИН В. А. ред.) 1976: Геологическая карта Украинских Карпат М 1 : 200 000 / Az Ukrán Kárpátok földtani térképe. – УКрНТРА.
- SEGEDI I. – DOWNES H. – PÉCSKAY Z. – THIRWALL F. M. – SZAKÁCS A. – PRYCHODKO M. – MATTEY D. 2001: Magmagenesis in a subduction-related post-collisional volcanic arc segment: the Ukrainian Carpathians. – *Lithos* 57. 237-262.
- SUN S. S. – McDONOUGH W. F. 1989: Chemical and isotopic systematics of oceanic basalts: implications for mantle composition and processes. In: Saunders A. D. – Norry M. J. (eds.) *Magmatism in the Ocean Basins*. Geological Society Special Publication 42, 313-345.
- SZTYEPANOV V. A. (СТЕПАНОВ В. А.) 1989: Эволюция и рудоносность тектоно-магматического центра Синяк (Закарпатье) / A Szinyák tektono-magmás centrum evolúciója és ércesedése. – Диссертация на соискание ученой степени кандидата геолого-минералогических наук. Академии Наук УССР, Институт геохимии и физики минералов. Киев. 226с.
- TOLSZTOJ M. I. ED. – GASZANOV J. L. – MOLJAVKO V. G. – OSZTAFICSUK I. M. – PRODAJVODA G. T. – SZERGA A. J. – SZUHORADA A. V. – TOLSZTOJ M. I. (Толстой М. И. ред. ГАСАНОВ Ю. Л. – Молявко В. Г. – Остафийчук И. М. – Продайвода Г. Т. – Серга А. Ю. – Сухорада А. В. – Толстой М. И.) 1976: Геохимия, петрофизика и вопросы генезиса новейших вулканитов Советских Карпат / A Szovjet Kárpátok fiatal vulkanitjainak geokémiája, petrofizikája és képződésének kérdései. – Издательское Объединение «Вища Школа». Издательство при Киевском Университете. Киев. 188с.
- Топографіаі térkép, Kijevi Katonai Térképészeti Hivatal (Киевская военно-картографическая фабрика) (2000): Топографическая карта масштаба 1 : 100 000 на районы Украины. № 163, 164. Киев.
- ТИТОВ Е. М. – МАЦКІВ В. В. – ТИТОВА В. І. – БЕЛІК Т. І. (Титов Э. М. – Мацкив В. В. – Титова В. И. – Белик Т. И.) 1979: Геологическая карта Закарпаття, М 1:200 000 / Kárpátalja földtani térképe. – СЕВУКРГЕОЛОГИЯ, Закарпатская Геологическая Экспедиция.
- VOLGINA N. I. – RUDENKO I. SZ. – SZOSSZA R. I. (Волгина Н. И. – Руденко И. С. – Сосса Р. И.) 1987: Украинские Карпаты. Атлас туриста / A Ukrán Kárpátok turistatérképe. – Главное управление геодезии и картографии при совете министров СССР. Москва.

A SZOLYVAI JÁRÁS TURISZTIKAI ADOTTSÁGAINAK VIZSGÁLATA – IDEGENFORGALMI MAGTERÜLETEK KIJELÖLÉSE KVANTITATÍV ÉS GEOINFORMATIKAI MÓDSZEREK ALKALMAZÁSÁVAL

BERGHAUER SÁNDOR

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Földtudományi és Turizmus Tanszék

*A Szolyvai járás idegenforgalmi adottságai jól ismertek, ez a terület tekinthető a kárpátaljai gyógyturizmus fellegetvára-
nak. Az idegenforgalom összetevőit, a turisztikai adottságok térbeli elhelyezkedését illetően viszont csak felületes infor-
mációk állnak rendelkezésünkre, ami nyilvánvalóan gátolja a járás fejlődést. Az adott tanulmány célja a Szolyvai járás
idegenforgalmi erőforrásainak komplex feltárása, továbbá egy olyan módszer bevezetése, amely más területek turiszi-
kai adottságainak pontos térbeli szerkezetének kimutatására is alkalmas. A kutatás során alkalmazott geoinformatikai
eszközökkel korszerűsített idegenforgalmi szempontú kvantitatív tájértékelés lépéseinek végrehajtásával sikerült pinto-
san kijelölni a Szolyvai járás turizmusának magterületét és feltárni annak sajátosságait.*

ABSTRACT

*The touristic endowments of the Svalyava district are well-known: it is considered to be the core area of Transcarpathia's
health tourism. Though, regarding the components of tourism and the spatial distribution of tourist attractions only mea-
ger information is available which, in turn, obviously hinders the development of the district. The aim of the present study is
the complex exploration of the Svalyava district's touristic resources and the introduction of a method suitable for revealing
the precise spatial structure of the touristic capabilities of different territories. By realization of the steps of the quantitative
landscape evaluation of touristic aspect modernized with geoinformatic tools applied in the process of the research we suc-
ceeded in precisely assigning the core area of the Svalyava district's tourism and in unfolding its characteristics.*

BEVEZETÉS

Kárpátalján az idegenforgalomra mint húzó ágazatra tekintenek. A turizmusnak ezt a kiemelt státuszát több hivatalos közlemény, fejlesztési terv is hangsúlyozza. A turizmus erőteljes fejlődése ugyanakkor nehezen kimutatható a térségben, kevés a rendelkezésre álló adat, információ. A hivatalosan közzétett statisztikai adatok elsősorban a kereskedelmi

szálláshelyek, utazási irodák és az egészség-turizmus forgalmára vonatkozólag állnak rendelkezésre, és ezek is változó, sok esetben csökkenő tendenciákról árulkodnak. Más idegenforgalmi termékekről, szolgáltatásokról ugyanakkor alig találunk rendszerezett adatokat. A meglévő adatokat elemezve kitűnik, hogy Kárpátalja vezető turisztikai terméke az egészségturizmus, melynek legfontosabb fogadóterülete a Szolyvai járás.

A turizmusban jellemző adathiány és a fejlesztésekben gyakran tapasztalható spontán jelleg érzékelhetően veszélyt jelent nemcsak Kárpátalja, de a Szolyvai járás esetében is. Jelen tanulmány célja egy olyan helyi viszonyokhoz átdolgozott kutatási módszer bemutatása, amely a Szolyvai járás turisztikai adottságait komplex módon, részleteiben tárja fel. A Gyuricza László által kidolgozott tájértékelést az adaptáláson túl geoinformatikai eszközök segítségével (ArcGIS) korszerűsítettük, ami kiszélesíti annak alkalmazási lehetőségeit. A kutatás eredményeként olyan turisztikai területek kijelölése a cél, amelyek jól jelzik a járás természeti és társadalmi adottságainak területi elhelyezkedését, pontosan meghatározzák az idegenforgalmi fejlesztések magterületét.

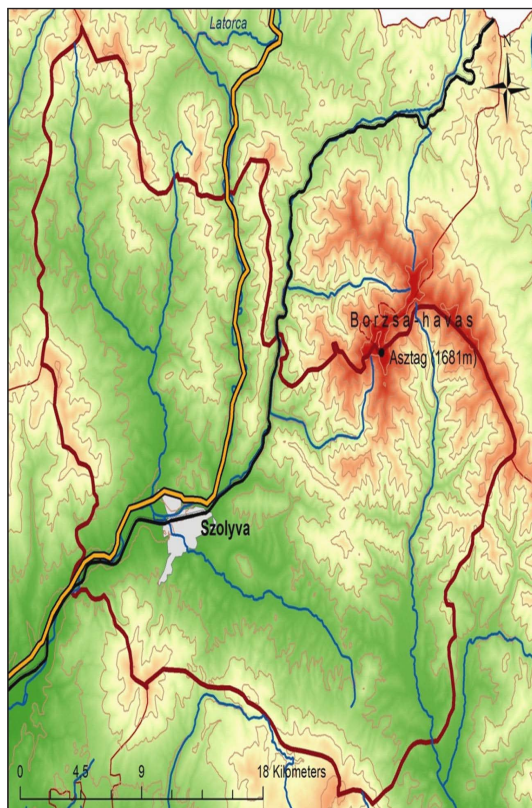
A SZOLYVAI JÁRÁS RÖVID BEMUTATÁSA

A Szolyvai járás Kárpátalja központi részén helyezkedik el, szomszédos a Munkácsi, a Perecsenyi, a Volóci, az Ökörmezői és az Ilosvai járásokkal. Területe 673 km², lakossága 2010-ben 54,5 ezer fő volt (Kárpátalja 2012).

A járás felszíne rendkívül tagolt (1. ábra), a legalacsonyabban fekvő része (délnyugaton a Latorca völgyében) 165 m, míg legmagasabb pontja a Borzsa-havasban található Asztag- (Sztij – 1677 m) csúcs. Területének délnyugati részét a Vihorlát–Gutini vulkáni vonulat három hegysége, a Szinyák (Dunavka, 1018 m), a Borló–Gyil (Dechmanov, 1017 m) és a Nagy Gyil (Buzsora) tagolják. Északon a Kárpátok flis vonulata, a Róna-havas nyúlványai, keleten pedig a Borzsa-havas húzódnak.

A járás arculatát a Latorca és mellékfolyói határozzák meg. A Latorca északon a Volóci járás irányából lép a járás területére, majd halad át a Szolyvai-kismedencén, és délen a Munkácsi járás irányába Beregvárnál hagyja el azt. Nagyobb mellékfolyói a Nagy és Kis Pinye, a Vecse, a Szolyva, a Zsedmér (Bergbauer S. 2006b; Molnár D. I. 2009).

A Szolyvai járás közlekedéshálózatának gerincét a Csap–Kijev villamosított vasútvonal és a Csap–Kijev nemzetközi autótú (M 06) képezik. Területén 29 település található: 28 falú és 1 város – a járásközpont, Szolyva (lakossága 17 ezer fő). A járás lakossága döntően ukrán nemzetiségű (94,5%), de kis számban élnek itt oroszok (1,5%), illetve néhány száz főnyi magyar is (Kárpátalja 2012).

1. ábra. A Szolyvai járás domborzati térképe

(Forrás: srtm.csi.cgiar.org; Szerkesztette: Bergbauer S.)

A járás nem sorolható Kárpátalja gazdaságilag fejlett területei közé, gazdasági életének súlypontja Szolyva városában összpontosul. A termelésben az erdő- és fafeldolgozás, az üveggyártás, a gépgyártás és a papírgyártás emelhető ki. Az élelmiszeripari tevékenység 90%-át az ásványvíz-palackozás teszi ki. Ismertebb ásványvizei a Poljana Kupilj, a Poljana Kvaszova, a Luzsanszka, a Ploszkivsza, a Szvaljava és a Nelipinszke ásványvizek (1. táblázat) (Bergbauer S. 2006b; Molnár D. I. 2009).

A Szolymai járás jelentős turisztikai vonzerővel rendelkezik. A tagolt felszín, a növény- és állatvilág természet közeli állapota és a jelentős ásványvízkészletek elsősorban a gyógyturizmusban kerülnek hasznosításra. A járás gyógyüdülői évente 22-27 ezer vendéget fogadnak. Az átlagos tartózkodási idő magas, meghaladja a két hetet személyenként. A gyógyüdülők 95%-át a járásban található hat szanatórium fogadja (2. táblázat). A Szolymai járás részese-dése Kárpátalja gyógyturizmusából kifejezetten magas, mutatótól függően eléri a 32-43%-ot, így a megye legjelentősebb egészségturisztikai területének tekinthető (Berghauer S. 2006a; Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2014).

KUTATÁSI MÓDSZER

A kutatás során a Dr. Gyuricza László által kidolgozott turisztikai szempontú tájértékelés módszerét alkalmaztuk, amely két nagy kérdéskör vizsgálatát célozza meg (3–4. táblázat):

1. A természeti erőforrások turisztikai szempontú értékelése;
2. A társadalmi erőforrások turisztikai szempontú értékelése.

1. táblázat. A Szolymai járás fontosabb ásványvíz- és gyógyvízlelőhelyei

A forrás helye	A kút mélysége (m)	Ásványi anyag-tartalom (g/l)	Hőmérséklet (°C)	PH	Vízhozam (m³/nap)
Királyfiszállás (Szolocsin)	80	4,0	12	6,3	-
Hársfalva (Nelipino)	-	4,2	11	6,7	20
Kispálos (Pávlovo)	-	6,2	9	6,4	-
Dombostelek (Ploszke)	79	6,1	11	6,4	90
Polena (Poljana)	-	-	9,5	6,5	329
Polena (Poljana)	86,5	9,7	11	6,7	-
Galambos (Holubine)	-	-	13	6,7	286
Malmos (Sztrojne)	-	0,7	10	6,7	15
Szolyma (Szvaljava)	62	3,0	11	6,0	-

(Forrás: Sztojko Sz. 1987, Boros L. 1999; Berghauer S. 2006b)

2. táblázat. Kárpátalja szanatóriumai

Szanatórium neve	Település	Fekvőhelyek száma	Szobák száma	Egyágyas szobák száma
Csoven	Kerecke (Kerecki)	210	-	-
Poljana	Polena	329	195	56
Szonyacsne Zakarpattya	Polena	502	278	54
Kvitka Polonini	Galambos	110	55	0
Kristaleve Dzserelo	Királyfiszállás	160	93	10

(Forrás: Berghauer S. 2009; Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2008)

3. táblázat. A természeti adottságok (egyszerűsített) értékelésének fontosabb összetevői

Mutató	Max. pont	Természeti adottságokon belüli arány
I. Domborzati adottságok (abszolút relief, relatív relief, felszabdaltsági index, kilátópontok, lejtőkategória)	Összesen: 60 pont;	30%
II. Éghajlati adottságok (lejtőexpozíció, évi csapadék, legmelegebb (leghidegebb) hónap középhőmérséklete)	Összesen: 20 pont;	10%
III. Vízrajzi adottságok (felszíni vizek, források, termálkutak)	Összesen: 50 pont;	25%
IV. Élővilág (növényzet relatív értékelése, védett természeti értékek, vadászati lehetőségek, szegélyhatás)	Összesen: 60 pont;	30%
V. Talajtani adottságok (talajminőség)	Összesen: 10 pont;	5%
Összesen: 200 pont; természeti adottságokon belüli arány: 100%		

(Forrás: Gyuricza L. 1997; Szerkesztette: Berghauer S.)

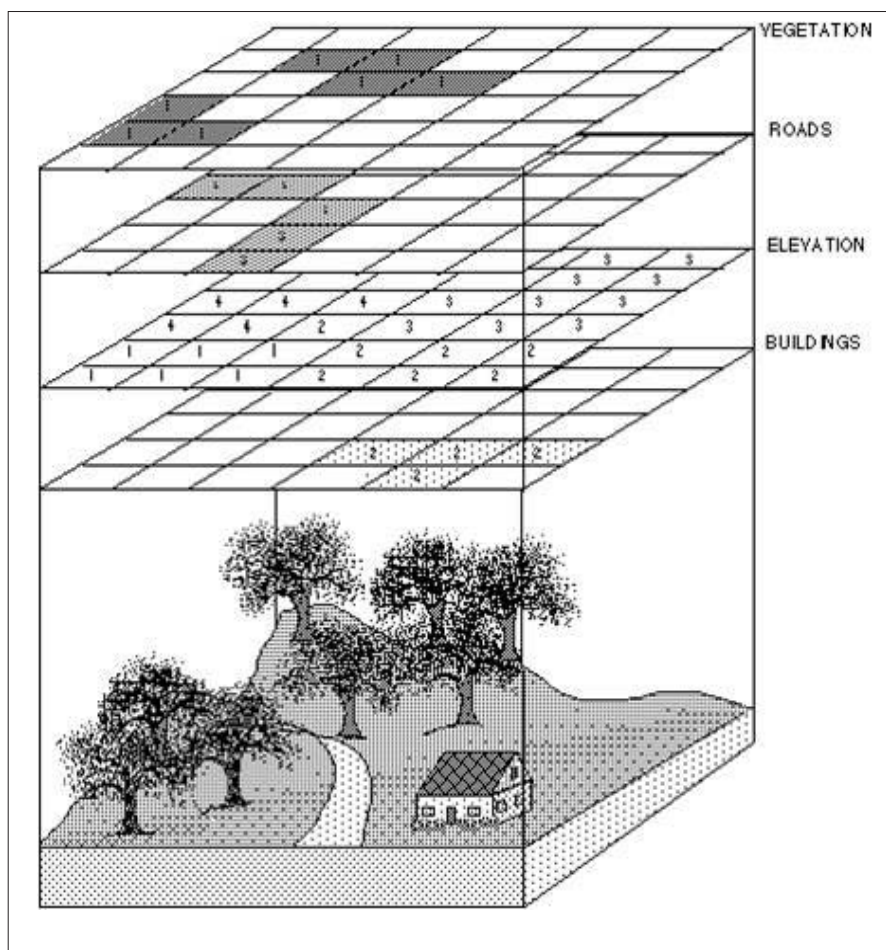
4. táblázat. A társadalmi adottságok (egyszerűsített) értékelésének fontosabb összetevői

Mutató	Max. pont	Társadalmi adottságokon belüli arány
I. Megközelíthetőség, közlekedés-földrajzi adottságok (közút, vasút, kisvasút, kerékpárút, távolság a határátkelőhöz („Kapu-hatás”))	Összesen: 40 pont;	20%
II. Fogadóképesség (szálláshelyek minősítése, étkezési lehetőségek, szórakozási lehetőségek)	Összesen: 80 pont;	40%
III. Ember alkotta vonzerők, attrakciók (kiépített fürdők és szanatóriumok, lovas központok és sífelvonók, építészeti emlékek, múzeumok, tradicionális kézművesség, rendezvények, fesztiválok, borturizmus, jelzett turistaútvonalak)	Összesen: 80 pont;	40%
Összesen: 200 pont; társadalmi adottságokon belüli arány: 100%		

(Forrás: Gyuricza L. 1997; Szerkesztette: Berghauer S.)

Az idegenforgalmi adottságokat raszter bázisú térképeken, számszerűsített paraméterek segítségével értékeltük. A munka során nagy felbontású tematikus térképeket és digitális adatállományokat használtunk az adatnyeréshez, és minden egyes km²-t 16+16 szempont

alapján értékeltünk (3–4. táblázat). Az adatokból elkészített rácshálókat egymásra helyezve és a térképek azonos négyzeteinek értékeit összegezve kaptuk meg a Szolyvai járás idegenforgalmi magterületeit (2. ábra) (Gyuricza L. 1997; Berghauer S. 2014).

2. ábra. A rácshálózat értékelésének menete

(Forrás: <http://courses.washington.edu>)

Az eredeti módszert több okból kifolyólag sem lehetett egy az egyben alkalmazni a vizsgálati területen, ugyanis jelentős eltérés volt a két vizsgálati terület adottságai, méretei, kutatottsága között, de különösen azért, mert az értékelési rendszert úgy dolgoztuk át, hogy az egész Kárpátalja területén alkalmazható legyen. A fentiek értelmében minden egyes adottság vizsgálatánál az értékelés folyamatában módosításokat végeztünk. A legfontosabb változtatás mégis az értékelés menetében történt. Alkalmazásra kerültek ugyanis bizonyos geoinformatikai programok (pl. az ArcGIS). Mindez lényegesen rugalmasabbá és gyorsabbá tette az értékelés folyamatát.

AZ ÉRTÉKELÉS MENETE

I. A természeti adottságok idegenforgalmi szempontú értékelése

Domborzati adottságok

A domborzati adottságok közül az abszolút relief, a relatív relief, a felszabdaltsági index, a kilátópontok és a lejtőkategóriák értékelése történt meg. A domborzat értékeléséhez használt alapadatok az esetek többségében a világhálón elérhető SRTM-adatbázisból származtak, és az ArcGIS-program segítségével lettek generálva. A szóban forgó adatokat pontosítás

céljából esetenként hagyományos térképek adataival is összevetettük.

A domborzati adottságok közül az *abszolút relief* vizsgálatát végeztük el elsőként. Mivel a vizsgálati terület az eredeti módszerben használt területtől tulajdonságaiban jelentősen eltért, módosítottuk azt. Az eredeti módszer elvei alapján az alacsonyabb térszínek alacsonyabb pontot kaptak (300 m alatt 1 pont), és 300 méterenként haladva növeltük a pontok értékét (maximum 7 pont). A *relatív relief* esetében azt vizsgáltuk, hogy egy négyzetkilométernyi területen belül milyen szintkülönbségek alakulnak ki, a tagoltság növekedésével együtt ugyanis emelkedik a terület látványértéke, turisztikai vonzereje (Gyuricza L. 1997). A relatív relief jelentőségét hangsúlyozva az eredményeket kétszeres szorzóval számítottuk be az összegzésbe (5. táblázat).

generáltuk. Minden kilátóponthoz tartozó négyzet az átlag (8 pont) értéket kapta meg.

A domborzati adottságok ötödik elemeként a *lejtőkategóriákat értékeltük*. A lejtőkategóriák értékelésénél szintén a felszín változatossága került előtérbe. Az adatok ebben az esetben is az SRTM adataiból, ArcGIS-program segítségével állítottuk elő. Az 5%-nál kisebb lejtéssel rendelkező felszíneket 0 pontra értékeltük. 5–12% között 1,5 pontot, 12–25%-s lejtőknél 3 pontot, 25–40%-os lejtőknél 4,5 pontot, míg a rendkívül tagolt, 40%-nál nagyobb lejtéssel rendelkező területeknél a maximális 6 pontot osztottuk ki.

Éghajlati adottságok

Az éghajlati adottságok értékelésénél a *lejtőkitettség, az évi csapadék és a legmelegebb*

5. táblázat. A relatív relief értékelésének pontszámai

Relatív szintkülönbség (m/km ²)	0–10	11–20	21–30	31–50	51–75	76–100	101–200	201 felett
Súlyozott érték	2	4	6	8	10	12	14	16

(Forrás: Gyuricza L. 1997; Szerkesztette: Berghauer S. 2014)

A *felszabdaltsági index értékelése* szintén a tagoltság, felszabdaltság fontosságát hangsúlyozza az idegenforgalomban. Az említett arányszám a maximális relatív és abszolút relief hányadosából származik, értéke 0 és 1 között változik (Gyuricza L. 1998). Az alsó szintet a 0 és 0,01-es indexszel rendelkező területek kapták (1 pont). Tizedenként növelve az értékeket emeltük a pontok értékét a maximális 5-ig. A felszabdaltsági index eredményeit hármassal szorzóval használtuk fel az összegzésben.

A *kilátóponatok* a túrák alkalmával olyan megállót, pihenőhelyet biztosítanak, amely különleges látványt és esztétikai élményt nyújt a turistáknak. Az értékelés alá eső kilátóponatok helyét az SRTM-adatbázis és az ArcGIS segítségével

(*leghidegebb*) hónap középhőmérséklete estek értékelés alá (Gyuricza L. 1998). Fontos változtatás volt ebben az esetben, hogy a jelentős szintkülönbség miatt az eredeti módszertől eltérően bevezetésre került a 400 m feletti területek megosztott téli értékelése is – ezek a térszínek már alkalmasak a téli- és síturizmus lebonyolítására is.

A *lejtőkitettség (lejtőexpozíció)* idegenforgalmi szempontú értékelésénél elkülönítve értékeltük a 400 méter tengerszint feletti, illetve alatti területeket. A 400 méter feletti területeket kettős értékelés alá vontuk (nyári és téli). A téli értékelés esetében az északkeleti lejtőkitettséggel rendelkező területek kapták a legmagasabb pontszámot (2,5 pont), és a délkeleti lejtőkitettséggel rendelkező területek a legalacsonyabb

értékeket. A 400 méter felett lévő területek „nyári” értékelése azonos módon történt mint a 400 méter alatti területeké, de esetükben a „kettős” értékelés miatt csak a pontok fele lett felszámolva. A 400 méter alatti területek viszont csak nyári értékelést kaptak. Ebben az esetben az eredeti módszernek megfelelően a déli lejtőkitettség jelentette a legmagasabb értéket (5 pont), az északi pedig a legalacsonyabbat (1 pont). Az eredményeket súlyozva, kettes szorzóval használtuk fel (Gyuricza L. 1997; Berghauer S. 2014).

A csapadék értékelésénél a 400 méter alatti magassággal rendelkező területek kapták a legmagasabb pontszámot (maximum 5 pont). A 400 méter feletti területek pontjait viszont a fentiekhez hasonlóan kétszer értékeltük a nyári, illetve a téli turizmus szempontjából megfigyelve a pontszámokat. Míg a nyári értékelés maximumpontjait a csapadékban szegényebb területek kapták (400 m felett csak a pontok felét), addig a téli értékelésnél fordított volt a helyzet. A hótakaró tartós vastagságára való tekintettel a csapadékosabb területek kapták a maximum értéket (2,5 pont).

A hőmérséklet adatainak vizsgálatánál a legmelegebb nyári hónap középhőmérsékletét értékeltük. A 400 méter feletti területek esetében ismételt kettős értékelést végeztünk – a legmelegebb nyári hónap középhőmérsékletét és a leghidegebb téli hónap adatait értékeltük (6. táblázat).

Vízrajzi adottságok

A vízrajzi adottságok értékelését három szempont alapján végeztük el: *felszíni vizek, források és termálkutak*. A források pontos helyének meghatározása hagyományos térképek alapján történt (Ukrajna topográfiai térképe M 1:100 000; Ásványkincsek (Kárpátok sorozat) M 1:100 000), forrásonként 3 pontot, két forrás négyzetkilométeren belülre esése esetén pedig 5 pontot számítva fel. Az ásványvízlelőhelyeket és ásványvízforrásokat a fentiekől külön értékeltük, és az ezekkel rendelkező a területek 5 pontot kaptak.

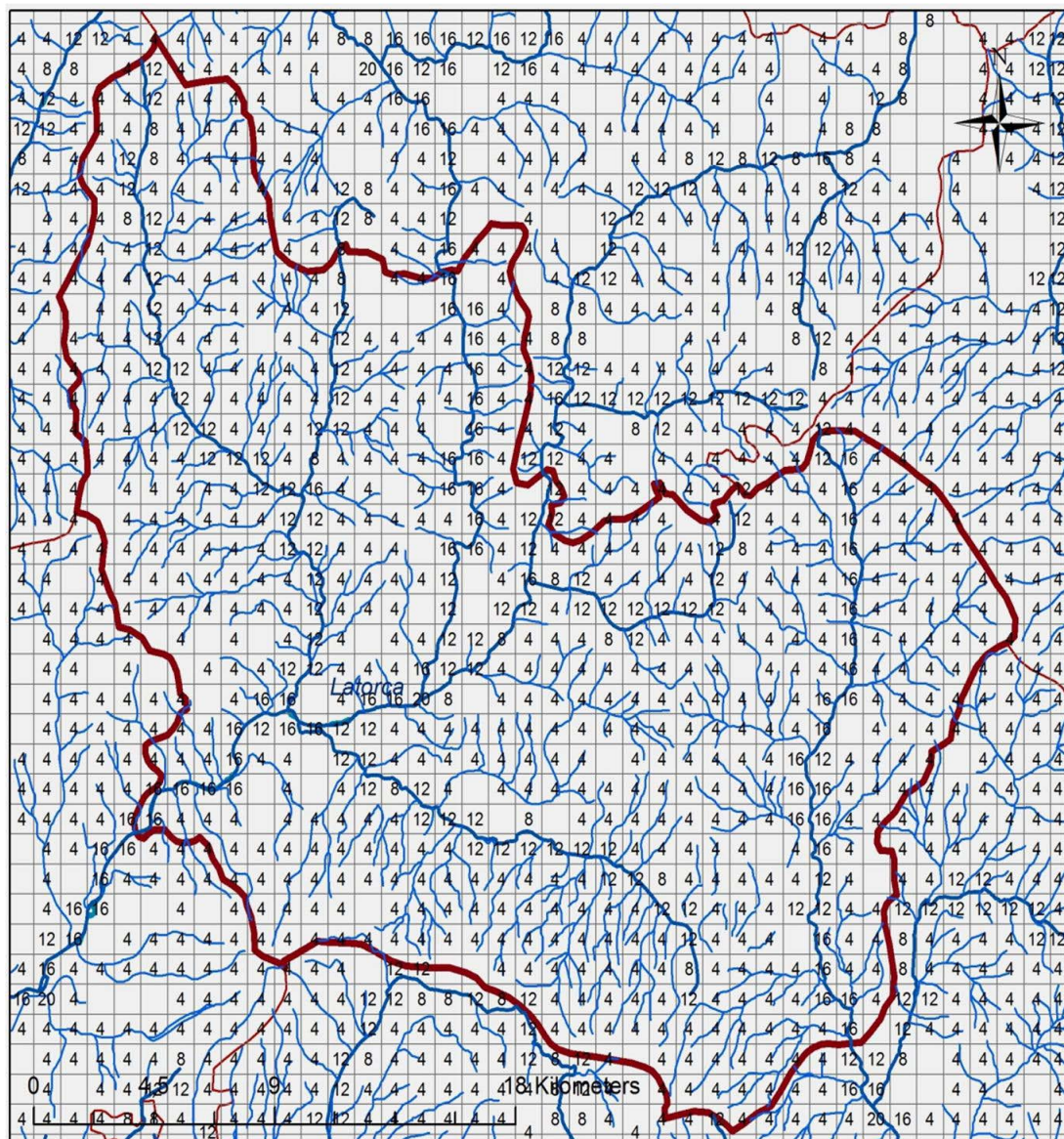
A termálkutak értékelésénél a lelőhelyek a víz-hőmérséklet alapján lettek csoportosítva. A 20–36°C hőmérsékletű termálvíz-lelőhelyeket 3 pontra, a 37–49°C közöttieket 4 pontra, az 50°C felettieket pedig 5 pontra értékeltük. A termálkutak esetében, tekintettel azok fontosságára, négyes szorzót alkalmaztunk.

A *felszíni vizek* esetében külön lettek értékelve a tavak, a folyók, a patakok és a folyótorkolatok. A tavak kapták a legmagasabb értéket (5 pont). A folyókat jelentőségüknek megfelelően csoportosítottuk, így a járás legfontosabb folyója, a Latorca, 3 pontot kapott (3. ábra). A kisebb méretű folyókat csekélyebb turisztikai jelentőségük miatt 2 pontra, a patakokat 1 pontra értékeltük. A folyótorkolatokért, az eredeti módszernek megfelelően, plusz egy pontot számoltunk fel. Az eredményeket súlyozva, négyes szorzóval láttuk el (Gyuricza L. 1997).

6. táblázat. A hőmérséklet értékelésének pontszámai

400 m alatti területek		400 m feletti területek			
Hőmérséklet	Érték	Nyár		Tél	
		Hőmérséklet	Érték	Hőmérséklet	Érték
21°C felett	5	20°C felett	2,5	-7°C felett	2,5
20-21°C	4	19-20°C	2	-7 -6°C	2
19-20°C	3	16-19°C	1,5	-6 -5 °C	1,5
18-19°C	2	14-16°C	1	-5 -4°C	1
16-18°C	1	14°C alatt	0,5	-4 -3 °C	0,5

(Forrás: Gyuricza L. 1997; Berghauer S. 2014)

3. ábra. A Szolyvai járás folyóhálózatának értékelése

(Szerkesztette: Berghauer S.)

Élővilág

Az élővilág értékelésénél a növényzet, a védett természeti értékek, a vadászati lehetőségek és a szegélyhatás turisztikai szempontú értékelését valósítottuk meg. A növényzet idegenforgalmi szempontú értékelésénél a lakott területeket 0 pontra értékeltük, a legmagasabb pontszámmal (6 pont) pedig a bükkösök által borított

részeket láttuk el (7. táblázat). A növényzet idegenforgalmi jelentőségének megfelelően az értékelésnél hármasszorzóval vettük figyelembe ezeket az adatokat.

7. táblázat. A növényzet értékelése

Kategória	Érték	Érték szorzóval
Település	0 pont	0 pont
Szántó	1 pont	3 pont
Hegyvidéki mezőgazdasági terület és legelő	1,5 pont	4,5 pont
Rét, legelő	2 pont	6 pont
Ártéri erdő, szőlő	3 pont	9 pont
Tölgyes, vegyes lomblevelű erdő	4 pont	12 pont
Fenyves és tölgyes-bükkös	5 pont	15 pont
Fenyves / bükkös	5,5 pont	16,5 pont
Bükkös	6 pont	18 pont

(Forrás: Gyuricza L. 1997; Berghauer S. 2014)

A kutatás során elvileg a védett természeti területek is értékelésre kerültek. A Szolyvai járás viszont jelentősebb védett értékekkel nem rendelkezik, mindössze területének északkeleti része érintkezik néhány négyzetkilométeren a Potyik Osa (Потик Оса) védett területtel, amelyet négyes szorzóval ellátva 12 pontra értékeltünk.

A vadászati lehetőségek idegenforgalmi szempontú értékelésénél azokat a területeket értékeltük, amelyeken a vadászati szempontból fontos vadak életvitelszerűen előfordulhatnak. A pontozás során a gímszarvas elterjedési területei képezték a legmagasabb értéket (5 pont). A vaddisznó esetében 4 pontot, az őz esetében 3 pontot, az apróvadaknál pedig 1 pontot számoltunk fel. Az értékelés során kettes szorzót alkalmaztunk, a települések területét pedig kivettük az értékelésből.

A turizmus szempontjából fontosnak tekintett változatosságot a természeti adottságok esetében *szegélyhatás* néven értékeltük. Itt az erdővel, vízzel, rétekkel tarkított felszínek kerültek értékelésre. Négy pontra értékeltük azokat a területeket, ahol tavak és erdők szegélye találkozott. Azok a területek, ahol tavak partvonala húzódott 3 pontot, míg az erdőszegélyek területei 2 pontot kaptak. A szegélyhatás jelentőségét hangsúlyozva az

eredményeket hármas szorzóval számoltuk bele az értékelésbe.

Talajtani adottságok

A talajtani adottságok értékelése a rendelkezésre álló adatok jellege, bontása miatt teljesen át lett dolgozva az eredeti módszerben szereplő értékeléshez képest. A rendelkezésre álló adatok alapján (Glyudzik, G. B. 2011; Penzenik, J. J. et al. 2012) rangsoroltuk a talajokat termőképesség és agrokémiai adottságok alapján. Az értékelésből kihagytuk a lakott területeket – ezek 0 pontot kaptak. A hegyvidéki részek esetében az 1500 m feletti és az azokat érintő területeket egységesen 1 pontra értékeltük, mivel ebben az esetben a talajok és a kapcsolódó mezőgazdasági tevékenységek jelentősége még alacsonyabb, mint a talajtani adottságok turisztikai jelentősége általában. A minősítés során a homokos és agyagos gyeptalajok kapták a legmagasabb értékeket – kettes szorzóval 10 pontot (8. táblázat).

8. táblázat. A talajtani adottságok értékelésének pontszámai

Talajtípus	Érték	Talajtípus	Érték
Homokos és agyagos gyeptalaj	10 pont	Barna gyeptalaj	4 pont
Podzolosodott glejes gyeptalaj	9 pont	Hegyvidéki-erdei murvás barna talaj	3 pont
Közepesen és erősen podzolos glejes gyeptalaj	8 pont	Podzolos barna talaj	2 pont
Réti és réti csernozjomos talaj	7 pont	1500 méter feletti területek	1 pont
Hegyvidéki réti barna talaj	6 pont	Beépített területek	0 pont
Réti barna talaj	5 pont		

(Forrás: Glyudzik, G. B. 2011; Penzenik, J. J. et al. 2012 Szerkesztette: Berghauer S. 2014)

II. A társadalmi adottságok idegenforgalmi szempontú értékelése

A Szolyvai járás társadalmi erőforrásainak idegenforgalmi értékelése során a megközelíthetőség és közlekedés-földrajzi adottságok, a fogadóképesség és az ember alkotta vonzerők, attrakciók lettek értékelve, összesen 16 kategóriában (4. táblázat).

Megközelíthetőség, közlekedés-földrajzi adottságok

A közlekedési hálózat fejlettsége jelentősen hozzájárul egy-egy régió idegenforgalmának fejlődéséhez, de akár hátráltathatja is azt. A kérdés megvilágítása érdekében a közút, a vasút, a kerékpárút és a határátkelő helyek hálózatának rendszerét értékeltük tételesen.

Az idegenforgalom szempontjából a desztináció, a vonzerő megközelítése kiemelt szerepet tölt be, és ma ennek legfontosabb eszköze a közúti közlekedés. Az értékelés során az országos jelentőségű utakat 6 pontra, a regionális jelentőségű utakat 4 pontra, a területi jelentőségű utakat 2 pontra, az egyéb utakat pedig 1 pontra értékeltük, kettős szorzóval. A Szolyvai járás közúti közlekedésének gerincét a Csap–Kijev nemzetközi autótű (M 06) képezi. Az eredeti módszernek megfelelően ez a maximális (nemzetközi jelentőségű E és M jelzésű főút), 8 pontot kapta.

A közúthálózathoz hasonlóan a vasúti közlekedés jelentősége is igen nagy a turizmusban. A Szolyvai járás esetében a vasúti közlekedés gerincét a Csap–Kijev villamosított vasútvonal képezi, melynek előnyeit elsősorban a belföldi turisták használják ki. Az értékelésnél a közlekedés csomópontjait képező vasútállomások rendszere esett pontozás alá: pontszerűen a vasútállomások lettek pontozva (kettes szorzóval 8 pontra), míg a közvetlen 1-1,5 km-es vonzásukba lévő területek 4 pontot kaptak.

Annak ellenére, hogy a lakosság jelentős része használ kerékpárt a helyi közlekedésben, a térség kerékpárút-hálózata igen kezdetleges. Ennek megfelelően, a megyében és a Szolyvai járás turizmusában is elsősorban a (hegyi) kerékpártúrának van jelentősége. Az utóbbi évtizedben több kerékpártúra-útvonal lett kidolgozva, publikálva. Az értékelésbe ezeket vontuk be (Kaserina, A. J.). A kerékpárutak, kerékpártúra-útvonalak esetében ezek nyomvonala került értékelésre, és az érintett területek a maximális 8 pontot (kettes szorzóval) kapták.

A „kapuhatás” idegenforgalmi szempontú értékelése alatt az eredeti módszerben (Gyuricza L. 1997) a határátkelőhelyek pontozása szerepel. Mivel a Szolyvai járás Kárpátalja belső területén helyezkedik el, az értékelést nem kellett elvégeznünk.

Fogadóképesség

A fogadóképesség vizsgálata során a szálláshelyek, az étkezési, a szórakozási lehetőségek és az idegenforgalmi információs pontok értékelése valósult meg. A szálláshelyek értékelése jelentette a felsoroltak közül a legnagyobb kihívást. Probléma volt, hogy Ukrajnában nincs egységesen elérhető adatbázisa ezeknek a szolgáltatóknak, így az információ egy részét önállóan, több forrást felkutatva kellett összegyűjteni. A másik értékelést érintő probléma pedig az egyes területeken tapasztalható szálláshely-koncentráció volt, ami a teljes pontszámítási rendszer eltolódását idézte volna elő. Ennek kiküszöbölésére az értékelésnél csak a szálláshelyegységek számát és típusát vettük alapul (3. táblázat). A számbeli aránytalanságok elkerülése érdekében a fogadóképesség értékelésének összegét 0,5-es szorzóval számoltuk fel (9. táblázat).

gáltatások, hiszen a változatos élményeket kínáló régiók nagyobb sikerrel szerepelnek a turizmus piacán, és az ilyen desztinációkban a vendégek többet költenek. A szórakozási lehetőségek idegenforgalmi szempontú értékelésénél az eredeti módszerhez hasonlóan a különböző klubok, sportolási lehetőségek számbavétele valósult meg. Változtatást jelentett viszont, hogy az értékelés részévé tettük a járás idegenforgalmi információs irodáit is. A nyilvántartásba vett szórakozási lehetőségek, információs irodák zöme a járásközpontban található, valamint azokon a településeken, amelyek jelentősebb idegenforgalmat bonyolítanak le. Ezek 5 pontban részesültek.

Ember alkotta vonzerők, attrakciók

Az értékelés folyamatának az ember alkotta vonzerők, attrakciók képezték a legsokrétűbb feladatkörét. Értékelés alá kerültek a kiépített

9. táblázat. A szálláshelyek idegenforgalmi szempontú értékelése

Pontozás:	
Hotel/szálloda	3 pont/egység
Motel, panzió, turistaszálló és kettőnél több magán vagy falusi szálláshely	2 pont/egység
Magán vagy falusi szálláshely	1 pont/egység

(Szerkesztette: Berghauer S.)

Az étkezés, az idegenforgalmi desztinációk gasztronómiája mindig is jelentősen befolyásolta az utazási döntést, hiszen annak szerves, mindennapi részét képezi. Az étkezési lehetőségek értékelése települési szinten történt. Azok a települések, amelyeken 1–4 étterem, étkezőhely működik, 5 pontot kaptak. 10 pont járt, ha az étkezőhelyek száma 5–9 között volt és 20, ha az érték 10–19 között mozgott.

Napjaink turizmusában egyre nagyobb hangsúlyt kap a szórakozás, az élményszerzés. Fejlesztési szempontból is fontosak ezek a szol-

fürdők és szanatóriumok, a lovaglási és síelési lehetőségek, az építészeti emlékek (várak, várromok, kastélyok, templomok, tájházak), a múzeumok, a tradicionális kézművesség, a rendezvények és fesztiválok, a borturizmus lehetőségei és a kijelölt túraútvonalak. Gyakorlatilag e feladat elvégzése egyfajta vonzerőleltár elkészítésének felelt meg, melynek végeredményeként térben jelennek meg a Szolyvai járás ember alkotta vonzerői.

A Szolyvai járás kedvező természeti adottságainak köszönhetően jelentős gyógyturizmussal rendelkezik, amely egyúttal a terület

legfontosabb turisztikai terméke is. Az eredeti, Gyuricza László által alkalmazott módszerben csak *termálfürdők* szerepeltek az értékelésben. A helyi sajátosságokhoz igazodva a megye egészségturisztikai létesítményeinek legfontosabb egységeit, a *szanatóriumokat* is bevontuk az értékelésbe. A módszernek megfelelően ezek az egységek 1 km sugarú területen egyenként 40 pontra lettek értékelve.

A Szolyvai járás idegenforgalmi kínálatának része a *lovas turizmus is*, de a *síturizmus*, amely az eredeti módszerben nem szerepel, szintén fontos termék, és a terület ilyen tekintetben is jó adottságokkal rendelkezik. A módszert megváltoztatva, a lovaglási lehetőségeket kínáló helyszínek mellett értékelés alá estek a síközpontok is, amelyek így 10 pontra lettek értékelve.

A járás fontos értékeit képezik az építészeti emlékek és a *múzeumok*, melyek közül a történelmi emlékhelyek, a tájházak, a múzeumok és a templomok kaphattak pontot. Ezek értékelése az eredeti módszernek megfelelően lett elvégezve, és minden egyes esetben 1 km sugarban 10 pontra értékeltük ezeket a vonzerőket. A *tradicionális kézművességek* (fafaragás, szövés, hímzés, horgolás) is értékelésre kerültek – azok a települések, amelyek 1-2 kézműves ismert, 5 pontot kaptak.

A *fesztiválok, rendezvények* turisztikai jelentőségüket tekintve nem képeznek elsődleges utazási motivációt, ugyanakkor hozzájárulnak egy desztináció szélesebb feltárásához. Idegenforgalmi súlyukat is ekként kell kezelnünk. Az értékelés során, a fentieket figyelembe véve, rendezvényenként 5 pontot számoltunk fel.

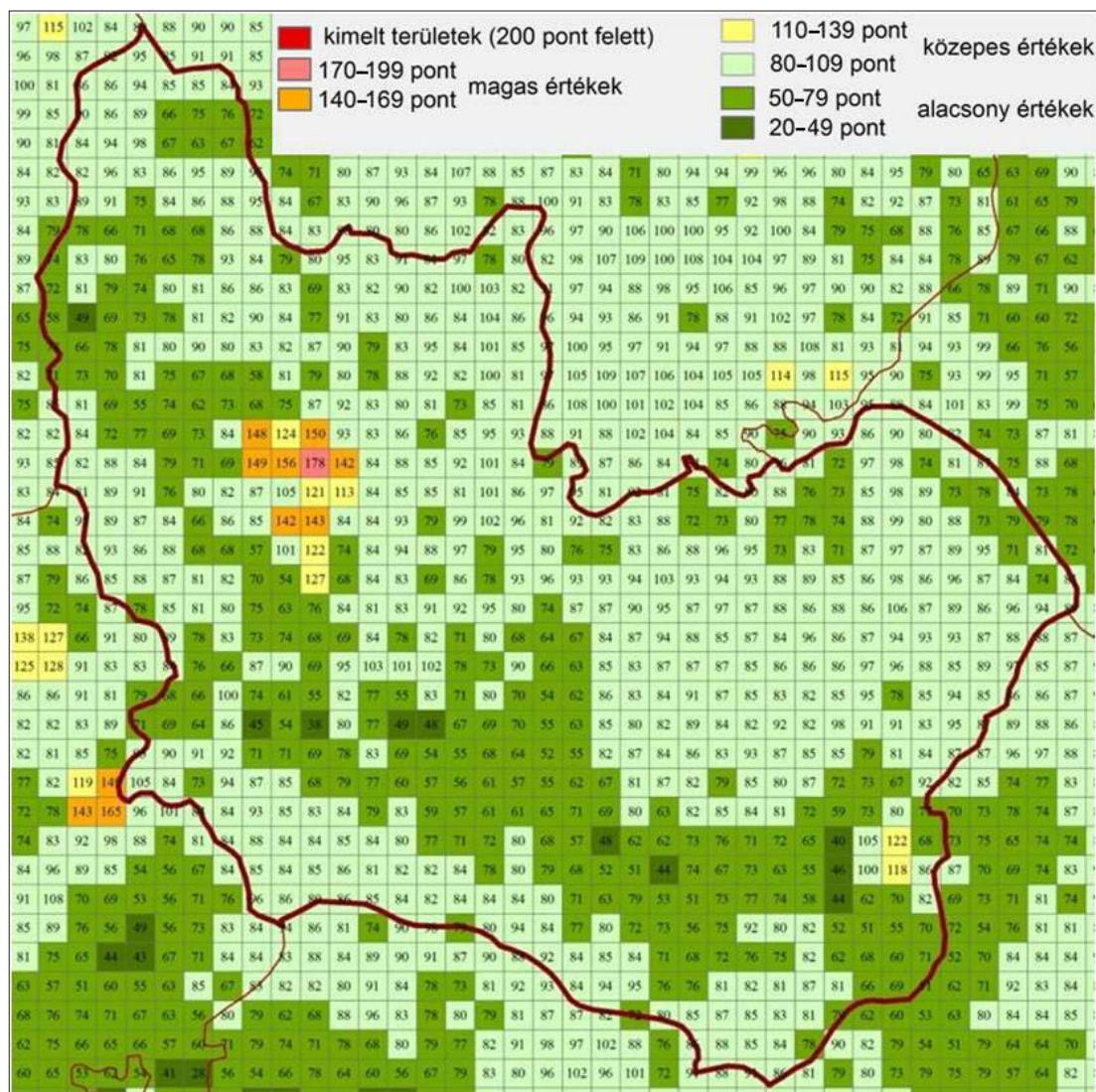
A járás kedvező morfológiai, vízrajzi, természeti adottságai jó feltételeket teremtenek a túrák, gyalogtúrák lebonyolítására. Ezeket *jelzett turistaútvonalak* segítik, melyek egy

része térképeken is ábrázolva van. Értékelésük során a túraútvonalakat érintő területek lettek 5 pontra értékelve.

EREDMÉNYEK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A Szolyvai járás természeti és társadalmi adottságainak idegenforgalmi szempontú értékelését a fenti módszer alapján elvégezve jól körülhatárolóvá vált a terület turizmusának magterülete (4. ábra). A vizsgálat elvégzése során kapott adatok kettős képet tárnak elénk. A természeti adottságok értékelésénél viszonylag homogén teret kapunk. Az adatok jól követik a domborzat tagolt felszínét, az alacsonyabb értékek elsősorban a Szolyvai-kismedencéhez és a Latorca, valamint mellékfolyóinak völgyéhez kötődnek. A magas értékek viszonylag nagy területet fednek le, egyúttal jelzik, hogy a járás idegenforgalmi erőforrásai elsősorban a természeti adottságokban rejlenek, igaz, megyei viszonylatban ezek nem képeznek kimagasló értéket.

A társadalmi adottságok értékelése során ezzel ellentétben jelentős eltérések tárulnak fel. A járás területének közel 60%-a igen alacsony, 10 pontnál is kisebb értékekkel rendelkezik a társadalmi adottságok összegzésénél. Ember alkotta vonzerők, attrakciók csak gyéren fordulnak elő a járás területén. A nagyon alacsony értékek elsősorban a domborzat által tagoltabb területeket fedik le. A társadalmi adottságok értékelésénél a magas értékek egy helyen koncentrálnak, Polena (Поляна) és Királyfiszállás (Солочин) környékén. Mindez jól mutatja a két említett település járáson és megyén belüli fontos szerepét, a gyógyturizmusban elfoglalt kiemelt helyét.

4. ábra. A Szolyvai járás természeti és társadalmi adottságainak
összesített idegenforgalmi szempontú értékelése

(Szerkesztette: Berghauer S.)

A természeti és társadalmi adottságok összegzése során kirajzolódó idegenforgalmi magterület is az említett két település mentén körvonalazódik (4. ábra). Sajátos, hogy a magas értékek nem a járás központja körül összpontosulnak, mint az Kárpátalja más járásainál tapasztalható. Egy másik, kisebb központ, alacsonyabb értékekkel Bereznik (Березники) környékén emelhető még ki, de a terület nagyobb része csak alacsony vagy közepes pontszámokkal rendelkezik.

Az erőteljes területi koncentráció jól jelzi, hogy a Szolyvai járás területén a (gyógy)turizmus jótékony hatásai csak néhány települést érintenek. A vizsgálati terület adottságainak ismeretében a kialakult, hasznosított turisztikai termékek körét szélesíteni elsősorban a természeti erőforrások előtérbe helyezésével célszerű, és ebben az esetben kézenfekvő a természetjárás, a vadászturizmus és az alternatív turizmus termékeinek fejlesztését megirányozni.

A kutatás eredményei rávilágítottak arra, hogy a helyi adottságoknak megfelelően az általunk átdolgozott geoinformatikával korszerűsített kvantitatív tájértékelési módszer alkalmas az idegenforgalmi adottságok pontos területi feltárására, a pozitív és negatív összetevők megvilágítására. Az újszerű megközelítés által (ArcGIS program használata) nemcsak felgyorsult az értékelés folyamata, de lehetővé vált teljes megyék, régiók egységes rendszer-

ben való vizsgálata. Az eljárás további előnye a rugalmasság. Az adatok a digitalizálást követően viszonylag egyszerűen bővíthetők, variálhatók. Hosszabb távon a megújított módszer továbbfejleszthető, akár új kritériumok vagy adottságok bevezetése is gyorsan megvalósítható. Reális esélyt látunk továbbá több új, termékspecifikus módszer kidolgozására (pl. síturizmus), vagy akár teljesen más területen (pl. területfejlesztés) való alkalmazásra is.

IRODALOMJEGYZÉK

- BERGHAUER S.: *Gyógyturizmus Kárpátalján*. In: Baranyai G. – Tóth J. (szerk.): Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriiskolából V. PTE TTK FDI, Pécs, 2006a. pp. 49–59.
- BERGHAUER S.: *A Szolyvai járás gyógyüdülési-rekreációs potenciálja*. In: Aubert A. (szerk.): Fejlesztés és képzés a turizmusban. II. Országos Turisztikai Konferencia tudományos közleményei. PTE TTK Földrajzi Intézet. 2006b. pp. 207–212. (CD)
- BERGHAUER S.: Turizmus. In: Baranyi Béla (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, 2009. IX. fejezet, 2009. pp. 337–353.
- BERGHAUER S.: A turizmus, mint kitörési pont Kárpátalján (?) (Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében) PhD-értekezés, Pécs, 2012.
- BERGHAUER S.: Kárpátalja turisztikai adottságainak vizsgálata kvantitatív és geoinformatikai módszerek alkalmazásával. A csapadék évi mennyiségének idegenforgalmi szempontú értékelése. In: Acta Periodica, 10. kötet. Edutus Főiskola, Tatabánya–Budapest, 2013. pp. 96–104.
- BERGHAUER S.: A Munkácsi járás természeti adottságainak idegenforgalmi szempontú kvantitatív értékelése. In: Limes. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Beregszász, 2014.
- BERGHAUER S. – GYURICZA L.: Tourism as a possible land use form in Transcarpathia. In: I. Dombay – Zs. Magyarisáska (eds.): The role of tourism in territorial development. IV. International Conference October 7-8, Gheorgheni, Romania, presa Universitara Clujeana, Babes-Bolyai University Cluj-Napoca, Faculty of Geography, Gheorgheni University Extension, 2011. pp. 7–17.
- BOROS L. (szerk.): Kárpátalja. A Nyírségi Földrajzi Napok előadásai (Nyíregyháza 1998. november 16-19). Kiadó: Bessenyei Gy. TKF Földrajz Tanszék és a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság Jurányi Lajos Egyesülete, Nyíregyháza, 1999. 250 p.
- GAMAJANOV, A. P. (szerk.): Szolyvai járás. 1:50000 méretarányú térkép. Kartográfia, Kijev, 2010.
- GLYUDZIK, G. B.: Kárpátalja atlasza. Видавництво «Мапа». Київ, 2011.
- GYURICZA L. – BERGHAUER S.: Probleme der Bewertung der Naturbedingungen im Tourismus. – Acta Beregsasiensis 2009. VIII./1. 213–221.
- GYURICZA L.: Tájhasznosítási lehetőségek vizsgálata Nyugat-Zalában különös tekintettel az idegenforgalomra. Kandidátusi értekezés, Pécs, 1997.
- GYURICZA L.: Természeti és társadalmi adottságok idegenforgalmi szempontú értékelése és komplex turisztikai kiskörzetek kialakítása Nyugat-Zala példáján. Földrajzi Értesítő XLVII. évf. 1998 VII. füzet, pp. 173–187.
- GYURICZA L.: A turizmus nemzetközi földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 2008.
- IZSÁK T.: Ukrajna természeti földrajza. Jegyzet. Rákóczi-füzetek XXIX. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. PoliPrint, Ungvár, 2007.
- Kárpátalja atlasza 1991. Комитет геодезии и картографии СССР. Москва, 1991.
- Kárpátalja 2012. (Statisztikai évkönyv) (Закарпаття 2012. Статистичний щорічник). Ужгород, Закарпатське обласне управління статистики, 2013.
- Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus. Statisztikai évkönyv. (Закарпаття – Санаторії та туризм): Статистичний збірник. Ужгород. 2008

- Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus. Statisztikai évkönyv. (Закарпаття – Санаторії та туризм): Статистичний збірник. Ужгород. 2014.
- KASERINA, A. J. (szerk.): Kerékpártúrák Kárpátalján. ПП «АССА», 2013
- KOHUT E. – IZSÁK T.: Természeti értékeink. Kárpátalja védett növényei, gombái, állatai. PoliPrint, Beregszász, 2008.
- KOVÁCS S.: Kárpátalja térképe. 1:250 000. 2. kiadás, Dimap Bt. Budapest, 2003.
- MOLNÁR D. I.: A Szolyvai járás. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, 2009. pp. 291–292.
- MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I.: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, PoliPrint, Ungvár, 2005.
- РАР, Sz. (Поп С.): Природні ресурси Закарпаття. Державне видавництво «Карпати», Ужгород, 2009.
- PENZENIK, J. J. et al. (ПЕНЗЕНИК, Ю. Ю. – ФАНДАЛЮК, А. В. – СТЕПАШУК, І. С. – МАТІЄГА В. Й. – ЯНОЧКО Ю. М.): Агроєкологічна оцінка ґрунтів Закарпаття. In: Збалансоване природокористування. № 2/2012. Київ 2012.
- SAKIN, A. (szerk.): Az Ukrán-Kárpátok geológiai térképe. M 1:200 000., УкрНТРА. 1976
- SZTOJKO Sz. (szerk.): Природні багатства Закарпаття. Карпат, Ужгород, 1987. 287 p.
- TAMÁSI K.: Kárpátalja erdőboritottsága változásának vizsgálata műholdképek alapján. II. Rákóczi F. Kárpátaljai Magyar Főiskola. Szakdolgozat. Beregszász, 2014
- Ukrajna topográfiai térképe M 1:100 000 № 144, 145, 163, 164, 165, 182, 183, 184, 201, 202, 203. Киевская военно-картографическая фабрика. Киев, 2000.
- VDÁVENKA, V. V. (szerk.): Szolyvai járás. 1:65000 méretarányú térkép. Kartográfia, Kijev, 2012.
- VAVILIN, A.: Закарпатська область. 1:700000 méretarányú térkép-gyűjtemény. Bereg-Press Bt. 2005.
- ZSELICZKY I.: Állatvilág. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, 2009.
- https://courses.washington.edu/gis250/lessons/introduction_gis/spatial_data_model.html (letöltés ideje 2014)
- <http://animalfun.hupont.hu/34/oz> (letöltés ideje 2014)
- <http://www.hunterarchery.extra.hu/dok/gim.pdf> (letöltés ideje 2014)
- <http://www.hunterarchery.extra.hu/dok/vaddiszno.pdf> (letöltés ideje 2014)
- <http://tiszaikornyezet.weebly.com/a-termeacutesztveacutedelmi-teruumlletek-ukrajnai-csoportosiacutetaacutesa.html> (letöltés ideje 2014)
- http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dem/2014/nasel_0102_2014.pdf (letöltés ideje 2014)

2013. december 13.

Adni jó! Jótékonysági koncert a főiskolán. A koncert teljes bevétele a Beregszászi Bentlakásos Középiskola javára fordul.

ЕКОТУРИЗМ – ЗВ’ЯЗКИ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКІВ ТА ТУРИЗМУ НА ЗАКАРПАТТІ

Оршоля Нодь* – Ласло Дюриця**

*Слухач-аспірант факультету природничих наук Наукового інституту м. Пейч
7624, м. Пейч, вул. Іфйюшаг, 6, nagyorsolya866@gmail.com

**Доцент факультету природничих наук Наукового інституту м. Пейч
7624, м. Пейч, вул. Іфйюшаг, 6, gyuricza@gamma.ttk.pte.hu

Мета праці – аналіз туристичної ролі національних парків, а також дослідження екотуристичних ресурсів Закарпаття. Свідченням дедалі зростаючої актуальності цих питань є той попит на екотуризм, що спостерігається у наш час чи не по всьому світу. Застосування природних ресурсів живої природи, її цінностей у сфері екологічного туризму цілком обґрунтовано служить основою для покращення рівня життя та добробуту мешканців краю. Висновки, зроблені у науковій праці, можуть стати головними принципами для втілення цих перспектив у життя.

Ключові слова: екотуризм, національні парки, охоронні зони, природні цінності, Закарпаття.

А B S T R A C T

The purpose of the study is to analyse the role of national parks in Transcarpathia and to explore the ecotourism resources of the area. The increasing demand for ecotourism all over the world shows the topicality of the above mentioned questions. The utilization of ecotourism concerning the Transcarpathian wildlife and protected natural values may form the basis of welfare of the population in the territory. The conclusions of the present study may serve as a guideline in the realization of this.

Keywords: ecotourism, sustainable development, national parks, protected areas, natural values, Transcarpathia

Для більшості туристів найбільш привабливими чинниками є недоторканна, первозданна природа, різноманітність природного світу, чисте довкілля. Саме ці природні цінності є основою туристичного продукту. Водночас розвиток туризму, і передусім масового туризму, ставлять під загрозу ці цінності людства.

Негативний вплив масового туризму проявляється не тільки у руйнуванні природних цінностей, але й по суті може призвести до власного знищення, адже внаслідок руйнівного впливу сприятлива до тих пір

дестинація поступово втрачає свою привабливість. Це ж стосується негативного суспільно-культурного впливу туризму, адже автентичні культурні цінності вважаються чи не найголовнішою привабливою силою, в той же час внаслідок поширення масових поїздок, масової культури туризм поступово перетворюється у головний чинник глобалізації. (MICHALKO, 2007)

Слід відмітити, що провідну роль в аспекті розвитку туризму повинен отримати альтернативний туризм, у тому числі екотуризм. В ООН уже понад десятиліття тому

усвідомили значення цього фактора; свідченням цьому може слугувати той факт, що 2002 рік було оголошено роком екотуризму.

До тлумачення поняття екотуризму долучилася ціла низка організацій, в тому числі міжнародного рівня, попри це на сьогодні не існує точного визначення цього поняття. Згідно з визначенням офіційної Міжнародної природоохоронної організації,

«екотуризм – це тип туризму, що полягає в подорожі та відвідинах до відносно недоторканих з боку людини територій, пізнання їх природних, а також культурних цінностей. Екотуризм допомагає освіті туристів та розвиває у них толерантність, дозволяє збирати гроші на заходи зі збереження території, допомагає розвитку ізольованих поселень. Розвиток екотуризму часто розглядається як важливий засіб збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь. Екотуризм найбільш приваблює тих туристів, яких турбують проблеми екології. Він часто включає волонтерську роботу, інші активні заходи зі збереження навколишнього середовища та навчальні програми, що допомагають зменшувати негативні аспекти впливу людини на природу» (www.kvvm.hu).

На подібних принципах ґрунтується і тлумачення СОТ: «Екотуризм вміщує ті засновані на природній привабливості форми туризму, головною мотивацією яких є спостереження за природою, шанобливе ставлення до неї, збереження і примноження її цінностей» (SULYOK, 2001).

У різних країнах та регіонах різними є не тільки тлумачення поняття, але й його зміст. У Північній Америці основою екотуризму є недоторкана природа, яку слід

оберігати і примножувати; в Європі ж вона означає сукупність природних та культурних цінностей, тобто місцеве населення та його культура також є важливими складовими екотуризму (GYURICZA, 2008). У першому випадку екотуризм включає в себе весь широкий спектр діяльності, пов'язаний із природою, що провадиться в природоохоронних зонах; у другому випадку – ту форму туризму, головною метою якого є мінімізація негативного природного та суспільно-культурного впливу (SULYOK, 2002).

Національні парки як мозаїчні острівці природи

Оскільки територіально екотуризм чи не найбільше пов'язується із національними парками, ці території відіграють провідну роль у функціонуванні цього різновиду туризму. Природоохоронні території завжди передбачають правовий захист з боку законодавства, але в різних країнах існують різні ступені цього захисту. Для окремих, розвинутих регіонів Землі, зокрема для переважної частини Європи, притаманні висока густота населення та розміщення населених пунктів, високорозвинута промисловість та сільське господарство, тож розвиток туризму, що набуває все більших обертів, лягає важким тягарем на стан природи та довкілля. Враховуючи, що на сьогодні вкрай важко знайти такі території, де не проявився б вплив людської діяльності, тож у випадку цих регіонів можемо вести мову хіба що про зони, де умови більш-менш наближені до природних.

Попри те, що Міжнародна природоохоронна організація об'єднує заповідні території в єдину систему, в різних країнах користуються термінологією, що суттєво відрізняється від інших, поняття наповнені іншим змістом, та й ієрархія

природоохоронних територій далека від єдиних стандартів.

Мета національних парків – зберегти екологічну цілісність однієї або кількох екосистем, виключити будь-яку діяльність або заселення, що суперечать цим цілям, а також гарантувати ті духовні, наукові, виховні, рекреаційні умови, що з природоохоронної та культурної точки зору сумісні із основною метою цих парків. Завдання національних парків базуються на єдності трьох основних принципів: захист природи – виховання – туризм.

Всередині самих національних парків під сферу захисту потрапляє передусім сукупність живого світу, але її органічно можуть доповнювати – або навіть

домінувати – морфологічні форми та історично-культурні пам'ятки різного характеру (GYURICZA, 2008)

Можлива туристична роль національних парків та природоохоронних територій на Закарпатті

Місцеві форуми та ЗМІ часто іменують Закарпаття «Карпатською Швейцарією», вказуючи тим самим на унікальні природні задатки та туристичні цінності краю. Туризм у багатьох частинах світу є джерелом, важливою передумовою для розвитку та економічного піднесення конкретного регіону, але водночас може мати негативні наслідки, адже масовий наплив відвідувачів несе в собі небезпеку для довкілля.

Таблиця І. Кількісні показники природоохоронних територій на Закарпатті

Тип природоохоронної території	Кількість (шт)	Територія (га)
Біосферний заповідник	1	58035,8
Національний природоохоронний парк	3	87964,3
Регіональний природоохоронний парк	2	14961,9
Природоохоронна територія загальнодержавного значення	19	12368,0
Природоохоронна територія місцевого значення	47	5647,4
Пам'ятка природи загальнодержавного значення	9	464,0
Пам'ятка природи місцевого значення	329	478,2
Ліс, що перебуває під охороною	9	1183,3
Ботанічний сад загальнодержавного значення	1	86,4
Дендрарій місцевого значення	4	37,9
Пам'ятка паркового мистецтва загальнодержавного значення	1	38,0
Пам'ятка паркового мистецтва місцевого значення	31	134,7
Всього	456	181399,9

(Джерело: Торної, 2013 р.)

Унікальна краса природного світу Закарпаття представлена трьома національними парками – Синевирським, Ужоцьким та «Зачарованим краєм», одним біосферним заповідником – «Карпатська біосфера», вісьмома природоохоронними районами, а також кількома сотнями пам'яток природи та культурних парків. (IZSÁK, 2009; BERGHAEUER, 2012) Всі вони перебувають під охороною.

Національний парк «Зачарований край» – наймолодший на Закарпатті, він був заснований у 2009 році. Його площа складає 6101 гектар, адміністративно парк належить до Іршавського району. Ця територія – скарбниця безмежних природних багатств, що криє в собі значні перспективи з точки зору розвитку екотуризму.

Одним із найбільш улюблених і відвідуваних туристичних об'єктів Закарпаття є Національний природний парк «Синевир». Розташований він у Міжгірському районі, був заснований 1989 р., займає площу в 40 400 гектарів. Мальовнича краса Синевирського озера, унікальний природний світ Горган приваблюють сюди тисячі відвідувачів.

Ужгородський національний парк (місце розташування – Ужгородський район, рік заснування – 1999, площа – 39 159,3 га) є органічною складовою міжнародного Біосферного заповідника північних Карпат, розташованого на території трьох сусідніх країн.

Карпатський біосферний заповідник – найбільш значимий природоохоронний об'єкт області. Резервація складається із восьми територіальних масивів, 4 з них розташовані у долині річки Тиса (BEDEJ, 2005). У 2007 р. шість масивів резервації, що перебувають під посиленою охороною, разом з іншими чотирма, розташованими на території Словаччини, було внесено

до списку світової спадщини ЮНЕСКО. Тутешні ліси, характерні для помірного кліматичного поясу, внаслідок останнього поширення зберегли різноманіття флори та фауни пралісів Європи (whc.unesco.org).

Функціонування національних парків та природоохоронних заповідників на Закарпатті додає оптимізму, адже міжнародні та вітчизняні тенденції, а також досвід свідчать про те, що привабливість первозданної краси природи, потреба в екотуризмі невідпинно зростають. Важливою передумовою довгострокового розвитку туризму в області є доцільне, раціональне використання природних задатків. Оскільки туризм як галузь господарства в Україні ще не має усталених традицій, захист довкілля повинен стати пріоритетним питанням, у формуванні свідомого ставлення людини до природного багатства більшу роль повинні відігравати національні парки та природоохоронні заповідники.

Висновки

Численним територіям, що збереглися у первозданній красі і яких не торкнулися наслідки життєдіяльності людини, Закарпаття завдячує своїм периферійним розташуванням. Сприятливі морфологічні задатки створюють плідне підґрунтя для розвитку туризму, в тому числі екотуризму. Палітра таких можливостей розширюється дедалі більше. Найбільшу кількість відвідувачів ваблять пішохідні туристичні маршрути. Найпопулярнішим є маршрути до Національного природного парку «Синевир» та заповідного масиву «Чорногора».

Організація пішохідних походів має багате минуле, адже вони були популярні ще за радянських часів. Зовсім не другорядним фактором є низький рівень затрат цього

виду туризму. Стосовно екотуризму, його масштабів, кількості учасників достовірних офіційних даних немає. Пішохідні походи організовуються переважно спільно з іншими видами туристичного продукту або ж у їх доповнення.

Важливість формування свідомого, бережного ставлення до природи та її багатств знаходить дедалі ширше застосування і в освітньому процесі, цій меті слугує ціла низка програм обласного керівництва. Так, до прикладу, у 2007 р. було започатковано програму «Екотуризм і стратегія розвитку бережного ставлення до природи на Закарпатті». Втілення в життя цих прагнень є вкрай важливим, адже наслідком

масового туризму часто стає забрудненість довкілля. Подібні негативні випадки можемо спостерігати на горі Говерлі, біля водоспаду Шипіт, навколо Синевирського озера.

Отже, можемо зробити висновок, що головні завдання екотуризму — охорона природи, стимулювання і задоволення бажання спілкуватися з природою; подорож у природу, причому головний зміст таких подорожей – ознайомлення з живою природою, а також з місцевими звичаями і культурою; запобігання негативному впливу на природу і культуру; зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного і соціально-культурного характеру.

ЛІТЕРАТУРА

- BEDEJ, M.I.: Magic Carpathiens National Natural Park and Landscape Reserves of Transcarpatia. In: Hamor, F. D., Zacharovani Karpati. 2005, Karpati, Uzhorod, p.24-25.
- BERGHAEUER S.: A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján (?) (Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében). Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, PhD értekezés, 2012. Pécs 213 p. http://old.foldrajz.ttk.pte.hu/phd/phdkoord/nv/disszert/disszertacio_berghaeuer_nv.pdf
- FEDORCSENKO, V.K. – GYOROVA, T.A. (Федорченко В. К. – Дьорова Т. А.): Історія туризму в Україні. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, Вища Школа, Київ, 2002. 196 р.
- GYURICZA L.: A turizmus nemzetközi földrajza. Dialog-Campus 2008, Pécs
- IZSÁK T.: Természetvédelmi területek. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, 2009, Pécs–Budapest, pp. 154–158.
- PAP, Sz. (Поп С.): Природні ресурси Закарпаття. Державне видавництво «Карпати», 2009. Ужгород. 336 р.
- MICHALKO G.: A turizmuselmélet alapjai. Kodolányi János Főiskola, 2007. Székesfehérvár
- SULYOK J.: Ökoturizmus. 2001, (In: Turizmus Bulletin V. évf. 4. szám, pp. 17-20.)
- SULYOK J.: Ökoturizmus Németországban. 2002, (In: Turizmus Bulletin VI. évf. 2. szám, pp. 25-28.)
- SZTEPCSUK, Sz. (Степчук, С.): Закарпаття. (Кárpátalja). Ужгород, Поліграфцентр „Ліра”, 2003, 120 р.
- ZSELICKY I.: Állatvilág. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, 2009, Pécs–Budapest, pp.147–151.
- <http://tiszaiakornyezet.weebly.com>
- <http://ecozakarpat.gov.ua>
- <http://www.kvvm.hu/index.php?hid=255&pid=11&sid=11>
- <http://www.nemzetipark.gov.hu/>
- www.wwf.hu
- www.kvvm.hu/dokumentum

2014. március 1.

Kijevi hivatalos látogatása után egy nappal Kárpátaljára is ellátogatott **Martonyi János**, Magyarország külügyminisztere. A neves vendég Beregszászon találkozott a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola vezetésével, tanáraival, diákjaival. Megtekintette a főiskola épületét, tárgyalást folytatott Orosz Ildikóval, a főiskola elnökével és Brenzovics Lászlóval, a KMTF JA elnökével.

AZ ÖSKERESZTYÉN EGYHÁZ IDENTITÁSMOTÍVUMAI A SZENTÍRÁSBAN

RADVÁNSZKY FERENC

PhD, a kaszonyi és bótrágyi református gyülekezet lelkipásztora,
a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola óraadó tanára

Egy magyar népmese szerint, az egyik király eltévedt egy hatalmas erdőben. Nem volt a helyén, király volt királyság nélkül, s így nem tudta betölteni a saját küldetését és feladatát. A király nagyon haza akart menni. Az erdőben találkozott sok mesebeli alakkal, akiktől a király segítséget remélt. Voltak ugyan jó szándékú alakok, akik nem értették, hogy miért akar a király kimenni ebből az erdőből, amikor itt sok ennivaló van; voltak cselszövők, akik szándékosan vezették félre a királyt; volt olyan, aki tudott egy kivezető utat, csak a király azon képtelen volt járni. A király rengeteget kereste a helyes utat, s sokszor találta magát ugyanazon a helyen. Végül a király, amikor már rengeteg mindent kipróbált és megismert, ezért az erdőben is királyként tudott dönteni, egy jó utat és segítőt választva, kikerült az erdőből.

A közép-kelet-európai református egyházak helyzete nagyon hasonlít a mesebeli király állapotához:

- nincs a saját helyén (Hol van a helyem?)
- találkozik sok jó és sok rossz segítőtől (Ki a jó és ki a rossz segítő?)
- sokszor gondolta, hogy rátalált a helyes útra és amikor azon kezdett el haladni, kiderült, hogy nem visz előre, csak ugyanoda kerül vissza (Melyik a helyes út?)
- reménytelenné és bizonytalanná válik, mely nagyon veszélyes egy ilyen helyzetben (Mit is csináljak most?)

A továbbiakban egy rövid útikalauzt szeretnék adni a helyét kereső református egyháznak, a Szentírás tanítása szerint, az Ösegyház tapasztalataiból.

ABSTRACT

В одній угорській народній казці йдеться про короля, що заблукав у великому лісі. Він опинився не на своєму місці, став королем без королівства, тож не зміг виконувати своє призначення та обов'язки. Король дуже хотів повернутися додому. Він сподівався на допомогу різних казкових істот, з якими зустрічався у лісі. Серед них були доброзичливі, які не змогли зрозуміти, чому король бажає вийти з лісу, коли тут достатньо їжі; зустрічалися також підступні, які навмисно обманювали короля і скеровували його на манівці; зустрів король і таку істоту, яку підказала шлях із лісу, але тією дорогою король не зміг пройти. Шукаючи вихід з лісу, король часто повертався на те саме місце. Зрештою, король, випробувавши і пізнавши багато чого, зміг і в лісі діяти як справжній король: приймати рішення, вибрати правильну дорогу та справжнього радника і нарішті вибратися з лісу.

Становище реформатських церков у Центрально-Східній Європі дуже нагадує ситуацію з королем зі згаданої казки.

- Вони перебувають не на своєму місці (Де моє місце?)
- Зустрічаються з добрими та підступними радниками (Хто є добрим, а хто недобрим помічником?)
- Багато разів здавалося, що знайдено правильну дорогу, але під час руху нею виявлялося, що вона веде не вперед, а назад (Яка дорога дійсно правильна?)
- Вони потрапляють у стан безнадії та невпевненості, що дуже небезпечно у такій ситуації (Що треба тепер робити?)

У публікації, спираючись на Святе Письмо та використовуючи досвід ранньохристиянської церкви, бажаємо подати короткий путівник для нашої реформаторської церкви, яка шукає свій шлях.

BEVEZETÉS

Az ősegyház és a jelen társadalmi és egyházi helyzetünk közt sok párhuzamos belső és külső kényszerítő körülmény (status confessiones) fedezhető fel, melyre a kívülről és a belülről irányuló önazonosságunk újraformálásával kell válaszolni (mechanikusan: analízis, helykeresés, feladatmeghatározás, eszközfeldolgozás, stratégiai készítés, újakezdés). A korai keresztyénség és az identitás-meghatározás közép-kelet-európai általános és egyházi igényei közötti párhuzamokat, ezen párhuzamok következtetéseit és lehetséges megoldási modelleket sűríti magába az egyház önmagáról alkotott képe a *Szentírásban*.

E dolgozat, a *Szentírás* egyházképét egy belső definíciós és egy külső definíciós részletben tárgyalja. Konkrétan vázlatosan bemutatom a *Szentírás* egyházképeit és a Jézus visszajövetelének valóságából szerveződő egyház-megnyilvánulásokat.

AZ EGYHÁZ MEGHATÁROZÁSA A SZENTÍRÁSBAN

A *Szentírásban* nyolc alapmeghatározás található a keresztyének közösségére, az egyházra vonatkoztatva¹:

1. Eklézsia
2. Isten népe
3. Krisztus nyája
4. Isten ültetése
5. Isten épülete
6. Anyaegyház
7. Krisztus teste
8. Harcoló és győzedelmeskedő egyház

¹ Ezek a meghatározások inkább gyűjtőfogalomként szerepelnek, melyek a különböző meghatározásokat rendszerezik. Stauffer szerint hét meghatározás van, de szerintem, az antioldalt mint negatív definíciót bemutató kép is az identitásképek közé sorolható. STAUFFER, E., *Az Újszövetség teológiája*. Budapest, 1981.

EKLÉZSIA

Az *Őszövetség* (később: *Ősz*) két fő motívumot használt Izrael közösségének mint Isten gyülekezetének a jelölésére: יהוה-עדה és יהוה-קהל. Mindkettő Izrael gyülekezetét jelöli (קהל – gyülekezet, עד – összejövetel). Néha ez a két kifejezés együtt is használatos, mely a két definíció közötti csaknem elmosódó különbségre utal (Ex 12, 6; Num 14, 5; Jer 26, 17). Viszont a Septuagintában (később: LXX) következetesen: עד – συναγωγή és a קהל – εκκλησια. A jelentéskülönbség a terminusok használatának helyszíni arányaiban mutatkozik meg (némiként):

Az עד főleg a kauzális alkalmakon használatos az Isten gyülekezete megnevezésére:

- a törvény kijelentésénél és alkalmazásánál: Dt 5, 22; 9, 10; 10, 4; Józ 8, 35; Neh 8, 2;
- a páska ünneplésénél: Ex 12, 6; 2Krn 10, 13; az áldozatnál: Lev 4, 13 k.; 16, 17. 33; Num 17, 12;
- az áldás közlésénél: 1Kir 8, 14;
- az istentiszteletnél: Zsolt 22, 23 kk.; 35, 18; 89, 6; 149, 1;
- a prófétai ítéleteknél: Mik 2,5;
- az isteni ígéret közvetítésénél: Jer 31, 8;
- negatív értelemben: Gen 49, 5 k., Péld 21, 16.

Tehát az Isten népe megjelenése és megjelenítése rendszerét jelöli az עד (nem a legközvetlenebb kapcsolat Isten és ember közt).

Az קהל lett az εκκλησια megfelelője (a LXX fordítását és értelmezését követve) az újszövetségi kánonfejlődés során (profán görögben az εκκλησια, egy város teljes jogú polgárainak az Agórán való összejövetelét és tanácsát jelentette):

Krisztus is úgy használta a קהל –t, a LXX εκκλησια értelmezését követve, az 'Isten

népe' megjelölésére alkalmazta (Mt 26, 18; 18, 17), s Jézus azért jött, hogy a ἡπῶ –t megújítsa.

Pál, az ἐκκλησία -t, az 'igazi Isten gyülekezete' -ként alkalmazta²: magáról azt állítja, minősítve egyúttal az egyházat is, hogy az Atyák Istene ἐκκλησία-ját üldözte (Gal, 1, 13; Fil, 3, 6; 1Kor 15, 9).

Az Újszövetségben (később:Úsz), a keresztyén gyülekezet megjelöléseként egyszer van a συναγωγή alkalmazva, jellegzetesen Jakab által (Jk 2, 2), később csak a zsidó gyülekezet meghatározásaként szerepel (Mt 10, 17; 23, 6; ACs 22, 19; 26, 11; Jel 20 9; 3,9). Véleményem szerint, a συναγωγή kifejezés használata a keresztyén gyülekezet jelöléseként, az Ósz-i és az Úsz-i Isten népe közti folytonosságot és a keresztyén küldetést a zsidóság felé hivatott kiabrázolni. Schenke szerint a Mt 16, 18 (Péter küldetése) értelmezése, hogy Izrael, mint megújított Isten népe fog majd az ἐκκλησία-ba (az Isten igazi népe) közé gyűlni (de valószínű, hogy főleg az első időben és akkor is csak a Jeruzsálemi gyülekezetben lehetett ez meghatározó nézet). Főleg a pogány keresztyének szóhasználatában, az ἐκκλησία kifejezés, később, a keresztyének zsidóktól és a Tóra tradíciójától való megkülönböztetéseként és így a zsidók felé egyfajta hitvallásként volt használatos³.

Az Úsz az ἐκκλησία-t egyháznak nevezi minden megnyilvánulási helyen: magánházban (Rm 16, 5; 1Kor 16, 19; Kol 4, 15), városban (Jeruzsálemben: ACs 8, 11stb., Korinthusban: 1Kor 1, 2 stb., Thessalonikában: 1Thess 1, 1 stb., Jel 2, 1 kk.), a tartományokban és országokban (Judeában: Gal 1, 22; Galáciában: Gal 1, 2; Ázsiában: 1Kor 16, 19; Makedoniában: 2Kor 8, 1) és az egész világon (Mt 16, 18; 1Kor 6, 4; 12, 28; Ef 1, 22; 3, 10. 21; 5, 23 k.; 27, 29. 32; Kol 1, 18. 24; Fil 3, 6; 1Tim 5, 16; Rm 16, 24).

Az ἐκκλησία-hoz való tartozás alapja az isteni kiválasztás és az elhívás (Ézsa 48, 12; 1Kor 1, 9; Zsid 3, 1). Ez az új nemzet, melyet „Isten fia a világ kezdetétől fogva a világ végezetéig az egész emberi nemzetségből Szentlelke és Igéje által magának az igaz hitben megegyező, örökéletre ... gyűjt, azt oltalmazza és megtartja...” - Heidelbergi Káté, 54 (Rm 8, 29; 1Pt 2, 9; Zsolt 71, 17-18; Ézsa 59, 21; 1Kor 11, 26; Zsolt 129, 4-5; Mt 16, 18; Jn 10, 16. 28; Ézsa 59, 21; Rm 1, 16; 10, 14-17; Ef 5, 26; Jn 17, 21; ACs 2, 42; Rm 12, 4-5; Ef 4, 3-6. 15-16; 1Tim 3, 15; 1Pt 2,5).

ISTEN NÉPE

Ez a meghatározás, az egész emberi nemzetségre (nemcsak az egyházra) is alkalmazott, mert „Ő (Isten), mindenkit egy nemzetségből teremtett” (ACs 17, 26-29). De az „Isten népe” kifejezés, az Ószövetségben (később: Ósz), főleg Izrael megnevezése volt (Ex 19,5; Dt 4,20; 2Sám 7,24; Neh 1,10; Zsolt 78,71; Ézsa 63,14; Jer 13,11; Ez 37,27; Zak 8,8; Lk 26,11 stb.), akit az Isten választott ki (Dt 7,6-8; Mal 1,2-3) a többi nép közül, papi szolgálatra, Isten képviselésére a céljából (Ex19,6). Ezt a papi tisztségre elhívott kiválasztottság-gondolatot, a korakeresztyénség, mint Isten szövetségének folytatója, az Ósz-ből átemelve, magára értelmezve, s funkcionálisan, a népek közötti misszió gondolatát, a legfőbb önazonoságtényezőként kezelte (2Kor 6,16/b). Ebben az értelemben az egyház mint Isten népe, akinek az Ura és Atyja az Isten, papi nemzet, akinek a feladata az Isten képviselése az egész világ előtt (2Kor 6,18; 1Pt 2,9; Jel 1,6; az Ósz-ben: Ézsa 26,13; Ex 15,2). Az egyház kontrasztját az „Isten népe” kategóriában kiabrázolja:

– a jelen haldokló világgal szemben: az egyház, a jövő szeretet és élő nemzetsége, (Rm 8,19; Jel 21,3);

– az Ósz-gel és Izraellel szemben: Krisztus Egyháza, az Úsz gyülekezete (ACs 3,25; Gal

² Lásd még Pál hármas ecclesia értelmezését később.

³ SCHENKE, L., *Die Urgemeinde*. Stuttgart, Berlin, Köln, 1990, 86 –88 o.

4,24; Zsid 8,16), az Igazi Izrael (Gal 6,16; Rm 9,6; 2,28; Jel 2,9; Lk 3,8; Rm 4,16 kk.; Gal 3,7; Zsid 2,16);

A világgal és a zsidósággal szemben egyaránt: a Maradék (Rm 8,27; 11,4), a Mennyei gyülekezet (Jel 13,7; Ef 1,8; Rm 1,7; Kol 3,12; Jel 4,7; 2Tessz 1,10), Krisztus menyasszonya (2Ján 5,2; 2Kor 11,2; Jel 22,17; Ef 5,23).

KRISZTUS NYÁJA

Etimológiai eredete a „Krisztus nyája” terminusnak Izrael prófétai, királyi és pásztori múltja, amely az állattartó közegben és közegből alakult ki isteni rendelkezések által. Az Ősz rengeteg képet használ Izrael meghatározására, melyek a pásztori életből jöttek: Izrael, Isten nyája (Zsolt 79,13; 80,2; 95,7; 100,3), a jó és a rossz pásztorokról (Zsolt 22; Ézsa 40,11; Ez 34,23; Zak 11,6), az eltévedt és a jövő nyáj (Ézsa 13,14; 53,6), az utolsó időben az Isten által ismét összegyűjtött nyáj (Zak 9,16). Az Ősz emberi közül senki nem élt az őspalesztinai tapasztalatok között (senkit nem ismerünk a tanítványok és az Ősz írói közül, aki pásztor lett volna), mégis a pásztorról és a nyájról alkotott terminológiák oly rendkívül erősen hatottak, hogy az egyház is magától értetődően és magát csak az Isten nyája gondolatkörrel hitelesítve vette át e kifejezéseket, mint Krisztus saját elveszett, de megmentett nyája (Ján 10,12 kk.; 1Pt 2,25; Zsid 13,20; Mt 9,36; 26,31; Ján 21,15 kk./Zsolt 76,21; ACs 20,28; Ef 4,11; 1Pt 5,2; Lk 12,32). Sajátos és máig rögzült megújuláson ment keresztül az Ősz-i pásztorkép, a hellenista bukolikával való találkozásnál (pl.: az egyik legközvetlenebb példája e két pásztorkép ötvözetének, a Hermász Pásztor, ahol a Pásztor Krisztust, a nyáj, az egyházat jelképezi).

ISTEN ÜLTETÉSE

Az ősbabiloni kultúrvilágban az Isten népének elterjedt megnevezése volt az „Isten

ültetvénye” (bibliai nyomok: Ézsa 5,1kk.; 27,2 kk.; Zsolt 79,9). Az Ősz, Izraelhez képest kitágult horizontjában, ez a kifejezés Krisztus gyülekezetének fontos megnevezéseként terjedt el. Isten országának történetét Jézus, egy szőlőskerttel példázza, asszociálva Ézsa 5-re (Mk 12,1 kk./1Kor 9,17). A Jn 15 metaforájában, az élethordozó, a szőlőtő, ahol az indák élet- és terméshozó esélye, a tőkével való szoros kapcsolattól függ. A legfőbb tulajdonsága az elkövetkező Isten országának (Civitas Dei) és Isten üdvkorszakának, „az élet gyümölcse” (Jel 2,7; 22,2). Több helyen, az „Isten ültetvénye” és az „Isten épülete” kép egymással kombinálva jelenik meg (Ézsa 5,2; Mk 12,1; 1Kor 3; Jel 21 kk.).

Az egyházra alkalmazott következő kifejezések tartoznak még az „Isten ültetése/ültetvénye” meghatározási kategóriába: horgony, mely szilárdan beágyazott (Mk 4,3 kk.; 1Kor 3,6 kk.; 2Tim 2,6), fügefafa (Lk 13,6 kk.), mustármag (Mt 13,31 kk.), olajfa (Rm 11,16 kk./Ez 17 stb.), szüret (Jel 14,14 stb./Jl 4,13).

ISTEN ÉPÜLETE

Az őskeresztyénség mint egyház, önmagát, már a kezdeti időktől, a jelenlévő és bizonytalan világban, erős, mozdíthatatlan és védelmet nyújtó épületként határozta meg. A Mt 16,18-ban az erős és örökkévaló egyház képe mutatkozik meg, mely a péteri hitvallásra alapul. Ennek a képnek a háttérében, Ősz-i gondolkodás áll. Ui. az Ősz-ben, a mozdíthatatlanság jelképe, a Sion hegye, amelyen a mennyei város építetik és amely az Isten népének a lakóhelye (lásd: Mt 4,5; 5,35). A zsidóságnál, a „törvény háza” (konkrétan többször a zsinagóga szinonimája), Izrael fundamentuma. A qumráni közösség felfogása szerint, ez egy emberkéz által készített építmény. De találhatunk őszraeli mítoszokat Yima váráról, ahol az emberiség maradványáról maga a Királyok Királya gondoskodik, valamint a babiloni tradíció is tartalmaz hasonló funkcióval rendelkező képeket, mint a „világhegy”, illetve „sziklaépítmény”.

Shenke szerint, a Jézus által öndefinícióként alkalmazott Ősz-ből hozott (Ézsa 28,16) eszchatologikus „sarokkő” motívum, „Isten épületével” hasonló végidőkre vonatkozó karaktert hordoz. Így valószínű, hogy a Gal 2,9 „tartópillér” képe, az utolsó történelmi szakaszra vonatkozik. Annál is inkább, mert Qumránban, ezt a képet apokaliptikus értelemben használták. A Mk 14,58-ban, a gyülekezet mint új lelki templom jelenik meg, mely a Visszatérő Krisztus által építtetik fel.

Krisztus kijelentése szerint, Isten országának az építésére elhívott személyek, a folyamatosan beteljesedő üdvtörténetet munkálják. A Krisztus gyülekezete egy meghatározott helyen épül fel (Mt 5,35; Jel 11,2). Az egyház önmagán belüli népeket átfogó és összegyűjtő küldetése: kijavítani Babel káoszát (ACs 2). A tervek szerint égis éri Babel tornyának a küldetése, az emberi nagyság kiábrázolása volt, ezzel szemben egy őskeresztyéni apokrif irat szerint Isten jövődő városa fog az égis érní, mert az Isten dicsőségét reprezentálja (Sybilla 5,252).

A földön küzdő egyház (ecclesia militans) a mennyei Jeruzsálemre mutat, mely az új teremtés központja (Gal 4,26; Zsid 12,22; Jel 3,12; 21,2 kk./Ézsa 54,11 kk.). Az Ez 48,16 és a Jel 21,16 szerint, a mennyei Jeruzsálem négy-szögletű, mely a keleti felfogás szerint, a védelmező építmények ősképe (Yima vára is négy-szögletű). Tehát az egyház építményként való megjelenítése, a zárandokok „harcoló városa”-ként mutatkozik meg ebben a világban, mely a jövődő és megállapodott „városát” (otthonát) keresi, mert a „mi városunk a Mennyben van” (Zsid 13,14; 11,10; 12,12; Jel 3,12; 22,19) és itt a keresztyén ember csak zárandok, aki a visszatérő Krisztust várja (Fil 3,20).

ANYA EGYHÁZ (ECCLESIA FEMINA)

Sok antik városnak saját istennője, illetve anya istennője volt, amelyek az adott város sajátosságainak a megtestesülései voltak (lásd: ACs

19). Az ősbabiloni és intertestamentális tradíciókban előforduló sok feminim kifejezést találhatunk mind a régi, mind az Újjeruzsálemre vonatkoztatva: szűz, menyasszony, nő, anya (Hos 2,8; Ézsa 54,4 kk.; 62,4 kk.; Ez 16,7 kk.; Js 37,22; - Akiba M. Ex. 15,2; Cant.r. 8,6 stb.). Ezek a képek jelentős szerepet játszottak a Jézus példázataiban, a Jelenések könyvében, Hermás Pásztorában és az őskeresztyén mozaikművészetben (Mk 2,19 kk.; 25,10 kk.; Jel 19,21). Az Ef 5,31 kk., a Gen 2,24 –et használja, Krisztus és az egyház kapcsolatának kiábrázolására, melyet nagy titoknak mutat be (még: 2Kor 11,2). Ennél a metaforánál az keresztyén, mint az Isten Városának gyermeke határozódik meg. Pl.: Kálvin továbbfejleszti és konkretizálja az egyház anyai képét: „Akinék az Isten az Atyja, annak az Egyház az anyja” (Inst. IV.I.1. (Lev 13,34/Mt 2,18). Az egyház, anyaegyház, Aki az Isten teremő Igéjét egyedül helyesen értelmezi és kijelenti, s ez az Ige az elhívottakat összegyűjti hívőket (Hós 2,1; Gal 4,23.26-28; 2Jn 1; 1Kor 15,8). Krisztus az elsőszülötte az anyaegyháznak (Jel 12,1 kk./Rm 8,29 kk.). Az asszony, az Isten városával (Civitas Dei) azonos, akinék koronája és a koronán 12 csillag van (Jel 12,1-7; Gen 37,9; Jel 7,4 kk.), aki által a világba belép a Messiás, az Ő fia (Jel 12,17).

KRISZTUS TESTE (CORPUS CHRISTI)

A valóságos test képe már a régi időktől használatos volt egy közösség tagjai összetartozásának és egymás kiegészítésének céljából. E hasonlat fejlődését mutatja, hogy az intertestamentális korban, a test képének monarchikus struktúrája hangsúlyozódik (a testrészek a fej által irányíttatnak). Az Űsz egy ismert képet használ, amikor az Egyházat, mint testet mutatja be (corpus christianum – a keresztyénség teste, Corpus Christi – Krisztus teste, Rm 12,4; 1Kor 10,16 kk.; 12,12-13), ahol Krisztus az Egyház feje (Jn 10; Kol 1,18.24/2,20; 1Kor 11,3) és az élet hordozója (Kol 2,19; Jn 15,1 kk.). Ezt a terminus a testről,

Pál gondolkodásában tovább fejlődik ahol az evangélium megjelenítése és a továbbadása a testté szerveződés küldetése (Rm 12,3 kk.; 1Kor 12; Ef 1,15-23; 4,1-16; 5,23 kk.; Kol 1,18; 2,10.19, ill. lásd még: Jn 15).

Rm, Kor, Ef, Kol levele képe a testről két különböző kiindulópontból fejlődik⁴: Rm és Kor test képének fő motívuma a testrészek közötti kapcsolat, míg az Ef és Kol a fejnek való alávetettségek hangsúlyozza (de megemlítendő, hogy az 1Kor 12 és Ef 1-16 közt több kapcsolópont is található⁵).

A Rm és az 1Kor test-képének a háttérben valószínű Menenius Agrippa meséje áll, a testről és részeiről, melyek mindent együtt kell, hogy végezzenek. Ez az allegorikus kép nagy valószínűséggel ismert volt Pál és hallgatói számára⁶, amit az egyház megjelenítésére használt az apostol. A nagy különbség Menenius Agrippa mesére és Pál magyarázata között, hogy Agrippa kiindulópontja az emberi természet, de Pál forrása a Krisztussal való kapcsolat, melyet az egyház a test formájában tud megélni és kiábrázolni (Rm 12,4 kk.; 1Kor 12,12 kk.). A szolgálatok a testen belül valósulnak meg a Szentlélek által, és egy gyülekezeti tag egy legitim karizmával rendelkezik, mellyel a Testet, a gyülekezetet erősíti. A látható gyülekezet, mely a kériugma (üzenet) által van meghatározva, Krisztus valóságos teste (nemcsak hasonló hozzá), aki megjeleníti Krisztust ebben a világban.

Pálnál, a *σωμα* (test) terminus az egész embert jelenti, akiknek Istennel és az ő felebarátjával van kapcsolata ebben a világban. Az egyház egy olyan hely, ahol az ember az Isten erejét

használja fel hit által. Krisztus az Ő teste által akar a jelenben szolgálni (Ef 4,10-16). „Az Egyház, Krisztus mennyei teste”⁷.

A Krisztus-testkép nem kifejezetten lelki karakterrel rendelkezik, hanem a mennyei szentség történelemben való megjelenése: az egyház a választott, de újból választott nép, s a keresztyének Ábrahám gyermekei Krisztus által (Gal 3,16.19). A Testhez csatlakozás lépései: Krisztus – a test Krisztusban – a lélek; és nem: Krisztus – a lélek – a test. Ez a rangsor a keresztesítés által ábrázolódik ki.

A Krisztus-test egy etikai karakterrel is rendelkezik. A testrészek egymással való kapcsolata, egy megújult közösséget formál, mert új kapcsolatban vannak Krisztussal, mely egy új, eddig soha nem tapasztalt emberi kapcsolat-struktúrát eredményez (1Kor 12,27). A paradicsomi bűnsetben szétszakadt az ember horizontális (ember és ember közötti) és vertikális (Isten és ember közötti) kapcsolata, melynek következtében a helyreállítás iránya, e kétirányú kapcsolat (mint élettér) helyreállítása lehet. A megújult ember egy újjáteremtett életteret nyer Krisztus által.

A Krisztus-testkép Ef-ban és Kol-ban más karakterrel rendelkezik, mint a Rm-ban és az 1Kor-ban. Ui. az Ef és a Kol Krisztus-test a test és fej kapcsolatát, tehát a test vertikális és pneumatikus aspektusait emeli ki; szemben a Rm és az 1Kor testképével, ahol a testrészek közötti, tehát a horizontális kapcsolat kap hangsúlyt. Ef és Kol képében, Krisztus mindig mint fej jelenik meg (Ef 1,20-23; 4,8-10.15; Kol 1,18; 2,10.19), akiben van a növekedés és az erő programja. Ezekben a levelekben a test fő feladata, Krisztus hatalmának és erejének a reprezentálása, ami által az egyház megdicsőülése halad előre (ecclesia triumphans - Ef 1,15-23; 4,8-10; Kol 1,15 kk.; 2,9 kk.). A megdicsőülés mechanizmusa, a test identitástényezőjévé

⁴ GOPPELT, L., *Theologie des Neuen Testaments*, p. 122-125.

⁵ 'Ugyan az a Lélek' – 1Kor 12,4/Ef 4,4; 'Ugyan az az Úr' – 1Kor 12,6/Ef 4,6. Itt ugyan két kiindulási pontról beszélhetünk, de nem lehet éles határra gondolni, annál is inkább, mert meghatározottan közös tárgyat mutatnak be.

⁶ HERCZEG, P., *Az Újszövetség Theológiája*. Budapest, Rádai nyomda.

⁷ BARTHA, T., VLADÁR, G., *Bibliai szókönyv*. Kolozsvár, 1992.

vált preexisztens karakterét mutatja (Kol 3,1). Pál korában, az egyház egy jelentős identitáskrizise abban mutatkozik meg, hogy a történelmet mint teremtett közeget fel kell vállalni és be kell élni, mert Jézus visszajövele késik, a történeti Jézus szemtanúi egyre fogynak. Tehát az egyház eschatológiai és históriai identitása közötti egyensúly bomlott fel. A jövőt és a jelent valóságos önazonosságtérként értelmező egyház, az idő és tér feszültségét a Krisztusi közösség preexisztenciájának megfogalmazásában oldotta fel. Melynek a következménye: a Krisztus történetének történelemben való folytatása. A preextencia gondolatvonalban húzódnak a Jel és a Zsid apokalipszismotívumai, amelyben az egyház egy hosszú úton, a történelmet felvállalja és Krisztus értékrendje szerint új teremtésen viszi keresztül (nem ellenségként, hanem feladatként tekinti, melyben a „creatio continua – folyamatos teremtés” teremtési elvét valósítja meg)

Krisztus mint fej az oka és kiindulópontja „minden idők Egyházának”. Az Ef 5,23-ban, a családi viszonyok képei interpretálják a Krisztus-test fogalmát: ahogy a férfi feje a nőnek, úgy Krisztus is feje az egyháznak; valamint az Ef 5,28-ban, ahogy a nő és a férfi egy testként jelennek meg a házasságban, úgy Krisztusnak is az egyház a teste. A fejnek hatalma van a test felett (Ef 5,22). Krisztus megváltotta a gyülekezetet, ezért Ő a tulajdonosa és a feje az egyháznak. Tehát az egyház, mint tulajdon identitása a megváltásból táplálkozik és a Megváltóra épül (ahogy a paradicsomi teremtésben a férfiból származik a nő - 1Kor 11,3.8.12). Az antik felfogás szerint, a követés mint identitásválasztási mechanizmus fogalma, az ősatyákban dől el. Krisztus megfeszített testében (itt ősök) található, az önazonosságot testileg is felvállaló megkeresztelt új élete, s így ő az időben és térben az önazonosságát, már a testrészek között élheti meg. Tehát Krisztus a feje és oka mindennek, ami a történelemben az örökkévalóság megtestesítője, vagyis egyedüli értelme (Kol 1,15–18).

A Krisztus-testkép (σωμα του Χριστου), a „rothadandóság alá vettetett” világ egyetlen reménysége, mert Krisztus tagjainak lehetséges csak a mulandóság rabságából kilépni, és Krisztus mint a fej által felmutatott jövőt örökölni (Lk 21,12; Jn 15,20; 2Kor 4,9; 1Tess 2,15; 1Tim 3,12 stb. – 2Kor 4,17; Rm 6,23 stb.).

A HARCOLÓ ÉS A GYŐZEDELMESEKEDŐ EGYHÁZ (ECCLESIA MILITANS EN TRIUMPHANS)

Az egyházra vonatkozó szentírási képek egy jelentős csoportja militáns jelleggel rendelkezik: a Sátán, a világ, a test ellen harcoló (1Pt 5,8; 1Tim 3,13; Jn 15,8; 16,33; 1Pt 2,11; Zsid 12,4; Kol 4,12; Fil 1,27; Rm 15,30; 2Kor 10,3-4; Lk 13,24; Ef 2,2; 6,11–12; Jn 15,9; Gal 5,12; Rm 7) és győzedelmeskedő (1Kor 2,9; Jel 7,9 stb.) egyházat mutatja be.

A korai keresztyénség szinte minden önmeghatározása antitézist (negatív definíció) is tartalmaz, egy antigóniát a Civitas Dei és Civitas Diaboli (Isten városa és az ördög városa) között:

- Krisztus Egyháza ↔ Sátán zsinagógája (Jel 2,9; 3,9)
- Isten népe ↔ Pogányok (2Kor 6,14 kk.)
- Krisztus nyája ↔ Vadállatok (1Pt 5,8)
- Isten ültetése ↔ Ellenségek a mezőgazdaságban (Mt 13,39; még: Ézsa 5,5)
- Isten épülete ↔ A sátán oltára, tornya, trónja, fővárosa (Gen 11; 1Kor 10,21; Jel 2,13; 14,8; még: Gen 11)
- Anya Egyház (Ecclesia Femina/Mater) ↔ Anti Sion (Gal 4,25), erkölcstelen Babilon (Jel 19,7; 21,2; 17,3 vlg.)
- Az egyház mint a Messiás menyasszonya várja a vőlegénnyel való esküvő napját, közben fehér ruhába van öltözve a bűnös közegben (Jel 19,8; 22,17) ↔ Babilon leánya paráználkodik e világ királyaival és megrészegeti a föld népeit az ő italával

megrészegíti, miközben egy skralát színű lovon, bíbor ruhában tűnik fel (Jel 17,2; 18,3).

- A Messiás menyasszonya a vőlegénye, Krisztus elé siet (Jel 19,7) ↔ A nagy parázna a végzete felé halad, miközben másokat is a halálba vonzs (Jel 19,2).

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KÖVETKEZTETÉS

Az Ekklezsia, Isten népe, Isten ültetése, Isten épülete, anyaegyház (Ecc. Femina), Krisztus teste (Corpus Christi), harcoló és győzedelmeskedő egyház (Ecc. militans en triumphans) képe az egyházra vonatkoztatva az egyház identitását, jellegzetességeit, célját, küldetését és kapcsolatait mutatja fel.

- Identitás: Krisztusban;
- Jellegzetességek: Krisztus tulajdonságai, melyek a Szentlélek által kiábrázolódnak;
- Cél: Krisztus munkájának a folytatása;
- Küldetés: (aktív:) evangelizáció és (passzív:) Krisztus kiábrázolása (reprezentálása);
- Kapcsolat: Krisztus felé teljes engedelmesség és függés, felebarát felé szeretet, a gonosz felé harc.

Akkor tudjuk a küldetésünket Isten népeként betölteni, ha megtisztulunk és ezeket a meghatározásokat megéljük.

ESZCHATOLOGIAI IDENTITÁS

Nézőpont: a paruzia késésének téves és az egyház számára rendkívül veszélyes konklúziója, illetve a modernizmus, az egyház ugyanabban a megnyilvánulási irányában testesült meg: az egyház, az önmaga és a környezete látható és ideiglenes állapota felé fordulva, a mulandóban keresi a célját az örökkévaló eszchatológiai cél helyett, s így az örökkévalóságra irányuló célt elvesztetten, az identitáskriszís állapotában vergődik. Rosszabb esetben, ha nem tudatosítjuk a céltévesztett és az örökkévalóság-kapcsolatot

feladó állapotunkat, az egyház csak egy emberi mozgalom lesz.

Az a tény, hogy Jézus vissza fog jönni ítélni élőket és holtakat, az embert kimozdítja a saját igazságából, mely által e világgal kötött szövetséget és az értékvesztettség reménytelenségéből a kegyelmes Krisztushoz és a megváltott testvérekhez menekül. Így az emberben egy új értékrend és a parúzia felé való orientáció alakul ki. Így a keresztyén öazonosság, az eszchatológiában ölt testet. Az eszchatologikus öazonosság jelenségei:

AZ EGYHÁZTAGSÁG

Pál, az első Korinthusi levélben, a gyülekezeti tagoknál (emberi oldalról) az egyháztagság két fő tulajdonságát jelöli meg:

- Negatív: a bűnök megtagadása (1Kor 6, 9-11) és a bűnnel való szakítás kinyilvánítása: (megmosattatok, megszentelődtek, és meg is igazultatok az Úr Jézus Krisztus nevében és a mi Istenünk Lelke által – 1Kor 6, 11 – pass.!).
- Pozitív: csatlakozás a keresztyén gyülekezetbe (a keresztyéni küldetéstudattal).

Goppelt szerint itt Pál csak a gyülekezet tiszta és igaz „mag”-járól beszél, nem az egész gyülekezetéről van szó. Így a látható és a láthatatlan egyház (ecclesia visibilis et invisibilis) megkülönböztetése van kiábrázolva. De szerintem, Pálnál a gyülekezeti tagok ezen szétválasztása egyáltalán nincs jelen, mert ez a megkülönböztetés (diszkriminációt) már a levél címzésénél jelen lehetett volna. A körülhatárolás egyedül a korinthusi gyülekezetre érvényes anélkül, hogy a gyülekezeten belül Pál által meghatározott határok lennének (1Kor 1, 2). Pál, a gyülekezetet nem egy szociológiai, hanem egy kériumatikus közösségként határozza meg⁸.

⁸ Itt érdekes Rudolph Sohm és Adolf Harnack vitája a gyülekezet megjelenéséről. Harnack szerint az egyház történeti, míg Sohm szerint az egyház eszchatologikus jelenség.

A TIZENKÉT TANÍTVÁNY

A tizenkettő fogja az igazi Izraelt vezetni, amelyet most képviselnek (Mt 19, 28; Lk 22, 29). A tanítványok rögtön húsvét után Jeruzsálembe mentek, ahová a zsidók és ők is Krisztust várták, és gondolták, hogy Jeruzsálem Isten országának a központjaként fog megnyilvánulni. R. Bultmann és B. Reicke szerint itt bizonyos analógia mutatkozik Krisztus tanítványai és a qumráni közösség között, nevezetesen, mindkét oldalról úgy tekintettek magukra, mint eszchatologikus közösség.

AZ ΕΚΚΛΗΣΙΑ JELENTÉSE (A VÉGIDŐK SZEMPONTJÁBÓL)

Az εκκλησία jelentése (mint keresztyén gyülekezet) a קהל jelentésével azonos, mely az Ósz-ben az igazi Izrael népét jelölte és eszchatologiai jelentést hordozott. A LXX mindig εκκλησία kifejezést használ a קהל fordításánál, ami főleg a Deut-ban (itt: a szövetségi törvény és a kiválasztott nép tulajdonságai vannak lefektetve) és a keresztyénségnél is fontos zsoltárokban látványos. Az írásmagyarázat történetében, ezeknek a helyeknek nagy jelentősége volt az Ósz és a keresztyén gyülekezet közti folytonosság felmutatásában. A LXX az עדת szintén gyülekezetet jelentő kifejezés fordításánál a συναγωγή-t alkalmazza. Salamon Zsoltáraiban az συναγωγή használatos az עדת fordításra és itt éles különbség mutatkozik az εκκλησία-val összehasonlítva: εκκλησία, mint Isten népe mindig egyes szám, míg a συναγωγή, a többi gyülekezetre vonatkoztatva többes szám. Philon fordításában úgyszintén a קהל-יהוה fordítása az εκκλησία. A keresztyének az εκκλησία használatával önmagukat, mint „Isten népe”, „A kiválasztott nép”, „Szentek” határozták meg apokaliptikus reménységgel.

A gyakorlatban Pál három jelentéstartalommal felruházva használta az egyház megjelölésére az εκκλησία-t:

1. Isten egyetemes (katolikus) népe – 1Kor 10, 32;
2. Helyi gyülekezet – 1Kor 1, 2;
3. Keresztyén gyülekezet – 1Kor 11, 8.

SZEGÉNYEK (אַבְיוֹנִים)

Bultmann szerint a keresztyének az önmaguk meghatározása érdekében is használták az אַבְיוֹנִים, szegények kifejezést. A zsoltárokból az אַבְיוֹנִים terminus a „kegyes” kifejezésnek a szinonímája. Origenes szintén a keresztyének megjelölésére használta a szegények kifejezést⁹. A qumráni közösség kedvelt önmegjelölési formája volt az אַבְיוֹנִים, mely egyértelmű eszchatologus jelentést hordozott. Mindezek ellenére, szerintem az אַבְיוֹנִים nem lehetett egy általános keresztyén önmegjelölési forma, valószínű, hogy csak a zsidókeresztyén gyülekezeteknél lehetett használatos.

A SÁKRAMENTUMOK (KERESZTELÉS ÉS ÚRVACSORA)

A keresztelés jelentése: 1) teljes egzisztenciával meghalás a bűnnek¹⁰ és feltámadás egy új életre; 2) belépés az utolsó idők gyülekezetébe, teljesen felvállalva az egyházhoz tartozást és az egyházhoz tartozókat. A keresztelest ezen jelentések víz használatával való kiábrázolásának legszélesebb vallásos körben elterjedt az eredetét, valószínű az özönvíz sokkhatásának az emberiség kollektív tudatalattijába való bevésődésénél találjuk meg (víz általi meghalása a réginek és új teremtsé a meghalást követően). Hisz már az Úsz előtti zsidó (pl. az esszénusok) és pogány vallási irányzatoknál megtalálható a valami felé való meghalás és új létformára való feltámadás, illetve az adott közösséggel való közösségvállalás víz használatával (kultikus fürdők és alámerítések) való kiábrázolása. Az egyház

⁹ Contra Celsum 2,1 (I 126, 19); Epiph. 30, 17, 2 (I 356, 2).

¹⁰ Nem csak kozmetikai mosakodás. Ezt ábrázolta ki a bemeztetés, ami már a kezdetektől fogva sem lehetett kizárólagos aktus.

által használt keresztség a körülmetélkedésnek és János keresztségének a folyamatosságát teljesíti be és ki. Pál úgy ír a keresztségről, hogy a megtérés kiábrázolása (1Kor 6, 11). A keresztség lelki tartalma az elhívott (κλητοι) szentek felé: megmosatás, megszentelődés és megigazulás. Ezen terminusok passzív alakjai, az egyház függő viszonyáról és egyúttal kérügmájáról tesznek hitvallás. A megkeresztelt állapot egy aktív hitvallásra (1Kor 12, 3), és Krisztustól valló állandó függésre ösztönöz (1Kor 1, 2; 1Kor 10, 31).

Az úri szent vacsora („a kenyér megtörése”) szintén eucharisztikus karakterrel bír (αγαλλιασιV – eszchatologikus öröm, προσευχαι – imádság, ACs 2, 42–47). A Didache 9–10 több úrvacsorai imádságformát őrzött meg, melyek valószínű az őskeresztyénségben általános jelleggel bírtak. A nevezett imádságok kérésének lényege, hogy betöltsék az eszchatologus váradalmat (pl.: Did 10, 5). Az 1Kor 10, 16–17 tanúsága szerint az úrvacsora jelentése: közösség Krisztussal és a többi gyülekezeti taggal.

A SZENTLÉLEK KITÖLTETÉSE

A Szentlélek kitöltetése az utolsó idők jeleként van az Ősz-ben számontartva. A Lélek a „záloga” (αρραβων - 2Kor 1,22; 5,5) és „zsengéje” (απαρχη - Rm 8,23) az eszchatonnak. A keresztyének ezt a lelket kapták. A zsidó felfogásban, a lélek által az utolsó időben új próféta támad (ACs 11,28; 21,9-10 stb.) és ő csodát tesz (Mt 10,8; Mk 6,13; ACs 11,28; 21,10 stb., Pálnál 1Kor 12,9.28 stb.).

A PRÓFÉCIÁK BETÖLTÉSE

A próféciaák betöltése az utolsó idők ismertetőjele. A próféciaák betöltésére való mutatást az őskeresztyén egyház úgy a missziójában, mint az apollogiájában felhasználta (1Kor 9,10; 10,11; Rm 15,4).

KÜLDETÉS

Az eszchatologia a keresztyén egyház missziójának az inspirációja (Mt 28,18–20; az apostolok sürgették a misszió munkáját, mert az Úr közel van – Mt 10,7.9.23).

Még néhány motívum, melynél az egyház eszchatologiai öntudata megmutatkozik: Keresztelő János fellépése és prédikációi, Jézus boldogmondásai és a parúziáról mondott prédikációi.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KÖVETKEZTÉS

Az egyház eszchatologiai öntudatot főleg 11 motívum jellemzi:

1. Az egyháztagság
2. A tizenkét tanítvány
3. Az εκκλησια jelentése
4. Szegények (אביונים) terminus használata
5. A sákramentumok magyarázata
6. A Szentlélek kitöltetése
7. A próféciaák betöltése
8. Küldetés értelmezése
9. Keresztelő János fellépése és prédikációi
10. Jézus boldogmondásai
11. Jézus parúziáról mondott prédikációi

Az egyház kiindulási pontja nem e világban van. Az egyház célja: Krisztus képviselése és kiábrázolása, Ki Megváltó és Eljövendő; figyelmeztetni és előkészíteni a világot az eszchatonra. Mert az egyház a Megváltó és Eljövendő Krisztus teste és az eszchaton népe. Az egyház ábrázolja ki az eszchatologikus jövődőt a jelenben (praesentikus eschatologia).

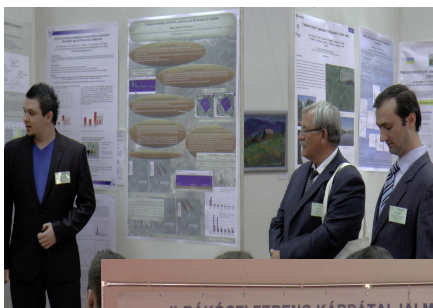
IRODALOMJEGYZÉK

FORRÁSKÉNT FELHASZNÁLT SZÖVEGEK (A SZENTÍRÁSON KÍVÜL)

- DEFERRI, R. J. ed. "Eusebius Pamphili Ecclesiastical History" in *The Fathers of the Church, deel 19 en 29*. Washington, 1969.
- EHRLMAN, B.D., *The Apostolic Fathers*, The Loeb classical library 24. Cambridge, 2003.
- EHRLMAN, B.D., *The Apostolic Fathers*, The Loeb classical library 25. Cambridge, 2003.
- HERFORD, R.T., *Christianity in Talmud and Midrash*. New York, 1975.
- HERMANS, J., *Herboren uit water en Heilige Geest; doopsel en Geestesgave in oud-christelijke geschriften; een bloemlezing*. Brugge 1983.
- KLIJN, A.F.J., *Apostolische Vaders I*. Kampen, 1981.
- KLIJN, A.F.J., *Apostolische Vaders II*. Kampen, 1983.

SZAKIRODALOM

- BARNARD, M., *Doop en belijdenis. De weg van de liturgie*. Zoetermeer, 2001 (3de druk)
- BARTHA, T., *Keresztyén Bibliai Lexikon*. Budapest, 1995.
- BERKHOF, H., *De kerk en de keizer*. Amsterdam, 1946.
- BOENDERMAKER, J., *Maaltijd van de Heer: oecumenisch-protestant. De weg van de liturgie*. Zoetermeer, 2001. (3de druk)
- BRIENEN, T., *Oriëntatie in de liturgie. Theologie in reformatorisch perspectief*. Zoetermeer, 1992.
- BULTMANN, R., *Az Újszövetség theológiája*. Budapest, 1998.
- CHADWICK, H., *Early Christian Thought and the Classical Tradition*. Oxford, 1966.
- CHADWICK, H., *A korai Egyház*. Budapest, 2003.
- CONTRERAS, C.A., *Christian Views of Paganism. Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*. Berlin, New York, 1980.
- DONALD L. J., *Christianity and the Roman Imperial Cult. Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*. Berlin, New York, 1980.
- FERGUSON, E., *Backgrounds of Early Christianity 2nd ed. Wm.* Budapest, 1999.
- GOPPELT, L., *Theologie des Neuen Testaments*. Göttingen, 1976.
- HERCZEG, P., *Az Újszövetség Theológiája*. Budapest, 1992.
- LEDEGANG, F., *Origenes*. Kampen, 1995.
- SCHENKE, L., *Die Urgemeinde*. Stuttgart, Berlin, Köln, 1990.
- STAUFFER, E., *Az Újszövetség theológiája*. Budapest, 1981.
- THEISSEN, G., *De godsdienst van de eerste christenen. Een theorie van het oerchristendom*. Kampen, 2001.
- WEGMAN, H.A.J., *Riten en mythen*. Kampen, 1991.

2014. március 27.

CERECO – 2014. Kárpátok Eurorégió Környezetvédelmi Nemzetközi Konferencia a Rákóczi-napok keretén belül.

SALÁNKI KÉZIRATOS IMÁDSÁGOS FÜZETEK ELEMZÉSE. SARKADI ETELKA KÉZIRATAI*

GÁL ADÉL

Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, néprajz szak, PhD-hallgató

A népi írásbeliséggel foglalkozva az utóbbi időben az imádságos füzetek keltették fel érdeklődésemet, melyekben gazdag ima és szövegyanyagot találtam. A vizsgált területről, Salánkról két kéziratot ragadok ki, és jelen tanulmányban – a rövid terjedelemre való tekintettel – a bennük fellelt imák osztályozására és rövid tartalmi bemutatására vállalkozom. 1993-ban és 2005-ben keletkezett kéziratokról van szó. Az összesen 49 bejegyzést tartalmazó füzet szövegeit tíz kategóriára osztottam.

ABSTRACT

Під час дослідження грамотності селянства ми зацікавилися рукописними молитовниками, які і стали предметом дослідження в даній статті. На досліджуваній території (село Шаланки) було знайдено два такі рукописи. У роботі зроблено класифікацію та аналіз змісту молитов цих рукописів з 1993 по 2005 роки. Всього у молитовниках є 49 записів, які поділені на 10 категорій.

A XX. század közepe előtt a magyar parasztság életét ezer szállal szötte át a vallás tanítása és gyakorlata. A hagyomány szabta életmódot élő parasztember lépten-nyomon találkozott a vallással, vallásos képzetekkel, előírásokkal. Természetesen akkor és abban az életformában is minden egyén másképp viszonyult a hithez, az élet napi valóságán túli dolgokhoz. Akadtak olyan parasztemberek is, akik az átlagosnál nagyobb fogékony-ságot mutattak a transzcendens világ jelenségei iránt. Életük legfontosabb eleme a szent elragadtatás, az Isten iránti égő rajongás volt. A paraszti és kézművesközösségek tehát összességükben vallásosak voltak, és ez nagyrészt meghatározta tagjaik vallásosságát is. A hagyományos keretek között élő közösségek a legkisebb istentelenséget sem nézték el tagjaiknak. A közösségekben élő vallásos képzetek kialakulásában egyaránt nagy szerepe volt a szülői háznak, a hagyománytartó öregek intelmeinek stb.¹

A népi hitvilágban és világképben a tétel-es vallás nagy alakjai – Isten, Szűz Mária –,

a szentek mindig a jó oldalon állnak. Ők az emberek segítői, támogatói, csak ki kell érde-melni jóságukat. A magyar katolikus parasztság világképének középpontjában Isten áll, mégpedig a világot teremtő Atyaisten. A régi paraszti világban, hasonlóan a maihoz, a betegséget Isten büntetésének, az erőt és egészséget Isten adományának tekintették.

A vallásosság legjellemzőbb megnyilvánulása a gyakori és rendszeres imádkozás. Az ima egy sajátos vallási nyelv, mely segíti a transzcendens és a földi élet közötti kapcsolattartást. Az ima erejében, a leírt vagy kimondott szó erejében való ősi hit valószínűleg egy idősebb emberiség történetével. A hivatalos egyház imádságai mellett a népi vallásosságban hatalmas teret kapnak a nem hivatalos, tiltott apokrif imádságok.² Az imádkozás lehetett egyéni, családi vagy közöségi. A családi közös imádkozás hozzátartozott a régi katolikus paraszti élet mindennapjaihoz.³

* A tanulmányt dr. Kész Margit lektorálta.

¹ Bárh 1990

² A hivatalos egyházi kommunikációval jelen dolgozatban nem foglalkozom, noha annak vetületei a kéziratos imádságos füzetekben is megnyilvánulnak.

³ Bárh 1990

Az alábbi munka egy XXI. századi kárpátaljai falusi – salánki – közösség egy tagjának kézzel írott imádságos füzetét vizsgálja. Megvilágítja, hogy az egyes imák milyen helyet foglalnak el a narratíva életében, s annak milyen jelentősége van a közösség értékrendjében, valamint igyekszem érzékeltetni a füzetekben meglévő imák számbeli és tematikai gazdagságát.

A vizsgált településen, akárcsak egész Kárpátalján, napjainkban is nagyon fontos szerepe van a szakrális világnak. Válsághelyzetekben ez a szerep csak felértékelődik. A közösség tagjai segítő szándékukat, részvételüket a szó, az ima erejével próbálják kifejezni.

A vizsgálat tárgya két kéziratos füzet. S a kézirat kapcsán fontosnak tartom megemlíteni az írásnak társadalom és a személyiség kapcsolatát formáló erejét, hiszen az európai népek kultúrájának történetében az első nagy szakadást az írásbeliség hozta.⁴ A népi írásbeliség tájainkon a múlt század közepe, pontosabban 1868 óta kezdett el fokozatosan megnövekedni az akkor érvénybe lépett népiskolai törvény hatására, mely az írásbeliség egyre szélesebb körű elterjedését vonta maga után az alsóbb néprétegekben. Ezáltal a szóbeliség elveszítette addigi kizárólagos jellegét.

A népi írásbeliség műfaji helyzeténél fogva az egész kultúrát felvevőterületként kezeli. Forrásvidékünknek tekinthetjük az irodalmat, a vallást, a paraszti kultúrát, az iskolai műveltséget, a hétköznapi kommunikációs gyakorlatot.⁵ A kutatott terület, Kárpátalja, s azon belül Salánk földrajzi fekvését tekintve speciális helyzetben van. Földrajzi elzártságának következtében az idő és történelmi-politikai változások sorozata nem akadályozta meg a népi írásbeliség nyomainak eltűnését, inkább kedvezően hatott annak megmaradására. Az itt élők államrendszerek virágzásának és

hanyatlásának lehettek tanúi, átértékelték a rendszerváltást. A politikai és ideológiai változások az élet minden területére rányomták bélyegüket. Főleg a kommunista érában üldözött vallási szféra menekítette át értékeit nyomtatott írásos anyag hiányában a kéziratos imádságos füzetekbe, melyek mindmáig feltáratlanok. Területünkön eddig még nem történt mélyreható kutatás a népi írásbeliség vizsgálata terén. Mindenki által ismertek még azok a rendszabályok, amelyek szigorú büntetést helyeztek kilátásba akkor, ha valakit magyar nyelvű *Biblia* csempészésével fogtak meg a határon. Mindez változást hozott a szokás- és hiedelemrendszerben, ám ezzel egyidejűleg méginkább konzerváló hatással is bírt. Ezért mondhatjuk, hogy e területen a kutató akár a népi hitvilág vagy egyéb terület egészen autentikus elemeivel is találkozhat. Ebből adódóan vidékünkön nagy hagyománya volt a kéziratok készítésének.

Az adott településen, Salánkon, fele-fele arányban oszlik meg a katolikus és a református lelkek száma. Kutatómunkám során görögkatolikus füzeteket vizsgáltam meg és elemeztem. A görögkatolikus egyházban lényegesen több a liturgikus ünnep, mint a reformátusban. Az imákat tekintve is sokkal változatosabb témájú fohászokat találunk, mint a református imák között. Hiszen a reformátusoknál az Úrhoz és Jézushoz szól az ima, ellentétben a katolikusokkal, akiknél már megjelenik Mária, a Szentek, az apostolok.

Az általam vizsgált füzetekben olyan imákra és levelekre is akadtam, melyek az egyházi imádságos könyvekben nem találhatók meg, sőt egyháziilag nem jóváhagyottak, tehát nem kanonizáltak. Ezek az imádságos füzetek s a bennük talált imák képezik a vallás alapját egy-egy felekezeten belül. A füzetek és a bennük fellelt imák száma magasra hág, s ez gazdag forrásanyagot nyújt a folklórisztikai vizsgálatokhoz.

⁴ Keszeg 1991, 5. p.

⁵ Keszeg 1991, 9–11. p.

Egyes imáknak, könyörgéseknek egy-egy szövege önmagában is több történeti korszakot hordoz, népköltészetünk, s a nép életének egyéb területein is, de ebben a műfajban különös erővel mutatkozik meg ez a történeti egymás mellett élés. Az elmúlt európai és magyar évszázadokat is jobban megértjük, ha ezeket az imákat olvassuk, a kiszolgáltatott egyén menekülését az egyetlen lehetséges menedékhez, amely még segíthet nyomorúságukon. Minden vulgáris fogalmazástól tartózkodva ezek az imák és könyörgések rávilágítanak a feudalizmus korában élt parasztság szellemi stílusára, társadalmi kiszolgáltatottságára, lehetőségeinek korlátaira. Ezek az imák mind az elnyomott, kiszolgáltatott nép magatartását, értékrendjét, menekülési törekvéseit magyarázzák nekünk sok történeti forrásnál hitelesebben.⁶

Jelen tanulmányban két kéziratot vizsgáltam meg. Mindkét imádságos füzet Sarkadi Etelka, salánki görögkatolikus lakos tulajdona. 1993-ban és 2005-ben keletkezett kéziratokról van szó.

A FÜZET SZERZŐJE

Sarkadi Etelka 1947. május 23-án született Salánkon földműves családban. Az általános iskolát szülőfalujában végezte, a középiskolát „esteli” iskolában. Gyermekkorától kezdve a kolhozban dolgozott, mezei munkát végzett. 1967-től a nagyszőlősi cipőgyár munkatársa volt másfél évig. Ezt követően férjhez ment, és ettől kezdve az otthoni feladatokat látta el.

A vallás mindig nagy szerepet játszott az életében. Édesanyja református, édesapja görögkatolikus volt. Őt, magát görögkatolikusként nevelték. Gyermekkorától kezdve rendszeresen járt templomba, a későbbiekben az alkalmak gyakoribbakká váltak. Jelenleg a településen működő rózsafüzér társulat tagja.

A vallásról és hitről beszélgetve adatközlőm elmondta, hogy nem telik el úgy nap, hogy ne imádkozna reggel és este, s nagyon gyakran napközben is. A beszélgetés során előkerültek a kéziratok is, vagyis azok az imádságos füzetek, melyeket hosszú ideig írt saját maga és utódai részére. Összesen 12 füzetet kaptam beszélgetőtársamtól, melyek közül kettőt szeretnék bemutatni. Választásom azért e kéziratokra esett, mert talán ezek szöveganyaga a legszínesebb. Imádságos füzetek lévén az imaszövegek mellett nagyon sok más írás is olvasható bennük, úgy mint vőfélyversek, fonóbeli szokások, vagy éppen a település története. Mindezek a részek azért kerültek a lapokra, mert „átírójuk”, lejegyzőjük minden írást érdeklődött, és úgy tekint ezekre a füzetekre, mint valamiféle vagyontárgyakra a bennük rejlő „értékes szövegek” miatt.

A KÉZIRATOS FÜZETEK SZERKEZETE

Adatközlőm igen rövid időre bocsátotta rendelkezésemre a füzeteket, mivel nap mint nap használja, olvassa azokat. Ennél fogva a kéziratok igen megkopottak és szakadtak, néhol ragasztva, néhol pedig varrva vannak.

Mindkét kézirat egy 20x16 cm-es 66, illetve 96 lapos hagyományos kockás füzet. A borító egyszerű és címzés nélküli. Az első füzet 1993-ban keletkezett. Ebben 18 bejegyzés található. A második, 2005-ben másolt kéziratban 31 szöveget találunk.

Az első kézirat címzését a füzet elején találjuk a borítón, míg a másodiknál a kézirat végén.

Mindkét kéziratra jellemző, hogy a benne foglalt imák nem tematikusan követik egymást. Inkább a lejegyzés sorrendje érvényesül. A füzetben elhelyezett, könyvjelzőként szolgáló újságpapírdarabkák segítik a tájékozódást, és jelzik a gyakran olvasott imákat. Néhol a cím jelzi, hogy milyen imáról vagy ájtatosságról

⁶ Erdélyi 1976

van szó: pl. *Ima Szent Józsefhez, Esteli ima, Arany Miatyánk stb.*

Az írás jól olvasható, noha rengeteg helyesírási hibát tartalmaz, mely az iskolázottság hiányára utal. A szövegek néhol rendezettek – a címek külön jelölve és aláhúzva, a versszakok elkülönítve –, ám sok helyen egybefolyó szöveggel találkozunk.

A kéziratokat addig írta, míg volt bennük hely, majd egy újabbat kezdett.

A kéziratok eredetileg az imádságos könyveket helyettesítették, hiszen nehezen lehetett hozzájutni a kiadványokhoz. Ma már könnyebben elérhetőek a könyvecskék, azonban a szokás hatalma nagy. A megvásárolható imakönyvek mellett adatközlőm továbbra is írja és másolja füzetait, mert amint mondta:

„Ezekbe csak azokat irom be, amikre szükségem van. A kicsibe a legfontosabbakat, amik a templomba is kellenek, meg az befér a táskámba, a többit meg sorba a füzetekbe, osztán mindig azokat olvasgatom.”

A FÜZET TARTALMA ÉS AZ IMÁK CSOPORTOSÍTÁSA

A kéziratok szöveganyaga igen változatos. A reggeli és esteli rövid imádságoktól a történeteken át a népszokásokig találunk adatokat. A két füzetben összesen 49 bejegyzés olvasható, melyek közül négy (*Szózat; A kenderfeldolgozás – fonóbeli szokások; Község a Helmec aljában. Fejezetek Salánk múltjából; Vőfélyversek és párválasztáshoz kötődő szokások; Luther Márton az evangélikus. Olvasmány; Kálvin János. A reformátusok*) nem tartozik az isteni áhítat szövegei közé. Így 44 különböző ima-szöveggel számolhatunk.

A kéziratokban olyan imákra és levelekre is akadtam, melyek egyházilag nem jóváhagyottak, vagyis nem kanonizáltak. A szakirodalom

archaikus ima néven nevezi. Valamint külön említésre méltó, hogy az imádságok és énekek között egy autentikus karácsonyi ballada 24 versszakos változatára akadtam.

A kéziratban foglalt imagyűjtemény kitüntetett helyet foglal el az adatközlő életében, akárcsak maga az ima és imádkozás. Több típusú imádság is található a füzetben: Mária-imádságok, ima a szentekhez, ájtatosságok, archaikus imádságok stb. A kéziratok egy vallásos személy hagyatékai. Itt csak egy adatközlő tulajdonáról beszélünk, de kijelenthetjük, hogy nagyon sok házban találhatóak hasonló kéziratok. Ezeket többnyire egymástól másolták át, vagy pedig a búcsúk alkalmával szerzett kis könyvecskékből írták át a történeteket és imádságokat, melyeket szintén továbbadtak egymásnak. A füzet tulajdonosa minden fontosnak tartott imádságot lejegyzett. Részben olyanokat, melyeket nap mint nap olvas, részben pedig azokat, amelyek egy-egy alkalomra vagy különböző élethelyzetekre – bőjt, temetés, keresztelés – szólnak.

A 44 imaszöveget tartalmuk és funkciójuk szerint az alábbi 10 kategóriára osztottam:

I. Reggeli és esteli imádságok:

1. *Reggeli ima: Szívem első gondolatja...*
2. *Reggeli imádság*
3. *Reggeli ima: Én Istenem felébredtem...*
4. *Esteli ima: A nap leszállt az éjre...*
5. *Esteli ima: Ó édes istenem...*
6. *Esteli ima: Álomra hajtom a fejem*
7. *Esteli fohászkodás*

Ezen a kategórián belül hét imát jegyeztem le. Fontosságuk abban mutatkozik meg, hogy ezek a rövid szövegek talán az első memoriterek, melyeket egy hagyományos közösségben a gyermeknek a legkorábban megtanítanak. A közösség fontosnak tarja, hogy a gyermek már egészen kicsi kortól kezdve „megszokja” az imádkozást, vagyis felkészítik a vallásos életre. Ezek által kapja az első vallási élményt.

Általában a nagyszülőktől tanulja a gyermek, mellyel egy időben egyfajta rendszerességre is szoktatják a még igen fiatal családtagot: a reggeli és esteli imádkozásra.

Az imaszövegekből néhány:

„Reggeli ima:

Szivem első gondolatja Hozzád száll fel
Istenem
Te őriztél meg az éjjel Maradj más énvelem
Téged áldalak és imádlak Mint szerető
gyermeked
Szívem csakis azt akarja Ami kedves teneked
Édes Jézus adj kegyelmet s őrizd engem
szüntelen
Hogy egész nap neked éljek tiszta szívből
bűntelen
Szűz Mária, Jézus anyja te mindnyájunk
anyja vagy
Oltalmazz meg minden bajtól, kisértésben el
ne hagyj.

Ámen”

„Esteli ima:

Álomra hajtom fejemet,
S benned nyugszom meg Istenem.
Három angyal fejem felett
Egyik meg őriz engemet
Másik a szemem lezárja
A harmadik a lelkem várja
S viszi-viszi a meny felé
Dicsőséges színedelé.

Ámen”

II. Elmélkedések

1. Intő szózat a nazareusokhoz
2. Utolsó dolgok
3. Átlényegülésre oktatás
4. Ítélet – elmélkedés
5. Jézus szíve tiszteltről
6. Üzenet a pokolból

Az elmélkedések szövegeinek szinte mindegyike másolat, melyek eredete a búcsúk alkal-

mával szerzett ponyvanyomtatványok lehetnek. A szövegek többségben a hit útjáról letért ember, a bűnös lélek figyelmeztetéséről szólnak, és a gonosztól való kísértésre figyelmeztetnek. Olvasásuknak meghatározott ideje nincs. Az elmélkedéseket a nap, a hét vagy az év bármely időszakában olvashatja a vallásos ember, így az isteni közelség, a vallás mindenütt ott van akár a hétköznapi tevékenységek között is.

A szövegek vallásgyakorlatra buzdítanak, és az imádkozás mint mindennapi tevékenység lényegét és fontosságát hangsúlyozzák.

III. Ima Szűz Máriához

1. Ima a segítő Szűzanyához
2. Ima a Szűzanyához
3. Imádság Szűz Máriához
4. Gyergyói könnyező Szűzanya könyörög érettünk

A vallásos tartalmú magyar népköltészet egyik legjelentősebb alakja Mária, aki a néphagyományban különösen az asszonyok oltalmazója volt.⁷ Ugyanez jellemző az imádságokra is. A fenti imák kimondottan hozzá szólnak. Mária, Jézus anyja az egyház tanítása szerint szüntelenül közbenjár híveikért.⁸ Legtöbb idetartozó ima segélykérő, mint az imádságok általában.

A népi Mária-kultuszt teljesen áthatja a segítő Mária-képzet, vagyis az a hit, hogy Mária a hozzá folyamodóknak csodálatos égi kegyelmet tud közvetíteni. A vallásos közösség számára a transzcendens világhoz való közeledésben is fontos szerepet kaptak az érzékelhető, szinte megfogható valós dolgok vagy személyek. A személytelen istenkép így módon Máriával való személyes kapcsolatban feloldható.⁹ Hiszen Mária a bűnösök szószólója, a hozzá fordulók érdekében Fiánál közbenjár. De nem ritka az sem, mikor magához a Szűzhöz fordulnak segítségért:

⁷ Bálint 1980

⁸ Bálint 1980

⁹ Barna 2001

„Boldogasszony Édesanyánk
Te hozzád el jöttünk
Szűz Mária sírva kérünk
Hallgasd meg kérésünk...” (*Ima a Szűzanyá-
hoz* – részlet)

IV. Általános imádságok

1. Imádság: Jézusom szenvedtél, most én is szenvedek...
2. Az Úr Jézushoz
3. Jézus szívéhez
4. Jézus szíve tiszteletéről
5. Ima: Nehéz a keresztem

A fenti kategóriában található a legtöbb ima, hiszen a bajban, a nehéz időben mindig az Úrhoz fordul a keresztyén ember. Az imák legtöbbször segélykérő, esedező és bűnbánó, de vannak közöttük hálaadó és elmélkedést tartalmazó szövegek is.

Az *Ima Jézus szívéhez* és a *Jézus szíve tiszteletéről* az elsőpéntek imája. Vagyis a hónap első péntekje egyben a *Jézus Szíve tisztelet* napja is. Az első péntek megtartása leginkább a római katolikusoknál van jelen.

A fenti imák nagy része nincs alkalomhoz kötve. Bármikor elmondható, amikor idő és igény van rá. Adatközlőm nap mint nap olvasgatja a fenti imák valamelyikét.

V. Ima a szentekhez

1. Ima Szent Józsefhez
2. Az oltáriszentséghez
3. Ima a szentekhez

A katolikusok körében igen nagy tiszteletnek örvendenek a szentek. A szentekhez való fohászokat leginkább ünnepeken szokták imádkozni, vagyis az adott Szent ünnepén. Például a Szent Miklós püspökhöz szóló imát Szent Miklós ünnepén (december 19.) mondják leggyakrabban, de emellett bármikor elmondható.

A szentekbe vetett hit erősíti az imádkozót, illetve az ima meghallgattatásra talál, ezért ajánlják magukat valamely szent oltalmába. Emellett a szentek közvetítenek Isten és ember között, vagyis közbenjárói szerepet is betöltenek. Ezáltal a transzcendens valami létező dolog, személy által kerül közelebb a földi léthez. S így a megfoghatatlan és elérhetetlen valamiképpen megfoghatóvá és valóssá válik.

VI. Archaikus imádságok

1. Arany Miatyánk
2. Archaikus imafüzér
3. Fehér rózsza Mária
4. Öntéshez való imádság
5. Népi imádságok

Az archaikus imák kárpátaljai kutatására kevés példa akad, azonban létüket mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül. A jelenlegi kutatás során mindössze két imádságra akadtam, azonban az írott szövegek mellett a szóbeliség is megőrzött néhányat eme kincs közül.¹⁰

A népi vallásos gyakorlatban nagy szerepe van egyes régről hagyományozódott, egyedül végzett, igen hathatósan mondott imádságoknak. Az ilyen, egyházilag nem jóváhagyható, sőt tiltott, sokszor töredékes vagy torzult szövegű imákat nevezi a néprajztudomány archaikus apokrif népi imádságoknak. Felfedezőjük és első gyűjtőjük, Erdélyi Zsuzsanna, aki *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című gyűjteményében rendszerezte a magyar nyelvterületen először az általa gyűjtött archaikus imákat.¹¹

A népi imádság, archaikus népi imádság vagy apokrif népi imádság szájhagyomány útján terjedő, vallásos népköltészeti műfaj, a parasztság által használt, a hivatalos egyházi irodalmon kívül eső imádság. Témája szakrális, jobbra

¹⁰ György Horváth – Lajos 1998; Pilipkó 1992; Kész 2013

¹¹ Megjegyzendő: Erdélyi Zsuzsanna kötetet az egész magyar nyelvterületről tartalmaz imákat Kárpátalját kivéve, ami az akkori politikai helyzettel magyarázható.

a szenvedéstörténet egyes kánoni és apokrif mozzanatait tartalmazza. Célja védekező, bajelhárító rontás, gonosz, sátán, ördög ellen, továbbá bűnbocsánat és különböző kegyelmek elérésére-biztosítására irányul. Kizárólag a szájhagyományban maradt fenn, önálló műfajként csak a legutóbbi időben felfedezett; az anyag gyűjtése 1969-től országos felméréssel rendszeresen történik. Előtte a szakirodalomba csak elvétve, a szokásköltészet bizonyos műfajainak elemeként került be.¹²

Az imádságok szövege rendszerint hármas szerkezetű, s ez a törvényszerűség az általam gyűjtött imára is érvényes. Lírai hangulatú, látomásos jellegű természeti kezdőkép indítja, amelyben a keresztény szimbolika jegyei találhatók. Ezt követi egy elbeszélő vagy dramatizált hosszabb szakasz, ebben Jézus passiójának valamely jelenete, vagy Mária anyai szenvedése jelenik meg. A záró szakasz rövidebb, az imádság elmondásáért járó kegyes hasznát (bűnbocsánat, jó halál, üdvösség) tudatja.¹³

Imádság Szűz Máriához

„Piros rózsa Mária, Minket Jézus talált Szent ígére, megígérte, Arany gyűrűjével megpecsételte, Kelj fel Mária, kelj fel, Mert viszik a te szent fiadat, Magas keresztfára megfeszítették. Három csepp vérét elcseppentették. Három angyal meglátta és fölszedte, Gallérijába tette. És Krisztus Urunk elébe vitte. Krisztus Urunk azt mondta: Aki ezt az imádságot naponta. Háromszor elmondja. Hét halálos bűntől megbocsáttatik. És a mennyeknek országa ajtaja. Megnyillik előtte. Ámen”

VII. Szent levelek

1. Szűz Mária levele
2. Levél, melyet a mi Urunk Jézus az egekből alábocsátott

Tudva lévő, hogy a népi írásbeliség vizsgálata területünkön még szinte fehér foltnak számít, így a levelekre és történetekre vonatkozólag is kevés adatot találtam. A füzet tulajdonosa mindössze annyit közölt, hogy a történeteket másoktól, illetve könyvekből írta át, mert megtetszettek neki, és mert sok igazságot hordoznak. Az adatközlőm által említett könyvecskékből a vallásos ponyvanyomtatványokra következtethetünk. Az égből alábocsátott szent levelek – mennyei levelek – a ponyvairódalom termékei voltak, nyomtatványok vagy kéziratos másolatok formájában terjedtek.¹⁴ A mennyei levelek a természetfeletti való kapcsolattartás bizonyítékai, melyek pusztán létezésével hitében erősítették olvasójukat. A sorok az „isten eredet” nyomatékosításával készítetik az olvasót bizalomra.

„E könyv tehát Isten parancsaiból eredt, a bűnök seregétől menekedtünk meg: mert maga Jézus mondja, hogy egyedül szent keze írta e szavakat.” (Részlet Szűz Mária leveléből)

Az általam vizsgált levelek tartalmuk szerint a vallásos előírások betartására ösztönöznek, és bűnbocsánatot helyeznek kilátásba. Ám nem ritkán fenyegető és szigorú szavakat idéznek. Eredetükről sokat elárulnak Bálint Sándor szavai: „kétségtelenül a hit tiszteletre méltó túlzásaiból fakadtak, azonban közel jártak a babonához”.¹⁵

„E könyvnek nagy hatása van. Aki ezt elolvassa s ama törvényeket megtartja, a melyek benne foglaltatnak, annak bűnei megbocsáttatnak és semmi rossz nem árthat neki.” (Részlet Szűz Mária leveléből)

A levelek célja a vallásosság még teljesebb és mélyebb megélése volt. A *Levél, melyet a mi Urunk Jézus Krisztus a mennyekből alábocsátott* című írás sorai szerint a levélre azért volt

¹² Kálmány 1881

¹³ Erdélyi 1976

¹⁴ Fülöp 2013

¹⁵ Bálint 1943, 117–118. o.

szükség, mert az emberiség még mindig nem tért a helyes útra.

„Ime ezelőtt küldöttem nektek egy levelet, mégsem tértetek meg s mégsem hagytátok el gonosz tetteiteket, miként megparancsoltam vala.” (Részlet Jézus Krisztus leveléből)

A Szűz Mária levele a bűnöket és azok büntetését tárja az olvasó elé, mintegy elrettentésül.

„E könyv mutatja a pokolbeli keresztények kínjait, amelyeket Mihály arkangyal mutatott meg a Szűz Anyának, hogy látna meg, hol kínlódnak a keresztények lelkei.” (Részlet Szűz Mária leveléből)

Megállapításom szerint alkalmazásukat és funkciójukat tekintve sokban hasonlítanak a ráolvasásokra. Szinte az archaikus imádságokra jellemző elemeket – az olvasásért és terjesztésért bűnbocsánatot nyer az olvasója – tartalmaz.

„Boldog pedig az ki e levelet megvizsgálja, s másoknak fogja ajándékozni, annak minden bűnei meg fognak bocsáttatni s a mennyország lakosai lesznek, ha Isten parancsát is megtartják.” (Részlet Jézus Krisztus leveléből)

A helyi adatgyűjtéséből kiderült, hogy a leveleket nem használták és használják a közösségi és hivatalos egyházi alkalmakon. Azonban a levélben rejlő utasításoknak megfelelően másolták és továbbadták azokat, mert a levél olvasása és sokszorosítása szinte mágikus erővel bírt.

VIII. Történetek

1. Ahasvérus avagy a Jézus által megátkozott örökké élő zsidó
2. Pilátus halála
3. A tréfa gyónás vagy üdv és kárhozat
4. A legújabb csodatörténet
5. Szűz Mária élete és születése
6. Boldog Margit

Tudva lévő, hogy a népi írásbeliség vizsgálata területünkön még szinte fehér foltnak számít, így a levelekre és történetekre vonatkozólag is kevés adatot találtam. A füzet tulajdonosa mindössze annyit közölt, hogy a történeteket másoktól, illetve könyvekből írta át, mert megtetszettek neki, és mert sok igazságot hordoznak. Az adatközlő által említett könyvecskékből a vallásos ponyvanyomtatványokra következtethetünk.

IX. Karácsonyi énekek

1. Bujdosik Mária sűrű siralmába – karácsonyi ballada
2. Csodák csodája – karácsonyi ének
3. Örök Isten ma született – karácsonyi ének
4. Szent karácsony este van – ének

A fentiek közül kiemelkedik a szállást kereső Szűz Mária története, mely főként az északkeleti, erdélyi vidékekre jellemző autentikus karácsonyi ének (ballada) gyönyörű, 24 versszakos változata. Az éneket Salánkon még sokan ismerik. A keresztyén egyházi szertartásban ugyan már nem jelenik meg, de a liturgián kívüli alkalmakkor ma is éneklik a településen karácsony estéjén. Érdekes tény, hogy a magyar kántáló énekek szövegei szerint a szállást kereső szent család gyakran egy kovács házába kopogtat be. Az elutasítja őket, s a kovács vak és kezetlen leánya elvezeti őket a barmok jászlához. Ezért Mária megáldotta a leányt, visszaadta szeme világát és karját. Egy magyarországi kántáló énekben Mária megátkozta a kovácsot, a leányt pedig megáldja.

Kríza Ildikó a magyar kántáló énekekben szereplő kovács megjelenését nem tartotta véletlennek¹⁶. Úgy vélte, alakja összefüggésben áll az egykori passiótörténetek kovácsával.

Megjegyzem, hogy a Vári Fábián László által szerkesztett *Vannak ringó bölcsők* c. kiadványban e balladának egy sokkal rövidebb változata szerepel.

¹⁶ Kríza 1982: 83

„Karácsonyi ballada:

1
Bujdosik Mária
Sűrű siralmába,
Keresi nyughelyét,
Sehol sem találja.

2
Szent József s Mária
Nagy útra indulnak,
Jeruzsálem felé,
Mert szállást nem találtak.

3
Látják Szűz Máriát,
A szülő állapotát,
Meny el Szűz Mária,
Nem adhatunk szállást.

4
Sírt a Szűz Mária
Szíve fájdalmában,
Közel volt az idő,
A szülés órája.
Hol fog megszületni
A világ megváltója.

5
Bemegyén Mária
Egy kovács lakásba,
Kérvén ő ott szállást,
Csak egy éjszakára.

6
Hallod e te kovács
Könyörülj meg rajtam,
Adjál nekem szállást,
Nagyon elfáradtam.

7
Nem adhatok szállást,
Mert sok vendégem van,
Az én szobáim mind
Elfoglalva van.

8
De a kovácsnak egy vak,
Kezetlen lánya
Máriának mondja,
Hogy menj az *istálóba*.

9
Nem messze van ide
Egy rongyos *istáló*
Betlehemi úton
Ott meg is *nyughatol*.

10
A kovács vak lánya
Ott rólad gondoskodik,
Jól tudom magamról,
Ápolása jól esik.

11
El is ment Mária
Rongyos *istálóba*,
Megszülte szent fiát
Szénán a jászolba.

12
Barmok leheltek rá
A hideg éjszakába,
Mária könnyei
Hulltak Jézuskára.

13
Odament a leány,
Gazdag kovács lánya,
Rongyos *istálóba*
Máriát találja.

14
Mondja Szűz Mária
A nyomorék lánynak,
Hajolj le te lányom,
Vedd föl szent fiamat.

15
Le hajolnék hozzá,
Fájdalom, nem látom,
Nincs kezem, szent fiad
Fölvenni nem tudom.

16
De lehajolt a lány,
Kinyíltak szemei,
Kinyíltak kezei,
Jézuskát fölvenni.

17
Oh, csodák csodája,
A kovács vak lánya
Kinyitván két kezét
Mária szavára.

18
Lehajolt Jézusért,
Lett szeme világa,
Tündökölt kezében
Világ megváltója.

19
Hazatért a lány
Vigan nagy örömmel,
Kis Jézust *láthatá*,
Megjött szeme fénye.

20
Így *szóltá* Atyját
És az édes Anyját,
Láták a szemeim
Ártatlan Jézuskát.

21
Úgy van kedves Atyám,
Te nagygazdag kovács,
A Szűz Máriának
Mért nem adtál szállást.

22
Jaj ha tudtam volna,
A legszebb szobámba
Adtam volna neki szállást
A házamba.

23
Inkább én feküdtem
Volna *istálóban*,
Sem hogy Szűz Mária
S ártatlan Jézuska.

24
Oh a Szűz Mária
Tett olyan nagy csodát,
S meggyógyította
A kovács vak lányát.

25
Szent háromság Isten
Adja és engedje,
Áldasík közöttünk
A drága szent neve.

26
Dicsértésék tőlünk
Az Úr Jézus neve,
Imádság, szén béke
Szálljon *nemzettünkre*.

27
Legyünk hát mindnyájan
Egy szívvel lélekkel,
Dicsértessék Jézus,
Mindörökké. Ámen”

X. Alkalmi imádságok

1. Keresztelés utáni vers
2. Ima szülőkért

A hagyományos közösségekben az egymásra való odafigyelés természetessége szülte például az egymásért, a bajbajutottakért szóló imákat. Így különböző alkalmakra, szinte minden élethelyzetre megvolt a megfelelő ima, mindenre fel voltak készülve.

Jelen tanulmányban a kutatás során megvizsgált két füzet tartalmi gazdagságát próbáltam érzékeltetni és bemutatni, illetve az ima szerepét adatközlőm életében, mindennapjaiban. A vizsgálat nem terjedt ki a szövegek elemzésére és részletes tanulmányozására.

Igyekeztem szöveghűen, a füzetekben való lejegyzés szerint bemutatni az egyes imaszövegeket és részleteket. Ennek alapján látható, hogy a helyesírási és központoszási hibák száma is magasra hág, mely a megfelelő iskolázottság hiányára utal.

A kéziratok és a bennük foglalt imádságok kiemelkedően fontosak a tulajdonos számára. Naponta többször veszi elő a füzeteket és imádkozik. A gyakori imádkozás és az imák sokfélesége a mély vallásosság bizonyítékai. Egyes imákat vagy énekeket a tulajdonos emlékezetből írt le, egyesek pedig másolás révén kerültek a füzetbe. A másolatok forrásai imádságos könyvek és más kéziratok, esetleg ponyvanyomtatványok lehettek.

Kivételes értékűek az írott dokumentumok, mert tartalmazzanak bár történelmi adatokat, személyes gondolatokat, leveleket vagy imádságokat, mindig egy korról tesznek bizonyosságot. A kéziratos füzetnek, mint tárgynak, akárcsak egy embernek, élettörténete van, az írott alkotások hatással vannak használóikra és fordítva. Megőrződnek és továbbadónak a gyermekeknek vagy az unokáknak, és bár mikor alapjául szolgálhatnak egy újabb vizsgálatnak.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÁLINT SÁNDOR: *Mária*. In: *Magyar Néprajzi Lexikon K-Né*, Akadémiai Kiadó Budapest, 518. p. 1980
- BÁLINT SÁNDOR: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*. Veritas, Budapest, 1943
- BARNA GÁBOR (szerk.): *Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*. Néprajzi Tan-
szék, Szeged, 2001
- BÁRTH JÁNOS: *A katolikus magyarság vallásos életének néprajza*, IN: *Népszokás, néphit, népi vallásosság*, Akadé-
miai kiadó, Budapest, 431–424. oldal, 1990
- ERDELYI ZSUZSANNA: *Hegyet hágék, lőtőt lépék; Archaikus népi imádságok*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976
- FÜLÖP ZOLTÁN OTTÓ: Az 'égből érkezett üzenetek' szerepe és jelentősége az egyéni írásszokásokban. In: *Iskolakul-
túra* 2013/7–8. 55. oldal, 2013
- GYÖRGY HORVÁTH LÁSZLÓ – LAJOS MIHÁLY: *A Hömlöc lábánál. Salánk, Feketepatak és Verbóc történetéből*. Intermix
Kiadó, Ungvár–Budapest, 1998
- KÁLMÁNY LAJOS: *Szeged népe* (In: *Magyar néprajzi lexikon* 1.), 1881
- KESZEG VILMOS: *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*, Kriterion Könyvkiadó, Buka-
rest, 1991
- KÉSZ MARGIT: A szakrális kommunikáció verbális megnyilatkozása Kárpátalján a 21. században. In: *Néprajzi Látó-
határ*, 2012/2. szám, 5–32. oldal, 2012
- KÉSZ MARGIT: *Archaikus imák Ugocsában*. In: Pilipkó Erzsébet szerk. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 8.
Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 2013
- KRÍZA IDIKÓ: *A legendaballada. Epika-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán*. Budapest, 1982
- PILIPKÓ ERZSÉBET: *Népi imádságok Salánkon*. In: *Honismeret*, XX. évf. 1992/6. 76.79. 1992
- SILLING ISTVÁN: *Vajdasági népi imádságok és nyelvezetük. Tanulmány*. Forum Könyvkiadó, 2003

HÁBORÚS EMLÉKEK NŐI SZEMMEL – EGY ÉLETTÖRTÉNET TANULSÁGAI*

OROSZ JÚLIA

Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, PhD-hallgató, 2. évfolyam

Kárpátalja XX. századi történelméből hiányzik a nő mint történelmi személyiség. A levéltárakban és könyvtárakban a hétköznapi nőkről csak minimális információkat szerezhetünk. Mindennapi életükről, tevékenységükről csekély az írott forrásanyag. Az utóbbi évtizedekben egyre elismertebb kutatási módszerré vált az oralthistory, mely interjúk készítésével gyűjt információkat múltbeli eseményekről. Milyen információkat szerezhetünk egy narratív interjúból? Olyan kérdés ez, mely már régóta és mind a mai napig foglalkoztatja a kutatókat. Jelen tanulmány egy kárpátaljai magyar településen élő nő élettörténetét mutatja be. Célom az életút elemzésén keresztül betekintést nyújtani egy nehéz női sors alakulásába.

ABSTRACT

В історії Закарпаття XX століття жінка як історична постать відсутня. В архівах та бібліотеках про звичайних жінок ми можемо знайти лише мінімальну інформацію. Про їхнє повсякденне життя, про їхню діяльність існують незначні писемні джерела. В останні десятиріччя все більшою популярністю користується метод дослідження oralthistory, який з допомогою інтерв'ю здобуває інформації про події, які відбулися в минулому. Яку інформацію ми можемо здобути з інтерв'ю? Це питання, яке вже здавна і донині цікавить дослідників. Дане дослідження демонструє історію життя однієї жінки, яка жила в одному закарпатському угорському поселенні. Моя мета – показати, як тяжко склалася доля жінки через аналіз її життєвого шляху.

BEVEZETÉS

A levéltárakban, könyvtárakban az egyszerű hétköznapi emberekről, azon belül is a nőkről nagyon ritkán és legtöbbször csak általános információkat szerezhetünk. Mindennapi életükről, tevékenységükről rendkívül kevés az írott forrásanyag. Ahhoz, hogy az átlagemberek élete láthatóvá váljon szélesebb közösségben, a szóbeli források, így a személyes életutak, élettörténetek, narratívák gyűjtése és elemzése szükséges. Az utóbbi évtizedekben egyre elismertebb műfajjá vált a mikrotörténeti kutatás¹

egyik legjellemzőbb módszere az oralthistory (szóbeli elbeszélés). Az oralthistory olyan módszer, amely interjúk készítésével gyűjt információkat múltbeli eseményekről és életmódokról. Megjelenését az 1920-as évekre tehetjük, viszont csak a 1960–70-es években talált igazi visszhangra és terjedt el mind nagyobb körökben.² Ezen irányzat alapműve, Paul Thompson 1978-ban megjelent *The Voice of the Past* című könyve, melyben a következőket olvashatjuk: „Az oralthistory, miközben saját szavaik felhasználásával visszaadja az embereknek a történelmet, egyúttal segíti is őket egy önmaguk által formált jövő kialakításában.”³

* A tanulmányt dr. Pallai László lektorálta.

¹ A mikrotörténelem egy viszonylag jól körülhatárolható kisebb egység vizsgálatát jelenti. A mikrotörténeti kutatások során a vizsgált tárgyat leszűkítik egyetlen eseményre, falura, lakóhelyi közösségre, háztartásra, vagy akár egy családra, egy egyénre. SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN: A mikrotörténelem. In: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest, 2006, Osiris Kiadó. 500.

² KOVÁCS ÉVA: A narratív módszertanok politikája. *Forrás: szépirodalmi, szociográfiai, művészeti folyóirat*, 2011. 43. évf. 7–8. sz. 3–4.

³ PAUL THOMPSON: *The Voice of the Past: Oralhistory*. Oxford–New York, 1978, Oxford University Press. 265.

Kezdetekben rengeteg kritika érte az oralthistory-kutatásokat, mára viszont az életinterjúk készítése a társadalomtudományok elismert és közkedvelt módszerévé vált. A világ számos országában találhatunk oralthistory-központokat, archívumokat, ahol aktív tevékenység folyik.⁴ Az interjúkészítést több tudományág eredményesen használja, többek között a szociológia, néprajz, történelem, antropológia, csupán az alkalmazás formái között vehetünk észre némi eltérést. Sokan megkérdőjelezik az oralthistory források megbízhatóságát. Természetesen az ilyen jellegű források is kritikai ellenőrzésre szorulnak, akárcsak az írott források. A kutatóknak fontos az elhangzott narratívákat összevetni más típusú forrásokkal, és csak azután felhasználni.⁵ Mind ezen túl meg kell említeni, hogy a műfaj képviselői nem az elmondottak bizonyítására a törekednek, hanem az átél tapasztalatok elbeszélésére. Az oralthistory alkalmazásával sem tudhatjuk meg biztosra, hogy egykoron mi történt valójában, inkább abban nyújt segítséget, hogy az adott személyek hogyan élték át az eseményeket és mit gondolnak arról, ami velük történt.⁶ Gyáni Gábor történész szerint: „Az orális történet ennek megfelelően a múlt olyan, az eseménytörténettel egyértékű olvasatához segíthet hozzá bennünket, amely elsősorban nem a múlt magyarázata, hanem annak megértése szempontjából fontos.”⁷

A továbbiakban egy életinterjú elemzését szeretném bemutatni, amelyet egy kárpátaljai többségében magyar lakta településen, ám orosz származású asszonnyal készítettem 2014 augusztusában és októberében. Emlékeinket, amikor feltárjuk mások előtt, egy összefüggő történet keretében rendezzük, és úgy meséljük el. Tulajdonképpen „a jelen horizontjából feltároló múltat beszéljük el.”⁸ Niedermüller Péter szerint: „Az élettörténet

elmesélése, azaz az életpálya paradigmikus rekonstrukciója tehát nem események, történetek egyszerű leírása, hanem ezek ábrázolása, előadása, megjelenítése.”⁹

Interjúalanyom Olga¹⁰ néni, egy 87 éves asszony. Élettörténetét röviden a következőképpen foglalhatnánk össze: 1927. július 17-én született az oroszországi Zemljáncsena (Земляничина) nevű faluban, amely annak idején a Voronezska (Воронежская область) közigazgatási terület alá tartozott, 1954-től pedig a Belgorodi (Белгородской области) terület része lett. Olga néni egyszerű családban született. Gyermekkorában tragédiák sorozata érte, mely kihatással volt egész életére. Kiskorában átélte az 1932–33-as éhínséget. Szüleit korán elvesztette. 1937-be meghalt édesanyja. Apja újránősült, így a második világháború kitörésekor mostohaanyjával, annak fiával és édestestvérével éltek együtt. Édesapjuk kommunista volt, 1941-ben besúgták, elvitték és többet sosem látták. Valószínűleg 1942-ben meghalt. A második világháború kitörése válságos időszak kezdetét jelentette. Olga néniére és családjára komoly kihatással voltak a háborús események. Mostohaanyja elhagyta őket. Ketten maradtak a fiatalabb fiútestvérével, házukat lebombázták, így nagymamájukhoz költöztek. 1942. július 5-én falujukba betört a német hadsereg. Alig 15 évesen elvitték munkatáborba dolgozni, ahol kb. 2,5 évet töltött. Többek között megfordult Koselben, Krakkóban, Hindenburgban. Miután a szovjetek felszabadították a németek által megszállt területeket, bevonult a seregbe. Elmondása szerint, saját döntése volt, hiszen nem volt más választási lehetősége. Először elsősegélyt nyújtott a fronton, később a kórházakban segédkezett. Sebesülteket láttak el, betegeket ápoltak, etettek, s tulajdonképpen ennek köszönhetette későbbi szakmáját.

A háborús évek megrázkódtatása után, 1947 februárjában Kárpátaljára került, a lengyeli

⁴ VÉRTESI LÁZÁR: Oralthistory. A szemtanúként elbeszélt történelem lehetőségei. *Aetas*, 2004. 19. évf. 1. sz. 78.

⁵ Uo. 163–164.

⁶ BÖGRE ZSUZSANNA: Személyes történelem. *Aetas*, 2007. 22. évf. 2. sz. 224.

⁷ GYÁNI GÁBOR: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 2000, Napvilág Kiadó. 136.

⁸ Uo. 134.

⁹ NIEDERMÜLLER PÉTER: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Etnographia*, 1988. 3–4. sz. 381.

¹⁰ Az interjúalany eredeti nevét az anonimitás tiszteletben tartása miatt megváltoztattam.

vasútvonal építésével. Bátyúban ismerkedett meg férjével, s itt telepedett le.¹¹ Olga néni akkor tájt még nem tudott magyarul, s férje szülei nem nézték jó szemmel kapcsolatukat. Így kénytelenek voltak egy ideig albérlésbe költözni. Házasságukból két fiúgyermekük született. A háború után nehéz volt állást találni. Bátyú községben két egészségügyi intézmény működött, az akkor tájt körzeti feladatokat ellátó kórház és ambulancia.¹² Olga néninek vöröskeresztes igazolása volt, miszerint ápolóként tevékenykedett a háború ideje alatt, így munkát kapott a kórházban. Az 1950-es években a nővéri munkakör betöltéséhez diploma volt szükséges, emiatt 1954-től Munkácsra ment továbbtanulni. Két és fél évig dolgozott és tanult egyszerre, emellett nevelte gyermekeit. Tizenkilenc évet dolgozott a kórházban. Férjét 1978-ben veszítette el, fiai idővel megnősültek. Nyugdíjba vonulása után élete nagy részét az unokák nevelése és a háztáji munka elvégzése töltötte ki. Mára már tíz dédunokája van, s idősebbik fiával él egy háztartásba, magányosan.

AZ ELBESZÉLT ÉLETTÖRTÉNET FELDOLGOZÁSA

Miről informálhat minket egy narratív interjú? A narratíva mélyebb elemzése segítséget nyújt abban, hogy jobban megértsünk egy mondhatni átlagos, de mégis nehéz női sorsot, és ezáltal más hasonló történeteket. Niedermüller Péter véleménye szerint „az élettörténet az egyén személyes és társadalmi identitásának szimbolikus manifestációja”, vagyis az egyéni élettörténet „egy közösségnek, egy társadalomnak, egy történeti szituációnak az egyéni élet szövetén átszűrődött

képét tartalmazza”.¹³ Az élettörténetek elemzésekor számolni kell az emberi emlékezet szelektivitásával, ugyanis az egyén legtöbbször a számára fontos dolgokra emlékszik vissza. Sőt az emlékek között úgymond fontossági sorrendet állít fel, amely az idő múlásával, nagyobb változások hatására jelentősen megváltozhat.¹⁴ Az élettörténetek feldolgozásának többféle módszere ismeretes, ám mivel minden egyes életút más és más, nem lehet sablonszerűen felhasználni azokat. A kutató az elemzés során magára van hagyva, s el kell döntenie miképpen, alkalmazza a már ismeretes technikákat.¹⁵

Az élettörténeteket általánosan nyolc szakaszra lehet bontani, ezek a következők: kora gyermekkor, iskoláskor, serdülőkor, fiatal felnőttkor és a munkásévek, családalapítás. Az ember élete sorsfordulókkal van telis-tele, melyek elemzése során ráébredhetünk milyen változásokon ment keresztül az egyén.¹⁶ Niedermüller Péter szerint azáltal, hogy a társadalomtudomány a hétköznapi embert választja kutatása tárgyává, lehetővé teszi az emberek életének megértését és interpretálását.¹⁷

Fontos kiemelni, hogy a terepmunka során nem strukturált interjút készítettem, hanem mélyinterjút. Arra kértem az interjúalanyomat, mesélje el élettörténetét. Elbeszélőmet két alkalommal kerestem fel, s az interjút magnóval rögzítettem. Az első látogatás 1,5–2 órára sikerült, amikor is igyekeztem az elbeszélést nem megszakítani különböző kérdésekkel, hiszen olykor a csend, a hallgatás hozza felszínre a melyén elhallgatott, akár traumatikus emlékeket. Második alkalommal az elmondott interjú szövegét lejegyeztem, s immár konkrét kérdésekkel, a pontosítás végett kerestem fel Olga nénit. Az elbeszélő számára mindig az életút elmesélésének elindítása okozza

¹¹ Bátyú (ukránul: Батьово, korábban: Бузлове) magyar többségű nagyközség Ukrajnában, Kárpátalján. A település a Munkácsi, Ungvári és Beregszászi járás találkozásában fekszik, az utóbbi járás legnyugatibb pontja, Beregszásztól 36 km-re található. BEREKSZÁSZI ANIKÓ: A kárpátaljai Bátyú település. In Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Budapest, 2003, MTA Társadalomkutató Központ 321.

¹² BEREKSZÁSZI ANIKÓ, 2003. i. m. 326.

¹³ NIEDERMÜLLER, 1988, i. m. 386–387.

¹⁴ BÖGRE ZSUZSANNA: Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. *Szociológiai Szemle*, 2003. 1. sz. 156.

¹⁵ BÖGRE ZSUZSANNA, 2003. i. m. 157.

¹⁶ Uo. 159.

¹⁷ NIEDERMÜLLER PÉTER, 1988. i. m. 377.

a legnagyobb problémát. Olga néni egy kijelentéssel és egy fájó ponttal kezdett neki az elbeszéléshez, amelyet az interjú során többször újból felemlített: „Ne vágyjon senki se nyugdíjra, mikor dolgozik az ember el van foglalva. Fiatal korom óta vándorkutya voltam, idegen, akinek nincs senkije. Ilyen az élet. Anyukám 1937-ben meghalt, apukám 1941–42-ben.”

EMLÉKEK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚRÓL AZ ÉLETTÖRTÉNETBEN

Olga néni az elbeszélés során megpróbálta betartani a kronologikus sorrendet, ám sokszor megfigyelhetünk időbeli előre- vagy hátraugrást. „Mikor megkezdődött háború mostohaanyám volt, apám el volt fogva [...] mi ketten kutyák lettünk. Mostohaanyám megfogta fiát és elutazott anyjához, apjához, így mi ketten maradtunk testvéremmel. Mikor megkezdődött az 1932–33-as éhínség, én még kicsi voltam [...] mindent jöttek és elvettek.”¹⁸ Fontos kiemelni Echmann Béla szavait, miszerint: „a narratívumokban alkalmazott időkezelés nem azonos a kronologikus idővel, hanem az ún. narratív kronológia szabályait követi. A narratív kronológia lényege, hogy a beszélő szubjektum a számára fontos eseményeket a lineáris kronológia szétválasztásával és új rendbe állításával, az idődimenzió sűrítésével, illetve tágításával, tömörítésével és széthúzásával éri el.”¹⁹ Emellett, ahogy elbeszélünk is kiemeli: „Az ember már sokat el is felejt mondani.” A narratíva első része jórészt a háborús időszakról szól, s arról ennek köszönhetően,

hogyan alakult az élete. Tragikus sorsuk alakulásáról így vall: „Nem kívánom senkinek se, ahogy előre meséltem, maradtunk a testvéremmel ketten, sokszor sírtunk, éhezünk, sokszor féltünk. Ősszel vájtunk pici krumplit, szilkébe tettük oda főzni krumplit, testvérem csinálta a tüzet, akkor megfőtt, megettük, de utána hiába kerestünk. Azt mondja a testvér éhes vagyok, hát én is éhes vagyok (sír) [...] örültem, ha azt a kis vizet, egy kortyot megittam, rossz volt. Így nőttünk, mentünk, egy kis száraz kenyérért muszáj volt dolgozni, szolga voltunk, csóró szolga. Az egész fiatal éveket mennyit éhezünk testvéremmel, mennyit. Valaki, valaki megtartotta, adta erőt, segítséget, egészséget, hogy felnőttünk.” Megjegyzendő, hogy életében a vallás sohasem volt meghatározó: „Nem vagyok hívő, van valami, engem nem érdekel, természet megadja, nem adja [...] tiszteld meg az öregeket, ne lopj.”

A második világháború időszaka, s Olga néni sorsának pontos alakulása csak zavarosan rekonstruálható az elbeszél narratívából. Ez valószínűleg a traumatikus emlékeknek köszönhető. Ahogyan Baumann Tímea írásában olvasható: „A háború időszaka egyetlen időtlen térként jelenik meg, amelynek se kronológiai rendszerezése, se statikus leírása nem lehetséges, csak az éppen felvillanó emlékek közlésében beszélhető el.”²⁰ Ehhez hasonlóan, Olga néni elbeszélésében a kronológiai sorrend teljes felborulása, s össze-vissza ugrálás figyelhető meg a különböző történetek elmesélése során. Fiatalon munkatáborokba került dolgozni, melyre így emlékezett vissza: „Elvitettek este vagonba, akkor leszállítottak, kutyával kísérték az Odera partján, ott voltak lágererek. Dolgozni vittek. [...] Minden reggel 6 órára margarint kaptunk, kenyeret, 3 deci kávé, árpakávé, nem rossz kávé volt. Kimentünk fát hordani, rakni, fagyárba vagy papírgyárba mentünk dolgozni, vagonokba kellett hordani, gyorsan, gyorsan. Büntetést kaptál, ha nem jól csináltad.” Többek között dolgozott papírgyárban

¹⁸ Az 1932–33-as éhínséget az ukrán nép legnagyobb nemzeti tragédiájaként tartják számon, mely a Szovjetunió által erőltetetten véghezvitt mindent átfogó kollektivizálás, a falusi lakosság vagyonszétlása, falvak teljes kirablásának a következménye volt. Halálos áldozatainak számát a mai napig nem lehet pontosan felbecsülni. A katasztrófa viszont nem csak az ukrán földeket érintette, hanem a Szovjetunió más területeit. Ezt a fenti visszaemlékezés is alátámasztja.

¹⁹ EHMANN BÉLA: Az egyén a történelem sodrában: a pszichikus időélmény egy típusa mint a kollektív élményuniverzum megteremtője. *Magyar Tudomány*, 2003. 1. sz. 38.

²⁰ BAUMANN TÍMEA: Női emlékezet a délszláv háborúra. *Kultúra és Közösség*, 2007. 2–3. sz. 105.

(Kosel, Németország), cukorgyárban, illetve a folyókon áthaladó uszályt javították (Hindenburg, Németország).

Arra a kérdésemre, hogy miért állt be a seregbe, a következőképpen felelt: *„Hát gyermekem, háború van, na kihez mégy, hova mégy? Se ide, se oda, az ember még fiatal, gyűjtöttek dolgozni. Muszáj volt dolgozni. Nálunk sokan mentek háborúba, fogok éhen halni?”* Így került el többek között Krakkóba is, ahol elsősegélyt nyújtott a sebesülteknek: *„Először voltunk Krakkóba elsősegélyt adni, etettük a betegeket, segítettünk kötést csinálni, után elszállították a kórházba (kórház). Na megmondom, nehéz volt, mindent az ember nem tud elmesélni. Éjszaka ébresztő, szaladás, ahogy a katonának, a lányok is puskát hordani, táskát hordani, sokan voltunk lányok [...], de muszáj volt, bírtunk. Az emberek ott, ahol jajgattak, mikor már csend van, menni kellett segítséget nyújtani. Sokat nem tudtunk megmentetni, elvéreztek [...] de megmondom, nem illő megmondani se, háború ideje alatt, ha kaptál, lelőttek, levágták a kötést, a lábat, így hamar gyógyul, nem sajnáltak.”*

Olga néni a háborús emlékek között azt is elmesélte, hogy a katonaságba a sok borzadalmak és a nagy szigorúság mellett, azért volt némi szórakozási lehetőség is: *„Volt ilyen is olyan is, de nagyon szigorú volt a katonaságba, nem olyan volt, mint most, szeretőznek, csókolóznak, akkor egyik helyből átküldtek a másikba, kellett viselkedni. Na ünnepek azok voltak, táncoltunk, volt olyan zene, amit néha-néha hallani most, foxtrott [...], de szerelem vigyázz.”* Olga néni elbeszélésben, a legtöbb esetben a múlt és a jelen összekötése állandóan észrevehető. *„Nagyon elpusztítottak mindent, nem csak embert, jószágot, a háború mindent elpusztított. Mi tartottunk tehenet, borjút. Ma már nem bírok.”* A nehéz helyzet ellenére sokszor kitűnik, hogy az élet mégis más volt, mint most – „talán jobb”: *Sok volt így is, úgy is, nem kell senkinek háború [...] nehéz volt élni, de valahogy nem olyan, mint most, barátságos volt [...] testvérek voltunk, nem sértettük egymást.*

BEILLESZKEDÉS ÉS NŐI KETTŐS TEHERVISELÉS A NARRATÍVÁBAN

A háborús időszak lezárulása után a kronológiai rend visszatér a narratívába, sőt Olga néni igyekezett minél pontosabban megadni a dátumokat. *„Én meg bekerültem vándorkutya ide. 1947-től itt lakok, februártól. Szavazás volt 1947. február 10-én, akkor jöttünk meg, akkor csináltuk a vasúti sínat.”*²¹ Olga néni életében óriási sorsfordulás figyelhető meg, hiszen számára teljesen idegen vidékre, Kárpátaljára, azon belül pedig egy magyar faluba, Bányába került.²² Itt ismerkedett meg jövődöbeli férjével, s ettől kezdve élete ide kötődik: *„Bányába ismerkedtem meg férjemmel, ő jött 1947 májusba haza (katonaságból), akkor kezdett udvarolni, nem sokáig udvarolt, 1948 augusztusba összejöttünk [...] nem volt hol lakni, anyós, rokonok nem akartak, pucér, nincs vagyona. Na hát én orosz voltam, ő meg magyar, nem engedték.”* Így öt évig, míg felépítették saját házukat, albérletben éltek. A család hozzáállás némileg érthető is, ha megnézzük a település nemzetiségi összetételét. A statisztikai adatok szerint a falu népessége 1944-ben 1898 fő volt, melyből 1880 magyar, 4 rutén és 14 egyéb nemzetiségű lakos volt. Sőt a község még az 1970–80-as években is magyarul lakta település volt, s csak elvétve találhattunk ukrán vagy orosz nemzetiségű családokat. Bányáé etnika szerkezete az 1980-as évektől kezdett folyamatosan megváltozni, mivel a vasút nagyirányú fejlődésének köszönhetően belső Ukrajnából egyre több szláv nemzetiségű család települt be.²³

A községben jelenleg is kétnyelvűség figyelhető meg. Olga néni, mikor ide került, egyáltalán nem beszélt a nyelvet: *„1947 februárba jöttem ide,*

²¹ 1947. február 9-én voltak a választások az Ukrán SZSZSZK Legfelsőbb Tanácsába. OFICINSZKIJ ROMÁN, FEDINEC CSILLA: Kronológia 1944–1991. InFedinec Csilla, Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra*. Budapest, 2010. MTA Etnika-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 355.

²² Bányáé státusát tekintve 1972-től nagyközség. BEREKSZÁSI ANIKÓ, 2003. i. m. 323.

²³ BEREKSZÁSI ANIKÓ, 2003. i. m. 323–324.

nem tudtam magyarul, mikor tudtam magyarul, először csúnya szavakat mondtam [...] Eszti néninél laktam, tegeztem, anyósomat is tegeztem.” Csernicskó István nyelvész a következőképpen ír a kétnyelvűség használatáról: „A kétnyelvűség legszembetűnőbb hatása a kódváltás és a szókölcsönzés, azaz amikor a kétnyelvű beszélők egyazon beszédeseményen (gyakran egyazon mondaton) belül átváltanak egyik nyelvről a másikra, illetve amikor első nyelvükbe a másik nyelvből emelnek át szavakat.”²⁴ Ennek alkalmazása észrevehető elbeszélőnk életében is, az interjú elkezdésekor a következőt mondta: „megérted beszéllek magyarul, hol oroszul”, aztán a későbbiekben kiegészíti: „mi megszoktuk magyarul megkezdünk beszélni, aztán oroszul. Én olvasni olvasom, meg kell írni meg is írnom magyarul. Beszélni nekem nehéz [...] a mai napig van, hogy nem tudom.”

Olga néni a bátyúi körzeti kórházban helyezkedett el, ahol egy rövid idő után már egészségügyi feladatokat láthatott el, melyre így emlékezett vissza: „akkor kezdődött tüdőbajos kórház 1948 elején, közkórház. Bulhálkó (főorvos) megjött 1948 szeptemberében, elmentem én ő hozzá. Azt mondja, figyelj ide, még nincs teli kórház, még nincs hely hol dolgozni, van hely vagy konyhába, vagy mosodába [...] á, mondtam nekik, megyek én mosni, mentem mosni, mostam. Azt mondja ő nekem, hallod, te fel vagy véve nővér [...]” Az 1950-es években már hivatalos diplomához volt szükség munkája betöltéséhez, ezért 1954-től Munkácsra ment tovább tanulni: Úgyhogy dolgoztam 7-től 4-ig, 6 órától este mentem iskolába, 2,5 évig dolgoztam is tanultam is. Kitanultam laboránsnak, dolgoztam nővérnek is, laboránsnak is itt. 1951-ben megszülettem Lacit²⁵ [...] most már dekretet kapnak, akkor nem kaptak, megszülettem vagy két hetet itthon voltam, aztán mentem dolgozni. Vittem a gyereket dolgozni, megkötöttem

a kocsiba, mikor volt idő ránéztem [...]. Mentem kenyérért sorba állni. Bözsi meg Ilonka vigyáztak néha Gabira, fizettem érte, míg dolgoztam. Így neveltem, nagyon nehezen neveltem a két fiút, nem baj.” A fent idézett részletből kitűnik, hogy a dolgozó nőknek mindig is problémát jelentett az anyaság és a munka összeegyeztetése, amit napjainkban a szakirodalom „kettős teherként” emleget. Az 1950-es években a bölcsődék, óvodák, amelyek mára már nagyban megkönnyítik a dolgozó nők életét, nem voltak úgy elterjedve. Emellett elbeszélőnk a férje szüleiére se számíthatott az unokák nevelésében, így magára volt hagyatkozva.

Az élet Olga néni egy erős, határozott asszonyként alakította. A háborús megrázkódtatások ellenére, büszkén mutatta meg kitüntetésait, melyet az államtól kapott: a „Munka veteránja”²⁶ és a „Szülőföld védelmezője”²⁷ nevezetű medálokat, ezek mellett pedig minden tíz évben kapott a Nagy Honvédő Háború győzelmére emlékeztető medált (1950-ben, 1960-ban) adták.²⁸ Férje elvesztése után, gyermekeiben és az unokák felnevelésében találta örömét. „Fiatal korom óta vándorkutya voltam, idegen, akinek nincs senkije. Utoljára mi lettem vándorkutya, egyedül vagyok [...] Mi már megyünk kifelé ebből a világból, ők most születnek [...] Ki tudja, még ma járkálok, holnap nem, már 88 éves vagyok, jövő már nekem nincsen.”

Mire alkalmas egy narratív interjú? A történészek a történelmi események bizonyítását az írott, és nem a szóbeli forrásokra alapozzák. A társadalomtudományok képviselői között egyre több olyan mű, tanulmány, könyv, disszertáció jelenik meg, amelyek főként az oralhistory forrásokra támaszkodnak. Fontos megjegyezni,

²⁴ CSERNICKÓ ISTVÁN: A magyar nyelv helyzete Ukrajnában a századfordulón. In: Hódi Éva (szerk.): Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok (Ada 1997. október 9., 10., 11.). Ada, 1997, Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület, 84.

²⁵ 1949-ben született első gyermekük, Gábor.

²⁶ Медаль „Ветеран труда” – az évek óta végzett lelkiismeretes munkáért tüntette ki a volt Szovjetunió veteránjait.

²⁷ Медаль „Захиснику Вітчизни” – Ukrajna állami kitüntetése azon háborús veteránok, személyek részére, akik védelmezték a hazát.

²⁸ Юбилейная медаль „50 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.”

hogyan vannak olyan korszakok, mint például a szocializmus, amikor az emberek erős ideológia nyomása alatt éltek, s nem biztos, hogy az írott forrásokból kapható a legbiztosabb kép az akkori történetekről. Ennek okán nélkülözhetetlen a korszak szemtanúinak a felkeresése és velük folytatott beszélgetések lebonyolítása, mely a hivatalos dokumentumokat kiegészítve segít jobban megvilágítani adott eseményeket. Ezek az egyéni élettörténetek azáltal, hogy érdekes és értékes információkat szolgáltatnak a múltbeli dolgok-

ról, nemcsak hogy színesebbé, de érthetőbbé is tehetik és teszik a történelmet.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány elkészítését a Collegium Talentum, az Edutus Főiskola keretében működő hálózatépítő tehetség-támogató rendszer támogatta.

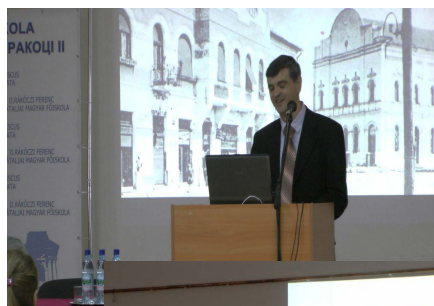
IRODALOMJEGYZÉK

SZAKMUNKÁK

- BAUMANN TÍMEA: Női emlékezet a délszláv háborúra. *Kultúra és Közösség*, 2007. 2–3. sz. 102–112.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ: A kárpátaljai Bányó település. In Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Budapest, 2003, MTA Társadalomkutató Központ 321–332.
- BÖGRE ZSUZSANNA: Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. *Szociológiai Szemle*, 2003. 1. sz. 155–168.
- BÖGRE ZSUZSANNA: Személyes történelem. *Aetas*, 2007. 22. évf. 2. sz. 224–226.
- CSERNICKÓ ISTVÁN: A magyar nyelv helyzete Ukrajnában a századfordulón. In Hódi Éva (szerk.): *Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok* (Ada 1997. október 9., 10., 11.). Ada, 1997, Sarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület, 84–89.
- EHMANN BÉLA: Az egyén a történelem sodrában: a pszichikus időélmény egy típusa mint a kollektív élményuniverzum megteremtője. *Magyar Tudomány*, 2003. 1. sz. 36–47.
- GYÁNI GÁBOR: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 2000, Napvilág Kiadó.
- KOVÁCS ÉVA: A narratív módszertanok politikája. *Forrás: szépirodalmi, szociográfiai, művészeti folyóirat*, 2011. 43. évf. 7–8. sz. 3–20.
- NIEDERMÜLLER PÉTER: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Etnographia*, 1988. 3–4. sz. 376–389.
- OFICINSZKIJ ROMÁN, FEDINEC CSILLA: Kronológia 1944–1991. In Fedinec Csilla, Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra*. Budapest, 2010. MTA Etnika-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 352–366.
- PAUL THOMPSON: *The Voice of the Past: Oral history*. Oxford–New York, 1978, Oxford University Press.
- SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN: A mikrotörténelem. In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest, 2006, Osiris Kiadó. 500–520.
- VÉRTESI LÁZÁR: Oral history. A szemtanúként elbeszélte történelem lehetőségei. *Aetas*, 2004. 19. évf. 1. sz. 158–172.

INTERJÚ

„Olga néni” (Készítés időpontja és helyszíne: 2014. augusztus 26., 2014. október 1., Bányó)

2014. április 11.

Nagyszabású nemzetközi **idegennyelv-tanítási és alkalmazott nyelvészeti konferencia** a főiskola Filológia Tanszéke Angol nyelv és Irodalom Tanszéki Csoportjának szervezésében.

A CSUHÉBÓL KÉSZÜLT NÉPMŰVÉSZETI TÁRGYAK MUNKAFOLYAMATÁNAK LEÍRÁSA

VÁRADI ENIKŐ

Ungvári Nemzeti Egyetem, Humán- és Természettudományi Kar,
magyar nyelv és irodalom szakirány, V. évf.

Az egykori koronaváros magyar ajkú közössége körében máig elevenen élnek a népművészeti hagyományok, a viski néptánc, a fafaragás, a gyöngyfűzés, a szövés, a csuhéfonás. Ez keltette fel érdeklődésemet a viski magyarok népművészete iránt, azon belül egy sajátos hagyománnyal bíró és jelenleg is a közéletben erősen élő díszítőművészet, a csuhéfonás iránt. Munkám célja az, hogy bemutassam, mit őrzött meg a település magyarsága az ősei által ráhagyományozott népművészetből, miként történt és történik napjainkban a különféle használati tárgyak csuhéból való elkészítése.

ABSTRACT

Серед угорськомовної громади колишнього королівського міста донині живуть багаті традиції народного мистецтва: вишківські народні танці, різьблення по дереву, бісерування, ткацтво, плетіння з лущини. Саме тому ми звернули увагу на вишківське угорське народне мистецтво, в тому числі і на оригінальне декоративне мистецтво та плетіння з лущини, яке існує й понині. Метою роботи було подати опис тих виробів народного мистецтва, які вдалося зберегти угорцям даного поселення.

A CSUHÉBÓL KÉSZÜLT NÉPMŰVÉSZETI TÁRGYAK MUNKAFOLYAMATÁNAK LEÍRÁSA¹

A kárpátaljai magyarság nyelvhatára fölött a Tisza felső folyásának völgyében kisebb-nagyobb nyelvszigetek követik egymást Nagyszőlőstől Kőrösmezőig. A nyelvhatárt jelző magyarlakta peremtelepülések vonalán túl több mint 50 ezer magyar él. A Tisza forrásvölgyén kívül a hegyvidéki és a hegyaljai térségben élő magyarok száma elenyésző. A szórványban élő magyarok nagyobb számarányban közösségekben a Felső-Tisza-vidéken élnek. A Huszti járás legnagyobb számú közössége Viskén él. Visk (1946-tól ukránul: Viskove 1992- től Viskovo) ukrán-magyar lakosságú nagyközség Huszttól délkeletre, 25 km-re, a Tisza bal partján az ukrán-román határ mentén terül el. Lakosainak száma kb. 11 000, fele magyar. [<http://hu.wikipedia.org/wiki/Visk>].

Az egykori koronaváros magyar ajkú közössége körében máig elevenen élnek a népművészeti hagyományok, a viski néptánc, a fafaragás, a gyöngyfűzés, a szövés, a csuhéfonás. Ez keltette fel érdeklődésemet a viski magyarok népművészete iránt, azon belül egy sajátos hagyománnyal bíró és jelenleg is a közéletben erősen élő díszítőművészet, a csuhéfonás iránt. Munkám célja az, hogy bemutassam, mit őrzött meg a település magyarsága az ősei által ráhagyományozott népművészetből, miként történt és történik napjainkban a különféle használati tárgyak csuhéból való elkészítése.

A tanulmány anyagának magvát a szóbeli közlés utáni jegyzetelt, illetve hangrögzített adatok adják. Mivel az adatközlőim többsége a 20. század első negyedében született, legfeljebb az ezt megelőző század végéig tudunk visszatekinteni a témában, esetleg az elmondottakból következtethetünk a régebbi korok

¹ A tanulmányt dr. Kész Margit lektorálta.

állapotaira. Az is nyilvánvaló, hogy a téma teljes kimerítéséről sem lehet szó, mindössze viszonylagos teljességre törekvésről.

Itt kell megjegyezni, hogy a kosárfonással kapcsolatos anyag gyűjtésekor nemcsak az elmondottakat jegyzeteltem, hanem végignézettem és magam is kipróbáltam a tárgyak készítésének műveleteit. A tudat, hogy nemcsak külső szemlélője vagyok a folyamatnak, hanem valóban érdekel az adatközlőim által végzett „mesterség”, könnyebb megnyilatkozást eredményezett beszélgetőtársaim részéről.

Annak ellenére, hogy a népművészetben belül a díszítőművészetnek – a mi esetünkben a csuhéfonásnak – igen nagy irodalma van, kárpát-aljai, még inkább viski vonatkozásban átfogó gyűjtés és minőségi szakmai feldolgozás még nem történt. Az idáig megjelent tanulmányokban vagy kéziratban, elfekvő munkákban csak utalásokat találunk egyes népművészeti ágakra.

A fonással, mint a legősibb emberi tevékenységgel foglalkozik behatóan Plattthy György és Rónai Béla. Ez az egyik legelterjedtebb háziipari tevékenység az egész magyar nyelvterületen. Hántolatlan, hántott és hasított vesszőből sokféle tárgy készült. Mint ipar csak a XIX. század második felében terjedt el, és a hagyományos hazai kosárfonástól idegen, nagyrészt német mesterek hatása alatt fejlődött tovább. Itt említik meg a szalma- és csuhéfonást is. (Plattthy György–Rónai Béla 1978.)

A kukoricacsöveket borító leveleknek, tájszóval csuhénak, léhának, fosztásnak (Visken: *málélévelnek*) a felhasználása csak a XVIII. században terjedt el. Az Alföldön és a Dunántúlon ezzel fonták be a parasztszékeket. Ezt erősíti meg Domonkos Ottó is: „Szokás volt a kukoricát hajasan törni, majd a háznál, társas munka keretében megfosztani (kukoricafosztás vagy tengerihántás). A téli takarmánynak is használt kukoricahajat az Alföldön, főleg a Dél-Tiszántúlon – már a múlt században

is használták házi faragású székeknek és kezdetleges fekvőhelyeknek (díkó, vacok) befonására.” (Domonkos 1991: 225.) A csuhéláb-törő, -papucs és -szatyor készítése az első világháború után terjedt el, és sok szegény paraszti családnak biztosított téli keresetet.

Jóllehet a csuhéfonás új keletű, mégis a szalmafonás mellett a legelterjedtebb paraszti házi munka, mivel nyersanyaga mindenütt rendelkezésre áll. Elterjedésében az 1830–1940-es években szervezett háziipari tanfolyamok is nagy szerepet játszottak. Főként nők foglalkoztak e népművészeti ággal, de a férfiak is gyakorolták. A szatyorkötésről Bakó Ferenc is ír. Tiszaigaron a kukoricafosztalékból készült szatyor elterjedése 1949 tájára tehető. (Bakó, 1949–1950). A szerző említést tesz a férfiak által készített kukoricalevéllal befont székről is.

Ezekben az értékes tanulmányokban azonban sok helyi néprajzi érdekességet nem találunk meg, ezért sorra veszem a viskiek múltjából felbukkanó, illetve napjainkban is élő népművészeti értékek bemutatását.

A CSUHÉBÓL KÉSZÜLT NÉPMŰVÉSZETI TÁRGYAK MUNKAFOLYAMATÁNAK LEÍRÁSA

A magyar nyelvterületen hagyományos kosár- és szalmafonás mellett Viskén a csuhéfonás (viskiesen: *kosárkötés*) vált a legelterjedtebb paraszti házimunkává. Csuheból (viskiesen: *málélévelből*) egész sor használati tárgy készült és készül napjainkban is számos változatban.

A csuhéfonás mestersége Viskén generációkon átöröklődő folyamat. Szinte nincs olyan család, amelynek női tagjai ne tudtak volna csuhét fonni. A mesterség anyáról leányra öröklődött. Egész fiatalkorban kezdték betanítani az ifjú leányokat az édesanyák, és a reggeli házi munkálatok után a fiatalok együtt kötötték a kosarakat a szülőkkel. Az egyszerűbb formákat, lapokat sokszor az ifjak kötötték,

a bonyolult formákat az idősebbek. Gyakori volt a mesterség a fonóban is. Egy-egy fonó alkalmával az asszonyok összeültek. Minden utcának volt saját fonója, ahol nagyobb ünnepek alkalmán összejött a fiatalság, s amíg az ifjak mulatoztak, az asszonyok együtt *kötötték a kosarakat*. Sajnos a felgyorsult világ, a fogyasztói társadalom megváltozott igénye, a számítástechnika vívmányai háttérbe szorították az egykor virágzó mesterséget, ám még napjainkban is számos nyugdíjas és család háza tájékán fellelhető e nemes mesterség.

Mielőtt a munkafolyamatok pontos leírására térnénk, fontos említést tenni azon eszközökről, melyeket használnak egy-egy tárgy elkészítésénél.

Először a *málélevelet* kell megemlítenünk (a csuhé lexéma nem él Visken), amit már *hántáskor* kiválogattak. Szárítás után lenyírták az érdes végét és újraválogatták. A puha leveleket külön, ez került a sodrásnál kívülre, a durvábbakat belülre fonták. Mindenki igyekszik a szép, egészséges leveleket kiválogatni.

A másik fontos eszköz a *ráma*. A ráma fából készült, hogy szétszedhető legyen. A ráma kölcsönzött a kosaraknak formát. Visken négy-szögletű, kerek, trapéz, fedeles, veder és tojás alakú ráákat készítettek. A ráma felső és alsó részére kerültek a szegek. Ezekre vetették fel a *szálakat*. A *kosár* megszáradásakor darabokban szedték ki belőle a rámat, így nem sértődött meg sem a *kosár* alakja, sem a kötése. A kosarakat a rámán szárítják, hogy formáját minél jobban megőrizze. Az alátétek és kenyeres kosarak rámaát nem lehetett szétszedni.

A *felvetéshez* vasszegeket alkalmaznak, 40-es gyári kisméretű szegek, hogy ne zavarjanak a munkában.

Többször előfordul a kötésnél, hogy a *szálakat* be kell húzni a többi közé, ezt *húzóka* segítségével végzik. Ez a szerszám vasból

vagy vastagabb drótból készül, melynek egyik végét horogszerűre alakítják, a másikat köré hajlítják, hogy ne törje fel a kezét.

Olló segítségével vágják le a levelek kemény, durva végét (alsó részét). A leveleket általában csikokra tépték, de olyanok is akadnak, akik ollóval vágják fel. Ezenkívül a kalapácsnak és harapófogónak is állandóan kéznél kellett lennie, mert a *felvetés* előtti szegelés és a *felvetés* megbontása nélkülözhetetlené tette őket.

Szükség volt még *festékre* is. Piros és zöld színű festéket használtak a málével festésére. Oroszországból hozattak, ún. dekás kelmefestéket.

A málélevelet kénezással fehérítették. Ehhez kellett a nagy *fahordó*, ebben állt 24 órán át, míg átjárta a kénpor füstje.

A *kosárkötés* lényegében a *máléhántással* kezdődik, kiválogatják a leveleket. Ezt követi a *szárítás*, amikor napos helyre vékonyan kitekítették a leveleket, s közben forgatták, hogy minden egyes levelet érjen a nap. – „A kiválogatott máléleveleket kiterítettük a napra száradni jó vékonyan, hogy minden levelet írjen a nap, közbe meg is forgatták, hogy jobban száraggyan” (P.E.)

Mikor már jó száraz volt, *csutkóba kötötték* (egy csutkóba egy jó maroknyi szépen sorba szedett levél kerül), és a *csutkókat* a padláson *zsinegre fűzve* tárolták, hogy érje őket a levegő, ne penészedjenek meg. Éppen ezért csak száraz helyen lehetett tárolni.

Miután lehordták a levelet a padlásról, szétbontották a csutkókat, akkor következett a *nyírás*. A levelek alsó, durva végének lenyírása után ismét szétválogatták a leveleket, a szebeket a mintáknak és a fonat felső részére használták, a csúnyábbakat befestették vagy kénezték.

A *festésre* két színt használtak: pirosat és zöldet. Maga a festés pedig úgy történt hogy, vizet forraltak egy nagy (10–20 literes) fazékba. Amikor forrt, beletették a festéket, és amikor a festék feloldódott, beledobták a leveleket, s addig főzték a vízben, míg teljesen be nem fogta a festék. Utána hagyták kihűlni, majd leöblítették és megszáritották. A levelek fehéritése *kénezzéssel* történt. Egy hordóba beletettek egy nagyobb tálat, amibe egy lapát parázsot öntöttek vigyázva, nehogy lángra lobbanjon, éppen csak füstölögjön. Erre a parázsra került a kénpor. Egy fél zsák levélhez kb. kétmaroknyi kénpor került. Minél többet tettek bele, annál fehérebb lett a levél. A szent és a kénport lefedték egy ócska szűrővel, hogy a levél meg ne gyulladjon. Ezalatt a leveleket egy tekenőben megnedvesítették egy kissé, majd beledobálták a hordóba. Aztán leterítették a hordót egy pokróccal és 24 órát állni hagyták.

Igen fontos mozzanat a szegezés, amikor a ráma összerakása után körbeszegezik a rámat a *felvetéshez*. A tetejét 1–1,5 cm távolságra szegelték be, az aljára 4 szeg került. Közben vizet melegítettek, s amikor már langyos a víz, egy maréknyi levelet beletesznek, csak annyira, hogy megpuhuljon, mert úgy könnyebb vele dolgozni. Ezt a műveletet *áztatásnak* nevezik. – „Jól mek kell aszt áztatni, hogy jól sodrógyan!” (P. E.) Ezt követi a levelek *tépése*. A leveleknek letépdésik az egyenetlen széleit és kb. 2 cm-es csíkokra hasogatják.

Most kezdődik a tényleges *kosárkötés*. A leveleket fonallá sodorva az alsó szegről indulnak el, és addig kötik a *szálakat*, míg minden szeget be nem kötnek. Megtörténik a *felvetés*, ez a kosár alapja.

Az *aljazást* úgy végezték, mint a szövést: egyik oldalból egy *szál*, a másikkól kettő jön. – „Még a tennap beajjaztam, de nem vót időm befejezni.” (P.E.) Szövésminával is fonták a kosarakat, kettőt fel, kettőt le alapon. Néha

három szállal is dolgoztak. Mikor befejezik az *aljazást*, akkor kezdeni kell még egy *szálat*, s minden felvett szálat egyenként legyűrűznek. A *gyűrűzés* a következőképpen történik: az egyik *szálat* húzzuk belülről, a másikat kívülről, a következő szálon pedig fordítva. Az a *szál*, amelyik kívül volt, most belülré kerül, s amelyik belül volt, kívülré. Egy *szállal* is szoktak gyűrűzni, ilyenkor a felvetett *szálat* megkerülik egyszer és áttérnek a másik szálra. Mindez úgy néz ki, mintha minden szálon egy gyűrű volna.

Ezek után kezdődik az *oldalazás*, ami nem más, mint a kosár oldalfületeinek befonása. Ahogy haladtak a szállal, közben a mintázást is alakították. A mintát mindenki a maga elképzelései szerint válogatta meg. Később, mikor már eladásra is szánták a kosarakat, kialakult a kosárkötésnél használatos díszítések, minták készlete. Két fő mintát ismertek: 1. mértani alakzatokhoz hasonló és 2. növényi, pontosabban virágmintát. A mértaniakhoz tartozik: a *négyzet v. négyzetes*, a *kettős négyzet*, *hármás négyzet*, *fordított négyzet*, *kockás minta*. A virágminták közé tartozik: a *rozmaring* (*egyenes*, *hullámos rozmaring* és *fordított rozmaring*). Ezeken kívül van *vegyes* és *tulipán* minta. A mintázáshoz csak szép fehér vagy festett levelet használtak. Nagyon pontosan kellett végezni és mindig gyűrűzés követte, ez nem engedte meg, hogy a minta széthúzódjon.

Igen fontos művelete a kosárkötésnek a *tetejés*, a kosár felső részének elkészítése. Egyszerű rozmaringmintával szőtték egy le, egy fel alapon. Nyolc szál ment vízszintesen a *tetejésbe* úgy, hogy a felvetett szálak között menjen el, mert így tartósabb volt. A másik fontos dolog volt, hogy a *tetejézést* is legyűrűzték. Ezek után már csak befejező munkálatok következtek. Ilyen volt a *bojtozás*. Ha a bojtot a kosár közepére szerették volna, akkor a rácsos rész alsó gyűrűjéből indultak ki, ha a felső részre akarták a bojtot, akkor vagy a

rácsos rész fölötti gyűrűből, vagy pedig a kosár tetején lévő gyűrűből indultak ki. A gyerekeknek készült kosaraknál mind a két helyre bojt került. Mikor begyűrűztek, a gyűrűzést szolgáló szálát nem vágta le, hanem folytatta tovább, ez adta a bojt egyik részét. Apró fehér leveleket gyűjtöttek egy csomóba, azt kettétörték és a gyűrűzés *szálával* átkötötték. Azt a szálát pedig, amellyel lejöttek, összefonták az átkötött részből maradtal. Ugyanúgy készítették el a másik bojtot is. Aztán besodornak egy levelet, azzal átkötötték a bojtnak szánt rész felső negyedét, ugyanezt megcsinálták a másikkal is. A lemaradt részt pedig tüvel felhasználhatták. Minél több levélből készítették a bojtot, annál dúsabb és szebb lett.

A *fülezt* két szállal kezdték, ezt a két szálát egymásba fonták, áthúzták a *húzókával* a felvetett szálon, és megkezdték egy harmadik szálát, amivel körbetekerték a másik kettőt még egyszer, hogy erősebb legyen a füle. Arra is nagyon kellett ügyelni, hogy a fülek egyforma távolságra kerüljenek mindkét oldalon, és egyforma hosszúságúak legyenek.

Ha a kosárnak fedele volt, azt külön ráára készítették, s az alakja a kosár alakjához szabott volt, és olyan kötéssel készítették, mint a kosarat. Amikor elkészült, *húzókával* hozzátűtötték a kosárhoz.

A kosár teljes elkészültével kikötötték egy fára vagy tornácra 2-3 napig száradni. Ilyenkor nem volt szabad, hogy a nap túlságosan érje, mert akkor könnyen megsárgulhatott a kosár. Szárítás után kiszedték a szegeket a rárából és az egyfajta kosarakat egymásba rakva tárolták az értékesítésig.

MELLÉKLET

A csuhéfonással kapcsolatos szakszavak:

aljazás – „*ajjazás*” (-t, -ak, -a) fn. – a csuhéból font tárgyak fenekének elkészítése.

áztatás – „*ásztatás*” (-t, -ak, -a) fn. – a csuhétárgyak készítésének az a szakasza, amikor a kukoricalevelet puhítás végett áztatják.

csutkó – (-t, -k, -ja) fn. – jó maroknyi száraz kukoricalevél összekötözve, így tárolják a csuhét felhasználásig.

dekás festék – „*dekás festék*” (-et, -ek, -e) – csomagolás nélküli por kelmefesték, melyet dekára mérve árusítottak, s innen kapta a nevét; ilyen festékekkel színezték a kukoricalevelet.

felvetés – „*felvetés*” (-t, -ak, -e) fn. – a kosárkötés és a szövés munkafolyamatának egyik szakasza; Az alapszálak felhelyezése a kosárkötésnél és a szövésnél is. Ez a kosár vagy a szöttes alapja, mert a felvetett szálak közé fonják vagy szövik a tárgyat alkotó szálát.

festés – „*festés*” (-t, -ek, -e) fn. – a kosárkötés egyik fázisa. A kosár mintázását megelőzően a kukoricalevelet kelmefestékekkel festik be, leggyakrabban pirosat és zöldet használnak.

füleztés – „*füleztés*” (-t, -ek, -e) fn. – kosárkötési munkafolyamat; a fonott fül felerősítése a kosárra, táskára.

gyűrű – „*gyűrű*” (-t, -k, -je) fn. – népművészeti tárgyakat körbefogó díszítőelem. A népművészet valamennyi ágában találkozunk vele. A kosárkötésnél az aljazást fejezik be gyűrűvel.

gyűrűzés – „*gyűrűzés*” (-t, -ek, -e) fn. – a gyűrűdíszítés elkészítése. A kosárkötésnél a szál befejezése mindig gyűrűzéssel történik.

harapófogó – (-t, -k, -ja) fn. – szögek kihúzására, huzalok kettévágására stb. való kétágú fogó, a kosárkötésnél a szegek kihúzására használják.

húzóka – (-t, -k, -ja) fn. – vasból vagy drótból készített horog, melynek másik végét köré formálták, hogy kényelmesebb legyen a fogása, segítségével húzták be kukoricalevélből sodrott szálat a többi közé.

kalapács – (-at, -ak, -csa) fn. – ütögetésre használt fémből készült nyeles kéziszerszám, a kosárkötésnél a felvetőszögek beverésére használatos.

kénezés – „kénezés” (-t, -ek, -e) fn. – a csuhé fehéritése kénpor segítségével. Parázson füstöltetett kénporral, itatják át a leveleket, ettől kifehéredik.

málé – (-t, -k, -ja) fn. – „kukorica”.

máléhántás – (-t, -ak, -a) fn. – kukoricafosztás, a kukoricacsuhé lefosztása a csőről. Ez a népszokásnak beillő foglalatosság a csuhékosár készítésének egyik szakasza. Itt válogatják ki a felhasználásra alkalmas máléleveleket.

málélevél – (-et, -ek, -e) fn. – „csuhé, a kukoricacső lefosztott héja”. A csuhéból font népművészeti tárgyak alapanyaga.

minta – (-t, -k, -ja) fn. – „ismétlődő dísz”. A díszítőművészetben számtalan mintát használtak. A viski csuhéból font tárgyak mintái: négyzetes, rozsmaring-, rózsza-, virágminták stb.

mintázás – (-t, -ak, -sa) fn. – „valamilyen tárgyat mintával ellát, a csuhéból font tárgyak elkészítésének egyik befejező fázisa”. A mintázás kétféle mintával történt: mértani alakzatokhoz hasonlókkal és virágmin-tákkal. A mértani minták: négyzetes vagy négyzet, kettős négyzet, hármass négyzet, fordított négyzet, kockás- és vegyesminta.

Virágminták: -egyeses, -hullámos és fordított rozsmaring, egyszerű virágminta és tulipán.

nyírás – „nyírás” (-t, -ak, -a) fn. – „a csuhéfonás egyik munkafolyamata, amikor a kukoricalevelének lenyírják a durvább, vastagabb végét”.

oldalazás – „ódalazás” (-t, -ak, -a) fn. – „az alapozást és aljazást követő művelet a csuhétárgyak készítésénél, az oldalak befonásával egyidőben történt a díszítés is”.

olló – (-k, -t, -ja) fn. – „két pengéből álló csukható, nyitható nyíróeszköz”.

papucs – slapi (-t, -k, -ja) fn. – „csuhéból font sarkatlan és kéreg nélküli lábbeli”. A körbe-gyűrűzött talpú papucsot rozsmaring mintával díszítették.

ráma – (-át, -k, -ja) fn. – „keret, amelyre a csuhéból font tárgyakat rákötik”. A rámat fából készítik úgy, hogy szétszedhető legyen és mindig a készülendő tárgynak megfelelő formájú.

szál – (-at, -ak, -a) fn. – „fonál, cérna, de az összesodort csuhélevél is szálát alkot”. – „Előszőr a málélevélből szálat sodarnak, oszt utána vetik fel a rámára.”

szárítás – (-t, -ak, -a) fn. – „valaminek folyamatosan szárazzá tétele, illetve a kukoricalevél száradásának segítése”.

szegezés – „szegezés” (-t, -ek, -e) fn. – „a szegek beverése valamibe”. A csuhéfonás egyik munkafolyamata, amikor a felvetést megelőzően a rámat körbeszegezik. A szegek tartják fenn a szálakat a rámán.

tépés – „tépés” (-t, -ek, -e) fn. – „a csuhé fonáshoz való előkészítésének egyik szakasza, amikor letépi a levelek széleit és kb 2 cm szélességű csíkokra hasogatják”.

tetejezés – „tetejezés” (-t, -ek, -e) fn. – „a csuhékosár felső részének beszegése fonással”. Nyolc szál vízszintes rozsmaringöltéssel kötötték be felülről lefele.

válogatás – „válogatás” (-t, -ak, -a) – „a formához előkészített kukoricalevelek osztályozása”. A szebb és puhább leveleket a mintázáshoz és

a fonat külső részére használták, a csúnyábbakat pedig festették vagy kénezással fehéritették.

ADATKÖZLŐK

Néprajzi adataimat több viski lakos közlésének, segítségének köszönhetem:

Név	Születési év	Végzettség	Foglalkozás
Czébely Klára	1948	10 osztály	Varrónő
Gódi Irén	1925	7 osztály	Földműves
Gódi Klára	1948	10 osztály	Gyári munkás
Heczel Erzsébet	1950	10 osztály	Háztartásbeli
Heczel Ilona	1944	felsőfokú	Tanár
Petrécs Emma	1924	8 osztály	Földműves
Szenek Zita	1947	10 osztály	Óvodai alkalmazott

IRODALOMJEGYZÉK

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Visk>

BAKÓ FERENC. Kézművesség egy alföldi faluban. Tiszaigaz 1949–1950. – Eger: Tiszai Téka, 1992

BÉLAY VILMOS. Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétől a XVIII. sz. elejéig. – Budapest: Sylvester – nyomda R-t, 1943. 12 o.

CZÉBELY LAJOS. *Visk története*. Felelős Kiadó: Nagyszőlős – Ugocsa Print, 2002.

CSILLÉRY KLÁRA. *A magyar nép bútora*. – Budapest: Corvina Kiadó, 1972

DOMANOVSKY, GYÖRGY. *A magyar nép díszítőművészete. I.* – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.

DOMONKOS OTTÓ. Kézművesség.// Magyar Néprajz. III. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991

FEJÉR G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. T. 4. r. 2. – Buda: 1829.

HOFER TAMÁS és FÉL EDIT. *Magyar népművészet*. – Budapest: Corvina Kiadó, – 1981

ORTUTAY GYULA. *A magyar népművészet*. – Budapest: 1941.

PLATTHY GYÖRGY – RÓNAI BÉLA. *Népművészet*. – Budapest: Tankönyvkiadó, é. n.

VISKI KÁROLY. Díszítőművészet.// Magyarság Néprajza: szerk. Viski Károly – Budapest: é.n. – 274–295. o.

2014. május 21.

Emlékünnepség II. Rákóczi Ferenc 1703. május 21-i zászlóbontásának 311. évfordulójára a Pro Cultura Subcarpathica szervezésében. A Rákóczi-szabadságharc kitörését elindító események felelevenítéseként kuruc hagyományőrzők vonultak végig Mezőváriból Beregszászba, majd a Kossuth-téren kibontották zászlóikat.

A VÍZMINŐSÉG HATÁSÁNAK VIZSGÁLATA NÉHÁNY MEZŐGAZDASÁGI NÖVÉNY MAGVAINAK CSÍRÁZÁSÁRA

KOMONYI ÉVA* – BERNÁT NIKOLETT**

*II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológia és Kémia Tanszék, docens

**Debreceni Egyetem, Természettudományi és Technológiai Kar,
Környezettudomány MSc, 1. évfolyamos hallgató

Kutatásunkat a Kárpátalján található Szernye településen végeztük. A fő motivációt az előző két évben elvégzett kutatások eredményei adták, miszerint a község ivóvízkészletét nagymértékben veszélyeztetik a helyi szennyező források. A vizsgálatok során Felföldy által kidolgozott csíranövény-tesztet alkalmaztuk fehér mustármag (*Sinapis alba*), fejes saláta (*Lactuca sativa*) és kukorica (*Zea mays* sp.) magokon. A mintavételi pontokat a település különböző helyein jelöltük ki. A vízminták jellegük szerint háromfélék voltak: kút-, felszíni és szennyvíz. A kutakból vett vízminták mindegyike mérgező hatással volt a csíranövények legalább egyikére. A felszíni vizek esetében két minta mutatott valamilyen szintű mérgező hatást, három pedig serkentően hatott a csírázás folyamatára. A serkentés a magas szervesanyag- és tápanyagtartalomra vezethető vissza, ami a felszíni vizek esetében nem kedvező, mert gyorsítja az eutrofizációs folyamatokat. A szennyvizek esetében két vízminta mérgező hatása volt kimutatható.

ABSTRACT

Дослідження впливу якості води на проростання різного сільськогосподарського насіння.

Дослідження проводилося у селі Серне, яке знаходиться на Закарпатті. Дослідження останніх двох років засвідчили, що джерела питної води, які знаходяться на території селища, забруднюються із різних джерел, питна вода стає небезпечною для вживання.

Для дослідження було використано тест проростання насіння, розроблений Фелфелді. Ми використали насіння гірчиці білої (*Sinapis alba*), латук посівного (*Lactuca sativa*) та кукурудзи (*Zea mays* sp.). Точки відбору проб були виділені в різних місцях селища. Зразки води були трьох видів: води криниці, поверхневі та стічні води.

Щодо питної води ми виявили, що кожний зразок має токсичний вплив щонайменше на одну з досліджуваних рослин. Щодо поверхневих вод, то два з п'яти зразків мають токсичний вплив на рослини, а інші три – прискорили проростання. Каталізацію можна пояснити високим вмістом органічних та поживних речовин, але це не є сприятливим для поверхневих вод. Два зразки стічних вод теж мали токсичний вплив на кожну з досліджуваних рослин.

BEVEZETÉS

Az élet szempontjából egyik legfontosabb környezeti elem a víz. Az emberi beavatkozások miatt a víz mennyiségi és minőségi jellemzői megváltoztak. Egyre több az olyan minőségű víz, amely emberi fogyasztásra nem

alkalmas. Különösen érinti ez a falvak vizeit, vagyis azon települések vízforrásait, ahol a mezőgazdasági és ipari termelés valamilyen formája jelen van. Emellett a felszín feletti vagy alatti vizek minőségének megváltozását a helytelenül kezelt kommunális szennyvizek is okozhatják.

Mezőgazdasági területek közelében lévő vízforrások fokozott veszélynek vannak kitéve. A növénytermesztésben használt műtrágyák, elsősorban a nitrogén- és foszforműtrágyák károsan hatnak a víz minőségére. A nitrogénműtrágyák a vizek nitrátosodását, a foszforműtrágyák pedig azok eutrofizációját segítik elő. A termesztett növények védelmére használt növényvédő szerek (peszticidek) is nagymértékben szennyezik vizeinket.

Az eddig vizsgált vízbázisaink szinte kivétel nélkül nitráttal már szennyezettek. Gyakori a literenkénti százmilligrammos töménység is, holott az Egészségügyi Világszervezet (WHO) előírásai szerint az ivóvíz 40-50 mg nitrátnál nem tartalmazhat többet literenként. Csecsemők esetében a mérgező hatás ennél jóval alacsonyabb (25 mg/l) nitrátbevitelnél is jelentkezik.

A víz minőségét a benne található anyagok szabályozzák. A vízben előfordulhatnak szerves és szervesetlen szennyezőanyagok, melyek állapotuk szerint lehetnek nem oldott (lebegő) és oldott formában. Az oldott szennyező anyagok nagyobb veszélyt jelentenek, mivel a táplálékláncba kerülve felszívódnak és akumulálódnak a szervezetekben. A víz szennyező anyagait a szakirodalom az alábbi csoportokba sorolja:

- betegségeket okozó ágensek (baktériumok, vírusok, paraziták);
- oxigénigényes hulladékok (biológiailag lebomló szerves anyagok);
- vízoldható szervesetlen anyagok (savak, lúgok, sók, nehézfémek és ezek vegyületei);
- szervesetlen növényi tápanyagok (nitrogén, foszfor);
- szerves vegyületek (olaj és származékai, peszticidek, detergensek);

- szilárd szerves vagy szervesetlen anyagok (talajrészecskék, különböző hulladékok);
- radioaktív anyagok;
- hő (Szűcs et al. 2009).

I. VESZÉLYEZTETETT VIZEINK

A *felszín alatti vizeink* alkotják a legfontosabb ivóvíztartalékainkat. Szennyeződésük két okból is veszélyes: egyrészt nincsenek annyira szem előtt, mint például a folyók, és emiatt hajlamosak vagyunk elfeledkezni róluk, másrészt, mivel a felszín alatti vizek nem érintkeznek a levegő oxigénjével, ezért öntisztulásuk lassúbb, ugyanis a szerves szennyeződés lebontásához oxigénre van szükség.

A felszínről bejutó szennyeződés elsősorban a *talajvizet* veszélyezteti. A szennyeződések között a talajba vezetett háztartási szennyvíz, a hulladéklerakó helyekről beszivárgó vegyi anyagok és a mezőgazdaságból származó műtrágyák, növényvédő szerek egyaránt megtalálhatóak.

A talajvíz szennyeződésében a talajpusztulásnak (erózió) is van szerepe. A talajerózió elsősorban azokon a területeken pusztít, ahol az ember az eredeti növénytakarót megbolygatta, kiirtotta. A talajpusztulás azért veszélyes, mert elsősorban a talajok humuszban leggazdagabb felső rétegét tarolja le. A növények a műtrágyát is a humusz közvetítésével hasznosítják. Ha a talajerózió révén csökken a humuszos réteg vastagsága, a talajba juttatott műtrágyák hatóanyagainak csak egy részét hasznosítják a növények, a maradék visszamarad a talajban, illetve onnan távozva a felszín alatti majd a felszíni vizekbe szivárog. A savas esők hatása is részben a talajon keresztül érvényesül. Különösen veszélyes a nitrátszennyeződés, ami a talajvizet ivásra alkalmatlanná teszi.

Az ihatatlanná vált talajvíz helyett egyre fontosabb szerepet játszanak az ivóvízellátásban a rétegvizek. A mélyebben fekvő rétegvizekben

a szennyeződés jóval lassabban jelenik meg. Ez viszont azt jelenti, hogy a ma bejutó szennyeződéssel a következő évszázadok artézi vizeit szennyezzük el.

A karsztvizeket a természetes vízutánpótlásuk mértékét meghaladó kiszivattyúzás sodorhatja veszélybe.

II. A KUTATÁS HELYE, ANYAGA ÉS MÓDSZERE

A kutatást Szernyén (Kárpátalja, Munkácsi járás) végeztük. A vízmintákat a térképen (1. ábra) sötét körökkel megjelölt helyeken, különböző vízforrásokból szedtük meg. A mintavételi pontok megnevezését és koordinátáit az 1. táblázat foglalja össze.

1. ábra. A vízmintavételi pontok elhelyezkedése a községben belül (Google Earth)

1. táblázat. A mintavételi pontok megnevezése és koordinátái

A mintavételi pont megnevezése	A mintavételi pont GPS-koordinátája
Kútvizek	
K01	N 48°21.694' E 022°27.518'
K02	N 48°21.700' E 022°27.517'
K03	N 48°21.704' E 022°26.911'
K04	N 48°21.862' E 022°27.535'
K05	N 48°21.871' E 022°26.924'
Felszíni vizek	
F01	N 48°22.016' E 022°27.565'
F02	N 48°22.073' E 022°27.443'
F03	N 48°21.980' E 022°27.068'
F04	N 048°21.958' E 022°26.174'
F05	N 48°21.501' E 022°25.953'
Szennyvizek	
Sz01	N 48°21.694' E 022°27.515'
Sz02	N 48°21.797' E 022°27.517'
Sz03	N 48°21.792' E 022°27.144'
Sz04	N 48°21.869' E 022°26.920'
Sz05	N 48°21.870' E 022°26.915'

Mindegyik vízforrástípusból 5-5 vízmintát gyűjtöttünk be. A vizsgált kutak mélysége 6-8 m közé esett. A felszíni vízminták begyűjtési helyén a vízmélység nem haladta meg az 1 métert. A szennyvízmintákat kommunális és mezőgazdasági szennyvizekből gyűjtöttük (2. táblázat). Begyűjtésüknél szempont volt, hogy a kútvizekkel megegyező háztartásokból származzanak – a jobb összehasonlíthatóság érdekében.

2. táblázat. A begyűjtésre került szennyvizek jellege

Vízminta megnevezése	Jelleg
Sz01	háztartási szennyvíz
Sz02	mezőgazdasági szennyvíz
Sz03	mezőgazdasági szennyvíz
Sz04	háztartási szennyvíz
Sz05	mezőgazdasági szennyvíz

A vízmintákkal 24 órán belül végeztük el a Felföldy-féle csíranövény-tesztet. A csíranövény-teszt egy széleskörűen alkalmazott, kis költségű eljárás, amely segítségével különböző vízminták biológiai vízminősítését végezhetjük. A teszt elvégzéséhez fehér mustármag (*Sinapis alba*), fejes saláta (*Lactuca sativa*) és kukorica (*Zea mays sp.*)-magokat használtunk. A csíráztatást szűrőpapíron, steril Petri-csészében végeztük. Mindegyik vízmintából 2 cm³ vizet használtunk fel. Kontrollként mindegyik mag esetében desztillált víz szolgált. A vízmintákkal beöntözött magokat 72 órán át 21°C-on, sötétben csíráztattuk, majd a csírák hosszát egyenként lemértük (a legkisebb három értéket figyelmen kívül kell hagynunk minden minta esetében). A kapott értékeket átlagoltuk és a kontrollminták értékeivel vetettük össze. A csírák átlagos hosszát kontroll %-ban adtuk meg. A vízminták hatását a magok csírázására a 3. táblázatban megadott minősítési kulcs segítségével határoztuk meg.

3. táblázat. A csíranövény-teszthez használt minősítési kulcs

A csírák átlagos hossza kontroll %-ban megadva	Minősítés
0–5	igen mérgező
6–50	mérgező
51–90	kissé mérgező
91–120	nem mérgező
>120	serkentő

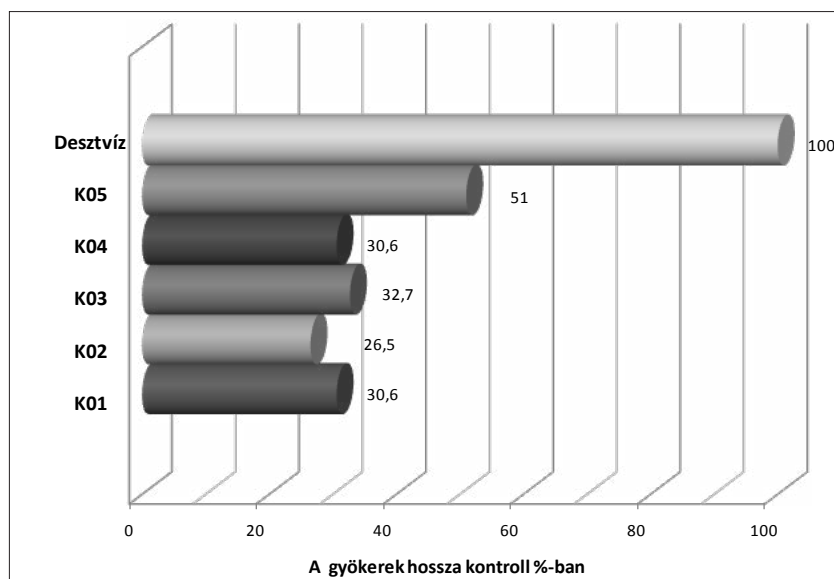
(Forrás: Felföldy 1987)

A módszer segítségével következtetni lehet az adott terület vizeinek biológiai állapotára és felhasználhatóságára is.

III. A CSÍRANÖVÉNY-TEST EREDMÉNYEI

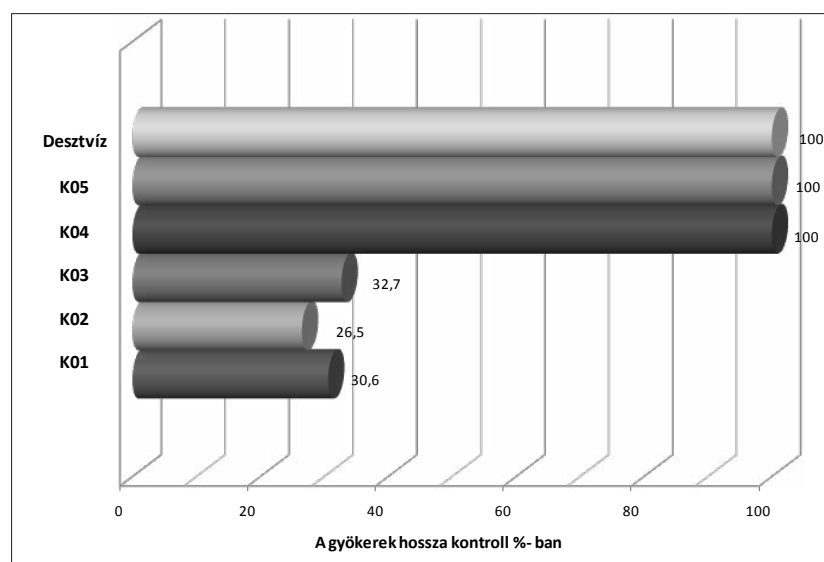
3.1. A kútvizek csíranövény-teszt eredményei

A kútvizek fehér mustármaggal történő tesztelése során rendkívül negatív eredményeket kaptunk. A 2. ábrán is jól látható, hogy a kontrollmintához viszonyítva mindegyik vízminta gátló hatást fejtett ki a csírák növekedésére.

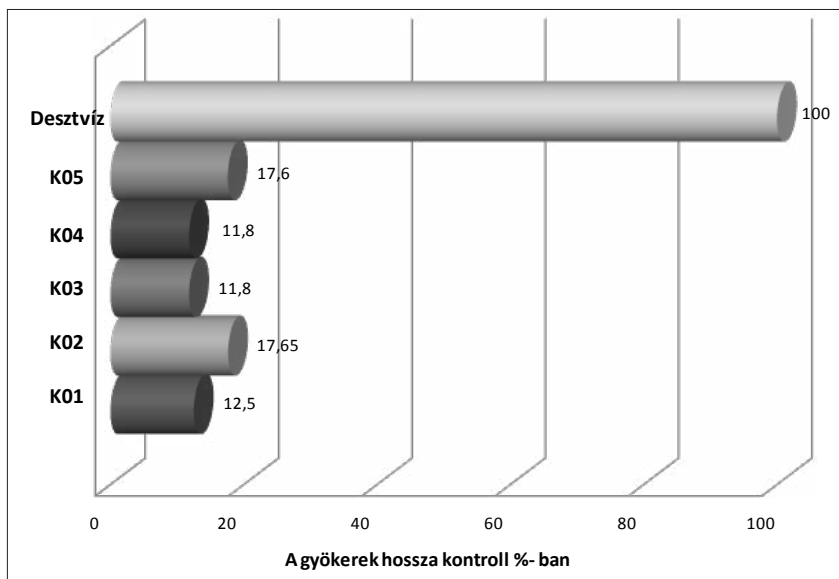
2. ábra. A fehér mustármagok (*Sinapis alba*) csíranövekedésének eredményei kútvizeknél

A fejes salátamagok két vízmintánál (K04, K05) mutattak a mustármagoktól eltérő eredményeket (3. ábra).

3. ábra. A fejes salátamagok (*Lactuca sativa*) csíranövekedésének eredményei kútvizeknél

A kutakból származó vízminták kifogásolható minőségét a kukoricamagokkal végzett csíranövény-teszt eredményei is alátámasztották (4. ábra). A diagramról jól leolvasható a vízminták csíranövekedést gátló hatása.

4. ábra. A kukoricamagok (*Zea mays* sp.) csíranövekedésének eredményei kútvizeknél

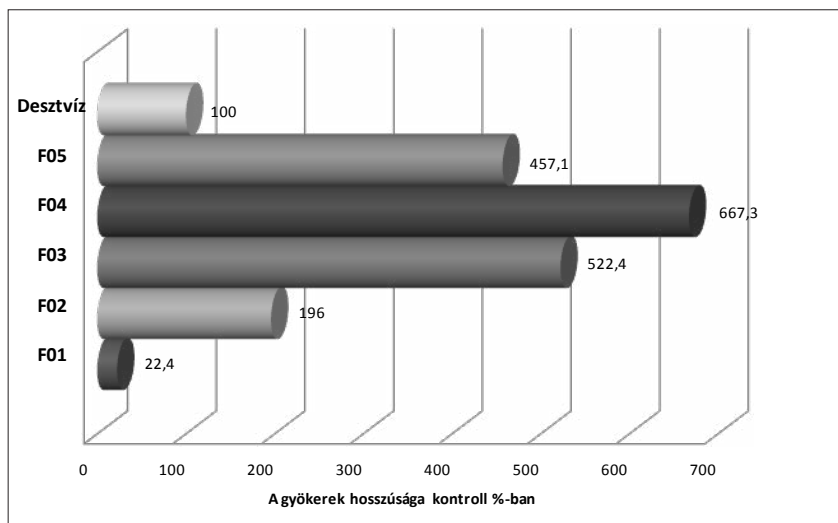
A minősítési kulcs segítségével megállapítottuk, hogy a vizsgált kútvizek mindegyike mérgező hatással volt a fehér mustár- és a kukoricamagokra. A fejessaláta-magok vizsgálatánál három minta mutatott mérgező, kettő pedig nem mérgező hatást a vizsgált ötből. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a fejes salátamagok kevésbé érzékenyek az adott vízminában lévő gátló anyagokra, mint a mustár- és kukoricamagok (4. táblázat).

4. táblázat. A vizsgált kutakból származó vízminták csíranövény-teszt összesített eredményei

Vízminta megnevezése	Vízminta minősítése (fehér mustármag)	Vízminta minősítése (fejessaláta-mag)	Vízminta minősítése (kukoricamag)
K01	mérgező	mérgező	mérgező
K02	mérgező	mérgező	mérgező
K03	mérgező	mérgező	mérgező
K04	mérgező	nem mérgező	mérgező
K05	kissé mérgező	nem mérgező	mérgező

3.2. A felszíni vizek csíranövény-teszt eredményei

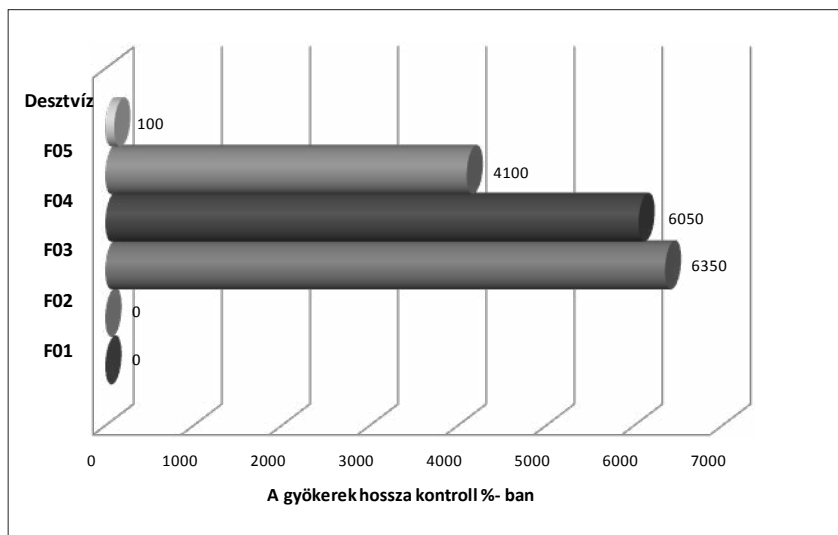
Az öt begyűjtött vízmintát még a mintavétel helyszínén megszűrtük. Ezután végeztük el a vizsgálatokat. A mustármaggal végzett csíranövény-teszt eredményeit az 5. ábrán láthatjuk. Meghökentő eredményeket kaptunk. A csírák hosszúsága négy vízminta esetében többszöröse volt a kontroll értékénél, egynél pedig jóval alul maradt tőle.

5. ábra. A fehér mustármagok (*Sinapis alba*) csíranövekedésének eredményei felszíni vizeknél

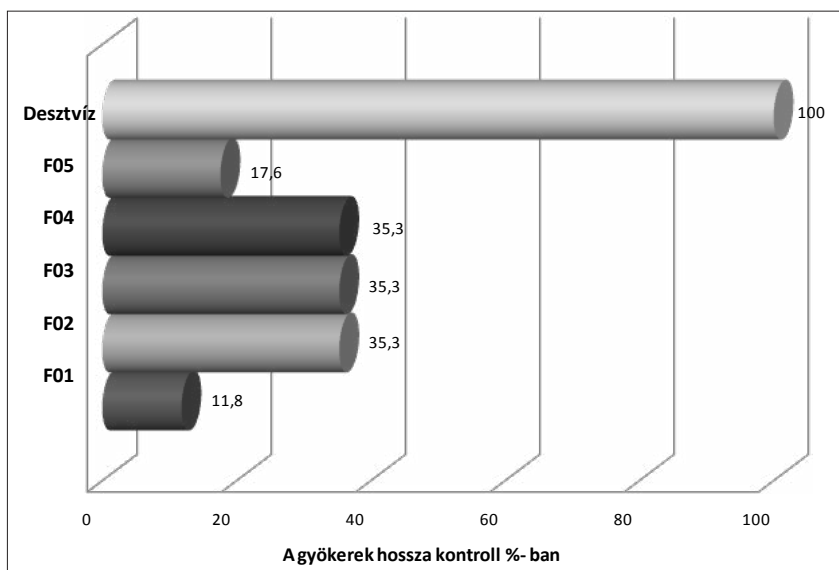
A csírázásra gyakorolt serkentő hatás a vízminták magas tápanyagtartalmára utal, ami magyarázható azzal, hogy a begyűjtési hely közvetlen közelében aktív mezőgazdasági munkálatok folynak, ahol igen gyakori a műtrágyák használata.

A fejes salátamagok csíranövekedésénél is szélsőséges értékeket kaptunk: 3 esetben serkentő, 2 esetben gátló hatás volt megfigyelhető (6. ábra).

6. ábra. A fejes saláta-magok (*Lactuca sativa*) csíranövekedésének eredményei felszíni vizeknél

A kukoricamagokon végzett mérések szerint mindegyik vízminta gátló hatást mutatott a csírák növekedésére (7. ábra).

7. ábra. A kukorica magok (*Zea mays* sp.) csíranövekedésének eredményei felszíni vizeknél

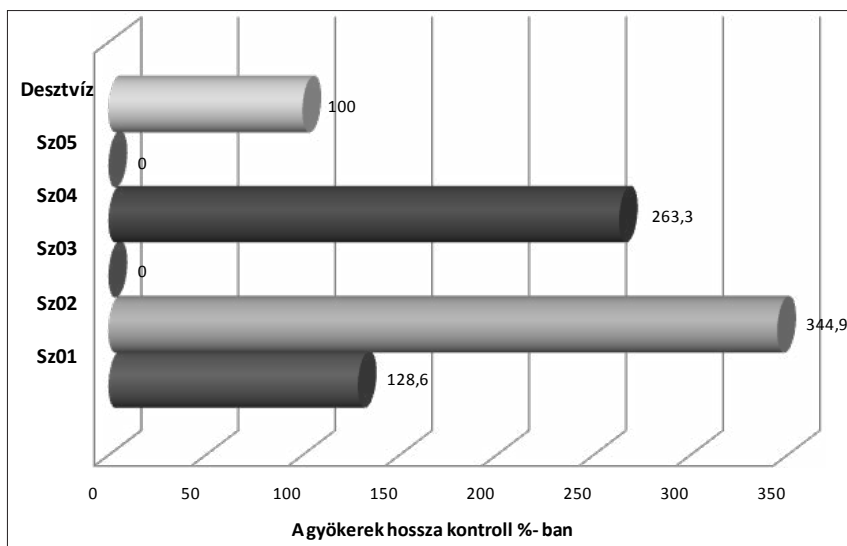
A felszíni vizek minősítési kulcs alapján kapott összesített vizsgálati eredményeit az 5. táblázat tartalmazza, amely alapján elmondhatjuk, hogy a vizsgált felszíni vizek olyan anyagokat tartalmaznak, amelyek – a magok érzékenységtől függően – gátlóan vagy éppen ellenkezőleg, serkentően hatnak csírázásukra.

5. táblázat. A felszíni vizek csíranövény-teszt összesített eredményei

Víz minta megnevezése	Víz minta minősítése (fehér mustármag)	Víz minta minősítése (fejes salátamag)	Víz minta minősítése (kukoricamag)
F01	mérgező	igen mérgező	mérgező
F02	serkentő	igen mérgező	mérgező
F03	serkentő	serkentő	mérgező
F04	serkentő	serkentő	mérgező
F05	serkentő	serkentő	mérgező

3.3 A csíranövény-teszt eredményei szennyvizek esetében

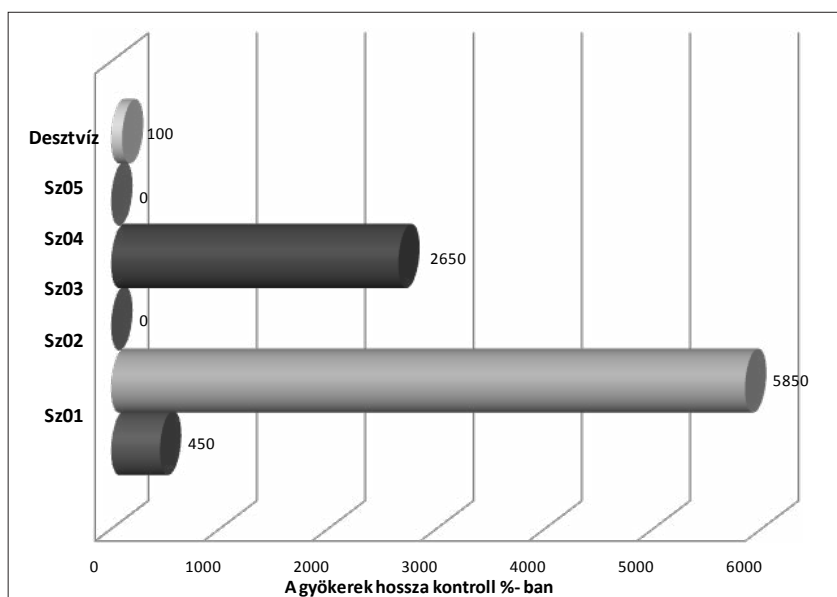
A község területén nincs kommunális szennyvízelvezetés, sem pedig kezelés. Az összegyűlt szennyvizeket – legyen az mezőgazdasági vagy háztartási – szennyvízgyűjtő gödrökbe engedik. A szennyvíz egy része felszívódik, de a gödrök öregedésével ez a folyamat leáll, így a szennyvizeket a szántóföldekre, kertekbe irányítják. A szennyvizekből vett minták némelyike tartalmazott valamilyen mérgeanyagot, ami gátló hatással volt a magok csírázására, illetve voltak olyan minták, amelyek magas tápanyagtartamuk miatt erősen serkentő hatást mutattak. A fehér mustármag csírázási eredményeit a 8. ábra mutatja.

8. ábra. A fehér mustármagok (*Sinapis alba*) csíranövekedésének eredményei szennyvizeknél

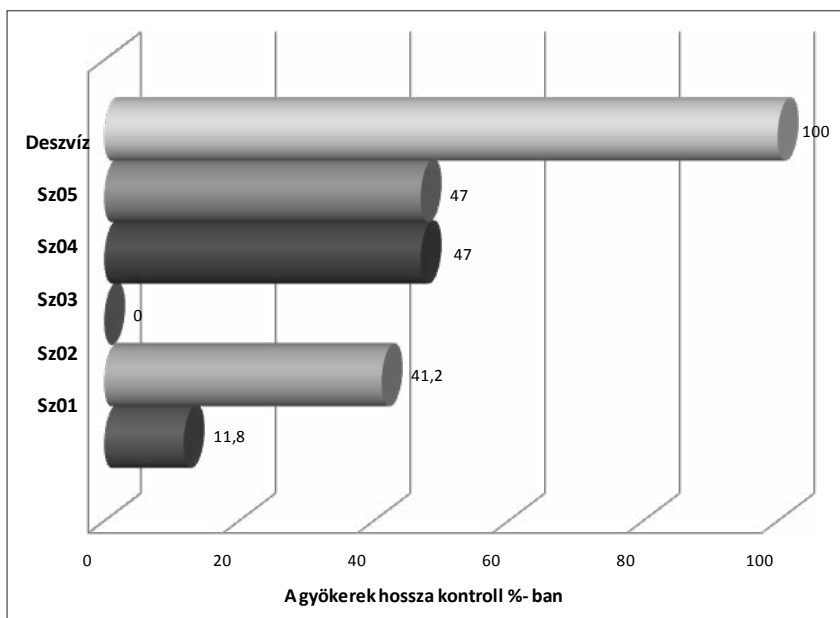
A kapott értékekből láthatjuk, hogy két mezőgazdasági szennyvízminta hatott gátlóan a magok csírázására, míg háromnak volt serkentő hatása.

A fejessaláta-magok érzékenyebben reagáltak a szennyvizek anyagaira. Ugyanazok a vízmin-ták (Sz04, Sz02, Sz01) mutatták a serkentő hatást, mint a fehér mustármagok esetében, de a hatás erőteljesebbnek bizonyult. Ezeknél a magoknál is az Sz03 és az Sz05-ös mérési pontokból begyűjtött vízminták hatása bizonyult gátlónak (9.ábra).

9. ábra. A fejessaláta-magok (*Lactuca sativa*) csíranövekedésének eredményei szennyvizeknél

A szennyvízminták kukoricamagokra kifejtett hatását a 10. ábra tartalmazza. A kukoricamagok mutatták a legnagyobb érzékenységet a szennyvizek tartalmával szemben: mindegyik minta gátló (Sz05, Sz04, Sz02, Sz01), illetve erősen gátló (Sz03) hatással volt a csírázásra, függetlenül attól, hogy mezőgazdasági vagy kommunális szennyeződésről van-e szó.

10. ábra. A kukoricamagok (*Zea mays* sp.) csíranövekedésének eredményei szennyvizeknél

Az összesített eredményekből (6. táblázat) egyértelműen kitűnik, hogy ugyanaz a szennyvíz-minta idegen anyagai különbözőképpen hatottak a magok csírázására. Ez a vizsgálatban használt magok érzékenységevel magyarázható.

6. táblázat. A szennyvizek csíranövény-teszt összesített eredményei

Vízmintha megnevezése	Vízmintha minősítése (fehér mustármag)	Vízmintha minősítése (fejessaláta-mag)	Vízmintha minősítése (kukoricamag)
Sz01	serkentő	serkentő	mérgező
Sz02	serkentő	serkentő	mérgező
Sz03	igen mérgező	igen mérgező	igen mérgező
Sz04	serkentő	serkentő	mérgező
Sz05	igen mérgező	igen mérgező	mérgező

3.4 Az egy mintavételi pontból származó háztartási szennyvizek és kútvizek minőségének összehasonlítása

Nagy veszélyeket rejtene magukba a kis mélységű (6-8m) ásott kutak, ha azok olyan háztartásban találhatóak, ahol a szennyvizek kezelése nem megfelelő, mivel beszivárgások fordulhatnak elő a kút vizébe. A 7. táblázat is ezt a tényt támasztja alá.

7. táblázat. Egy háztartásból származó különböző jellegű vízminták összehasonlítása

Tesztnövény	Mintavételi pont (kútvíz)	Vízminta minősítése	Mintavételi pont (mezőgazdasági szennyvíz)	Vízminta minősítése	Mintavételi pont (háztartási szennyvíz)	Vízminta minősítése
<i>Sinapis alba</i>	K01	mérgező	Sz02	serkentő	Sz01	serkentő
<i>Lactuca sativa</i>		mérgező		serkentő		serkentő
<i>Zea mays</i>		mérgező		mérgező		mérgező
<i>Sinapis alba</i>	K05	kissé mérgező	Sz05	igen mérgező	Sz04	serkentő
<i>Lactuca sativa</i>		nem mérgező		igen mérgező		serkentő
<i>Zea mays</i>		mérgező		mérgező		mérgező
<i>Sinapis alba</i>	K02	mérgező	Sz03	igen mérgező	-	
<i>Lactuca sativa</i>		mérgező		igen mérgező		
<i>Zea mays</i>		mérgező		igen mérgező		

IV. KÖVETKEZTETÉS

Az édesvízkészlet szennyeződése globális probléma napjainkban. A települések esetében gyakori a nem megfelelő szennyvízkezelés, amivel a folyók és tavak vizei mellett a felszín alatti vizeket is terhelik. Ezt vizsgálataink eredményei is igazolták.

A felszín alatti és a felszíni vizekbe jutott káros komponensek sokfélék lehetnek. Ezeket az emissziókat biológiailag három csoportba sorolhatjuk:

1. *Szervetlen sók.* Leggyakrabban műtrágyákból származnak. Kifejthetnek serkentő és gátlás hatást egyaránt, a növény érzékenységtől függően.

2. *Bomlóképes szerves anyagok* (fehérjék, szénhidrátok). Ezek tápanyagul szolgálnak a heterotróf élőlényeknek, amik a szervesanyag-termelés és lebontás egyensúlyát a lebontás irányába tolják el. A biológiai szennyvíztisztítás segítségével csak a biológiailag lebomlásra képes szerves anyagok távolíthatók el.

3. *Mérgező anyagok* olyan toxikus komponensek, melyek az ökoszisztéma élővilágát elpusztítják, vagy gátolják a vízben jelenlévő organizmusok élettevékenységét.

4. *Mikroszennyező komponensek*, melyek kis koncentráció esetén is kifejtik káros hatásukat (Bodnár et al. 2006).

Vizsgálatunk nem terjedt ki a vízminták kémiai összetételére, de kiderítettük, hogy a település vízkészlete veszélyben van: a vizsgált vízminták mindegyike tartalmaz valamilyen idegen anyagot, amelynek erősen serkentő, illetve gátló hatása van a magok csírázására.

A magok csírázására a legnagyobb hatást a víz mennyisége és minősége gyakorolja, mert a magban található tartalék tápanyagok kielégítik a csírázás igényeit. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a desztillált víz esetében egyszer sem tapasztaltunk gátló, illetve túlserkentő hatást.

A csíranövény-tesztel a víz hatását a fejlődés kezdeti szakaszában figyelhetjük meg. Ennek a vizsgálatnak azért van jelentősége, mert a

különböző növényfajok különböző szennyező anyagok indikátoraként szolgálhatnak.

Összességében elmondhatjuk, hogy az emberi fogyasztásra alkalmatlan minőségű vizek nem feltétlenül károsítják a növényeket. A szennyvizeket már régóta használják öntözésre, mert megfelelő kezelés és hígítás után jótékony

hatása bizonyított. A szennyvizek oldott és szuszpendált, szerves és szervetlen anyagokat tartalmaznak, használatuk lehetőségét a WHO szabályozza. Az öntözésre használt szennyvizek nem tartalmaznak toxikus anyagot, nem károsak az egészségre, nem tesznek kárt az öntözőrendszerben, nem árasztanak kellemetlen szagot, nem terhelhetik a talajt sem.

IRODALOMJEGYZÉK

- BODNÁR L. – FODOR I. – LECHMANN A.: *A természetvédelem földrajzi alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest, 2006
- DR. CSAJBÓK J.: *Szántóföldi növények termesztése és növényvédelme. Egyetemi jegyzet*. Debrecen, 2012
- DR. KATONA S.: *Az ember és környezete*. Tankönyvkiadó Budapest, 1974
- DR. KOVÁCS M.: *A környezetvédelem biológiai alapjai*. Mezőgazdasági Kiadó Budapest, 1975
- FEKETE E.–SZABÓ S. A.–TÓTH Á.: *A vízszenyezés ökológiája*. Pro Natura Kiadó Kft. Budapest, 1991
- KERÉNYI A.: *Környezettan*. Mezőgazda Kiadó Budapest, 2003
- NYILASI J.: *A víz*. Gondolat Kiadó Budapest, 1976
- SZÜCS P.–SALLAI F.–ZÁKÁNYI B.–MADARÁSZ T.: *Vízvédelem. A vízminőség- védelem aktuális kérdései*. Bíbor Kiadó Budapest, 2009
- TÓTH O.: *Nehézfém vizsgálata csíranövény tesztel*. Szakdolgozat. Debrecen, 2010
- WOYNAROVICH E.: *Vízeinkről mindenkinek*, Agroinform Kiadó Budapest, 2003

A RÁTI BÁNYATÓBAN ÉS A LATORCA CSAPI MOROTVÁJÁNAK VÍZTERÉBEN ÉLŐ MAKROGERINCTELEN FAUNA ÖSSZEHASONLÍTÓ FAUNISZTIKAI VIZSGÁLATA

ILLÁR MÁTÉ* – KOLOZSVÁRI ISTVÁN**

*II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, IV. évfolyamos biológia szakos hallgató

**II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológia és Kémia Tanszék, oktató

Mintavételezéseinket a ráti bányató vízterében, a Latorca csapi morotváján, illetve a Latorca csapi és gejőci főágán folytattuk 2012 és 2014 közötti időszakban. Munkánk során 10 m hosszú mederszakaszokat jelöltünk ki mind az állóvízi, mind a folyóvízi részekben. A ráti bányató esetében 3 szakaszon, a Latorca csapi és gejőci főágán 2 szakaszon, a Latorca vizsgálatba vont csapi morotváján 1 szakaszon. A ráti bányató esetében 11 alkalommal, a Latorca csapi morotváján összesen 3 alkalommal, míg a Latorcán két vizsgálati szakaszon egy-egy alkalommal végeztünk felvételezéseket.

ABSTRACT

Дослідження проводилися в період 2012-2014 рр. на кар'єрному озері с. Ратівці, у водоймі стариці чопської частини р. Латориця та у головному руслі р. Латориця біля с. Гевці та м. Чоп. Для дослідження було виділено ділянку довжиною 10 м. У кар'єрному озері с. Ратівці виділено 3 ділянки та проведено 11 обстежень. У водоймі стариці чопської частини р. Латориця виділено 1 ділянку та проведено 3 обстеження. У головному руслі р. Латориця біля с. Гевці та м. Чоп виділено по 2 ділянки та проведено обстеження один раз.

BEVEZETÉS

A kárpátaljai vízi makrogerinctelenek kutatásában az első adatokat Frivaldszky (1873.), Mocsfary (1876), Kohaut (1896), Hrabár (1905), Dziędzielewicz (1919), Fudakowski (1935), Грабар (1933) felmérései szolgáltatták. A későbbiekben munkásságukat Павлюк (Павлюк, 1990; Горб et al. 2000), Мателешко (1998; 2003; 2006), Мартынов és Мартынов, В.В (2002; 2009; 2010), Ковальчук (Ковальчук, 2006; Ковальчук et al. 2006), Kovács és munkatársai (Kovács – Godunko, 2008; Kovács et al. 2008), Kolozsvári és Illár (2009), Holuša (2009) folytatták. A korábbi kutatások elsősorban Kárpátalja hegyvidéki régióinak vízi makrogerinctelen vizsgálatára

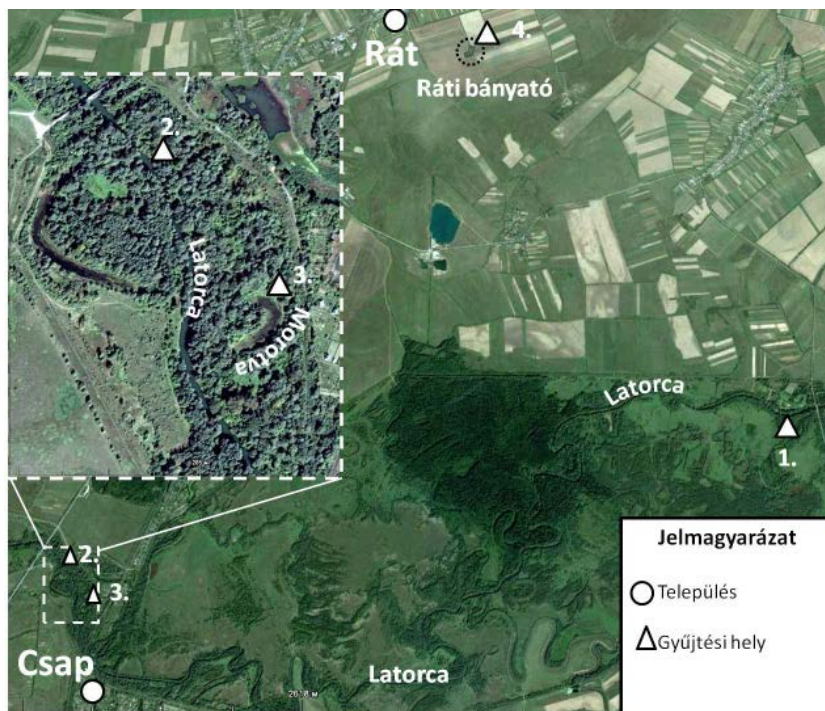
összpontosítottak. A felszíni vizek jellemzésében a makroszkopikus gerinctelenek nagyon fontos szerepet töltenek be. A vízi szervezetek indikátor szerepét régóta felismerték már. A makrogerinctelenek kutatása túlmutat a zoológia tárgykörén, ugyanis az így megszerezhető ismeretek kiválóan alkalmazhatóak bioindikációs vizsgálatoknál is. Kiemelt fontosságú, hogy hazai felszíni vizeink faunáját is feltérképezzük, és mind teljesebben megismerjük. E nagy tömegben és fajszámban előforduló szervezetek a rendszertani kategóriák és a funkcionális táplálkozási csoportok rendkívül széles skáláját reprezentálják, így jelentős szerepet töltenek be az anyag és energiaáramlásban is. A nagyfokú diverzitás elméleti és gyakorlati szempontból is alkalmassá teszi a vízi makrogerincteleneket

arra, hogy folytatódagos, valamint reprezentatív ökológiai felmérő és monitorozó vizsgálatok alanyaivá tegyük őket. A gyakorlatban is elterjedt a makrogerinctelenek vízminőség meghatározására szolgáló felhasználása (Nosek 2002). Kutatómunkánk során a 2012–2013. közötti időszakban a ráti bányatónál, 2014-ben a Latorca csapi főágán és egyik csapi morotvájának vízterében élő makrogerinctelen fauna összehasonlító faunisztikai vizsgálatát végeztük el. Korábbi felvételezések hiányában csak részleges ismereteink vannak vizsgálati területeink makrogerinctelen fajösszetételéről, a fajok mennyiségi viszonyairól, az esetlegesen védett és Ukrajna Vörös Könyvében is szereplő fajok itteni előfordulásáról. Vizsgálatunk célja volt, hogy felmérjük és összehasonlítsuk egy kárpátaljai mesterséges bányató, egy morotva és egy folyóvízi természetes vizes élőhely makrogerinctelen faunájának fajösszetételét.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Mintavételezéseinket a ráti bányató (4. számú gyűjtési terület) vízterében 2012 és 2013 közötti időszakban, míg a Latorca csapi morotváján (3. számú gyűjtési terület), illetve a folyó csapi főágán 2014-ben végeztük. Munkánk során 10 m hosszú mederszakaszokat jelöltünk ki mind az állóvízi, mind a folyóvízi részeken. A ráti bányató esetében 3 szakaszon, a Latorca csapi (2. számú gyűjtési terület) és

gejőci főágán (1. számú gyűjtési terület) 1-1 szakaszon, a Latorca vizsgálatba vont csapi morotváján 1 szakaszon.

1. ábra. A vizsgálati terület műholdas képe

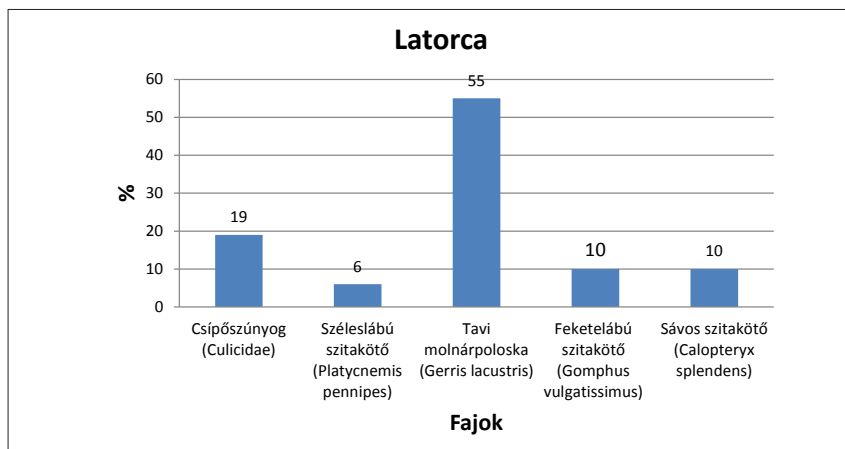
(Google Earth műholdfelvétel alapján, 2014. 09. 17.).

Gyűjtési helyeink geokoordinátáit UTM-vetületrendszer szerint rögzítettük Garmin Oregon 450 műholdas helymeghatározó eszköz segítségével. A makrogerinctelen mintavételezéshez kézi nyeles kaparóhálót használtunk. A háló lyukmérete 0,5 mm, keretátmérője 60 cm, nyelének hossza 200 cm volt. A felvételezés során a különböző felvételi pontokból származó mintákat külön vödörökbe helyeztük, hogy ne keveredjenek össze. A monitorozás során időmegtakarítás miatt laboratóriumi válogatást végeztünk. A válogatás során a szerves és szervetlen törmelék közül tálcán csipesz segítségével kiszedtük és a megfelelő felirattal (vízfolyás neve, település, dátum, gyűjtő neve) ellátott fiolákba gyűjtöttük a fellelt makrogerincteleneket. Mintáink tartósításához 70% töménységű etil-alkohol oldatot használtunk

A Latorca főágán két szakaszon hajtottunk végre vizsgálatokat. Az 1. számú gyűjtési hely Gejóc településtől 2 kilométerre található, a partoldal egyes részeken volt csak meredek. A folyómederhez közel eső mederszakaszok iszaposak, nagyobb méretű vízbe dőlt fákkal voltak borítva. A vízínövény-vegetáció csak a sekélyebb részekben jelent meg. A 2. számú gyűjtési hely Csap várostól 4 kilométerre található. Az előző hellyel ellentétben a partoldal sokkal meredekebb volt. A mederfal esetében partvédelmi munkálatok nyomait tapasztaltuk, a korábbiakban kötömbök beépítésével erősítették meg. A folyó ezen a területen erősebb sodrással bírt. A Latorcán a két gyűjtés alkalmával összesen 5 faj egyedeinek jelenlétét detektáltuk (4. ábra.). A legnagyobb előfordulási arányban a *Gerris lacustris* (55%) faj példányai voltak jelen, de több szitakötő faj lárvájának jelenlétét is detektáltuk (*Calopteryx splendens*, *Platycnemis pennipes*, *Gomphus vulgatissimus*).

jelenlétét is igazoltuk. A *Platycnemis pennipes* lárváit felleltük mind a Latorcában, mind a Latorca morotvájában. A *Gerris lacustris* viszont csak a bányatóban és a Latorca vízterében volt jelen, de a morotva esetében nem sikerült kimutatnunk.

A morotva fajgazdagságának hátterében állhat a kedvező élőhelyi viszonyok megléte, az alacsony mértékű bolygatottság, illetve az egyéb vizes élőhelyek területi közelsége. A bányató esetében ezek a feltételek kevésbé érvényesülnek, mivel távol helyezkedik el más vízterektől (a Latorcától 11 kilométerre, míg az Ungtól 16 kilométerre). Tapasztalataink azt mutatták, hogy a ráti bányató éves vízszintingadozása sokkal jelentősebb volt, mint a Latorca főágáé, illetve a morotváé. Felvételezéseink idején, a morotván jelentősebb vízszintingadozást nem tapasztaltunk, ezzel szemben a bányatóban a csapadékhiányos nyári időszakokban

4. ábra. A Latorca csapi szakaszán előfordult fajok százalékos megoszlása

A bányató és a morotvató fellelt taxonjai között kimutatható volt több olyan állóvízi faj is, amelyek mindkét gyűjtési területen megtalálhatóak voltak (*Dytiscus marginalis*, *Gerris lacustris*, *Chironomus plumosus*, *Ponatra linealis*, *Corixa punctata*, *Plea minutissima*, *Nepa cinerea*, *Hygrobia hermanni*, *Spercheidae*). A morotva vízteréből több Odonata faj

ugyanaz jelentős volt. A bányató víztükrének kiterjedése a csapadékos tavaszi és az aszályos nyári időszakok között nagyarányú eltéréseket mutatott.

1. táblázat. A mintavételezés során gyűjtött fajok egyedszámai a vizsgált élőhelyek szerinti bontásban

Fajnév	Morotva	Bányató	Latorca
Vízi botpoloska (<i>Ponatra linealis</i>)	2	4	
Nagy búvárpoloska (<i>Corixa punctata</i>)	2	3	
Közönséges szitakötő (<i>Sympetrum vulgatum</i>)	1		
Óriás szitakötő (<i>Anax imperator</i>)	1		
Csíkbagár (<i>Acilius sulcatus</i>)	2	9	
Csíkpoloska (<i>Naucoris cimicoides</i>)	5		
Törpe vízipoloska (<i>Plea minutissima</i>)	13	14	
Csípőszúnyog (<i>Culicidae</i>)	8		19
Tócsa bogár (<i>Hydraenidae</i>)	3	8	
Festő kagyló (<i>Unio pictorum</i>)	3		
Kerekes szájú csigák (<i>Valvatidae</i>)	12		
Nagy mocsári csiga (<i>Lymnaea stagnalis</i>)	25		
Éles csiga (<i>Planorbis planorbis</i>)	15		
Dajkacsibor (<i>Spercheidae</i>)	2	3	
Kérészek (<i>Ephemeroptera</i>)	2		
Széleslábú szitakötő (<i>Platycnemis pennipes</i>)	3	1	6
Orvosi pióca (<i>Hyrudum medicalis</i>)	1		
Tavi molnárpoloska (<i>Gerris lacustris</i>)		30	55
Árvaszúnyog-lárva (<i>Chironomus plumosus</i>)		24	
Vízi skorpió (<i>Nepa cinerea</i>)		3	
Közönséges vízi fátyolka (<i>Sialis lutaria</i>)		1	
Feketelábú szitakötő (<i>Gomphus vulgatissimus</i>)			10
Sávós szitakötő (<i>Calopteryx splendens</i>)			10

IRODALOMJEGYZÉK

- BÄHRMANN R.: *Gerinctelen állatok határozója*. Mezőgazda Kiadó, 2000, Budapest, 368 pp.
- BÖLÖNI J. – MOLNÁR ZS. – KUN, A.: Magyarország élőhelyei. Ökológiai és Botanikai Kutatóintézet, 2011, Vácraót, 386 pp.
- CSÁNYI B.: *Módszertani útmutató a 2007-től induló biológiai monitoring-vizsgálatokhoz*. VITUKI Rt., 2007, Budapest, 65 pp.
- CSÁNYI B. – SZEKERES J. – ZAGYVA A. – VÁRBÍRÓ, G.: *Vízi makrogerinctelen módszertani útmutató*. VITUKI Non-profit Kft., 2012, Budapest, 38 pp.
- DADAY J.: *Adatok Magyar és Erdélyország néhány édesvízi medencéjének nyílttükri faunájához*. Orvos-term. – tud. Értesítő 7, 1885, 227–250. pp.
- DZIĘDZIELEWICZ J.: *Owady siatkoskrzydłoweziem Polski*. Rozprawy i Wiadomości z Muzeum Dzieduszyckich we Lwowie, 1919, 3: 105–169.
- ENDRŐDI S.: *Bogarak*. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975, Budapest, 63 pp.

- FRIVALDSZKY J.: *Adatok Máramaros vármegye faunájához*. Magyar Tud. Acad. Math. Term.-tud. Közlem. – Budapest, 9 (1871)/5: 183–232.
- FUDAKOWSKI J.: *Przyczynek do znajomości fauny Czarnogory. Ważki (Odonata)*. Instytut badawczy lasów Państwowych, 1935, Serja A, Nr. 8, Warszawa, 38–42.
- HOLUŠA O.: *New records of Cordulegaster bidentata and Somatochlora alpestris in the Ukrainian Carpathians (Odonata: Cordulegasteridae, Corduliidae)*. Libellula 28 (3/4) 2009: 191–201.
- ГОРЬ С.Н. – ПАВЛЮК Р.С. – СПУРИС З.Д.: *Бабки (Odonata) України: фауністичний огляд*. Vestnik zoologii, 2000, Supplement № 15: 3–155.
- Hrabár S. (1905): Ung és Ugocsa megye szitakötő faunája. – Rovartani lapok XII., p. 101–103.
- ГРАБАР А.: *Важки Підкарпатської Русі*. Odonata Carpathorossica – Підкарпатська Русь, 1933, 10: 34–38.
- JUHÁSZ P. – KISS B. – MÜLLER Z.: *Vízes élőhelyek és közösségeik monitorozása*. BioAqua Pro Kft., 2008, 15 pp.
- КОВАЛЬЧУК А. А.: *Болотні екосистеми регіону Східних Карпат в межах України*. Ліра, 2006, Ужгород, 228 с.
- КОВАЛЬЧУК А. А. – Фельбаба Л.М. – Ковальчук Н.С. – Горбань І.М. – Горбань Л.І. – Куртяк Ф.Ф. – Мателешко О. Ю. – Микитчак Т.І. – Іванець О.Р. – Мигаль А.В. – Довганич Я.О. – Покіньчереда В.Ф.: *Болотні екосистеми регіону Східних Карпат в межах України*. УжНУ, 2006, Ужгород, 242 с.
- KONAUT R. 1896: *A magyarországi szitakötőfélék természetrajza (Libellulidae Auct., Odonata Fabr.)*. K. M. Természettudományi Társulat, 1896, Budapest, 78 pp., III tábla.
- KOLOZSVÁRI I. – ILLÁR L.: *A Tisza tiszaiújlaki szakaszán élő szitakötőfajok faunisztikai felmérése*. Acta beregsiensis, 2009, VIII/1: 231–240.
- KOVÁCS T. – GODUNKO R.J.: *Faunistical records of larvae of Ephemeroptera, Odonata and Plecoptera from the Zakarpats'ka Region, Ukraine*. Folia hist.-nat. Mus. Matr., 2008, 32: 87–91.
- KOVÁCS T. – GODUNKO R.J. – JUHÁSZ P. – KISS B. – MÜLLER Z.: *Quantitative records of larvae of Ephemeroptera, Odonata and Plecoptera from the Zakarpats'ka Region, Ukraine (2004, 2006)*. Folia hist.-nat. Mus. Matr., 2008, 32: 135–147.
- KRISKA GY.: *Édesvízi gerinctelen határozó*. Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008, Budapest, 366 pp.
- МАТЕЛЕШКО О. Ю.: *Зоогеографічний аналіз водних жуків (Coleoptera) Українських Карпат*. Наук. вісник УжДУ. Серія біол. № 5. Ужгород, 1998, с. 141–142.
- МАТЕЛЕШКО О. Ю.: *Твердокрилі (Coleoptera) сфагнових боліт Українських Карпат*. Наук. вісник УжНУ. Серія біол. № 13. Ужгород, 2003, с. 66–68.
- МАТЕЛЕШКО О. Ю.: *Нові і рідкісні для фауни України види водних твердокрилих (Coleoptera: Hydraenidae, Elmidae) з Українських Карпат і Закарпатської низовини*. Наук. вісник УжНУ. Серія біол. № 14. Ужгород, 2004, с. 157–161.
- МАТУШКІНА Н.О. – ХРОКАЛО Л.А.: *Визначник бабок (Odonata) України личинки та екзувії. Учебний посібник для студентів біологічних спеціальностей*. Фітосоціоцентр, Київ, 2002, 72 pp.
- МАРТИНОВ А.В. – МАРТИНОВ В.В.: *Заметка - Новая находка Cordulegaster bidentatus (Insecta, Odonata) на территории Украины*. Vestnik zoologii, 2002, 36 (3): 24.
- МАРТИНОВ А.В. – МАРТИНОВ В.В.: *Заметка - New Interesting Finds of Dragonflies (Odonata) in Ukraine*. Vestnik zoologii, 2009, 43 (2): 150.
- MARTYNOV A.V. – MARTYNOV, V.V.: *Distribution of Cordulegaster bidentata Selys, 1843 (Odonata, Cordulegasteridae) in Ukraine*. Eurasian Entomological Journal, 2010, 9/2: 303–307.
- MÉSZÁROS Z.: *Szitakötők, kérészek, hangyalesők*. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1984, Budapest, 63 pp.
- MOCSÁRY S.: *Adatok Zemplén és Ung megyék faunájához*. Jelentés az 1874-ik év nyarán e megyék területén gyűjtött állatokról. Math. term.-tud. Közlem. XIII (1875)/V: 131–185.
- NIEUWENHUIS R.: *Mintavételezési és határozó kézikönyv*. Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, Budapest, 2005, 68 pp.
- NOSEK J. – FEKETE G. – KISS K. T. – KOVÁCSNÉ LÁNG E. – KUN A. – RÉVÉSZ A.: *Gerinctelen makrofauna kutatások*, Magyar Tudományos Akadémia Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete, Vácrátót, 2002, 351–371. pp.
- ПАВЛЮК Р.С.: *Стрекозы западных областей Украины*. Latvijas Entomologs, 1990, 33:37–80.
- STEIMANN H.: *Szitakötők lárvák*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964, 46 pp.
- SZILÁGYI F.: *A felszíni vizek biológiai minőségének továbbfejlesztése*. ÖKO. Zrt., 2009, Budapest, 62 pp.
- UJHELYI S.: *Szitakötők*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957, 109 pp.

A RIBESRUBRUM L., RIBESNIGROLARIA L. ÉS PRUNUSCERASUS L. EGYES BELTARTALMI ÉRTÉKEINEK VÁLTOZÁSA KÜLÖNBÖZŐ FELDOLGOZÁSI MÓDSZEREK HATÁSÁRA*

JEVCSÁK SZINTIA* – JEVCSÁK MELINDA**

*Debreceni Egyetem, Általános Orvostudományi Kar,
Táplálkozástudományi Mesterképzési Szak, II. évf. hallgató

**II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológia és KémiaTanszék, tanár

Táplálkozásunkban fontos szerepet töltenek be a gyümölcsök. Egészségünk megőrzése érdekében szükségünk van napi fogyasztásukra. Fontos vitamin-, ásványianyag, valamint antioxidánsforrások. Azonban a gyümölcsök minőségét befolyásolja a tárolás módja és időtartama. A kísérlet folyamán három gyümölcsfaj esetében vizsgáltuk a különböző feldolgozási módszerek hatását az antioxidáns- és flavonoidtartalomra.

ABSTRACT

Вплив різних методів консервування на поживні цінності у видів *Ribes rubrum* L., *Ribes nigrolaria* L. та *Prunus cerasus* L.

У харчуванні людини важливу роль відіграють фрукти. Для підтримання здоров'я потрібно щоденне їх вживання. Фрукти є важливим джерелом вітамінів, мінералів, а також антиоксидантів. Але якість фруктів залежить від умов їх зберігання та терміну консервації. Під час дослідження проводилося консервування трьох видів фруктів, після чого перевірялася наявність у них антиоксидантів та флавоноїдів.

BEVEZETÉS ÉS IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az egészséges emberi táplálkozás alapja a napi gyümölcsfogyasztás. Többek között a gyümölcsökben lévő antioxidánsok (E-, C-vitamin, karotinoidok, cink, szelén, flavonoidok) gátolják az érlelmeszedést és számos daganatos betegség kialakulását. Védő funkciót töltenek be olyan módon, hogy meggátolják az oxidatív stressz okozta károsodást a sejtmembránban.

A gyümölcsök beltartalmi értékeinek minőségét gyakran jelentősen befolyásolhatja a tárolás módja és időtartama. A tárolás és a konyhatechnológiai feldolgozás során a környezeti hatások következtében veszteségek figyelhetők meg (Rodler 2006).

A vizsgált gyümölcsök jellemzése

A **ribiszke** neve arab eredetű. „Ribas” az arabban egy rebarbara neve, amely az arabok európai hódításaival, idővel az európai növénynevek közt is felbukkant (Koháry 2004).

* A tanulmányt dr. Sipos Péter lektorálta

A XVI. században német botanikusok a ribes nevet átvették az egresre (*Ribes uva-crispa* L.) és a piros ribiszkére (*Ribes rubrum* L.) vonatkoztatva. Ezt követően C. Linné az egész nemzetséget erről nevezte el (Tóth 2012).

A ribiszke a kötőőrfű-virágúak (*Saxifragales*) rendjébe tartozik, azon belül is a ribiszkéfélék (*Grassulariaceae*) családjába (Udvardy 2008).

A piros ribiszke rendkívül gazdag vitaminokban. Első helyen a C-vitamin áll (26–47 mg), jelentős mennyiségű B₆-vitamint (28–58 µg), B₁-vitamint (15–60 µg), 18–72 µg provitamin A-t (karotint), illetve B₂-vitamint (20–40 µg) is tartalmaz. Savtartalma szintén jelentős, átlagosan 2 g citromsavat és 0,29 g almasavat tartalmaz. Élelmirost-tartalma 3,5 g, melyek közül a pektint és a cellulózt érdemes kiemelni. Az ásványisó-összetétele rendkívül értékes. Gazdag káliumban (238 mg), kalciumban (29 mg), magnéziumban (13 mg), de jelentős a vastartalma (0,91 mg) is. Kis mennyiségben réz, mangán, nikkel nyomelemek is találhatóak a gyümölcsben (Belucz 2007).

Az említett beltartalmi értékkel magyarázható, hogy kiváló az étrendi hatása és magas a tápértéke. Rendszeres fogyasztása növeli az emberi szervezet ellenálló képességét. Fogyasztása serkenti az anyagcserét, javítja a belső elválasztású mirigyek és a szervek működését. Magas savtartalma, jó aromája és íze miatt a piros ribiszke fontos alkotórésze a gyümölcsleveknek és a gyümölcs alapanyagú üdítőitaloknak (Belucz 2007).

A **josta** nemesítését Németországban kezdték meg 1922-ben, melynek a Max Planck Intézet adott otthont. Lorenz végezte az első keresztezéseket, majd ezt a feladatot Bauer folytatta. A fekete ribiszke mellé köszméte szülőnek a *Ribes divaricatum* Douglas-t használták fel, mely egy Amerikából származó vadköszmétefaj. A keresztezés során steril hibrideket kaptak. Ezek nagy része a háborúban

elpusztult, viszont a megmaradtak között akadt néhány (spontán tetraploid) termékeny egyed. Ezeket Bauer keresztezte egymással 1953-ban, melyek magoncaiból hozta létre a Josta fajtát (Papp és Porpáczy 1999).

A *Ribes nigrolaria* elnevezése Nilssontól ered, akinek elsőként sikerült létrehozni a fekete ribiszke és a köszméte keresztezésből termékeny utódokat 1953-ban. A *nigrolaria* név a *Ribes nigrum* L. (fekete ribiszke) és a *Ribes grossularia* L. (köszméte) fajok tudományos elnevezéséből alakult ki.

A josta szóösszetétel a német Johannesbeer (fekete ribiszke) és Stachelbeer (köszméte) első szótagjainak összevonásából származik. A rikó elnevezése, melyet Magyarországon nemesítettek, hasonló módon alakult ki. A ribiszkéköszméte elnevezést szintén használjuk e faj jelölésére. Gyümölcse különleges, ugyanis egyesíti magában a fekete ribiszke frissítő aromáját, valamint a köszméte savanykás zamatát. Nagy előnye, hogy az az íz és illat, amelyet sokan nem kedvelnek, a fekete ribiszkében még megtalálható, de a jostaiban már nincs jelen. Így a josta ötvözi a fekete ribiszke és a köszméte kedvező tulajdonságait, míg a kedvezőtlen tulajdonságaikat kiszűri (Géczy 2000).

A josta értékes új növényfajnak tűnik termesztési, valamint az érett gyümölcs beltartalmi tulajdonságai alapján is. Az érett termés 35–40mg/100g C-vitamint (míg más források szerint 100mg/100g C-vitamint tartalmaz (Recht 1997)), 2,49% a savtartalma és 22,9 g% cukor található benne. Különösen figyelemre méltó a friss és magas savtartalma, amely az érett köszméte és az érett fekete ribiszke gyümölcsét is meghaladja (Géczy 2000).

A **meggy** már a kezdetektől egyik legfontosabb gyümölcsünk közé tartozik. Kárpát-medence meggy-génforrásokban rendkívül gazdag (Soltész 2004).

Őshazája Észak-Indiától a Balkánig terjed. Szinte mindenütt előfordul. Ezt többek között az is bizonyítja, hogy a meggy szó az egyetlen, minden bizonnyal finnugor eredetű gyümölcsöt jelentő szavunk, míg a többi gyümölcs neve a bolgár, a török és a szláv nyelvekből származik. Ez azt is jelentheti, hogy a gyümölcsöknek nem lehetett nagy jelentőségük őseink étkezésében (Bálint 1993).

Prunus cerasus L. a meggy tudományos neve. Magyarországon a meggyet az esetek 91%-át meghaladó arányban sajmeggyre szemzik. Szárazságtűrő gyümölcs, mely különböző talajokon is jól megél.

A meggy nagy mennyiségben tartalmaz A- és C-vitamint, valamint gazdag foszforban, káliumban és kalciumban (Recht 1990).

Fontosabb beltartalmi értékei 100 g gyümölcsre vonatkoztatva a következők: energia 213 kJ, fehérje 0,8 g, sav 1,4 g, szénhidrát 11 g, víz 85,9 g, rost 0,3 g, C-vitamin 10 mg, B₁-vitamin 50 µg, B₂-vitamin 20 µg, Ca 31,3 mg, Fe 0,6 mg, P 50 mg, K 186 mg, Mg 15 mg. Cukrok közül: szacharóz 0, glükóz 6,1 g, fruktóz 3,1 g (Pappné Tarányi 2000).

Cukortartalma mellett jelentős mennyiségű a szerves savtartalma, melyhez az almasav, citromsav, oxálecetsav, borostyánkősav tartozik. Jellemző rá az antocianin-festőanyagok jelenléte. Jellegetes kesernyős ízét gyakran cianogén vegyületek adják, amelyek főként a csonthejas magban dúsulnak fel (Koháry 2004).

ANYAG ÉS MÓDSZER

A kísérlet alapját képező gyümölcsök, a piros ribiszke, a josta és a meggy, valamint ezekből a gyümölcsökből készült lekvárok és nyers szörpök beszerzési helye a kárpátaljai Ungvári járásban található, Szlovákiával határos Palló. A friss gyümölcsöket 2013 júniusában vizsgáltuk meg. Az ugyanebben az időben

készült lekvárok és nyers szörpök vizsgálatát 8 hónap tárolást követően, 2014 februárjában végeztük.

A kísérlet folyamán az összfenolos vegyületek, azaz **antioxidáns** aktivitás meghatározásához a Folin–Ciocalteu-módszert alkalmaztuk. 1 g mintát főzőpohárba helyeztük, majd 10 cm³ metanolos desztillált vízzel feloldottuk. Az oldatot redős szűrőpapír segítségével leszűrtük. A szűrletből 0,5 ml-t becsiszolt dugós kémcsőbe raktuk és adtunk hozzá 2,5 ml Folin–Ciocalteu-reagenst. 5 perc után 2 ml nátrium-karbonátot tettünk az oldatba. Két órán keresztül szobahőmérsékleten inkubáltuk. Galluszsav standard törzsoldatot készítettünk: analitikai mérlegen kimértünk 0,01 g galluszsavat és 100 ml metanolos desztillált vízben [80 (metanol): 20 (desztillált víz)] feloldottuk. Az elkészített oldat koncentrációja 100 mg/l. A különböző koncentráció arányú oldatok mindegyikéből kimértünk 0,5 ml-t dugós kémcsőbe, majd hozzáadtunk 2,5 ml Folin–Ciocalteu-reagenst és 5 perc elteltével 2,0 ml Na₂CO₃-ot, amit két órás inkubáció követett szobahőmérsékleten. A minták abszorbanciáját 760 nm-es hullámhosszon mértünk spektrofotométer segítségével, vakoldattal szemben.

Az összflavonoid-tartalom meghatározásához 5 g mintát mértünk be és 50 ml desztillált víz és metanol elegyével öntöttük fel; összeráztuk, majd redős szűrőpapíron leszűrtük. 10 ml-es kémcsővekbe 4 ml desztillált vizet adagoltunk, a továbbiakban hozzáadtunk 1 ml mintát, 0,3 ml 5%-os Na-nitritet, (5 perc elteltével) 0,3 ml 10%-os AlCl₃-ot és (1 perc elteltével) 2 ml 1 mol/l NaOH-ot. Catechin standard törzsoldatot készítettünk: analitikai mérleg segítségével kimértünk 0,1 g Catechint és 50 ml desztillált víz: metanol (20:80) elegyével feloldottuk. Az így kapott oldat koncentrációja 200 mg/100 ml volt. Ezt az oldatot 10-szeresre hígítottuk (metanol és víz elegyével). A hígított standardból

1; 2; 3; 4; 5 ml-t kivettünk és 10 ml-re töltöttük fel metanol-víz elegyével. Az abszorbananciát fotométer segítségével 510 nm hullámhosszon mértük.

EREDMÉNYEK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Az **összflavonoid-tartalom** tekintetében (1. táblázat) a friss gyümölcsök esetében a meggy-nél kaptuk a legmagasabb értéket, átlagosan 320,7 mg/10 ml. Ezt követi a josta 145,3 mg/10 ml értékkel, míg a piros ribiszkénél mindössze 35,6 mg/10 ml lett az összes flavonoidtartalom.

A nyers szörpök esetében a meggyből készült szörpben 34,7 mg/10 ml, amit a josta szörpje követ, melynek 14,6 mg/10 ml az összes flavonoidtartalma, végül a legalacsonyabb érték a piros ribiszke szörpben volt mérhető, melynek csupán 5,83 mg/10 ml volt az összflavonoidtartalma.

A vizsgálatok során a meggy-lekvárnak 67,04 mg/10 ml lett az összflavonoid-tartalma, a pirosribiszke-lekvárban, melynek 42,6 mg/10 ml az összes flavonoidtartalma, végül a josta-lekvár, melynek 30,91 mg/10 ml mennyiségű összflavonoidot mértünk.

1. táblázat. A gyümölcsök összflavonoid-tartalmának alakulása a különböző kezelések hatására mg/10 ml mértékegységben megadva

	Piros ribiszke	Josta	Meggy
Friss gyümölcs	35,6	145,3	320,7
Szörpök	5,83	14,6	34,7
Lekvárok	42,6	30,91	67,04

Az **összes antioxidáns hatású vegyület-tartalom** tekintetében (2. táblázat) a friss gyümölcsök esetében a legmagasabb értéket a jostánál mértük, átlagosan 198,7 mg GAE/100 g, míg a legalacsonyabb értéket a piros ribiszkénél kaptuk (62,2 mg GAE/100 g).

A nyers szörpök közül a meggyből készült szörpnek volt a legmagasabb az összfenol-tartalma, átlagosan 192,5 mg GAE/100 g, míg a legalacsonyabb összfenoltartalma a ribiszkéből készült szörpnek lett, 158 mg GAE/100 g.

A lekvárokból átlagosan csökkent az összfenoltartalom. A legmagasabb értéket a meggy-lekvárnál mértük (79,1 mg GAE/100 g), míg a legalacsonyabbat a josta-lekvárnál, melynek összfenoltartalma 73,7 mg GAE/100 g.

2. táblázat. A gyümölcsök antioxidáns hatású vegyülettartalmának alakulása a különböző kezelések hatására mg GAE/100 g mértékegységben megadva

Összes fenolos antioxidáns hatású vegyület-tartalom összehasonlítása			
	Piros ribiszke	Josta	Meggy
Friss gyümölcs	62,2	198,7	169,2
Szörpök	158	179	192,5
Lekvárok	78,7	73,7	79,1

Végezetül megállapítható, hogy a feldolgozás az összflavonoidtartalmat csökkentette a friss gyümölcsök összflavonoid mennyiségéhez viszonyítva. Az összes fenolos antioxidáns hatású vegyületekre azonban különbözően hatottak a feldolgozási módszerek. A frissen szedett jostának lett a legmagasabb, míg a piros ribiszkének a legalacsonyabb az összfenoltartalma. Ezzel szemben a jostasörpnek és a pirosribiszke-sörpnek egyaránt nőtt, míg a meggy-sörpnek kis mértékben ugyan, de csökkent ez az értéke. A lekvárok esetében a josta- és meggy-lekvárban csökkent az összes fenolos antioxidáns hatású vegyülettartalom, de a pirosribiszke-lekvárban ez a mennyiség emelkedett.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÁLINT Gy. (1993): *Minden héten szüret. 52 kerti növény portréja*. Kossuth Könyvkiadó – Mezőgazda Kiadó; 112–115 p.
- BELUCZ J. (2007): *Gyümölcstermesztés kertészkedőknek*. Lilium Aurum Könyv- és Lapkiadó; Dunaszerdahely 123 p., 145 p., 155 p.
- GÉCZY L. (2000): *A köszméte, a ribiszke és a josta termesztése*. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó; Budapest 109–110 p., 179–180 p., 204 p.
- KOHÁRY E. (2004): *Gyümölcstermő növények a Kárpát-medencében*. Zászlónk Stúdió; Budapest 41p., 45–46p., 93p.
- PAPP J., PORPÁČZY A. (1999): *Szedes, ribiszke, köszméte, különleges gyümölcsök. Bogyógyümölcsűek II*. Mezőgazda Kiadó; Budapest 50-52 p., 188–190 p.
- PAPPNÉ TARÁNYI Z. (2000): *Gyümölcsök termesztése a kiskertben*. Kheirón '97 Kiadó; Debrecen 130 p., 161 p.
- RODLER I. (2006): *Új tápanyagtáblázat*. Medicina Könyvkiadó; Budapest 77-78 p., 222 p., 463–464 p., 473 p.
- RECHT C. (1997): *Bogyós gyümölcsűek a házikertben*. Unikornis Könyv- és Lapkiadó; 52p.
- SOLTÉSZ M. (2004): *Meggy*. In: Papp J. (szerk.): *A gyümölcsök termesztése 2*. Mezőgazda Kiadó; Budapest 296 p.
- TÓTH I. (2012): *Lomblevelű díszfák, díszcserjék kézikönyve*. Inkart Kiadó; Budapest 512p.
- UDVARDY L. (2008): *A kertészeti növénytan növényismereti kompendiuma*. Harmadik, átdolgozott kiadás. Budapesti Corvinus Egyetem Kertészettudományi Kar és Mezőgazda Kiadó. Budapest

2014. június 10.

Tanévzáró és diplomaátadó ünnepség. A rendezvényen ünnepi köszöntőt mondott **Tóth István**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja, **Sándorné dr. Kriszt Éva**, a Magyar Rektori Konferencia társelnöke és a Budapesti Gazdasági Főiskola rektora.

A HÓVIRÁGOK (*GALANTHUS* SPP.) MINT MODELL-NÖVÉNYEK A GÉNÖKOLÓGIA TARTAMKÍSÉRLETEK OKTATÁSÁBAN*

HORVÁTH ERIKA

Pécsi Tudományegyetem, Babits Mihály Gyakorló Gimnázium, Gimnáziumi-Egyetemi Labor,
Pécs. (PTE, BMG, GEL) laborvezető tanár; gelabor.pecs2015@gmail.com

A kikeleti hóvirág (*Galanthus nivalis* L. 1753) első tudományos ábrázolása/leírása Pannoniából való *Leucojum bulbosum praecox minor* néven (Clusius 1584). Jelen cikk megírását ez, és a későbbiekben felsorolt további szempontok indokolták. A cikk célja annak a vizsgálata, hogy miként alkalmasak a hóvirágklónok a mikroklimatikus és makroklimatikus változások jelzésére; hogyan használhatók több éves biológiai tartamkísérletek tervezésére és szervezésére; milyen szerepe van a hosszú távú kísérletezésnek a biológiai sokféleség genetikai, ökológiai dimenzióinak megismerésében. Röviden áttekinti a kérdés elméleti hátterét: az amatőr természetkutató szerepét; az élményalapú tanulás jelentőségét; a „modellnövények” szerepét a biológiai kutatásban és az oktatásban; a dém (deme) terminológia kérdését és a tartamkísérletek jelentőségét stb. Bemutatja a *Galanthus KlímaIndikációs TartamTelepet*, a *Galanthus*-tartamkísérlet megszervezését és a várható eredményeket. Kulcsszavak: *Galanthus*, terepkísérlet, génökológia, élményalapú tanulás, mikroklima, globális klímaváltozás.

ABSTRACT

The first picture and botanical description of *Galanthus nivalis* (Linné 1753) under the name of *Leucojum bulbosum praecox minor* (Clusius 1584) originates from Pannonia, which includes also the territory of present day Hungary. Besides many other reasons this motivated the author in writing the present paper.

This paper intends to demonstrate, how to use the *Galanthus* clones for the indication of micro- and macroclimatic changes; the use of such clones in planning and organisation of semidecadal field experiments; the possible role of such experiments in the study of biological (genetic and ecological = genecological) diversity. The paper surveys briefly the role of amateur scientists in the study of biological diversity; the importance of Inquiry Based Learning (IBL); the role of model plants in biological research and teaching; the problems of the deme-terminology and the importance of long-term field experimentation. Finally the *Galanthus ClimateIndicationKit*, the *Galanthus* long-term field experiment and its expected results are presented.

Keywords: *Galanthus*, field experiment, genecology, Inquiry Based Learning, microclimat, global climate change

BEVEZETŐ¹

A műkedvelő (amatőr) természettudósok nemcsak a múltban járultak hozzá a bioló-

giai sokféleség ismeretéhez – akkor még csak „természetismeret”-nek hívták –, hanem a jövőben is hozzá fognak járulni. Ez a cikk elsősorban a jövőre tekint. Didaktikai célja azt bemutatni, hogy a természettudományok kísérleti oktatásában (az élményalapú tanulásban = Inquiry Based Learning = IBL) milyen szerepe lehet a hosszú távú terepkísérleteknek a biológiai sokféleség rejtett (genetikai, ökológiai, azaz génökológiai) dimenzióinak megismerésében.

* Az előadás angol nyelvű változatát SZABÓ T. ATTILA mutatta be az „Amatőr természettudósok hozzájárulása a biológiai sokféleség tanulmányozásához” című, a Vágner Lajos születésének 200. évfordulója tiszteletére rendezett nemzetközi tudományos konferencián, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán 2015. május 14–16. közt Beregszászban a következő címmel: „Snowdrops (*Galanthus* spp.) for genecology and Inquiry Based Learning (IBL) A „Project Announcement” *Galanthus* Studies 6.”

A munkára a *Természettudományos oktatás módszertanának és eszközrendszerének megújítása a közoktatásban* című magyarországi program (TÁMOP 3.1.3.-10/2) keretében került sor.

A hóvirág több szempontból is érdekes:

1. A hóvirágok (*Galanthus* spp, *Amaryllidaceae*) nemzetség számos rendszertani egységet, taxont, fajt (sp.), alfajt (ssp.), változatot (var.), formát (f.), hibridet (notomorfa, nm) tartalmaz, de Magyarországon (és a Kárpát-medencében) csak egy faj, a kikeleti hóvirág (*Galanthus nivalis*) elterjedt és őshonos. A természetben is sok faja, és még több fajtája (cultivar, cv.) van.
2. A nálunk őshonos és gyakori kikeleti hóvirág (*Galanthus nivalis* L. 1753) első tudományos ábrázolása/leírása Pannoniából való *Leucojum bulbosum praecox minor* néven (Clusius 1584);
3. Közismert, természetben és a természetben is elterjedt, Magyarországon védett növény (eszmei értéke 10 000 Ft);
4. Élő, viszonylag könnyen termeszthető, magról és hagymáról (ivaros és ivartalan úton) is szaporítható;
5. Európában az utolsó jégkorszak utáni globális felmelegedés óta folyamatosan terjedőben van;
6. Téli és kora tavaszi virágzása az oktatási időre esik, és mint az egyik első tavaszi virág, különösen alkalmas az élmény-alapú oktatásra.

ELŐZMÉNYEK

Kárpátján a hóvirágkutatásnak hagyománya van (Andrik et al. 2015, Budinkov és Kricsfalusy 1994, Sveshnikova és Fodor 1983, Fodor /jun. szerk./ 2007) és Szikura József révén a hagymások kutatása messze túlterjed

Kárpátja határain, Ázsia felé (Szikura 2014). A 2015. évi Vágner-konferencia tematikáján túl ez is indokolja, hogy az immár közel negyedszázados „galanthológiai projekt” következő állomását éppen Beregszászon jelentjük be és terjesztjük ki a Kárpát-medence 8 országában működő magyar iskolákra.

Azt, hogy egy ilyen kezdeményezés megfelelő szervezés esetén működőképes, ezt 1989–1992 között bizonyította az egykori szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola (2015-ben a neve Nyugat-Magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ) Növénytani Tanszéke és a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára által Vas- és Zala-megyében szervezett **Hóvirág-gyűjtő-verseny** (Szabó 1991). Az akkor, illetve ezt követően egészen a hóvirág magyarországi védetté nyilvánításáig (13/2001 KÖM rendelet és mellékletei) folyamatosan gyűjtött anyagból szerveződtek 1990–2005 között Szombathelyen, Veszprémben, Keszthelyen azok a *Galanthus*-tartamkísérletek, melyek részeredményeiről három diplomadolgozat is született (Odor 1997, Szokoli 1999, Simon 2003).

A Veszprémi (ma Pannon) Egyetem Biológiai Intézetének és Botanika Tanszékének adminisztratív felszámolása (2005) után ezek a kísérletek az MTA Ökológiai Kutatóintézetének Botanikus Kertjében (Vácrátót), a Pannon Egyetem Botanikus Kertjében Keszthelyen (Szabó István unpubl., Gerner 2012), valamint Balatonfüreden és a Somlóhegyen a Biológiai Adatbázis-labor kísérleti kertjében (Szabó T. unpubl.) a termesztett és természetes állományok kutatásával folytatódtak. A Pécsi Tudományegyetem Botanikus Kertjében a Balatonfüreden termesztett klonodémelek fotoszintetikus aktivitásának és ökológiai alkalmazkodóképességének összefüggését is vizsgálták (Molnár és mts. 2012).

A „Kutatás Alapú Tanulás” (Inquiry Based Learning) alapelveit és a természettudományok

általános iskolai és gimnáziumi kísérleti oktatási programjának (TÁMOP 3.1.3.-10/2) szellemét és gyakorlatát követve a Pécsi Tudományegyetem Babits Mihály Gyakorló Gimnáziumában 2015 májusában átadásra kerülő Gimnáziumi-Egyetemi Labor (PTE-BMG-GEL) a saját iskolahálózata és a munkába bekapcsolódó (felső)oktatási intézmények segítségével 2015–2020 között génökológiai tartamkísérleteket indít (GTK) termesztett hóvirágklónokkal a Kárpát-medencében. Ebben a kísérletben hasznosítani kívánja az 1990–2000 között a Nyugat-Magyarországi Egyetemen, 1995–2005 között a Pannon Egyetemen, a Pécsi Tudományegyetemen és a balatonfüredi Biológiai Adatbázis-Laboratóriumban keletkezett kísérleti tapasztalatot és biológiai anyagot.

CÉLOK

Tudományos célunk az ivartalan úton, hagymákról szaporított hóvirágklónok (klonodémek) segítségével adatokat gyűjteni a helyi (mikroklimatikus) és globális (makroklimatikus) környezetváltozások hatásairól a hóvirágok genotípusaira (genodémek), illetve megnézni, hogy mennyire alkalmasak a hóvirágok a globális változások jelzésére.

Didaktikai célunk azt bemutatni, hogyan lehet a *Galanthus*-okat felhasználni biológiai tartamkísérletek tervezésére és szervezésére, különös tekintettel a természettudományok kísérleti oktatására és az élményalapú tanulásra.

Célunk volt arra is felhívni a figyelmet, hogy a biológiában megkerülhetetlen a hosszú távú kísérletezés a biológiai sokféleség rejtett (genetikai, ökológiai azaz génökológiai) dimenzióinak megismerésében.

ELMÉLETI HÁTTÉR

„**Amatőr természetkutató**”: a magyar oktatásügy Sylvester János óta tudja, hogy csak

tudós tanároknak lesznek tudós tanítványai (Sylvester 1539), és – nagyot ugorva az időben – tudja azt is, hogy az iskola fő feladata felkelteni a diákokban a tudomány iránti érdeklődést, a megismerés izgalmát, tudatosítani a jól végzett munka örömét, segíteni nekik megtalálni azt, amit szeretnek, hogy azt csinálhassák majd, amit legjobban szeretnek (Szent-Györgyi 1964). Minden természetet „szerető” (szeret = amat) diákból amatőr természetkutató nevelhető, ha idejében rászoktatjuk a rendszeres és céltudatos munkára.

A „**Kutatás Alapú Tanulás**” (KAT = Inquiry Based Learning, IBL) az ismereteket élményszerűen, egy-egy probléma kutatása során alakítja ki a diákokban. A módszer nem új, de most jött ismét divatba; támogatására az Európai Unió *Science in Society* keretprogramja jelentős pénzügyi forrást biztosít (v.ö. Halász 2004, Szilágyi 2007, Géczy 2012, Horváth 2015).

„**Modellnövények**” a kutatásban és az oktatásban: A tudományos kutatásban és az oktatásban modellnövénynek tekintünk minden olyan szervezetet, melynek segítségével valamilyen biológiai jelenség jól kutatható, jobban megérthető. A klasszikus (mendeli) genetika közismert modellnövénye a borsó (*Pisum sativum*). A molekuláris genetika modellnövénye a lúdfű (*Arabidopsis thaliana*). A citogenetika modellnövényei a hagyma (*Allium*) és a lóbab (*Vicia faba*). Ebben a cikkben a hóvirágokat a génökológia modellnövényeinek tekintjük.

A **génökológia** az a tudományterület, amely a génváltozatok (allélek) és DNS-szekvenciák öröklődő sokféleségének (**genetikai diverzitás**) a szerepét kutatja a különböző környezeti feltételekhez való alkalmazkodásban. Erre az öröklődő sokféleségre hat a természetes és mesterséges **kiválogatás (szelekció)** és ez az alapja az időben hosszán tartó és térben nagy területen zajló spontán és emberhatású **evolúciónak**.

A **deme-terminológia** (Szabó 1983) a hóvirágok sokféleségét nem a taxonómiai értelmezés, hanem a populációs genetikai szemlélet, a **dém-terminológia** felől közelíti meg. Egy **dém** a valamilyen szempontból összetartozó egyedek összessége. A fogalomnak csak összetételeiben, a szempont megjelölésével van értelme. A **genodém** és a **klonodém** például azonos genetikai háttérre, a **fenodém** azonos megjelenésre, a **topodém** azonos helyről való származásra, az **ökodém** azonos ökológiai igényre, a **plasztodém** hasonló fenotípusos plaszticitásra utal (Szabó 1974/1977). Egyszerre több szempont is megjelölhető: a GKITT-ekben például 3 kultoklonodém (hagymáról szaporított kerti fajta) és három **topoklonodém** = **topogenodém** van, ami azonos helyről származó, hagymáról szaporított, genetikailag homogén, szelektált növényeket jelent.

Fenotipikus plaszticitás alatt a genetikailag hasonló egyedek között különböző környezetekben megjelenő különbségeket értjük.

A **környezeti variancia** (V_k) a környezetek klimatikus, pedológiai stb. változatosságának az eredménye.

A **genetikai variancia** (V_g) az egyedek közötti genetikai változatosságra vezethető vissza.

Egységes környezetben a $V_k \sim 0$, tehát a látható különbségek forrása jórészt a V_g .

Egységes genetikai háttér mellett (pl. egy klonodém) a $V_g \sim 0$, tehát az egyedek között megfigyelhető különbségek forrása jórészt a különböző környezetekben (V_k) kereshető, de okozhatják véletlenszerű változások is.

A mikroklíma, makroklíma, globális klímaváltozás, fenológia, biometria stb. fogalmakat a megszokott értelemben használjuk. A biometriai és matematikai fogalmakra (független és függő változók, valószínűségi

változók, korreláció, regresszió, középérték, szórás, főkomponens stb.) most nem térünk ki, de megjegyezzük, hogy ezek a diákok számára elvont fogalmak a kísérletezés közben valós tartalmat nyernek. Ezért a galanthológia az élményalapú oktatására és tanulására is kiváló lehetőséget nyújt.

A „**galanthológia**”, azaz „hóvirágtudomány” egy félig tréfás, félig komoly **fogalom** (Szabó 2015). Arra utal, hogy az élővilág minden egyes csoportjának a megismerése tulajdonképpen külön tudományterület igényel(ne)…, és a tudományok története valóban ebbe az irányba is halad. Ez a haladás eddig csak saját fajunk, a *Homo sapiens*, a „bölcs (?) ember” esetében ért célba (lásd: *antropológia*, v.ö. pl. Tóth G. szerk. 2015), bár az elv minden nagyobb élőlénycsoport esetében érvényes. Ezért lettek a XX. század folyamán külön folyóirataik a gyeptudósoknak (*pratológia*), a gyümölcskutatóknak (*pomológia*), a hüllőkutatóknak (*herpetológia*), a rovarkutatóknak (*entomológia*) stb. A XXI. század végére a „galanthológia” már aligha lesz annyira megmosolyogtató, mint manapság.

HAGYMÁS NÖVÉNYEK A KUTATÁS ALAPÚ TANULÁSBAN

Az oktatásban a „galanthológia” segítheti annak a tudatosítását, hogy – bár egy növény, vagy egy virág élete látszólag rövid – a biológiai folyamatok a természetben általában „észrevétlenül”, időben hosszan zajlanak. A hóvirágok rövid föld feletti életideje és a hagymák szinte „halhatatlan” föld alatti élete alkalmassá teszi a hóvirágokat a rejtett biológiai folyamatok, a „biológiai idő” érzékelésére, a hosszú távú gondolkodás képességének a kialakítására.

A *Galanthus*oknak – közismert tavaszsziridetökként – néprajzi, etnobotanikai jelentősége is van, hiedelmek övezik, szokások

kapcsolódnak hozzájuk, nyilván azért is, mert idejében figyelmeztetnek a „biológiai tavasz” megjöttére (Orbán 2002, Szabó 1991).

Könnyen termesztethők; jól választott környezetben nem kívánnak különösebb gondozást. Terjedésben lévő dísznövények; háziasszonyuk (domesztikációjuk) folyamatos, a kertekben, parkokban.

A hóvirág alkalmas mikromorfológiai, kemo-taxonómiai, anatómia stb. jelenségek bemutatására, kutatására. Például, bár kora tavasszal szinte csak egyedül nyílik, a föld felett ritka a rágott tű, a beteg levél (bár a hagymákat szeretik a cserebogárlárva). A levelek épségének az az oka, hogy a levél olyan fitohemagglutinineket (lektinek, pl. galantamin) termel, amelyek védik a kártevőktől és betegségektől. Galantamintartalma a biotechnológia figyelmét is felkeltette; génsebészeti értékű.

A *G. nivalis* a Kárpát-medencében őshonos ugyan, de populációi nem eléggé ismertek. Terjedése (biogeográfiája) a posztglaciális korok „globális klímaváltozásával” van kapcsolatban. Ezért minden bizonnyal érzékelik a most zajló változásokat, azaz klímaváltozást jelző szervezetek is lehetnek (*potenciális klimatikus bioindikátorok*). Posztglaciális evolúciója alkalmassá teszi a globális felmelegedési folyamatokhoz való alkalmazkodás kutatására.

Szaporodásbiológiájában az ivartalan (klonális, hagymás) és az ivaros (magról való) szaporodásnak egyaránt szerepe van, ami szintén előny az oktatásban és kutatásban.

Kromoszomális genetikája is érdekes, hiszen sejtjei kora tavasszal folyamatos hősokk alatt osztódnak; ezért is lehetnek gyakoriak a hóvirágfejlődési rendellenességek (teratológiák, lásd pl. Györfly 1948, Sveshnikova és Fodor 1983). A kérdésnek gazdag és terjedelmi okokból itt nem részletezhető irodalma van.

Fenyegetettségük/védettségük okán természetvédelmi szempontból is didaktikai-pedagógiai értékűek. Természetes állományai európai uniós szinten és Magyarországon is védettek (egy példány hazai természetvédelmi értéke 10 000 Ft! v.ö. 13/2001 KÖM rendelet). Ezeket az állományokat valóban fenyegetik emberi hatások – mindenek előtt az erdőirtás, virágszedés és a kereskedelmi célú hagymagyűjtés. A védelem azonban nem lehet oka és indoka a tudományos célú vizsgálatok nehezítésének, akadályozásának, annál is inkább, mert a hóvirágok termesztett állományai viszont a kertekben, parkokban gyarapodnak. Ez környezetépítő és gazdagító szerepet jelent.

Mivel kis területen is termesztendő, kiválóan alkalmasnak bizonyult több ismétléses tartamkísérletek megtervezésére, szervezésére, beállítására és követésre. Megfigyelése, mérése igazi kora tavaszi öröm és élvezet. Az adatok kiértékelése, elemzése során számos biometria, statisztikai alapfogalom tanítható élményszerűen. Alkalmas a valószínűségi gondolkodás és a sokváltozós elemzés elemével való ismerkedésre is.

Külön előnye, hogy vegetatív szaporodási ciklusa a fiókhagymák kialakulásától azok teljes beéréséig 4-5 éves szakaszokra osztható. Ez nagyjából megfeleltethető a közoktatás ciklikusságának: az első ciklusban az első osztályosból általános iskolás, a másodikban az általános iskolásból gimnazista, a harmadikban a gimnazistából egyetemista lesz.

A *galanthus*-kísérletek beállításának nagy tanulsága az is, hogy az iskolában a tanárok és diákok is változnak, de a hóvirágok maradnak. Ez ennek a munkának az igazi kihívása, de egyben figyelmeztetés is: bár minden fejlődés, minden evolúció egyik fő feltétele a változás, de a fejlődés másik fő feltétele az értékörzés – nemcsak a természetben, de minden téren, így az oktatás(politiká)ban is.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A Balatonfüreden kísérleti termesztésből származó legszaporább klonodémekből készültek azok a **Galanthus KlimaIndikációs Tartamtelepek** (röviden: „Galanthus-KITT”-ek), amelyek szétosztásra kerültek/kerülnek 2015–2020 között az itt leírt kísérlet számára. Elsőként a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Botanikus Kertjébe került ilyen „Galanthus-KITT”.

A *Galanthus Klimaindikációs Tartamtelep 2015–2020 (GKITT)*

A 2015–2020 között tervezett génökológiai tartamkísérletekhez használt GKITT tulajdonképpen egy kertészeti tenyésztőláda hóvirágklonodémekkel. Minden ládában van három kontroll genodém (*G. nivalis* cv. 'Anna', *G. elwesii* cv. 'Elvira', *Galanthus x scharlokii* cv. 'Sára'), valamint 3, 1995–2015 között a természetes flórából szelektált és vegetatív úton jól szaporodó klón. Ezek a Szigetközéből, a Balatonfelvidékről és a Bakonyból származó ún. topoklonodémek (topo = ismert helyről származó; klono = ivartalanul szaporított; dém = egyedcsoport, népesség). Minden topoklonodém egyben topogenodém is, azaz elméletileg azonos genetikai háttérű egyedek összessége (azért csak elméletileg, mert a szomatikus mutációk lehetőségét nem lehet kizárni).

A beültetéskor minden cserépbe ismert mennyiségű, pH-jú, tápanyagtartalmú kerti föld és 5-5 egyforma nagyságú hagyma került. A hagymák egyben a GKITT egyedi ismétléseinek is tekinthetők.

A GKITT-eket a BioDatLab Balatonfüred állította össze és a PTE BM GEL osztja szét 2015. év folyamán a résztvevő *Galanthus*-tartamkísérleti helyek (GTK-helyek) között.

1. kép. Egy 6 x 5 = 30 klonodémet tartalmazó *Galanthus-KITT*. 2014 őszén minden cserépbe 5-5 azonos méretű hagyma került.

A GKITT-hez tartozik még egy csapadékmérő, egy talajhőmérő, egy maximum-minimum hőmérő a kísérleti helyszín mikroklíma-adatainak (csapadék, talajhőmérséklet, léghőmérséklet min/max) 10 naponkénti felvételére, egy tolltár (pendrive) az adatfelvételre szolgáló standard Excel-táblázattal és a keletkező fotódokumentáció különböző szempontú összesítésére szolgáló típus PP-vel.

Galanthus-tartamkísérlet (GTK)

Galanthus-tartamkísérlet alatt a GKITT-ek egy adott helyszínen 4-5 évig tartó rendszeres megfigyelését értjük. A megfigyeléseket digitális fényképek, a vegetatív szerveken (levél, tőkocsány, hagyma, gyökér) és a generatív szerveken (virág, termés, mag) végzett mérések dokumentálják. Az évenként egy tő alatt keletkező magvak összegyűjtése nemcsak a magadatok felvétele miatt fontos, hanem azért is, mert a hangyák által széthordott magvak „fertőzik” a GKITT-et. Az adott év „utódcserepeibe” ültetett magvakból szép „nőnapis” és/vagy magánkertekbe kiültethető hóvirágok nevelhetők a kísérleten kívül és ettől függetlenül.

Az öt éven át tartó rendszeres munka megismerteti a diákokat a hóvirágok kísérleti termesztésével, gondozásával és megfigyelésével,

az ezzel kapcsolatos adatgyűjtéssel, az adatfeldolgozás és értelmezés módszereivel, a lokális és globális változások követéséhez szükséges hosszú távú gondolkodással, valamint a természetben zajló folyamatok legfontosabb elemeinek (a fő komponenseknek) a felismerésével, a számszerűsítésével.

Az új ciklus 2015 májusában Ukrajnában, Beregszászban, a II. Rákóczi Ferenc Magyar Főiskolán rendezett az *Amatőr természet-tudósok hozzájárulása a biológiai sokféleség tanulmányozásához* című, a Vágner Lajos születésének 200. évfordulója tiszteletére rendezett nemzetközi tudományos konferencián került meghirdetésre (Szabó 2015).

A kísérlethez szükséges GKITT-eket és a tudományos háttérrel a balatonfüredi BioDatLab biztosítja, a GKITT-ek helyszínre juttatása és a didaktikai-szakmai koordinálás a PTE-BM-GEL feladata.

Tervezett génökológiai tartamkísérletek (GTK) természetett hóvirágklónokkal a Kárpát-medencében 2015–2020 között

A tervek szerint 2015–2016-os tanévben a GKITT-ek a következő helyszíneken kerülnek kihelyezésre (a pontos helyszínek még egyeztetés alatt): **Ausztia GK1-AU:** Felsőőr (magyar gimnázium,); **Horvátország GK2-HV:** Eszék? (keressük a helyszínt); **Magyarország: GK3ABCDE-HU** Balatonfüred (BioDatLab&Lóczy Gimnázium, alapállomás), **GK4A-HU** Pécs (PTE-BMG-GEL), **GK4B-HU** Pécs, Horvát Gimnázium **GK5-HU** Somlóhegy (BioDatLab), **GK6-HU** Vácraót (MTA, ÖKI); **Románia: GK7-RO** Komando, **GK8-RO** Kézdivásárhely; **Szerbia: GK9-SR** Pacsér? (keressük a helyszínt); **Szlovákia: GK9-SL** Komárom, Selye János Egyetem; **Szlovénia GK10-SO:** Lendva; **Ukrajna: GK11-UKR** Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.

VÁRHATÓ EREDMÉNYEK 2015-BEN

A 2014–2015-ben a következő „jellegek” kerültek már a GKITT részét képező Excel-táblázat, illetve digitális fotódokumentációként a most induló kísérlet adattárába:

Biológiai adatok

1. Fenológiai jellegek: kihajtás ideje (2–5 mm a föld felett); virágzás ideje; sárgulás ideje; termésérés ideje;
2. Növény- és levéljellegek: növényszám/cserép; levélszám/cserép; kifejlett levél hossza, szélessége, viaszossága; szélső levelek egymással bezárt szöge
3. Virágjellegek: virágkocsányok száma, hossza; külső lepel hossza és szélessége; belső lepel zöld szívjele;
4. Termés és magjellegek: steril és termékeny termés szám/cserép; termés hossza, szélessége, vastagsága, tömege, formája; magszám/termés; magtömeg/cserép;
5. Hagymajellegek: hagymaszám/cserép; hagymatömeg/cserép; átlagos méretű hagyma hossza, szélessége, vastagsága, tömege. Megjegyzés: a 2015. éves hagymajellegek a nyár folyamán, visszaültetés és szétosztás előtt a BioDatLab és a GEL keretében kerülnek megmérésre. Az adatokat minden helyszín megkapja.
6. Gyökérjellegek: a cserepekből kora tavasszal alul kibújt gyökerek száma, hossza.

Környezeti adatok

1. Talaj: tömege és térfogata a cserépben, pH-ja, vízmegtartó képessége;
2. Léghő: havi maximum és minimum értékek
3. Csapadék: havi érték mm-ben
4. A kísérleti elrendezés és környezet (digitális fotódokumentációja)

A KELETKEZŐ ADATOK ÉS EREDMÉNYEK TULAJDONJOGA ÉS FELHASZNÁLÁSA

A különböző GTK-helyszíneken keletkezett adatok tulajdonjoga a helyszíneken dolgozó diákokat és vezetőtanáraikat (Galanthus-csapatokat) illeti. Mivel a részvételnek csak együttműködés esetén lesz igazán értéke és értelme, a különböző helyszínen keletkezett adatokat a PTE-BM-GEL összesíti. Az összeállítás érdekében minden év június 1-jéig kell beküldeni az adott tanév során keletkezett adatokat a gelabor.pecs2015@gmail.com E-címre. Az összesített adatokat a következő tanév elején kapják meg a résztvevők. Az együttműködő csapatok számára valamenyny GTK-helyszín minden anyaga, adata és fényképe felhasználható bármilyen didaktikai és tudományos célra, természetesen a dokumentumok tulajdonosára való hivatkozással. **A hivatkozás CC formája:** *Jogtulajdonos (csapat, intézmény, település, ország, E-cím), év, dokumentum neve.*

Az évek folyamán a különböző helyszíneken keletkező adattömeg célszerű és ésszerű kezelésének alapja az egységes adatfelvétel (típus-táblázat). A felhasználás megszervezése kidolgozandó informatikai feladat.

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS ANYAGI HÁTTERE

2010–2015 közötti előkészítés (a GKITT-ek előállítás) munka- és anyagköltségeit a BioDatLab-Balatonfüred fedezte. 2015-ben a szervezés és a GKITT-ek kiosztásának a költségeit a PTE-BMG-GEL biztosítja. 2015–2016-os tanévben minden GTK önfinanszírozó.

2016-tól az eredményes GTK-k egymást támogatva pályáznak az Iquire Based Learning programokat támogató nemzeti és európai uniós forrásokra.

TOVÁBBI ÖTLETEK: MI MINDEN OKTATHATÓ ÉS KUTATHATÓ MÉG A GALANTHUS-KITT-EK SEGÍTSÉGÉVEL?

A már felsorolt (etno)botanikai, genetikai, ökológiai, fenológiai biometriai, biomatematikai ismeretek mellett ezek a Galanthus-KITT-ek még számos biológiai, informatikai, technikai ismeret „kutatásalapú tanulására” is alkalmazhatóak. Erre itt most csak egy példát említünk: a digitális mikrofotográfiát a hóvirágok (*Galanthus* spp.) változatosságának vizsgálatában. Ezen belül is csak a belső lepelkör asszimiláló parenchimájának és az ún. ZöldSzívJelnek (ZSzJ) vizsgálatát digitális mikroszkóppal.

2a

2b

2. kép. A belső lepelleveleken fejlődő jellegzetes és változatos ZöldSzívJel (2a) vizsgálata digitális mikroszkóppal (2b), a Galanthus-KITT segítségével

ZÁRSZÓ

Amennyiben 2015–2020 között sikerül a Kárpát-medence 8 országának legalább egy-egy magyar iskolájában elsősökből, ötödikesekből és kilencedikesekből álló diákcsoportokat szervezni a „Galanthus-KITT-ek” különböző életkori sajátosságainak megfelelő megfigyelésre, a ciklus végére már sok „amatőr természettudóst” sikerül útjára indítani. Az sem mellékes eredmény, hogy egy izgalmas tudományos (génökológiai) és pedagógiai/didaktikai szempontból is tanulságos kísérlet eredményeivel lehetünk gazdagabbak.

KÖSZÖNETEK

Köszönet illeti prof. dr. Szikura Józsefet (jozsef.szikura@mail.ru), a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektorát, hogy meghívásával lehetővé tette ennek a tanulmánynak a bemutatását az „Amatőr természettudósok hozzájárulása a biológiai sokféleség tanulmányozásához” c. Vágner Lajos-emlékülésen, valamint dr. Szabó T. Attilát (Bio-DatLab Balatonfüred, szabotattila@gmail.com) angol nyelvű Vágner-centenárium előadásának szövegének átadásáért és jelen cikk megírásában nyújtott önzetlen segítségéért.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDRIK ÉVA et al., (2015). In commemoration of Lajos Vágner (1815–1888): 200 years of his birthday. Lecture presented in the International Scientific Conference organised in Beregovo/Beregszász (Ukraine, 14–16 May 2015) for Commemoration of Lajos Vágner (1815–1888): 200 years of his birthday under the title „Contribution of amateur naturalists to biological diversity studies”
- BUDINKOV G., KRISZTALUSY V. (1994). Bioecological study of *Galanthus nivalis* L. in the East Carpathians. *Thaiszia Journal of Botany*, 2., 1: 49–75. <http://homepage.usask.ca/~vvk056/publications1.html>
- CLUSIUS CAROLUS (1584). *Stirpium per Pannoniam, Austriam et vicinas provincias...* Antwerpen.
- FODOR ISTVÁN (jun., szerk.) (2007). A Kárpátok büvöletében élt. Fodor István botanikus centenáriumi emlékkönyve. http://www.magtudin.org/Fodor_Istvan_A_Karpatok_bueleteben_elt.pdf Kárpátaljai Magyar Könyvek 166. Ungvár.
- GÉCZI JÁNOS (szerk.) (2012). „... A matematikai és természettudományi nevelés megújításának egyik aktuális jel-szava a kutatásalapú ('inquirybased') tanulás...” *Iskolakultúra* (IBL-tematikus szám). 2012/12:3 <http://epa.oszk.hu/00000/00011/00153/pdf/2010-12.pdf>
- GERNER GRÉTE (2012). A hóvirág (*Galanthus nivalis*) vizsgálata Béda-Karapancsán. Szakdolgozat. Témavezető: Bódis Judit. Pannon Egyetem, Georgikon Kar, Keszthely.
- GYÖRFFY ISTVÁN (1948). Hóvirágok (*Galanthus*) virágrendellenességei Magyaróvárott. *Borbásia* 8: s.pg.
- HALÁSZ GÁBOR (2004). Közös oktatásfejlesztési célok az Európai Unióban. *Új Pedagógiai Szemle*, 54. 12. sz. 61–68.
- HORVÁTH ERIKA (2015). A kutatásalapú tanulás (IBL) és a „BINET-BioTár Modell” tapasztalatai a természettudományos oktatás megújításában. *Iskolakultúra* (Közlésre leadva).
- MOLNÁR HAJNALKA–SZABÓ T. ATTILA.–SALAMON-ALBERT ÉVA (2012). How water use efficiency is important in habitat adaptation of *Galanthus nivalis* L.? *Növénytermelés* 61. Suppl.: 459–462.
- ODOR SZILVIA (1997). Adatok a hóvirág (*Galanthus*) nemzetség változatosságának ismeretéhez. *BTN* 392.97. Szakdolgozat. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Örökléstani és Környezettudományi Tanszék. Szombathely, pg. 1–117.
- ORBÁN ERZSÉBET (2002). A hóvirág - *Galanthus nivalis*. Erd. Nimród. <http://erdelyinimrod.ro/html/archivum/193>
- SIMON KATALIN (2003). Összehasonlító tenyészkerti és herbáriumi vizsgálatok hazai és külföldi hóvirág (*Galanthus*, *Amaryllidaceae*) populációs mintákon. Diplomadolgozat. Veszprémi Egyetem, Biológiai Intézet, Botanika Tanszék. Veszprém, pg. 1–108.
- SVESHNIKOVA L.I., FODOR S. STEFAN (1983). Vnutrishnyovydyovj karyotyp polimorfizm *Galanthus nivalis* L. [Intraspecific karyotypic polymorphism in *Galanthus nivalis* L.]. - *Ukr. Botan. Zhurn* 30(5); 32–35.
- SYLVESTER JÁNOS (1539). *Grammatica hungarolatina*. Sárvár.

- SZABÓ T. ATTILA (1974–1977). Studies on the phenotypic plasticity of plants. Analysis of growth data (stature) of the alpin plants from Romania. *Comunicații de Botanică, X-a Conf. Nat. Geobot., Mt. Făgăraș 22-27 iulie 1974, București*, pg. 266–253.
- SZABÓ T. ATTILA (1983). *Alkalmazott biológia a termesztett növények fejlődéstörténetében*. Ceres, Bukarest.
- SZABÓ T. ATTILA (1991). *Gyűjtési útmutató 1. A hóvirág*. Természettudományi Múzeum – Növénytár, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Növénytani Tanszék. Bio Tár, Budapest–Szombathely, pg. 1–24.
- SZABÓ T. ATTILA (2015). Snowdrops (*Galanthus* spp.) for genecology and Inquiry Based Learning (IBL) A „Project Announcement” *Galanthus Studies 6.*” Lecture presented in the International Scientific Conference organised in Beregovo/Beregszász (Ukraine, 14-16 May 2015) for Commemoration of Lajos Vágner (1815–1888): 200 years of his birthday under the title „Contribution of amateur naturalists to biological diversity studies”
- SZENT-GYÖRGYI ALBERT (1964). Az oktatás és az egyre bővülő ismeretek. In: Szent-Györgyi A., 1973, *Az élő állapot. Válogatott írások*. Szerk. Szabó T.A., Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, pg. 119–127.
- SZILÁGYI ZSUZSA (2007). Rocard-jelentés – első kézből. Interjú Csermely Péterrel, a természettudományos oktatás megújításával foglalkozó EU-szakértői csoport magyar tagjával. *Fizikai Szemle*, 57. 9–10. sz. 340.
- SZIKURA JÓZSEF (2014). A világflóra virágos növényei terméseinek és magvainak alakkörei. Ungvár. Lásd még: <http://www.kmf.uz.ua/hun114/index.php/a-foiskola-egysegei/956-fodor-istvan-termeszettudomanyi-kutatointezet.html>
- SZOKOLI ADRIENN (1999). Adatok a hóvirág (*Galanthus*) nemzetség változatosságának ismeretéhez. II. Szigetközi populációk változatossága természetes és kísérleti kerti körülmények között. Szakdolgozat. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Örökléstani és Környezettudományi Tanszék. Szombathely, pg. 1-80 + 60 képtábla. .
- TÓTH GÁBOR szerk.(2015). *Folia Anthropologica*.
http://www.mbt-biologia.hu/gen/pro/mod/alo/alo_kiiras.php?i_szo_azo=11
<http://ttk.nyme.hu/blgi/Knyvek%20kiadvnyok/FOLIA%20ANTHROPOLOGICA/folia9.pdf>
URL 1.: <http://pubs.acs.org/doi/abs/10.1021/cr300009x?journalCode=chreay>
URL2.: <http://www.cedruspatika.hu/index.php?id=a-tavasz-h-k-h-vir-g>

НОВІ СОРТИ МЕЛІСИ – ЗАПОРУКА ВАШОГО ЗДОРОВ'Я

КОРНІЄНКО С.І.^{*}, ГОРОВА Т.К.^{**}, ХАРЕБА О.В.^{***}, БАЛЯН А.В.^{****},
КОРМОШ С.М.^{*****}, ПОВЛІН І.Е.^{*****}

^{*}Доктор с.-г. наук, Інститут Овочівництва і Баштанництва

^{**}Академік, професор, доктор с.-г. наук, Інститут Овочівництва і Баштанництва

^{***}Кандидат с.-г. наук, Інститут Овочівництва і Баштанництва

^{****}Доктор с.-г. наук, професор, академік, Національна академія аграрних наук України

^{*****}Кандидат с.-г. наук, Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН

^{*****}Кандидат с.-г. наук, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II

У статті висвітлено біохіміко-лікувальний потенціал меліси лікарської сорту Цитронелла і меліси лимонної сорту Соборна та основні елементи технології вирощування, які здатні реалізувати їх генетичний потенціал.

ABSTRACT

A tanulmányban jellemezzük az orvosi citromfű „Citronella” és „Szoborna” fajták biokémiai és gyógyászati értékét, valamint a legfőbb termesztés technológiai elemeit, amelyek biztosítják mindkét fajta genetikai potenciáljának realizálását.

ЛІКАРСЬКІ ВЛАСТИВОСТІ МЕЛІСИ

Запорукою нормального функціонування людського організму є щоденне вживання свіжої і сушеної продукції з лужною реакцією, яка притаманна багатьом малопоширеним овочевим рослинам [1, 2]. Нині людство використовує 15-20 видів овочевих рослин, тоді як на Україні росте до 500 пряно-смакових і ароматичних культур, серед яких найбільш відомий медонос – меліса (лікарська та лимонна різновидності). У її листках, плодах, насінні та корінцях містяться фітонциди, мікроелементи, мінеральні речовини, ефірна олія (0,05-0,35%), білки, вітамін С (до 150 мг%), каротин (0,007-0,01%), гіркота, смоли, дубильні речовини (5%), флавоноїди, кумарини, органічні кислоти (кофеїна,

олеїнова, урсулова), жирна олія (20%), суха речовина (5-6%), цукор (2-5% в сухій речовині), гостро-смакові й ароматичні компоненти. Вживання у їжу рослин з антиоксидантними властивостями підсилює секреторну функцію кишечника і шлунку при їх розладах, поліпшує самопочуття при ВСД та засвоєння продуктів харчування [3]. Прянощі та приправи з цих рослин використовують як дієтичну добавку, у свіжому і висушеному вигляді до цвітіння – в кулінарії для поліпшення смаку, підвищення аромату страв і кондитерських виробів [4].

Для лікування у більшості випадків використовують наземну розетку листків, яку збирають у фазі цвітіння та висушують у темноті, підвішуючи пучками, і зберігають

2 роки у паперових та полотняних мішках. Меліса лікарська і лимонна діє як заспокійливий, жовчогінний, протисудомний, протиблювотний, пом'якшувальний, потогінний, знеболювальний при серцевих захворюваннях (чай уповільнює дихання і ритм серцевих скорочень), закріплювальний і сечогінний засіб. Настоя спиртові та водні та відвари меліси мають ще й бактерицидні властивості, їх вживають при простудних захворюваннях для зміцнення імунної системи, нормалізації фізіологічного стану після застосування ванних процедур. Оскільки меліса заспокійливо діє на нервову систему, її використовують при дратливості, невралгії, істерії, астмі, ядусі, задишці, дисфункції щитовидної залози, атеросклерозі, гіпертонії, недохрив'ї, безсонні, стресі й апатії, потрясіннях, відчутті тривоги, нервових спазмах, нічних кошмарах, припадках, депресії, токсикозах у вагітних і для збільшення лактації, перевтомленні, весняному знесиленні й ослабленні, судомах, гастритах, колітах, при всіх випадках неврозів, болях у шлунку, кишечнику, запамороченні, для регулювання роботи статевих органів і при менструальному циклі. При хворобах серця в якості знеболювального рекомендують вживати спиртову настойку меліси (10-15 крапель заливають 30 мл горілки) та простий напій, який знімає втому, покращує апетит, травлення і знімає спазми судин головного мозку.

Мелісу рекомендують при болях у суглобах, язвах, паралічі, неврології, мазі і як примочки – при ревматизмі, подагрі, мігрені, головному болю, фурункулах та висипаннях, у вигляді компресів і водних ванн. Екстракт меліси ефективний седативний засіб для літніх людей. Настій з неї застосовують при ослабленні організму після зими, а також для хворих на хронічні каратаракти. У тандемі з майораном меліса покращує пам'ять. Ефірна

олія меліси входить до складу заспокійливого бальзаму «Санітас». Знижує задишку, має кровоутворюючу (при недохрив'ї) та імуностимулюючу властивості (зміцнює імунну систему).

Авіценна писав, що меліса (ефірна олія) має змогу «...бодрить и укрепляют сердце, прекращать перебои, помогают при закупорке мозга, устраняют дурной запах изо рта». Одо і Мена писав про мелісу «...и при укусах различных немедленно трава помогает». В 1611 р. у Франції рослинний матеріал меліси застосовували монахи для отримання кармелітової води, використовуючи її як шлунковий і спазмолітичний засіб. У ті часи ефірну олію меліси запроваджували для заспокоєння під час сну, при безсонні, стресах, анемії, страху, депресії, меланхолії, астенії, зниженні пам'яті, головному болю, для лікування герпесу, грипу, опоясуючого лишая, запаморочення, астми (2-3 краплі олії з медом), у гінекології як кровоспинний засіб при маточній кровотечі. Олію з меліси і настій втирали у болючі місця при ревматичних болях. У косметології її використовували під час виготовлення лосьйонів для догляду за жирною шкірою обличчя та волосся (від лупи). Для досягнення позитивних результатів від мелісової олії досить взяти для аромотерапії в аромолампах 3-5 крапель, для ванни – 5 крапель, масажу – 3-5 крапель на 10 мл рослинної олії.

Ефірна олія – це рухома без кольору або слабо жовта рідина з інтенсивним приємним ароматом лимону, має гіркуватий смак. В Європі використовують ефірну олію меліси в суміші з лимонною травою як малотоксичний засіб, який проявляє гіпотензивну, протизапальну, седативну, протисудомну, жовчогінну, імуномодельючу, тонізуючу (мозок, серце, травний тракт) та стимулюючу функцію печінки і жовчного

міхура. Меліса входить і до складного збору при лікуванні щитовидної залози.

Як приправу застосовують мелісу в сальтах, вінегретах, соусах, супах, борщах і овочевих гарнірах, додають до страв з птиці та риби, до омлетів, вона пом'якшує смак солоної риби, кладуть її до всіх солінь, як чайну суміш, до компотів (яблучних, сливових, з черешні), під час приготування варення, джемів, повидел. У літні жаркі місяці мелісу кладуть у звичайну свіжу воду і п'ють, вгамовуючи спрагу. Висушену зелену масу додають взимку у салати, супи, борщі у зимовий період.

Від укусів собак, при свербінні застосовують терті листки меліси або примочки з відвару із сіллю. Для лікування запалення ясен та зубів рот полощуть відваром меліси, а на хворі зуби кладуть вату, змочену в спиртовому настої. У хворі вуха капають сік меліси (3-4 краплі) або прикладають до вушних раковин водний настій (2 краплі розводять кип'яченою водою). До хворих повік кладуть примочки з відвару трави меліси і меду.

Відвар для внутрішнього застосування готують із розрахунку: 1 столова ложка надземної частини на 1 склянку води, кип'ятять одну хвилину, настоюють 30 хвилин, проціджують і приймають по 50-100 мл зранку і ввечері перед їдою. Для зовнішнього використання готують відвари із розрахунку 3-4 столові ложки на 1 склянку води, кип'ятять одну хвилину, настоюють одну годину, проціджують. Настойку готують на 40-відсотковому спирті (1:3), ставлять на добу у темне місце, проціджують, приймають по 20 крапель на 0,25 склянки води 3 рази на добу перед їдою. Настойки для зовнішнього застосування готують на 70-відсотковому спирті (1:5), настоюють 1 тиждень у темному місці, проціджують [5].

Сухі листки меліси кладуть під подушку для здорового сну. При головних болях використовують тонізуючий чай з меліси (20 г, 1 чайну ложку, заливають окропом), а також прикладають холодним компресом до лоба.

Мелісу використовують як засіб для боротьби з деякими шкідливими комахами.

За біологічними особливостями меліса лікарська лимонна (лимонна м'ята, роївник, маточник, медова трава) – багаторічна рослина, росте скрізь (біля лісу, на вирубках, галявинах, у балках, ярках). Це тепло- та світлолюбна рослина. Найкраще росте поруч з виноградом, за середньої температури повітря 7-23 оС, річної кількості опадів 500-1200мм, рН ґрунту повинне бути 4,5-7,8, краще – нейтральна. Культура віддає перевагу теплим, сонячним захищеним від вітрів південним скелястим територіям [8,9]. Меліса завдяки розвиненому кореневищу легко переносить засуху і жару. Краще росте і розвивається на середньосуглинковому і супіщаному ґрунті, а також на дренажних суглинках, багатих органікою, перегноем, макро- і мікроелементами, з глибоким одним шаром, не дуже пересушеним.

Ботаніко-біологічні особливості меліси засвідчують про віднесення її до пряно-ароматичних культур, яким притаманна не тільки харчова, а й лікувальна дія завдяки наявності біологічно-активних речовин органічного і неорганічного походження. Означені культури поділяють на групи: перцеву, гвоздичну і ароматичну [6,7]. Меліса входить до останньої.

Відноситься меліса до родини Ясноткових, раніше Губоцвітих (Lamiaceae). Має надземну сильнооблиствену розгалужену розетку листків, до 80-100 см, та розвинене

кореневище. Пагони прямостоячі, з м'яким опушенням листка, черешкові – розташовані супротивно, округлояйцеподібні, зубчасті з країв. Квітки двостатеві, білі, жовтуваті або рожеві, дрібні, зібрані у несправжні волани у півхах листків, на верхівках пагонів.

Меліса лікарська (*Melissa officinalis* L.) відома в Європі, Північній Америці, Азії як ефіроносна рослина завдяки вмісту ефірної олії (до 0,1%), яку отримують паровою відгонкою методом дистиляції з квітучої надземної частини. До її складу входить гераніол (12 %), ліналоол (14 %), цитронелаль (4 %), цитраль (1 %), майоранова камфора і лимонна [8,9].

Враховуючи значний лікувальний потенціал меліси перед науковцями країни були поставлені завдання оцінити та науково обґрунтувати природний генофонд рослин, їх біологічні та ботанічні особливості, можливості зонального культивування, розробити оптимальні елементи технології, а також виявити джерела для селекції. Роботу в цьому напрямі ведуть в Інституті овочівництва і баштанництва НААН, Кримській дослідній станції, ДС «Маяк», Закарпатській дослідній станції з 60-х років минулого століття. За цей період зібрано колекційний матеріал для селекції та розроблено ефективні елементи щодо удосконалення селекційного насінницького і технологічного процесів.

ТЕХНОЛОГІЯ ВИРОЩУВАННЯ

Кращими попередниками для меліси є озимі злаки, просапні, зернобобові, овочеві, картопля і багаторічні трави [10, 11]. Розмножують її поділом куща, відгілками або кореневими черешками з трьох-чотирьохрічної рослини, насінням (сівба в ґрунт рано навесні або пізно восени),

через розсаду, вирощену в теплицях і парниках (суміш ґрунту – дернова земля, торф і перегній у співвідношенні 1:1:1 з додаванням піску (10-15 кг/м²) або солом'яної січки чи тирси (2-10 кг/м²) та 50 г/м² суперфосфату, 20 г аміачної селітри і 18 г калійної солі або (30-50 г/м²) нітроамфоски.

Насіння для вирощування за 2-3 доби перед сівбою обробляють розчином мідного купоросу, перманганату калію чи борної кислоти у концентрації 1-2% протягом 6-8 год. або у концентрації 0,1% протягом 18 год (та три доби при температурі 0-1°C). Норма висіву становить 1,5-2,0 г/м², насіння викладають у борозенки через 5 см на глибину 1 см, засипаючи його ґрунтосумішшю або піском. Сходи з'являються через 10-15 днів. З появою перших справжніх листків посіви проріджують, залишаючи між рослинами відстань 4-5 см. У віці 30-40 діб розсаду висаджують на постійне місце з площею живлення 70х30 см, тобто 45-50 тис. шт./га у заздалегідь підготовлений ґрунт, який складається з основного і передпосівного, так само як і за сівбою насіння в ґрунт. Осінній обробіток ґрунту полягає в лущенні стерні у два сліди на глибину 6-8 см дисковими лущильниками, лемішними – на глибину 12-14 см. На важких ґрунтах застосовують важкі диски. На ґрунтах з глибоким орним шаром оранку здійснюють на глибину 25-27 см, з поверхневим – 20-22 см. Якщо насіння висівають восени, ґрунт доводять до дрібногрудкуватого стану. Потім виконують експлуатаційне планування поля у двох взаємоперпендикулярних напрямках. Навесні ґрунт боронують і проводять глибоку (12-15 см) передпосівну культивування. Висівають насіння в ґрунт овочевою сівалкою СКОН-4 або СО-4,2, якщо сівба відбувається восени (жовтень-листопад).

Відомо, що удобрення і ретельна обробка ґрунту сприяють накопиченню в рослинах цінних лікувальних компонентів, ефірної олії та збільшенню параметрів і надземної маси. При вирощуванні меліси необхідно вносити науково-обґрунтовані норми добрив, оскільки збільшення їх доз подовжує тривалість вегетаційного періоду і, тим самим, негативно впливають на визрівання насіння.

Учені Закарпатського ІАПВ НААН С.М. Кормош та І.Е. Повлін встановили, що для вирощування меліси в їхньому регіоні оптимальною дозою є внесення під зяблеву оранку 20 т/га гною, яка підвищує врожайність на 10-15%, а сумісно з добривами N30-60P30-60K30-60 – ще на 15-20% (за умови локального внесення добрив під рядок стрічкою нижче насіння) на глибину 8-10 см і відокремлення їх прошарком ґрунту.

Упродовж вегетаційного періоду важливо не дати рослинам зарости бур'янами, тому в перший рік проводять боронування упоперек рядків легкими боронами. При появі рядків проводять 2-3 міжрядні обробки на глибину 6-8 см. На другий рік і в наступні роки при відростанні рослин мелісу підживлюють 60-90 кг/га діючої речовини NPK або 30-60 кг/га навесні та після першого збирання врожаю. Після проріджування густоту рослин залишають на рівні 47-55 тис. шт./га. У період бутонізації (початок червня) уперше надземну масу меліси зрізують на висоті 10-15 см жатками ЖРБ-4,2. Другий укіс здійснюють через 1,5-2 місяці (початок серпня). За дотримання ефірну олію 30,0-38,0 т/га та 15,0-19,0 т/га, де стебло займає 35-45%, а листки 55-65%. При розсадному способі збирають урожай у перший рік життя. У період сівби насіння безпосередньо у ґрунт урожай збирають з надземної маси на насіння на другий рік. Рослини

можна скошувати у валки сінозбиральними машинами з жатками, підв'ялену сировину підбирають підбирачами, а потім її використовують для сушіння (урожайність 12,6-15,5 т/га) або для отримання ефірної олії – 0,5-1,6% на суху масу. Сушать у затіненому місці на повітрі або сушарках при температурі не вище 35°C. На насіння скошування не роблять, а збирають у період повного визрівання на сінці при пожовтінні і дожарюють на ряднині, оскільки воно висипається.

Продуктивність насіння складає 3,0-3,3 кг/га, маса 1000 зерен коливається від 0,7 до 0,8 г. За збереженням сортових особливостей краще розмножувати мелісу вегетативно через кореневище за просторової ізоляції між видами і сортами на відкритій поверхні 1000 кг на площі не менше 500 м².

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Тривалий час учені на Закарпатті займаються інтродукцією пряносмакових і ефіроолійних малопоширених овочевих культур. Меліса нам відома здавна, бо росте в природних умовах біля лісів і ярів. Понад 70 років її почали культивувати на присадибних ділянках, пересаджуючи корені диких форм. Упродовж 1990-2003 рр. в Закарпатському ІАПВ НААН цілеспрямовано займалися збиранням і вивченням особливостей місцевих форм меліси лікарської та залученням кращих зразків до селекційного процесу.

Вивчення біології рослин та їх сортових можливостей дозволило селекціонерам А.В. Фандалюк і С.М. Кормош провести індивідуально-масові добори форм, які в умовах культивування мають більші розміри розетки і листків, тим самим більше накопичують біохімічно-продуктивний потенціал. Багаторазові добори

та полікрос рослин за цими ознаками дозволили у п'ятому поколінні створити новий сорт меліси лікарської Цитронелла (а.с. 3 0399), який у 2003 році занесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні. Сорт Цитронелла має дуже розгалужений кущ висотою 70-85 см. Через 3-4 роки вирощування утворює 90-100 шт. стебел. Вегетаційний період у перший рік складає 120-130 діб, у наступні – 145-150 діб. Новий сорт, вирощений безпосередньою сівбою насіння в ґрунт (оптимальний варіант), забезпечує урожайність надземної маси за два скошування 25-30 т/га, насіння – 2,0-2,5%. Вихід ефірної олії, одержаної з

зиму) насіння безпосередньо у відкритий ґрунт рядковим способом з міжряддям 70 см. Насіння попередньо перемішували з піском. Весною рослини проріджували на відстань 30 см одна від одної. Перед сівбою восени в ґрунт вносили 60 т/га гною, перед висаджуванням розсади – 20 т/га гною та N30-60P30-60K30-60. За дефіциту гною застосовували місцевий вид добрива цеоліт (2 т/га) та N30-60P30-60K30-60.

Через 30-45 діб вегетування зелену масу скошували (тричі за вегетацію). Новий сорт Цитронелла забезпечив урожайність сухої надземної маси 13,1 – 14,1 т/га, урожайність насіння за умови одноразового

Таблиця. Економічна ефективність вирощування сухої маси меліси лікарської сорту Цитронелла (середнє за 2008 – 2010 рр.)

Варіант	Урожайність, т/га	Витрати на 1 га/грн	Собівартість 1 т продукції, грн	Вартість урожаю, грн/га	Прибуток, грн/га	Рівень рентабельності, %
Без добрив (контроль)	6,8	2360	347	4760	2400	101,7
Гній, 60 т/га (еталон)	9,0	3355	373	6300	2945	88
Цеоліт, 2 т/га	11,7	2599	222	8190	5591	215
Цеоліт, 2 т/га + N ₃₀ P ₃₀ K ₃₀	13,1	3239	247	9170	5931	184
Цеоліт, 2 т/га + N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀	14,1	3872	275	9870	5998	155

рослин до цвітіння, коливається в межах 0,15-0,19% на сиру речовину, 0,08-0,1% під час цвітіння. Для умов Закарпаття І.Є. Повлін займалась розробкою ефективних елементів технології вирощування меліси на дерново-підзолистому глеюватому ґрунті. Рослини сорту Цитронелла вирощували двома способами: розсадним і безрозсадним. Перший передбачав готову розсаду, яка досягала висоти 9 см, мала 3 бічні пагони і довжину кореня 4,5 см, висаджували на постійне місце у відкритий ґрунт. Другий – осінню сівбу (під

скошування у період повного його досягання 0,26 – 0,29 т/га. Прибуток кращих варіантів становив 5931 і 5998 грн/га (табл.).

У східному лісостепу в ІОБ НААН з місцевих приватних ділянок зібрали 12 колекційних зразків меліси лікарської, які мали певні відмінності від західних форм за конституцією листків, їх формою і розмірами. Головна ж відмінність східних зразків – наявність сильного лимонного аромату в листках. Тому їх віднесли до різновидності

меліси лимонної. Кількість ефірної олії в зеленій масі мала значне сезонне варіювання – 0,01-0,13%.

За адаптивністю рослин та їх продуктивним потенціалом виділилися колекційний зразок №12. Вирощували його поділом кореневищ, які потім висаджували за схемою 70х30 см. Урожайність надземної маси другого року після триразового скошування становила 22-23 т/га. Надалі методом індивідуально-групового добору рослин за продуктивністю і розгалуженістю у четвертому поколінні було створено сорт меліси лимонної Соборна (автори Склярєвський М.О., Горова Т.К.).

Меліса Соборна має ніжні й широкі листки, формує до 110 стебел за вегетаційний період, який у перший рік триває 118-120 діб, у наступні – 130-140 діб. Урожайність зеленої надземної маси за три скошування сягала 30-35 т/га, прибуток – 7250 грн/га.

Сорти меліси лікарської Цитронелла і меліси лимонної Соборна успішно пройшли державне випробування і за конкурентоспроможністю їх зареєстровано у Державному реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні з 2003 р.

ЛІТЕРАТУРА

- Василенко Н. Г. *Малораспространенные овощные и пряные растения* / Н. Г. Василенко; под ред. Эдельштейна. – М. : Сельхозиздат. – 1962. – 242 с.
- КАРХУТ В. В. *Ліки навколо нас* / В. В. Кархут. – К. : Здоров'я, 1975. – 447 с.
- Дудченко Л. П. *Пряно-ароматические и пряно-вкусовые растения* // Справочник / Дудченко Л. П., Козьяков А. С., Кривенко В. В. – К. : Наукова думка. – 1989. – 151 с.
- КОРМОШ С. М. *Використання малопоширених пряно-ароматичних культур в харчовій промисловості* / С. М. Кормош // Проблеми агропромислового комплексу Карпат. – Вип. 8. – 1999. – С. 142-145.
- РЕШЕТНЯК В. В. *Травник* / В. В. Решетняк, И. В. Цичура. – Х. : «Прапор», 1993. – С. 121-123.
- Зимняя Н. *Целитель*. – Вып. 5, индекс 99032. – С. 3.
- МУХАНОВА Ю. И. *Зеленые и пряные овощные культуры* / Ю. И. Муханова, К. А. Требухина и др. – М. : Рос-сельхозиздат, 1981. – 148 с.
- HEEGER, E. G.: *Handbuch des Arznei-und Gewürzflanrenbanes* 505-511, Deuther Bauernvertag, Berlin, 1956.
- RÁCZ, G - LAZA A., COICIN, ET.AL: *Gyógy és illóolajos növények*. 167-169, Ceres könyvkiadó Bukarest, 1972.
- Рекомендації щодо впровадження енергозаощаджуючої технології вирощування меліси лікарської в низинному регіоні Закарпатської області*. – с. В. Бакта. – 2001. – С. 3-4.
- Повлін І. Е. *Особливості зональної технології вирощування меліси лікарської до гісону лікарського в умовах Закарпаття* : дис. ... на здоб. наукового ступеня кандидата с.-г. наук. – Х. : – 2011. – 143 с.

2014. június 10.

Tanévzáró és diplomaátadó ünnepség. A rendezvényen ünnepi köszöntőt mondott **Tóth István**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja, **Sándorné dr. Kriszt Éva**, a Magyar Rectori Konferencia társelnöke és a Budapesti Gazdasági Főiskola rektora.

AZ EMBERI KAPCSOLATOK ÁBRÁZOLÁSA SPIRÓ GYÖRGY: CSIRKEFEJ CÍMŰ DRÁMÁJÁBAN*

SZUPERÁK ALEXANDRA

Ungvári Nemzeti Egyetem, Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Kar,
Magyar Filológia Tanszék, V. évfolyam

Cikkemben az emberi kapcsolatokat vizsgáltam Spiró György Csirkefej című drámájában. Aktuális témaválasztásról beszélünk, hiszen általa betekintést nyerhetünk a XX. század második felének társadalmi valóságába, megismerhetjük azokat a körülményeket, amelyek napjainkig formálják társadalmunkat. Konkrétan a családi kapcsolatok megváltozása, az egyedülálló nő valósága, az időskori kiszolgáltatottság, valamint a tanár-diák kapcsolat bemutatására fektettem a hangsúlyt. Spiró a drámával az 1980-as évek diszfunkcionális társadalmát mutatta be, viszont a probléma felvetése napjainkig meghatározza a társadalom negatív irányba való fordulását. Ennek tudatában még mindig időszerű foglalkozni a Csirkefejjel, hiszen társadalmunk ezeknek a problémáknak a megoldására még mindig nem találta meg a megfelelő eszközöket, válaszokat.

ABSTRACT

У статті досліджується проблематика людських стосунків у драмі Дердя Шнірова «Csirkefej». Драма побачила світ у 1985 році, але людські взаємини, які письменник зобразив у творі, є актуальними і в сучасному суспільстві. Хоча у своїй драмі Шніров розкрив кризу суспільства другої половини XX ст., але окреслені ним проблеми навіть у наші дні негативно впливають на суспільний розвиток. Тому «Csirkefej» все ще є актуальним твором, адже сучасне суспільство так і не знайшло адекватного вирішення цих проблем.

A XX. század második fele a társadalmi átalakulások időszaka mind a nyugati, mind a keleti világban. A korszakban fellazulnak a klasszikus társadalmi, erkölcsi, családi és emberi normatívák. Ennek eredménye a ma is tapasztalható megváltozott kapcsolatrendszer az emberek között. Nem véletlen, hogy a magyar kortárs irodalom kiváló drámaírója, Spiró György is foglalkozik e témával. Az elszürkült létet tárja elénk *Csirkefej* című drámájában. Írásomban az emberi kapcsolatok ábrázolásának vizsgálatára fektetem a hangsúlyt.¹

A dráma méltán keltette fel az irodalomtörténészek, a kritikusok érdeklődését. Különösen tanulságosak P. Müller Péter, Radnóti Zsuzsa, Tarján Tamás és Róna Katalin tanulmányai. A

Csirkefej 1985-ben látott napvilágot, műfaja tragédia, a szakirodalomban gyakran tragikomédiának is nevezik, P. Müller Péter is tragikomédiaként jelöli meg. Meglátása szerint a *Csirkefej* nem hordozza a tiszta tragikumot, hanem átítatja azt mély iróniával, az alkotást „az irónia komorabb vagy vidámabb árnyalatú jelenléte jellemzi”. (P. Müller 1987)

A színmű 16 jelenetből áll, a színen tizenkét szereplő van jelen (Vénasszony, Tanár, Nő, Apa, Anya, Srác, Haver, Törzs, Közeg, Előadónő, Csitri, Bakfis), akik mindannyian a társadalom egy-egy tipikus rétegét formázzák meg. Az író nem ad egyiküknek sem azonosító tulajdonnevet: korukra, nemükre, társadalmi pozíciójukra, családi vagy egyéb kapcsolatokra utaló köznévvvel szerepelteti őket. Tulajdonnevet, becéző keresztnévet csak

* A tanulmányt Hulpa Diána lektorálta.

említett személyek kapnak: Mara, Ildi, Laca, Erzsi, Karesz, Feró. Az említésekben előfordulnak még családi viszonyokra és társadalmi pozícióra utaló köznevek: nővér, báty, uram, mostohaanya; nevelők, Előadónő, Törzs, Közeg. Értékrend jelzésű a Vénasszony és a Haver megnevezés. A Vénasszony név jelzi az idősebbekhez való pejoratív hozzáállást, a tiszteletlenséget, a vén jelzővel csökkent fizikai és szellemi képességre asszociál az olvasó. A Haver argóból vett megnevezés azt jelzi, hogy a vele való kapcsolat laza, „...örültem, hogy jössz... lesz akkor valami balhé”, nem baráti bizalom, ragaszkodás, szeretet köti őket össze, hanem a közös balhé. Spiró György már a névadással is üzenetet közvetít: elszemélytelenedett, elértéktelenedett az emberek egymás közötti kapcsolata.

A dráma egyik kulcsfontosságú szereplője a Srác. Az ő alakján keresztül Spiró az állami gondozásba került gyerekek helyzetére világít rá. Három napra engedik haza, már az első napon Haverral balhéből felakasztják a házban lakó magányos Vénasszony macskáját. A Srác korlátozott nyelvi kóddal, szaggatottan, befejezetlen mondatokkal, homályosan „beszél” az intézeti életéről: „... De nem ám, hogy te választod, bazmeg. Hogy te mondd meg, mit akarsz. Úgy pofán vágnak, hogy kihányod a dobhártyádat, bazmeg. Nem úgy van. Ha elszakad, bazmeg, a cipőfűződ, hopp egy frász. Ebéd van, kilötykölöd a levest, hopp egy frász. És meglöki a könyöködet, bazmeg, amikor viszed a tálcát, meg a kanalat emeled – naná – és nem ám, hogy beköpöd őket, bazmeg, éjjel jön a pokróc, keresheted a vesédet reggelig.” (Spiró 2011: 297) Külön figyelmet érdemel a műben az apa–fiú kapcsolat. Hazaérkezésekor hiába kopogtat az Apa ajtaján, nem találja otthon. Rosszul esik neki, hogy nem várják: „Csába! Én elképzeltem! Hazaérek, itthon van, elképzeltem bent az egészet – jövök haza, és itt van Apu – egy csomószor láttam, bazmeg, és jó volt – kurva jó volt, bazmeg – elképzeltem, érted? Kimegyünk meccsre, sört iszunk,

minden.” (Spiró 2011: 296) Ez a jelenet a Srác szeretetigényéről tanúskodik, ragaszkodásáról apjához, családjához. Nem várják haza, de elkeseredettsége ellenére mindig igyekszik igazolni a szülőt: „Vénasszony: Mer volt úgy, hogy az apja nem adott neki három napig – ő meg étlen-szomjan.

Srác: De nem, csak úgy volt, hogy – mer éppen nem volt pénze – azér nem –

Vénasszony: Ugyan, volt annak pénze!

Srác: De nem – tényleg – nem.” (Spiró 2011: 342) Ezzel kapcsolatban P. Müller Péter hangsúlyozza, hogy mennyire magányosak és szeretetvágyak a dráma szereplői, s ebből következőleg egyéni tabuk alakulnak ki náluk. Ilyen tabu a Srác számára az Apa, akiről senki sem mondhat rosszat, mert ölni képes azért, hogy a benne élő apakép ne sérüljön meg (P. Müller 1987)

„Apa: Nem akarsz, nem akarsz – jó – én is ezt mondom – maj megcsináljuk – most itt vagy – mit mondtál, mennyi? Meddig maradsz?” (Spiró 2011: 354) Róna Katalin az Apát és az Anyát a lét és nemlét határainak definiálja, és a következőképpen fogalmaz: „A hőzöngő, ostoba, aki semmit nem akarásával, érzéketlenségével ölte ki a maradék emberséget családjából – az Apa, és a már semmit nem értő, semmiből semmit nem érző, a szakadék szélén imbolygó asszony – az Anya” (Róna 1987). Hangsúlyos a szövegben a házastársak kapcsolata is. Apa és az Anya kapcsolata is elhidegült, kiüresedett. Az Anya csak néhány jelenetben szerepel, de ez épp elég ahhoz, hogy az író érzékeltetni tudja mennyire kiegészített és érdektelen családja iránt: „Apa: Nincs is semmi – közöttünk – visszajöhet, micsináljak – hova menjen – folyton kirúgják – hát hova menjen – főzön – nem érdekel – csináljon amit akar – menjen férjhez – ha akad olyan állat – de folyton visszajön – nem jön össze neki. Nevet. Kinek kell egy ilyen vén csaj? – Nem megy az úgy – ő csak hiszi – hát én nem szólok bele.” (Spiró 2011: 366)

A Srác és az Anya kapcsolatáról csak homályos utalásokból tudunk következtetni.

A másik kulcsfigura a Vénasszony. Szimbolikus jelenet az egyetlen társának, macskájának a felakasztása, valaki a porlóra akasztotta fel. Az elvesztés magatehetetlen tragédiája fogalmazódik meg ebben a jelenetben. A felismerés kétségbeesést, a megvásárolt csirkefejek indulatos megsemmisítését vonja maga után: „Sose volt hely az én kajámnak – a mélyhűtőbe – most lesz – az én kajám lesz benne – a mélyhűtőbe – cipeltelek doktorhoz – amikor meggyúlt a lábad – vettem gyógyszert – nyugati gyógyszert – soha többet senkiért –soha többé – elegendem van – Tapossa a földet. Nesze – nesze.” (Spiró 2011: 315) P. Müller Péter szerint, ahogy a Vénasszony tehetetlen fájdalmában macskája tápláléka ellen fordul, baltával szétveri az összefagyott csirkefejeket. A jelenet szimbolikussága megismétlődik a Vénasszony hasonló jellegű meggyilkolásában, úgy veri szét a Srác, ugyancsak tehetetlenségében egykori táplálójának, a Vénasszonynak a fejét (P. Müller 1987). Környezete, a szomszéd Nő hiába figyelmezteti, nem akarja tudomásul venni, hogy a Srác ölte meg a macskáját. Nem bűnbakot keres, hanem önvizsgálatot tart. A macska elvesztése ráébreszti, hogy újra kell értelmeznie önmaga és a világ viszonyát, és olyan kérdéseket is fel kell tennie magának, amiket eddig elkerült. Szembenéz önmagával és a valósággal, nem magyarázkodik elkövetett hibái miatt, hanem vállalja azokat: „Tet-szik tudni, mér sújt engem ennyire az Isten? Mer nem voltam jó. Azér van minden. Nem szerettem az uramat. Ezt így most kimondom, tanár úr, mer muszáj. Nem tudtam szeretni – én erre nem is gondoltam sokáig – csak amikor aszonta, hogy a macskát jobban szeretem nála, már nem volt lába, amikor ezt mondta, akkor jöttem rá, hogy a macskát tényleg jobban szeretem nála. – és azt hazudtam neki, hogy hülye, pedig nem volt hülye.” (Spiró 2011: 320) Rádöbben, hogy „... – nekem most – vezekelnem kell – ez az! – miattuk – most ezt csinál-

lom – de ha jó leszek – még lehetek jó egy ideig – akkor talán valamit helyre lehet hozni – és még nekem is lehet jobb, mint ez.” (Spiró 2011: 323) Felajánlja szomszédjainak, az óraadásba menekült Tanárnak, és a magányos Nőnek, hogy ingyen takarít náluk, bevásárol nekik, de hidegen elutasítják segítőkészségét: „Vénasszony: Takarítanék nálad – ingyen, ingyen – mindennap – bevásárolok neked – nekem van időm – borzasztó sok időm van nekem – és az jó – bevásárolni – útközben – meg a sorbaállás közben – mindig van valami – vannak arcok –lehet nézni – Nő: De nem, köszönöm – én így jól elvagyok.” (Spiró 2011: 324) Egy belső hang hatására elhatározza, hogy megírja végrendeletét. Ebben mindent a Srácra hagy, mivel úgy érzi, ezzel kiérdemelheti a megbocsátást: „...olyan kedves kisfiú – szegényke – hogy szeretett engem – ahogy ellátta az apját – azt a hülye állatot – és hogy örült, amikor bejöhetett hozzám melegezni – sose ment be a szobába – csak az ajtóban – egész kék volt – de ez így jó lesz – mer ahogy ott térdeltem – akkor történt –mintha valaki – súgták nekem – hallottam – nem is tudom, olyan – hang volt – és olyan világos lett – meg is nyugodtam – és akkor már tudtam, mit kell csinálni. Úgyhogy akkor leültem – összeírtam mindent, amim van – semmit se hagytam ki – végigjártam a lakást, nem maradt ki semmi.” (Spiró 2011: 333) Nemcsak hogy nem kell a segítsége, de a Srác és az Apa megállapítják, hogy őt vádolhatják minden nyomorúságukért, mert a Vénasszony feljelentésére vitték a Srácot intézetbe, s ezzel elszakította részeges apjától, akihez a fiú ragaszkodott, ezáltal az Apát megfosztotta a gyámságért járó havi juttatástól. Megbocsátás helyett bűnhődés a Vénasszony sorsa. A Srác baltával agyoncsapja: „Srác: Ellopta aputól – a pénzét –

Haver: A vén csaj? Jó, hogy legalább a macskáját kinyírtuk – mi?

Srác leteszi a baltát, csönd. Mit vagy oda – semmi – bemegyünk, és visszaadja bazmeg.”

(Spiró 2011: 373.) Tarján Tamás elgondolkodtatón vélekedik a Srác és a Vénasszony kapcsolatáról. Véleménye szerint mindketten egyaránt a legbűnösebbek és a legbüntelenebbek. A Vénasszony abban az értelemben a legbűnösebb, hogy hosszú időn keresztül szeretetre képtelen, de képes felismerni, megbánni és jóvátenni vétkeit, s így a legbüntelenebbé válik. Gyilkosa, a Srác a legbűnösebb szereplő, mert gyilkos, viszont a legbüntelenebb is, hiszen önmaga is áldozat, szülei áldozata (Tarján 2001). A dráma cselekményét a Srác és a Vénasszony viszik előre. A többi szereplőt a hozzájuk való viszonyban ismerhetjük meg. A Srác érzelmileg legszorosabban az Apához, dramaturgiaiilag mégis inkább a Vénasszonyhoz kötődik. A Srác érzéketlen a Vénasszony szeretete, jótekingósága iránt, az pedig nem ismeri fel sem a fiút, sem a lelkében meghúzódó kontrollálatlan indulatokat (P. Müller 1987).

A drámában hangsúlyozott szerepet kap a magányos nő, divatos, a valódi tartalmat elfedő idegen szóval a szingli figurája, aki magányának oldására alkalmi kapcsolatokba menekül: „Nő: ... *Tele vagyok pasikkal.*

Vénasszony: Ugyan, a te pasasaid – egyetlen éjszaka utána ott hagynak – asziszed, nem látom?

Nő: Mert olyanok. Nem érdekes. Nekem jó így.” (Spiró 2011: 324)

Munkába menekül, de egzisztenciát nem tud teremteni magának. Folyamatosan büntudat gyötri azért, ahogy lakáshoz jutott. Egy idős bácsival kötött eltartási szerződést, akinek halála után azzal vádolja magát, hogy akaratlanul is gyilkossá vált, mert várta halálát. Szébb életéről álmódzik, arról, hogy egyszer elköltözik messze, de állandó téveszméiből és szorongásából adódóan valószínűleg ott sem lenne boldog. Mindenütt az öregurat látja, ezért visz fel férfiakat magához, hogy ne legyen egyedül: „...*hogyan az nekem jó volt,*

hogyan ő meghal – mért, én öltem meg? Úgy ápoltam, mintha a lánya lettem volna – és megsirattam – elsirattam egészet – mégis recseg a padló – a szekrény is recseg – pedig kidobtam az övét – vettem újat – de abban is ott van a bácsi – majdnem minden éjjel – mintha megmérgeztem volna – vagy csak bosszút áll, hogy én még élek – zabálom a nyugtatót – felhozok pasikat, hogy ne kelljen egyedül hallgatnom, ahogy recseg – csak altatóval tudok – pedig az még korai nekem.” (Spiró 2011: 327) Tabuvá válik számára a lakása, ahová nem teheti be a lábát a jótekingózni vágyó Vénasszony (P. Müller 1987). „*Vénasszony: Ha akarod – én itt alszom éjjel – nálad – és akkor nem fog recsegni*

Nő: De nem! Nem! Én senkivel se bírok egy szobában! Nem bírom a szagát senkinek! Ez az én lakásom, az enyim!” (Spiró 2011: 328)

Hangsúlyozott szerepet kap az alkotásban a tanár-diák viszony. Spiró György a tanuló és a pedagógus megváltozott magatartásával foglalkozik. A darab tizenkét szereplőjének egyike a begubózva, agglegényesen élő, délután korrepetálással pénzt kereső Tanár. Tarján Tamás szerint nem szolgálója szaktárgyának, hanem szolgálja, aki olykor tudományos idézetek részleteivel, de jobbra a saját elemző szavaival érzékelteti: ért a versekhez. Irodalom közelsége azonban életidegenség is (Tarján 2001). A Tanárnak jó kifogás, hogy kivonja magát környezete gondjaiból az órára való készülés ürügyén: „*Ne tessék haragudni, nekem fel kell készülnöm az órára – délelőtt öt óráig volt – egyetlen lyukasórával – nagyon sajnálom*”; „...*Most éppen órára készülök, de azután kitaláljuk*”; „...*Most órát tartok. Tessék utána.*” (Spiró, 2011: 303, 323, 335.) P. Müller Péter az óra általi elzárkózást a világtól a magányosságból kialakuló egyéni tabunak nevezi, amelyhez való görcsös ragaszkodás éppen az idegenséget és a távolságot teremti meg környezetével szemben (P. Müller 1987).

A megváltozott ifjúság érték- és erkölcsrend-szerének kiváló példájául szolgál a drámában bemutatott két diáklány, a Bakfis és Csitri, illetve a két fiatal fiú, a Srác és a Haver. Rad-nóti Zsuzsa fogalmazza meg, hogy a trágár, durva szavak használata a beszéd mély roncsoltságának érzékeltetésére utalnak (Rad-nóti 2003): „Csitri: *A Laca meg most a Marával jár, de csak smárolnak, az Ildi mondta, hogy csak smárolnak, az Ildi odavan, még mindig bele van zúgva a Lacába, de a Laca le se szarja, pedig csak smárol a Marával, az Ildi szerint még a mellét se fogta meg... Nincs is neki melle. Szerinted kinő még neki? Szerintem már nem fog neki kinőni. Nekem lesz egy palim, kocsija lesz, Mazda – vagy Honda – hosszú lesz a hajam – és lobogni fog – majd akkor nézd meg.*” (Spiró 2011: 329) A tanár-diák kapcsolat a drámában leginkább a tizen-harmadik jelenetben teljesedik ki. A jelenetben tisztán látszik, mennyire laza a kapcsolat a tanár és diákjai között. Mind a tanár, mind pedig a diákjai elbeszélnek egymás mellett, tiszteletadás egyáltalán nem mutatkozik. P. Müller Péter A tragikum ironiája című kritikájában úgy véli, Spiró a Tanár alakjában az irodalomértelmezés korlátait és racionalitását is ironizálja és megkérdőjelezi akkor, amikor a különórára készül Csitri és Bakfis szájába idézeteket ad egy irodalomtörténész Ady-elemzéséből. A „megsűrült középfolk”, az „antropológiai optimizmus”, a „beléolvadó nembeli jelleg” kifejezések éppoly felfoghatatlanok a két érettségiző lány számára, mint az udvar lakóinak a Tanár nagyjelenete, amelyben előadja saját vallásfilozófiáját és művészetelméletét (P. Müller 1987): „...*akár van ilyen Isten, akár nincs, akár jó, akár rossz, mindenképpen kell, hogy létezzen, akkor is, sőt főleg akkor, amikor „nincs már semmi hínivaló”. Ez a komoly, kétségbeesett ember halhatatlanul mély gondolata.*” (Spiró 2011: 369) A tanárok és diákok közötti pozitív kapcsolatteremtés esélyét csökkenti a XX–XXI. századi ifjúság megváltozott világlátása is. A rengeteg inger, amely elvonja a diákok figyelmét;

a közösségi oldalak vonzóbbak, érdekesebbek lehetnek, mint a tanóra anyaga. Az oktatási rendszer elavult, és egyre távolabb kerül a diákok igényeitől. Mindez együttesen járul hozzá a tanár-diák kapcsolat negatív irányba való változásához.

Spiró György a drámában mély filozófiai kérdéseket is feltesz, a Vénasszony kérdezi a tanártól: Van-e Isten? Van-e számunkra megváltás? S ha van, kitől vagy mitől várjuk. A választ is a Vénasszony adja meg: „... *mindenkinek megvan a maga Istene... Mert ő belül van. És vannak, akik ezt sosem érzik. Azokban nincs Isten... Van valakink, aki bennünk van... És ettől mi gazdagok vagyunk. És ez jó.*”

Ez a jellemábrázolásában szókimondó, nyelvezetében helyenként durva mű nemcsak a nyolcvanas évek, de a XXI. század magyar irodalmának is kiemelkedő darabja, jelen társadalmunkban aktuálisabb, mint a megírás idején volt, hiszen az a kiüttlanság és elidegenedés, amit Spiró a darabban bemutatott még nem volt össztársadalmi jellegű, jelenleg viszont naponta tapasztalhatunk még ennél is elszomorítóbb szituációkat. Ennek tudatában ma még időszerűbb az író üzenete.

ÖSSZEGZÉS:

A XX. század második felének társadalmi valósága jelenünkre is érvényes, az akkor felbomlóban lévő klasszikus értékrend tovább bomlik: konkrétan az időskorúak magárahagyatottsága, a családi kapcsolatok meglazulása, az egyedülálló nő válsága, a tanár-diák kapcsolat változása negatív irányban. Az hiányzik a Spiró György ábrázolta világból, amiért érdemes élni: a szeretet, a hit, a megértés, az egymás iránt érzett megbecsülés. Társadalmunk ezeknek az értékeknek a megőrzésére, meglátására nem találta meg a célra vezető eszközöket.

IRODALOMJEGYZÉK

- P. MÜLLER PÉTER (1987). A tragikum iróniája. *Színház művészeti, elméleti és kritikai folyóirat, XX. évfolyam, 1. szám, 1–5.*
- RADNÓTI ZSUZSA (2003). Spiró György – Korszakok krónikása. In: Radnóti Zsuzsa: *Lázadó dramaturgiák (271–309.)*. Budapest: Palatinus Kiadó.
- RÓNA KATALIN (1987). Arcok és szerepek a csirkefejben. *Színház művészeti elméleti és kritikai folyóirat, XX. évfolyam 4. szám, 30–33.*
- SPIRÓ GYÖRGY (2011). Csirkefej Darabok. Elérhető: 2014. november 27., Digitális Irodalmi Akadémia Weboldal:<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=1&docId=184&secId=17037&qdcId=3&libraryId=-1&filter=Spiró+György&limit=1000&pageSet=1>
- TARJÁN TAMÁS (2001). Tanár, diák, alma mater. Egy motívum Spiró György műveiben. *Iskolakultúra, 4. szám, 35–40.*

TÖRTÉNELEMTANÍTÁS A „VÉGEKEN” EGY VILÁGHATALOM ÁRNYÉKÁBAN – ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT

(SZÉLJEGYZETEK SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA:
OKTATÁSPOLITIKA ÉS TÖRTÉNELEMTANÍTÁS A SZOVJETUNIÓBAN
ÉS UKRAJNÁBAN (1917–2010) C. KÖNYVÉHEZ)

BEVEZETÉS

A XX. század fagyos leheletét érzi az ember a könyvet olvasva. Ezt éppen a munkácsi polgár példáján szoktuk érzékeltetni, aki szűk száz év alatt ötször válthatott hazát – persze nem önként – anélkül, hogy kimozdult volna otthonról. És közben két nagy háború söpört végig a földjén, köztük és utánuk milyen békékkel! Erre a rövid XX. századra szoktam mondani tanítványaimnak, hogy egy szóval összefoglalható: elvesztettük! Nemcsak a történelmi Magyarország kétharmadát, magyarjaink egyharmadát veszítettük el, de negyven év szocialista hallgatás után 2004-ben – a szégyenteljes népszavazással – már-már hitünket is. És folyamatosan lopkodják a múltunkat. A dákóromán elmélet szerint Erdélyben csak „gyűttmentek vagyunk”. A Nagymorva Birodalom az első csehszlovák államként tündökölt, Szvatopluk szlovák uralkodóval az élen, majd ezer év ádáz küzdelem zajlott a magyar elnyomók ellen, míg 1918–1920-ban sikerült „igazságot” szolgáltatni. Milsevicsek történeti jogon akarták megtartani Koszovót, miközben etnikai alapon ragaszkodtak a Vajdasághoz. És közben számtalan történelmi személyiségünkről, a magyar kultúra és tudomány nagyjairól „derül ki” – látjuk külhoni útjaink

során –, hogy szlovákok, románok, szerbek, horvátok, szlovénok, ukránok stb. voltak Csák Mátétól Zrínyiig, hogy történelmi emlékeink, emlékhelyeink (pl. vereckei honfoglalási emlékmű, amely legalább még megvan, sok mással ellentétben) viszontagságos sorsáról ne is beszéljünk. Igazán a rendszerváltoztatás, majd az Európai Unióhoz való csatlakozásunk sem látszik megoldani ilyen irányú gondjainkat, bár nem rossz érzés észrevétlenül átkelni a határon, egyelőre még csak északi és nyugati irányokban Magyarországról. Mi, anyaországi magyarok – a 2004. évi „megbicsaklás” után, de sokan előtte is – érzékeljük a tőlünk elszakadt „végeken” küzdők erőfeszítéseit a megmaradásért, és szerencsére immár a magyar állam is felkarolja nemzettestvéreinket. Antall József álma, hogy léleekben 15 millió magyar miniszterelnöke kívánt lenni, a kettős állampolgárság intézményével, ha nem is zavartalanul, de megvalósulni látszik. Egy kis gondot jelent, hogy nincs már 15 millió magyar.

Ilyen körülmények között minden határainkon túli anyagi és szellemi teljesítményt kétszeresen is értékelni kell nekünk, otthoniaknak. Ezért a maga nemében monumentális (nálunk csak szerzői kollektíva írta volna meg) vállalkozás Szamborovszkyné Nagy Ibolya

könyve. Afféle „három az egyben” a két kötetes kiadvány. Áttekinti az általános oktatás- és iskolaügyet végig a Szovjetunióban, majd 2010-ig Ukrajnában. Ezen belül külön taglalja a történelemoktatás történetét, és végezetül, de messze nem utolsósorban az őshonos nemzetiségek, köztük kiemelten a kárpátaljai magyarság oktatásügyét, történelemtanítását. A vállalkozás mindenféle túlzás nélkül nevezhető nagyívűnek, nem csupán a közel ötödfélszáz oldalas terjedelem miatt. Egy sokéves kutatás eredményeként született disszertáció öltözött *könyvöntösbe*, mely a kárpátaljai szűkebb hazán túl számíthat a magyarországi pedagógiai közvélemény, de a russzicisták érdeklődésére is (Krausz Tamás doktori iskolájában született a munka), sőt egész Ukrajna szakmai közvéleménye is felfigyelhetne rá, ha most nem lennének mással elfoglalva. Forghatják a politika- és társadalomtörténet, a neveléstörténet és a történelempedagógia szakemberei – mint Pók Attila is megjegyezte –, annak ellenére, hogy a szerző tudatosan tartózkodik „a politikatörténettől, a politikai események folyamatos és párhuzamos bemutatásától”.

Két, erősen eltérő terjedelmű kötetre tagolódik a kiadvány. A lényegesen vaskosabb első a Szovjetunió „ölelésében” eltöltött csaknem háromnegyed évszázadról szól, a karcsúbb második az Ukrajna kötelékében eltelt csaknem két évtizedről. A tagolás, valamint a terjedelmek különbözősége is felettébb indokolt, már csak az időbeli különbségek miatt is. Ami a forrásanyagot illeti, az első kötetben a legmeghatározóbbak – a rendszer jellegéből következően – a pártkongresszusok, -konferenciák, -plénumok határozatai, valamint az állami törvények és oktatásügyi rendeletek, utasítások. A második kötetben már elmaradtak a pártdokumentumok, de számos hivatalos oktatáspolitikai gyűjteménykötet, útmutató és módszertani dokumentumgyűjtemény állt a rendelkezésre. Fontos kordokumentumként kezelte a szerző a tanterveket, iskolai

történelemtankönyveket, módszertani kiadványokat és történelemdidaktikai publikációkat, de a különböző oktatási statisztikákat is. Orosz, ukrán és magyar nyelvű szakirodalom is bőven állt a rendelkezésére (angol nyelvű anyagokat is használt), melyeket nagy szakértelemmel forgatott. A könyv szerkezetének megfelelően a recenzius is három témakörben tekinti át a kötetet, az oktatáspolitikai és iskolaügy, a történelemtanítás, valamint a kisebbségek, kiemelten a magyar nemzeti kisebbség szempontjából.

OKTATÁSPOLITIKA, ISKOLAÜGY

Világos köztörténeti szempontok szerint tagolódik a kiadvány. A szovjet időszak két nagy korszakból áll, amelyet a náci uralom alól való felszabadulás (itt 1944) vág ketté. Így a sztálini idők vége egy fejezetbe került a többi pártfőtitkár korszakai által tovább tagolt második korszakkal. Az első, még nem „tisztán” sztálini fejezet előbb az 1920-as éveket tárgyalja (Új paradigmák a forradalom után), majd *A közvetlen hatalmi beavatkozás kezdetét jelentő évtizedfordulót (1929–1931), Az oktatás hatalmi tényezővé való minősítését 1936-ig, az ezt követő Gyökeres változásokat 1941-ig, végül A nagy honvédő háború időszakát 1944-ig bezáródnak.*

Külön szeretnék szólni az 1920-as évek nagy szovjet pedagógiai kísérletéről, melyet a szerző is taglal. Azért volt ez „nagy kísérlet”, mert két – később összeegyeztethetetlennek bizonyult – alapelveket igyekezett összebékíteni, a szocializmust és a demokráciát. Részben, érdekes módon – kimondatlanul ugyan, de – a reformpedagógia (különösen az amerikai) alkalmazásáról, gyakorlati kipróbálásáról volt szó, ugyanakkor erősen politikus, határozottan „pártos”, olykor túlzottan ideologikus kontextusban. Vagyis a pedagógia forradalma a politikai forradalom szolgálatában állt. Olyan modern próbálkozásokról volt itt szó, mint az *egységes munkaiskola* megteremtésének

kísérlete, melybe „belefért” a tanulók aktivitását segítő módszerek alkalmazása mellett a neveltek termelésben való közvetlen részvétele is. Szó volt a *tantárgyi integrációról* is, amely nálunk csak az 1970-es években vált divatfogalom. Egy időben megszűntek a hagyományos tantárgyak, legfeljebb ún. komplexekről lehetett szó. A következő stádiumban a munka története vált az integráció alapjává, ami a harmadik fázisban szociológiává alakult, miközben a tanulók termelőmunkája egyre inkább a legfőbb integrációs tényezővé vált. A munkaiskola és az integráció melletti harmadik, ma is igencsak aktuálisnak tűnő alapelv az *oktatás individualizálása* lett, melyben fontos szempont volt az elmaradók segítése, felzárkóztatása és a tehetségek fejlesztése is. Eltörölték a tanórákat, a házi feladatot, a tankönyvek használatát, a vizsgákat, a tandíjat és az osztályozást, az iskola a szabad önigazgatásra épült, ahol az irányítást annak kollektívája végezte, a tanárok mellett a tanulókkal és a kiszolgáló személyzettel együtt – összegzi a radikális változtatásokat a szerző.

Ez a nagy pedagógiai kísérlet kezdetben csak helyi tantervekkel dolgozott, melyekhez eleinte csak ún. irányító programok készültek, a tantervi minimumot meghatározva a Művelődésügyi Népbiztosság részéről. Bár a tantervek fokozatosan ismét átvették az „uralmat”, de 1929 és 1931 között modern, projekt módszerre épülő tantervek jönnek létre, melyek jellemzője az aktualitás volt, a gyermek és a társadalom szempontjából egyaránt. A politika uralma azonban már tetten érhető például az üzemi hétosztályos iskolák 5. osztályos matematika ajánlott projektjében: a) „A mezőgazdaság teljes kollektivizálásáért!” b) „A szocialista munkaszervezésért!” c) „A jó termelésért!” d) „Az eredményes állattenyésztésért!” e) „A kultúr színvonal emeléséért.” Igaz, ezek csak példák voltak, de erősen követendőek. Végül a „nagy pedagógiai kísérlet” bukását éppen az ilyen modernnek tűnő projekttervek

okozták, amelyek nem osztályoknak, hanem kisebb csoportoknak (brigádoknak) készültek, és így az oktatás tartalmát és belső rendszerét egyaránt kikezdték. Ráadásul nemcsak a pedagógusok, de a gazdasági szakemberek is idegenkedtek az új rendszertől, mert nem kaptak rendszeres, jól megalapozott ismeretekkel bíró szakembereket és munkaerőt, és a sztálini pártvezetés a „gyakorlat oldalára” állt, és 1932-re visszaállt a hagyományos tantárgyi rendszer, visszarendeződött a régi iskola, persze teljesen más oktatáspolitikával.

A „nagy kísérletnek”, ahogy Szebenyi Péter megállapította, kétségtelenül voltak tényleges belső ellentmondásai. Így például a társadalmi-gazdasági szükségletek és az alapkésztségek, valamint az alapismeretek hiányosságai közötti ellentét, a központi tantervi minimum és a helyi tantervek közti disszonancia, a felsőbb iskolatípusok igényei és az alsóbb iskolák célkitűzései között. Ezek megoldását a sztálini személyi kultusz nem szakmai, hanem politikai útra terelte.¹ Ennek a következménye lett, hogy a szovjet pedagógia – a fenti biztató kezdetek ellenére – egy egész nemzedékben a valós élettől elvonatkoztatott absztrakt elveknek pontokba szedett és frázisokkal körített kézikönyvgyűjteményeként rögzült. Ennél persze súlyosabb dolgok is történtek. Egy 1937-es tankönyvírási pályázat zsűrijének tíz tagjából kilencet letartóztattak, mivel – ha csak közvetve is, de – bírálták, tudománytalanoknak tartották a szakmai irányvonalat. A tizedik Zsdanov volt – jegyzi meg a szerző.

Jellemző, hogy Sztálin halála után – főleg az 1950-es évek végén, 1960-as évek elején – kezdett csupán felporzni a pedagógiai élet és a neveléstudomány. Búvópatakként törtek a felszínre az addig lefojtott reformpedagógiai törekvések, újra indultak a pszichológiai

¹ Bevezetés. In: A „nagy pedagógiai kísérlet” (A húszas évek szovjet tantervei). A szemelvényeket válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta, a szöveget az eredetivel egybevetette: Szebenyi Péter. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1988. 13. (A tantervelmélet forrásai 10.)

kutatások, orosz nyelven is megjelentek nyugati szerzők pedagógiai munkái, jól használható művekkel gazdagodtak a tantárgymetodikák, köztük a történelemé is. „... a hruscsovi időszak „emberközelibb” voltára utal, hogy a gyerekekben a puszta munkaerő mellett már az egyént is „lélegzethez” juttatta” – írja a szerző. Az 1957-es szputnyik-sokk, az 1958-as oktatási reform ráirányította a nyugatiak figyelmét is a szovjet oktatásügyre. 1959-ben Richard Nixon amerikai alelnök és népes küldöttsége (soraiban tudósokkal, kutatókkal, tanárokkal, zenészekkel és írókkal) élénken érdeklődött nemcsak annak szerkezetéről, de tartalmáról is. Az ott járó amerikai tanárok felettébb elcsodálkoztak, hogy miért tanítják a szovjet iskolákban olyan magas óraszámban a természettudományos tárgyakat. A válasz – a szerző szerint – a szovjet külpolitikában volt keresendő, hiszen a katonai potenciál növeléséhez – melyhez, teszem hozzá, az úrkutatás is szervesen hozzátartozott –, az innovációhoz, a hruscsovi „utolérés” politikájához magasan képzett műszaki szakemberekre és önállóan gondolkodni képes kreatív tudósokra volt szükség. 1959 és 1963 között amerikai kiadványok sora jelent meg a tapasztalatokról, külön a történelemtanításról is. Főleg azonban az oktatás állami irányítása érdekelte az amerikai felet. Érdekes adalék, hogy az UNESCO adatai szerint a világ országai között a Szovjetunió ekkoriban intellektuális potenciálját tekintve a 2–3. helyen állt – hívja fel a figyelmet a szerző. Ezt különösen a természettudományos tárgyak magas óraszámja, az oktatás tervezettsége és szervezettsége, valamint a végzősökről való gondoskodás révén érte el a szocializmust építő állam.

Hruscsov bukását – a szerző megállapítása szerint – az okozta, hogy az a bürokratikus gépezet, amelyet mozgatni akart, „sztálini aggyal” gondolkodott, nem jött létre új apparátus. Hozzáteszi: ahogy a Szovjetunió fennállása alatt sohasem, Hruscsov alatt sem sikerült elszakítani az oktatásügyet és -irányítást

az ország mindenkori politikai és ideológiai irányvonalától. Az 1961. évi XXII. kongresszus a sztálini államszocializmust valódi, valamiféle „önigazgatásos” szocializmussal kívánta felcserélni. Ezt a decentralizációs folyamatot a központi párt- és állami gépezet akadályozta meg. Nem véletlen, hogy az utód Brezsnyev a változatlanságra való törekvés mellett újabb központosítási folyamatot indított el. Az 1964 és 1982 között keletkező oktatásügyi dokumentumok (törvények, rendeletek, utasítások) szövegének terjedelmessége, aprólékos, pontos és egyértelmű megfogalmazása – emeli ki a szerző – nem adott lehetőséget a „másképp-értelmezésre”. A brezsnyevi „pangás” időszakában az egészséges reformáramlatok – ha nem is illegálisba, de – ismét erősen háttérbe szorultak, újra előtérbe a „frázis-pedagógia”.²

Iskolareformot az ötvenes évek vége után – immár a demokratizálásra törekvés jegyében – csak Brezsnyev halálát követően 1984-ben indítottak, amely – nem véletlenül – Gorbacsov idején gyorsult fel. Ekkor azonban – írja a szerző – a gazdasági termelés rohamos visszaesése, a szovjet csapatkivonások és az egyre jobban erősödő nemzetiségi mozgalmak szétzilálták az unió központi vezetését.

A történelem fintora, hogy a függetlenné vált Ukrajnában ugyanolyan lett az állam hozzáállása az oktatáshoz, benne az iskolai történelemtanítás felhasználásával, amilyen a Szovjetunióban volt – szögezi le a szerző. A szovjet oktatáspolitikai egyes elemeinek jó része – folytatja – ma is aktuális, benne válalható és kevésbé válalható elemekkel. Az új ukrán oktatáspolitikai központi elve az ukrán államnyelv védelme lett, akár csak Szlovákiában a szlováké – teszem hozzá. Ez az új álla-

² Bevezetés. In: A „nagy pedagógiai kísérlet” (A húszas évek szovjet tantervei). A szemelvényeket válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta, a szöveget az eredetivel egybevetette: Szebenyi Péter. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1988.. 5..

moknál a nemzetépítés első fázisa, melyen mi már a XIX. század első felében túljutottunk. Csakhogy Ukrajnában ez úgy történt, hogy azonnal bevezették a kötelező ukrán nyelvet a moldáv, lengyel, román és magyar iskolákban, míg a szépszámu, főleg Kelet-Ukrajnában lévő orosz tannyelvű iskolában csupán lehetőséget adtak ukrán párhuzamos osztályok nyitására. A felsőfokú tanintézmények nyelve is az ukrán lett. Mindennek a módszertana nem megoldott, hiszen – tudtommal – nem ukrán anyanyelvű gyerekeknek is anyanyelvként tanítják az ukránt, míg nálunk a magyar mint idegen nyelv oktatásának a metodikája régen kidolgozott. Az önálló ukrán állam kérdéshez való hozzáállását úgy jellemzi a szerző, hogy ugyanazt csinálják, amit a szovjetrendszerben bíráltak. „... a legtöbb kézzel fogható konfliktus az oktatási szférában érhető tetten, a türelmetlen nacionalizmust megélt, fiatal államiségét a nemzeti kisebbségektől alaptalanul féltő ukrán államon belül” – idézhetjük a szerzőt. Girics ukrán történész ezt így fogalmazza meg a szerző által idézettek szerint: „... Ukrajna olyan, mint egy mononacionális ostromlott erőd, aki minden szomszédjával harcban áll, kivéve Fehéroroszországot.” Érdekes manapság olvasni, hogy ezek a lépések „... szinte soha nem veszélyeztették a több mint 8 milliós orosz lakosság intézményeit.”

Az ezredfordulótól – az elemzett törvények, rendeletek, utasítások fényében – tovább erősödött az ukrán nacionalizmus, amit persze otthon mi is érzékelhetünk. 2010-től már csak ukrán nyelven lehet letenni az emelt szintű vizsgatesztet, osztálykönyvet csak államnyelven lehet vezetni. A nemzetiségi nyelvek fejlesztése lekerült a napirendről, míg az ukrán nyelv fejlesztéséről és használatáról jogszabályok szólnak. Egyértelműen megfigyelhető – állapítja meg a szerző – „... az elkésett nacionalizmusát megélt államnemzet türelmetlensége a nem ukrán autochton lakossággal szemben.” Reméljük, ebben lesz változás.

TÖRTÉNELEMTANÍTÁS

Két fő jellemzője van, ami gyökeresen eltér a magyarországitól. A *linearitás* (ami nálunk csak az 1989 után ismét megjelenő nyolcosztályos gimnáziumokra jellemző), valamint a *hazai és egyetemes történelem külön* tantárgyként és tankönyvhasználatával való kezelése. Ami az iskolai történelemtanítás ügyét illeti: a szerző kiinduló premisszája, hogy 1945-ig nem hozott újat a Szovjetunióban, az 1934-ben, a „nagy pedagógiai kísérlet” lezárultát követő rend szerint oktattak. Akkoriban visszaállították a Szovjetunió és a külső országok történetét, vagyis az egyetemes történetet. Jellemzően ezek a Szovjetunió fennállása végéig külön tantárgyat jelentettek. Hol csak szovjet történelem volt (pl. a 4. osztályban), hol csak egyetemes történelem (5–7. osztály), hol párhuzamos szovjet és egyetemes történelem (8–10. osztály). Párhuzamos, de nem szinkron! Mindez az 1936-os szovjet alkotmány születését követően (1937-től) kiegészült annak oktatásával is. Természetesen minden a társadalmi formációk marxi-lenini tanítására épült, de – teszi hozzá nagyon helyesen a szerző – annak sztálini vulgarizált formájában. Érdekes, hogy egyetemes történelemből a legújabb kort nem tanították. A nagy honvédő háború idején megjelenő aktualizálási igények így javarészt erőltetett, művi folyamattá váltak – írja a szerző. Témánk szempontjából a sztálini időszak mélypontját a „nagy vezér” 1950-ben megjelent tanulmányai (*A marxizmus a nyelvtudományban, A nyelvtudomány kérdéséhez, Válasz az elvtársaknak*) jelentették, melyeket a történelemoktatási folyóirat szerkesztősége – a PrepodavanyijeIsztorii v Skolje – tárgyunk tanítására alkalmazott. Benne – könyvünk szerzőjének interpretációja szerint – a történelmi materializmussal, az alap és felépítményre vonatkozó tanítással, és mindezek történelemtudományra vonatkoztatott alkalmazásával foglalkoztak a különböző történelmi korokban.

Sztálin halálát követően Jefimov, az ismert történész akadémikus vitaindítót írt a *Szovjetszkaja Pedagogika* hasábjain *A történelem szakmódszertan mint tudomány egynéhány problémája* címmel, melyre – többek között – Karcov reagált, meghatározva annak feladatát és tartalmát. Az ötvenes évek közepétől az iskolai történelemtanítás – bár az ideológiai tehertétel természetesen megmaradt – szakmai kérdéseket kezdett feszegetni. Ismét a szakfolyóirat jelentetett meg egy vezércikket, *Az SZKP XX. kongresszusa és az ideológiai munka feladata* címmel. Ennek nyomán olyan kérdések kerültek napirendre, illetve megválasztásra, mint például a gazdasági kérdések nagyobb súllyal történő oktatása, a néptömegek történelemformáló erejének hatékonyabb bemutatása, a jelenlét, és ennek nyomán a XX. század egyetemes történetének tanítása a záró évfolyamon. 1959-ben az új történelemtanterv egy évfolyamra csökkentette az ókor tanítását, rögzítette a legújabb kori egyetemes történelem tanítását, valamint a jelenlét jegyében bevezette *A Szovjetunió alkotmánya és a szovjet jogrend alapjai* nevű tárgyat a záró évfolyamon.

A hatvanas évek eleje a szakdidaktikai kutatások felélénkülésének az időszaka. Ezek hatását érezhettük annak idején Magyarországon is, persze kevésbé direkt módon, mint „Sztálin legjobb magyar tanítványa”, Rákosi Mátyás „országslása” során. Akkoriban ugyanis megszólalt, hogy meg kell alkotni a magyar Golubkovot, amely szovjet irodalomtanítási kézikönyv magyar változatának létrehozatalát jelentette. (Akárcsak Karcov a történelem-, Gorjacskin a fizika-, Bragyisz a matematikatanítást, Kairov miniszter mindenható pedagógiájáról nem is beszélve.)³ A hruscsovi időszak szakmailag termékeny vitái eredményeképpen a történelemmetodikai áramlatok képviselői jelentős szakdidaktikusokká váltak.

³ Bővebben: BAKONYI PÁL: Tantárgy-pedagógia, pedagógiai törekvések az OPI elődöntményeiben. Pedagógiai Szemle, 1988. 11. sz. 1050. l.

Közülük Dajri, Gora, Karcov, Lejbengrub, Korovkin, Sztrazsev, Vagin, Zaporozsec írásai hazánkban is hamar ismertté váltak⁴, sőt a Dajri–Korovkin által szerkesztett szovjet ún. „nagy metodika” rövidített magyar fordítása is megjelent,⁵ valamint önálló válogatás látott napvilágot magyarul szovjet tankönyvkutatók írásaiból is, nem minden tanulság nélkül.⁶

A hazánkban a hetvenes évek elején kibontakozó szaktantermi mozgalomnak is szovjet mintái voltak. Ott 1963-tól felülről, miniszteri rendelettel kezdték bevezetni, majd 1966-tól kísérletekkel igazolni a hatékonyságát. Nálunk a hetvenes évek elejétől terjedt el, inkább alulról jövő, de – egy ideig – felülről támogatott szintén mozgalomként.

Az önálló Ukrajna első évtizedeiben az iskolai történelem egyértelműen nemzetépítő elemként jelent meg. Míg az 1945 és 1991 közötti szovjet történelemtanításra „... az ideológia, a túlpolitizáltság, a nyílt és agresszív ateizmus ...”, no meg az „... orosz felsőbbrendűség ...” volt jellemző, addig ezt elhagyva, az önálló Ukrajnában a Szovjetunió történetét egy az egyben behelyettesítették Ukrajna történetével, az 1959-es szovjet oktatási reform által létrehozott tantárgyszerkezetben. A gond csak az, hogy míg a Szovjetunió csak a XX. század elején jött létre, és előtte orosz állam létezett, addig Ukrajna a XX. század végének „terméke”, és addig önálló államként nem létezett. A középkorban a Kijevi Rusz, az óorosz állam része volt, mely nemcsak az ukránoké, hanem az oroszoké és fehéroroszoké is volt. A jelenlegi Ukrajna nagyobbik fele később a litván,

⁴ A történelemtanítás időszzerű kérdései a Szovjetunióban (Válogatás a szovjet metodikai irodalomból). Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: Szebenyi Péter. Tankönyvkiadó, Budapest, 1975.

⁵ DAJRI, N. G. – KLOKOVA, G. V. – KOROVKIN, F. P. – POLTARAK, D. I. – RIVKIN, M. SZ. – ZAPOROZSEC, N. I.: *A történelemtanítás módszertana*. Szerkesztette: N. G. Dajri és F. P. Korovkin. A magyar változatot szerkesztette: Szebenyi Péter. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.

⁶ *Szovjet tankönyvelméleti tanulmányok*. Szerkesztette: Dürr Béla és D. D. Zujev. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.

a lengyel, majd orosz állam része lett, majd részesült belőle az Osztrák-Magyar Monarchia is. Kárpátalja – a történelmi Magyarország integráns része, amelyet Trianonnal vesztettünk el – egyértelműen szovjet háborús szerzemény volt. A problémát így vázolja a szerző: „... az országtörténelem oktatása, akárcsak a Szovjetunióban, Ukrajnában is területtörténetté vált, ami valójában a történelmi földrajz egyik ága. Pontosabb lett volna, ha nép- vagy nemzettörténet váltotta volna fel azt.” Jellemző az ebből keletkező torzításokra, hogy a Kijevi Rusz történetét elsősorban Ukrajna örökségének tartják, ami finoman szólva is történelemhamisítás.

Érdekes megoldások is születtek. Eleinte, 1991-ben úgy vélték – írja a szerző –, hogy nemcsak az ukrán nép történetét kell tudnia a tanulóknak, hanem a velük élőkét is, ami alkotóeleme a hazai történelemnek. Az egyetemes történelmet – ez érdekes adalék a Szovjetunió kötelékében eltelt évtizedek után – a bibliai korról és országokkal ajánlották kezdeni. Kiemelten javasolták azon országok és utódállamaik történetét kezelni, melyekkel kötelékben valaha is ukrán földek voltak (Oroszország, Litvánia, Lengyelország, Osztrák-Magyar Monarchia, Románia, Törökország), hiszen – mint mondták – a történelem egységes egész. Ukrajna történelme külön tárgy lett, de kisebb óraszámban, mint az egyetemes történelem. Az évtized közepétől párhuzamosan tanították az egyetemes történelmet és Ukrajna történetét, továbbra is külön tárgyként. Az ezredfordulót követően egy sajátos, „nemzetépítő” tanterv született, ilyen témákkal: „A Rusz-Ukrajna fejedelemsége”, „A kozák Ukrajna”, „Ukrajna a XIX–XX. században”, „A mai Ukrajna”. Utóbbiakban az 1932–33-as, „holodomornak” nevezett ukrajnai éhínséggel. Az államalkotó nemzet történelmét immár a nemzetiségek történetével együtt kellett tanítani. Végezetül térjünk rá erre, a számunkra oly fontos témára.

OKTATÁS- ÉS ISKOLAÜGY A NEMZETISÉGI TERÜLETEKEN. A MAGYAROK LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI

A Szovjetunóban – mint köztudott – az orosz volt az államnyelv, amit soha nem így definiáltak, hanem mint a nemzetiségeket összekötő nyelvet. A tagköztársaságok nyelve képviselte a második vonalat, míg a nemzetiségek – így a kárpátaljai (orosz–ukrán szóhasználatnál Kárpátontúli Ukrajna) magyarság – nyelve legfeljebb a harmadik vonalat képviselhette. A nemzetiségi iskolákkal és oktatással nagyon kevés dokumentum foglalkozott, mivel már Hruscsov idején, de a brezsnyevi érában különösen az új szovjet ember „létrehozása” volt a cél, aki természetesen oroszul (is) beszél. Pedig 1917 és 1953 között az oktatáspolitikai törvények, rendeletek, utasítások „nemzetiségi iskolákról” is szóltak, melyek helyett az 1950-es évek elejétől megjelent a „nem orosz tananyelvű iskola” fogalma. A hajdani Szovjetunióban gyakran értekeztek arról, hogy milyen sok nemzetiségnek ad otthont, ám közben többnyire bújtatott módon elérte, hogy statisztikailag kifejezhető módon csökkenjen a nemzetiségi nyelven tanulók száma, és ráadásul ezt pozitív eredményként könyvelték el.

Amíg a nacionalizmus elítélt fogalom volt a Szovjetunióban, persze a nagyorost kivéve, addig az ukrán államé meglehetősen agresszív, amely mint minden nacionalizmus „... minél hamarabb eltünteti a nyilvános diskurzusból a múltat illetően mindazon történelmi narratívákat, melyek láthatóan eltérnek az általa pártfogolt igazságtól. A kisebbségi narratívák vagy asszimilálódnak, vagy szegregálódnak, s szubkultúrává válnak”⁷ – idézi a szerző Gyáni Gábort.

Az új ukrán állam a nemzetiségi kisebbségekkel szemben 1996-ig folytatott lojális oktatás-

⁷ GYÁNI GÁBOR: Felejtés – nemzetállam-építés. In: Uő: Posztmodern kánon. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003. 86.

politikát. Az alkotmány elfogadását követően szinte azonnal megkezdődött a nemzetiségi oktatási struktúrák visszaszorítása, és megkezdődtek az ukránba való beolvasztásának próbálkozásai – állapítja meg a szerző. A nemzetiségi iskolákban – az orosz kivételével – ún. polikulturális (multikulturális) oktatást szerették volna bevezetni, mely szerint a szaktárgyakat ukránul, és csak az ún. etnikai tárgyakat (anyanyelv, irodalom, néprajz, esetleg néptörténet) tanították volna anyanyelven. Aztán ebből csak az anyanyelv és irodalom maradt volna. Ahogy a Szovjetunióban az oroszosítás volt az oktatás jellemzője, úgy lett a jelenlegi Ukrajnában az ukránosítás a cél.

Talán érdemes megemlékezni arról, hogy a magyar történelem tanítása szempontjából a rendszerváltoztatás táján volt egy olyan kegyelmi pillanat, amikor az ELTE tanárai, a nemrégiben elhunyt Szabolcs Ottó vezetésével 1988-tól komoly segítséget nyújtottak kárpátaljai kollégáiknak, akik fő szervezője akkoriban a már azóta szintén eltávozott Popovics Vladimir volt. Hat alkalommal Beregszászban és egyszer Budapesten készítették fel a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák történelemtanárait, több kárpátaljai tanár posztgraduális továbbképzésen vett részt az ELTE-n. Akkori tanszéki kollégáim, Závodszy Géza és Salamon Konrád helyi kiadású magyar történelemtankönyveket készítettek az ukránai magyar tannyelvű iskolák 8–10. osztályai számára.⁸ Az évtized közepe a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák

teljes mértékben el voltak látva helyi kiadású, az ukrán Köznevelési Minisztérium által jóváhagyott kísérleti tankönyvekkel, melyeket 1997–1998-ban „véglegesítettek”. Sajnos közben – mint fentebb jeleztük – a koncepció változott. A 2004-ben megjelent ukrán *Nemzeti alaptanterv* társadalomtudományi tantárgycsoportjába már csak helytörténet került az Ukrajna története és az egyetemes történelem mellé, és a tízéves tanulók tankönyve a magyar ajkúak anyanyelvén a „*mi ukrán népünkéről*” és a „*mi ukrán hazánkról*” beszél, a magyar történelemtanár azért remélhetően nem.

A jelenlegi Ukrajnában nem csak az ukrán és orosz etnikumú oktatás rendelkezik teljes ciklusú anyanyelven történő általános képzéssel. (Az utóbbiak, mint a közelmúlt eseményei, fényesen bizonyítják, nem mondhatnánk, hogy méltányolták volna ezt a „gesztust”.) Bár a választható órakeret terhére van lehetőség a nemzeti történelem tanítására, de ezt csak az anyanyelv vagy irodalom rovására lehet megvalósítani. Pedig – mint írja egy másik munkájában a szerző – a nemzeti történelem oktatása nemcsak az általános műveltség mentális megismeréséhez járul hozzá, hanem főként a felnövő nemzedék egészsége, teljes értékű etnikai és önazonossági képének kialakítását segíti elő. Ha biztosan tudjuk, hogy olyan nyelvi és kulturális közösség része vagyunk, amelynek egykori és jelenlegi tagjaira büszkéek lehetünk, akkor nem alakul ki a „másodállampolgári” érzés, mellyel sok, a jelenlegi magyar állam határain kívül rekedt és élő nemzettársunk küszködik nap mint nap.⁹ Ha ennek a küzdelemnek olyan harcosai lesznek, mit ő, és olyan szakmai háttere, mint neki, akkor az eredmény sem maradhat el.

⁸ *A magyar nép története I. rész* (A kezdetektől 1790-ig). Kísérleti tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 8. osztálya számára. Felelős szerkesztő: ZÁVODSZKY GÉZA. Oszvita Tankönyvkiadó, Kijev–Ungvár, 1992.; ZÁVODSZKY GÉZA: *A magyar nép története II. rész (1790–1900)* Kísérleti tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 9. osztálya számára. Oszvita Tankönyvkiadó, Kijev–Ungvár, 1993.; SALAMON KONRÁD: *A magyar nép története III. rész (1900–1990)* Kísérleti tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 10. osztálya számára. SzvitKiadó, Lviv, 1995.

⁹ SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA: Törtetlenül és (szinte) változatlanul. In: Történelempedagógiai Füzetek 25. Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata – ELTE BTK, Budapest, 2007. 19.

KATONA ANDRÁS,

a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója,
a *Történelemtanítás* online folyóirat felelős szerkesztője, történész.

HOZZÁADÓ (ADDITÍV) SZEMLÉLETŰ ANYANYELVOKTATÁS

(Beregszászi Anikó: *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában.* Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012. 111 p.)

Mindenkinek, aki alkalmazott nyelvészettel, közelebbről anyanyelv-pedagógiával foglalkozik, ajánlom a szíves figyelmébe **Beregszászi Anikó** *A lehetetlent lehetni* című *tantárgy-pedagógiai útmutatóját és feladatgyűjteményét*, amelyet eredendően a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában végzendő anyanyelvoktatást segítőként írt a szerző.

Beregszászi Anikó, Kárpátalja gyermeke, majd egyetemistaként Balogh Lajos vendégprofesszor korszerű dialektológiai szemléletén nevelődött az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékén, azután Kontra Miklós doktoranduszaként a társasnyelvészet (szociolingvisztika) kutatójaként jutott el a PhD-fokozatig, hogy ezzel a tudományos minősítéssel is megerősítve a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Intézetét és Magyar Tanszéki Csoportját, hogy annak főiskolai tanáráként az anyanyelvi nevelés izgalmasan újszerű nézőpontú szakemberévé váljon.

Az anyaországbeli gyakorló pedagógusoknak: tanítóknak és magyartanároknak egyaránt értékes lehet ez a szakkönyv, tudniillik ennyire a társasnyelvészet szemléletére és ismeretanyagára építő, elméleti háttértudnivalókat

vázoló, majd ezeket a gyakorlat, azaz az oktatástervezés mindennapjaiban is érvényesíthető feladatokat, továbbépíthető, továbbgondolható gyakorlatokat tartalmazó korszerű kézikönyvre várakoznunk kellett ez ideig. A hazai pedagógusképző műhelyek: a tanító- és/ vagy tanárképző intézmények számára azért korszakos jelentőségű Beregszászi Anikó kézikönyve, mert kitágíthatja az összehasonlító nyelvpedagógiával, anyanyelvi módszertannal, anyanyelv-pedagógiával, tantárgy-pedagógiával is bátran foglalkozó szakemberek: tanárok, kutatók és hallgatóik ismerettárát.

Az anyanyelv-oktatás terén is **a nyelvi tervezés újragondolását** vallja elengedhetetlennek Szerzőnk mind az elmélet, mind a gyakorlat vonatkozásában. Ezt már a részletes tartalomjegyzék is bizonyítja (5.). A kötet címét értelmező és rendeltetésének a célját bemutató előszó (7.) után az első fejezet (9–20.) jóvoltából lényeges kérdések és számos kutatási eredményre hivatkozó utalás mentén szerezhetünk ismereteket a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés reformjáról; ezek az ismeretek a hazai **anyanyelvoktatás-tervezéssel** foglalkozók horizontját is erőteljesen befolyásolhatják, ha maguk is érzékenyek a Beregszászi Anikó által kifejtett gondolatokra. Az oktatás

szemléletében elengedhetetlen változások sarokpontjait, nevezetesen „a *nem* azt tanítunk, amit kell, ahelyett, hogy belátnánk: *nem úgy* tanítunk, ahogyan kell” (21.) elvet taglaló második, a reform kivitelezhetőségéről szóló fejezet (21–25.) egyértelműen tárja elénk a **szerző nyelvész-nyelvpedagógiai alapál-lását**. Olyan oktatástervezési problémát fog egybe Beregszászi Anikó, amelynek az anya-országbeli anyanyelv-pedagógia szemléletét is át kell hatnia, erről van szó: „A magyar nyelv szakterminus esetében igen lényeges, hogy elvonatkoztatás eredményeként jött létre, és mindazon nyelvváltozatok, stílusváltoza-tok és regiszterek összességét jelenti, amit a magyar nyelvterület anyanyelvi beszélői min-dennapos interakcióik során használnak. Tehát a magyar nyelv nem egyenlő sem a nyelv standard változatával, sem annak kodifikált grammatikájával. A magyar nyelv a magyar nyelvhasználók anyanyelve, amit az életben számos társadalmi szintéren és beszéd-szituáci-óban változatokban és igencsak változatosan használnak.” (24.) A **kommunikatív kompe-tencia** kulcsprobléma értelmezése köré épül A lehetetlent lehetni harmadik fejezete, ame-lyik nemcsak a címében tantárgy-pedagógiai útmutató, hanem alfejezetről alfejezetre, a maga egészében (26–50.). Mivel Kárpátalján is túlmutató jelentősége van a szemléletfor-málásban ennek a fejezetnek, lássuk az egyes alfejezetek címét!

1. A verbális repertoár és a kommunikatív kompetencia
2. A nyelv változatossága, a nyelvváltozatok
3. Beszélhetünk-e egységesen „kárpátaljai magyar nyelvjárások”-ról
4. Nyelvi megbélyegzés az iskolában
5. Nyelvtudományi ellenérvek
6. Nyelvpedagógiai ellenérvek
7. Nyelvi emberi jogi ellenérvek

8. Az ajánlható szemlélet: additív módszer, kontrasztív szemlélet
9. A dialektológiai alapfogalmak és a helyi nyelvváltozatok ismeretének szükség-ségéről

ÖSSZEGZÉSÜL

A kötet negyedik, a *Hogyan tanítsunk az anya-nyelvórákon a kárpátaljai magyar iskolákban?* átfogó fejezete (51–59.) olyan problémaszele-tekkel foglalkozik, amelyekkel nekünk, a hazai magyar nyelv és irodalom tantárgycsoport pedagógusainak is szembe kell néznünk, és erre kiválóan int / hív a fejezet élén álló, Hora-tiustól vett mottó: „... akármibe fogsz, legyen egyszerű, váljon egésszé.” Ismét meggyőzően érvel Beregszászi Anikó a **hozzáadó módszer** fontossága, értelmessége mellett egyre több, a gyakorlat műhelyeiből való példákkal. Két-ségtelen, hogy el kell jutnunk, mégpedig befo-gadói-elfogadói attitűddel ennek a résznek az értő-értelmező feldolgozásáig, hogy nyitott, de legalábbis érdeklődő szemlélettel lapozzuk fel a mintafeladatok gyűjteményét tartalmazó ötödik fejezetet (60–90.).

Egyértelműen **kommunikációközpontúnak** nevezhetjük azt a 19 itteni feladatot, amelye-ket az 5. osztályosoknak tervezett, írt Bere-gszászi Anikó. Ugyanakkor nyilvánvalónak kell lennie a gyakorló pedagógusok előtt annak, hogy ezeket a feladatokat a **grammatikai ismeretek** erősítésére, a **helyesírás-képesség** javítására, a **nyelvi illem** intenzív fejlesztésére, a **szókincs** gazdagítására, a **szövegalkotás-tudás** kondicionálására egyaránt alkalmas, vagyis érvényesül a jó feladatírótól elvárható kitekintő képesség a konkrét feladaton túli **anyanyelv-használati tartományokra**, így serkentve a tanítókat és a magyartanárokat a további **feladatépítésre** (60–64.).

A 6. osztályosoknak 18 feladatot készített a szerző, ezekben is érvényesítve azt a **gondos nyelvtanítás-tervezői szemléletet**, amelyet

az 5. évfolyamosok feladatait tanulmányozva ugyancsak megállapíthatunk. Üdvözlendőek a **kommunikációs stratégiákat** erősítő gyakorlatok, amelyekben újra és újra jelenlévő a **nyelvi illem** problémája, hiszen erre ebben az életkorban kiváltképpen érzékenyen kell figyelnie valamennyi pedagógusnak. Megtapsztalható ezen feladatok esetében is a **köznyelvi szókincs** gyarapításának az attitűdje, kapcsolódva az életkorszerű szövegek alkottatásához. Dicséretes az a törekvés is, amelyik célja a **választékos szó- és kifejezés-használatra ébresztés**. A **grammatikai** és a **dialektológiai problémák** sem hiányoznak, azok megoldása is jelenlévő a feladatíró szándékaiban, csak észre kell venniük ezeket a mindenkori tanítás- és tanulásszervező pedagógusoknak (65–70.).

A 7. osztályosokat tanító pedagógusokat 17 változatos, sokrétű, példamutató feladattal készíti újabb hasonlókat megalkotására Beregszászi Anikó. Az élethelyzetek elképzeltetése itt éppúgy feladatszerző, mint a **tájnnyelvi szóhasználat-változatok** elemzése, vagy a **kommunikációt kezdeményező fordulatok** szöveggé formálása-szerkesztése. Kitüntetett figyelmet kap a **nyelvi norma** elemzése úgy, hogy az elemzés szempontjainak a szélesítése már a feladattal munkáltató szaktanári kompetencia részeként érvényesülhet. Természetesen vannak jelen, de teljesen más oktatástervezési dimenzióban realizálva a vonatkozó **mondattani ismeretek** tanítására-elmélyítésére írt feladatok is. Érzelmileg mindenképpen megindító a Vári Fábán Lászlótól vett idézet az Illyés Gyula fejfája előtt című versből (75.), amelyik kötetből való, vagy guglizással történő kikeresése után a szövegegész elemzésére is serkentheti a pedagógusokat (71–75.).

Jelentős számmal vannak jelen a 8. osztályosoknak írt 20 feladat körében a különböző élethelyzeteket felidéző, a **kommunikációs képességeket** erősítő feladatok (76–81.).

Nemcsak a **nyelvi elemzésben** való jártasságot segítik a **nyelv rétegződésével** foglalkozó teendők, hanem egyúttal a **nyelvhasználati kompetenciákat** is fejlesztik, kiváltképpen, ha okos feladatépítéssel gondoljuk tovább azokat a lehetőségeket, amelyeket élénk tár ebben a könyvében Beregszászi Anikó, aki továbbra is határozott figyelemmel volt a feladatok előíró részének a megszerkesztésekor az életkori, ezzel együtt a **gondolkodásbeli sajátosságokra**, azok fejlesztésére még határozottabban a **szöveg szintjén**. A gyakorló pedagógusokkal együtt tudja a szerző, hogy a 14–15 évesek fel-tűnő érzékenységgel érdeklődnek a nyelv legkülönbözőbb rétegei, mindenekelőtt a **szleng** tartományai iránt, éppen ezért a legváltozatosabb és nem egyszer igazán szellemes példákat javall a feladatépítéstől nem idegenkedő magyartanároknak ez a kínálat. A **grammatikai tudnivalókat** is módjukban áll gyakoroltatniuk mindazoknak, akik felhasználói szándékkal veszik kezükbe a fiatal kárpátaljai nyelvész, nyelvpedagógus jelen, az oktatástervezést új dimenzióban felmutató szakkönyvét.

Akik saját további feladattervezői, feladatépítő szaktanári érdeklődéssel szemlélik a 9. osztályosoknak készített kínálatot, azok 36 feladat között válogathatnak a munkájukhoz ötletes mintákat (82–90.). Erőteljesen vannak itt jelen a **stilisztikai ismereteket** erősítő-fejlesztő gyakorlatok. Ezen az évfolyamon is központi jelentőségű a **beszéd- és kapcsolatminőség** jobbítása, amelyre az életkori adottságok miatt még behatóbban kell figyelnie valamennyi pedagógusnak, vagyis nemcsak a tanítóknak és a magyartanároknak. **Szemlélet- és fantáziaformáló feladatok** is szép számmal sorakoznak, tekintettel a **szöveg-egész** értékes kimunkálása készségének az erősítésére. Öröndetes az, hogy Beregszászi Anikó határozottan állította előtérbe a **digitális kultúrában való jártasságot**, a **digitális írásbeliséget** fejlesztő oktatásszervezői attitűdöt, és ezt széles körben izmosító feladatokkal tette teljessé. A **nyelv szintjeinek** és a **szókincs**

gazdagságának az elemzése ugyanúgy előtérben álló feladat most is, amiként az elemzéssel kinyert információk szembesítése a tanult ismeretekkel, így a **grammatikai** és a **helyesírási** tudnivalókkal is.

Figyelemre méltó az **olvasáskultúra** fejlesztésének érvényesítése ennek a kézikönyvnek az 5–9. évfolyamokra szerkesztett feladatsorai-ban: megvalósul a **köznyelvhasználat** dinamikus fejlesztése mellett az igényes **szépirodalmi szemelvények** gondos szerepeltetése, olvastatásuk, **nyelvi-stilisztikai aspektusú elemzésük**. Ez a feladatírói eljárás kétségtelenül hasonló megoldásokra készítheti a gyakorló pedagógusokat.

Beregszászi Anikó jelen kézikönyvének hatodik fejezete **irodalmi alapú szerepjátékokat** mutat be 35 mintafeladat keretében, ezek a János vitéz és a Toldi című elbeszélő alkotásokra alapozottak. Igazolhatjuk a szerző reményeit, miszerint érdekesek és szórakoztatóak ezek a tennivalók, és minden bizonnyal más magyar nyelvű régióban, így az anyaországi iskolákban is felkeltik a vonatkozó korosztályok tanulóinak a **játékos alkotó kedvét** az efféle feladatok szívvel-lélekkel történő megoldásakor.

Ezt a magyar nyelv oktatásához készített tantárgy-pedagógiai útmutatót és feladatgyűjteményt **254 tételből álló irodalomjegyzék** zárja. Nemcsak a körültekintő figyelemmel közölt **felhasznált forrásokat** szemlélhetjük, hanem azzal a bőséges **ajánlott szakirodalommal** is szembesülhetünk, amelyet a szerző

jelentősnek tartott **a társasnyelvészet szempontjából** az oktatástervezés vonatkozásában.

Ezt a **forrásértékű, anyanyelvoktatói szemléletünket befolyásoló** 111 oldalas könyvet 2012-ben a Tinta Könyvkiadó jelentette meg Budapesten a Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához sorozata 141. köteteként, sajnos gerincen ragasztott, puhatáblás, a sűrű használat után azonnal széteső változatban. Jó lenne ezt a könyvet, vagy ennek a gazdagabb feladatgyűjteménnyel bővített, időt és használatot állóbb változatban újra kiadni.

Végül egy személyes megjegyzés következik: **az 1993–1994. tanév tavaszi szemeszterében** kutatói ösztöndíjas vendégtanárként tanítottam kommunikációelméletet, szöveg- és stilisztikát az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékén. Feladataim keretében a negyed- és ötödéves hallgatók tanítási gyakorlatát kellett látogatnom, értékelnem **az Ungvári Dayka Gábor Középiskolában**. Itt láttam-hallottam tanítani **Beregszászi Anikót, aki már akkor szenvedélyes elkötelezettje volt egy megújuló anyanyelv- és irodalomoktatásnak**. Tanóráit a minőségi színvonalú köznyelvhasználat következetes fejlesztése mellett a nyelvi kreatív-produktív szemlélet és gyakorlat jellemezte. Ahogy ma is, amiként igazolja ezt **A lehetetlent lehetni** című tantárgy-pedagógiai útmutatója és feladatgyűjteménye. **Jellemezze szerzőnket** a továbbiakban is az **a töretlen cselekvésvágy**, amelyről a Tinta Kiadónál megjelent könyvében és könyvével is hitet tett.

H. TÓTH ISTVÁN,
CSc, egyetemi docens

EGY NYELVÉSZETI KUTATÁS AKTUÁLIS KÉRDÉSEIRŐL

A tudományos kutatás eredményeit gyakran a mindennapok eseményei igazolják. A nemzeti mentalitás kérdése az utóbbi időben egyre fontosabb helyet kapott a társadalomtudományban, így a nyelvészeti munkákban is. Az orosz kutatók számára a keleti és nyugati tradíciók közötti különbség meghatározása fontos kérdésként jelent meg, ugyanis az orosz nyelv és kultúra számos vonása utal a keleti hatások szerepére.

Az orosz nemzeti mentalitás kérdésének vizsgálata már a múlt század húszas éveiben is érdeklődésre tartott számot. N. Sz. Trubeckoj emigrációban írt munkáiban a nagyorosz kultúra keleti vonásainak kialakulását meghatározó történeti, társadalmi tényezőket veszi vizsgálat alá. Az *О турском элементе в русской культуре*, valamint a *Верхи и низы русской культуры* című tanulmányai az orosz kultúrát ért keleti hatásokat elemzi. Fontos az a megállapítása, hogy a Volga-medencében egy sajátos kulturális zóna alakult ki, melyben jelentős szerepe volt az oroszok, a finnugorok és a török népek között létrejött kulturális kapcsolatoknak.

Trubeckoj érdeme, hogy a birodalmi tudatot mellőzve, objektív módon kívánta vizsgálni az orosz kultúra kialakulásának folyamatát. A *Наследие Чингисхана* című tanulmányában a legendák helyett a valós történeti tények alapján elemzi a Moszkva központú orosz állam kialakulását. Megállapítása szerint a moszkvai orosz állam és a kijevei Oroszország között nincs közvetlen kapcsolat, ugyanis a Moszkovszkaja Rusz a Dzsingisz kán alapította birodalom, az Aranyhorda államalakulatának örököse. A keleti vonások történeti és társadalmi hátterét

ez a kapcsolat jelenti, ami alapjában meghatározta az orosz kulturális zóna sajátosságait, a nemzeti mentalitás jegyeit. Trubeckoj megállapítása szerint a Kelet és Nyugat között húzóódó határ gyakran a szláv népeket választja el egymástól. Trubeckoj megállapítása a szláv folklór vonatkozásában K. Horálek (1962) művében is igazolást nyer, aki a nagyorosz folklór egyedi sajátosságának kialakulását az eltérő történelmi és földrajzi tényezőkkel magyarázza.

Nem véletlen, hogy Trubeckoj emigrációban írt munkái csak a peresztrojka idején, az 1990-es években lesznek hozzáférhetők az olvasók számára. A Trubeckoj elemzte probléma nem volt túl népszerű a szlavjanofilek körében. A birodalmi tudat a szovjet államba is átöröklődött, és az orosz kultúrát ért finnugor, török hatások vizsgálata nem volt túl kíváncsú a szovjet tudomány számára sem. Nem véletlen, hogy az adott kérdéssel először Wolfgang Veenker (1967) nyugatnémet kutató kezd foglalkozni. Majd az ukrán nyelvész, O. B. Tkacsenko (1979), s a neves turkológus, N. A. Baszkakov veti fel az orosz nyelvet ért hatások kutatásának szükségességét. Munkáik sokáig nem találnak visszhangra a szocialista tábor kutatói részéről, aminek okát a három «T» kultúr- és tudománypolitikai intézménye világosan megmagyarázza. A hallgatás okára Gumiljov akadémikusnak a Gulagon eltöltött „tanulmányútjai” méginkább magyarázatul szolgálnak.

Az „orosz kulturális zóna” keleti jegyeinek vizsgálata fontos helyet kap Pacsai Imre szlavista kutató munkáiban, aki több mint húsz éve foglalkozik az említett kérdéskörrel. A tudományos

konferenciákon több előadását is hallhattam és több művét is megismerhettem, melyekre számos külföldi kutató is pozitív módon reagált. Munkái eredményét jelzi, hogy könyveinek adatait ismerteti a 2005-ben megjelent *Русская фразеология* című történeti etimológiai szótár, mely az orosz frazeológiai kifejezések eredetét vizsgálja. Említést érdemel, hogy a szótár főszerkesztője V. M. Mokienko professzor, a Nemzetközi Szláv Frazeológiai Bizottság elnöke, az adott kérdéskör nemzetközileg elismert szakembere. Ugyancsak fontos tény, hogy O. B. Tkacszenko akadémikus egy közös kutatási program alapító tagjának választotta Pacsai Imrét. E kutatási program eredményeiről a *Следы языковых и культурных контактов в русском фольклоре и фразеологии* című, közösen alapított sorozathoz tartozó könyvekben számoltak be. Tkacszenko *По следам исчезнувших языков* (Ньиредьхаза. Stúdium Kiadó, 2002) könyve az orosz nyelvet ért finnugor hatásokat elemzi. Pacsai Imre a Trubeckoj által megjelölt problémakör vizsgálatát végzi *Специфика русской культурной зоны в русской народной речи и фольклоре* (Ньиредьхаза. Stúdium Kiadó, 2002) című könyvében.

Tkacszenko és Pacsai kutatása több ponton érintkezik, melyek között fontos közös motívumként szerepel az orosz folklór keleti vonatkozása és a folklór nyelvezetében szereplő keleti elemek kérdése. A „*парные слова*” néven ismert szóösszetételek areális jegyeink vizsgálatával mindkét szerző foglalkozik, ami fontos közös kutatási területük. Az adott kérdés jelentőségét igazolja, hogy már A. A. Potebnya (1899) is elemzi az említett nyelvi elemeket, melyeket az orosz népnyelv jellegzetes struktúráinak tekint. Pacsai Imre *Ареальные аспекты парных слов в русском языке*. Nyíregyháza, 1995. című könyve az orosz mellérendelő összetételek stilisztikai és szemantikai sajátosságait tárja fel. Munkájának jelentőséget az adja, hogy Potebnya munkájának megjelenése óta kevés hasonló mélysegű redszerező munka foglalkozik a sokáig

mellőzött kérdéskörrel. Az általa vizsgált probléma aktualitását igazolja több külföldi kutató visszajelzése. A Zürichi Egyetem Szláv Intézetét vezető D. Weiss professzor 2003-ban megjelent tanulmányában említést tesz arról, hogy a magyar kutató munkája jelentős mértékben kibővítette az általa is vizsgált orosz mellérendelő összetételekkel kapcsolatos areát. Pacsai az eddig vizsgált uráli és altaji nyelvek azonos típusú összetételein kívül a kínai és hindi nyelv párhuzamos struktúráit is elemzi könyvében.

Az orosz mellérendelő összetételek és az „orosz kulturális zóna” kapcsolata részletes elemzést nyer a *Russian Linguistics* című folyóiratban publikált *Роль теории «Русской культурной зоны» Н. С. Трубецкого в исследовании парных слов*. Göttingen, Springer. 2005., az Olomucban megjelent *Парные слова, отражающие специфику русской культурной зоны*. (2004), valamint az Ukrán Tudományos Akadémia *Мовознавство* című nyelvészeti szaklapjában megjelent *Еквіваленти парних слів у східноєвразійських мовах*. (2012) tanulmányában. Az említett tanulmányokban az orosz népnyelvbe átvett keleti szóalkotási módoként mutatja be az összetételeket, melyek megőrizték az eredeti morfológiai és szemantikai sajátosságait, s gyakran tükörfordítás formájában egyeznek meg az átadó keleti nyelvek struktúráival.

Az orosz népnyelv jellegzetes szóalkotási típusán kívül további keleti vonatkozású elemek is elemzésre kerülnek munkáiban. Az orosz népnyelv nyelvi modelljének keleti vonásaival foglalkozik az *Общие элементы языковой картины мира в «русской культурной зоне»* (Studia Slavica Hung, 2011) című tanulmányában.

Az orosz népnyelv jellegzetes elemei a figura etymologica körébe tartozó szintaktikai szerkezetek, amit a *читать-то читал, ходуном ходит, полным-полно* képvisel. Pacsai Imre párhuzamba állítja őket a finnugor, török

és hindi szintaktikai szerkezetekkel, ami a Trubeckoj elemezte area nyelvi modelljének közös vonására utal. Meg kell említeni, hogy a *maholnap, etet-itat, telis-tele, várva vár, vén-séges vén, tudni tudja* párhuzamos magyar nyelvi példák is bemutatásra kerülnek, ami az areális vizsgálatot fontos adatokkal egészíti ki.

A szerző bemutatta szemantikai és morfológiai párhuzamok meggyőző módon igazolják nyelvi vonatkozásban a N. Sz. Trubeckoj felvázolta areális kapcsolatokat, melyek hatással voltak az orosz nyelv és kultúra keleti vonásainak kialakulására. A szerző ismertette párhuzamos struktúrák igazolják Trubeckoj azon tételét, miszerint a Volga-medencében kialakult kulturális zóna, mely az orosz, a finnugor és a török népek kontaktusa révén alakult ki, a sztyeppe-i török népek közvetítésével kapcsolatba került Ázsia további kulturális övezeteivel.

A sztyeppe-i nomád népekkel létrejött kulturális kapcsolatot elemzi Pacsai Imre több frazeológiai vonatkozású tanulmánya. Az orosz frazeológia keleti hatásokat tükröző elemei kerülnek vizsgálatra *Восточные корни некоторых русских фразеологических единиц*. (SLAVIA Praha. 2012) című tanulmányában. Az *Об ареальном характере русского фразеологического оборота «белая кость»*. (Studia Slavica Hung. 2005) című tanulmánya az antropomorf jellegű *белая кость* 'előkelő, nemesi származású (szó szerint: fehér csont)' és a *черная кость* 'közember (szó szerint: fekete csont)' orosz frazeológiai kifejezések belső-ázsiai gyökereit tárja fel. Az eddig belső keletkezésűnek tekintett kifejezésekről a párhuzamos kirgiz és kazah struktúrák bemutatása révén megállapítja, hogy az orosz frazeológiai kifejezések szoros kapcsolatban állnak a nomád népek legfontosabb hagyományával, az apai ágon való hét ős ismeretével. Ezen ismeret nélkül senki nem lehet a nomád társadalom egyenrangú tagja, s a *күл* 'szolga, rab' jelzővel illetik az őseit megnevezni nem tudó személyt.

A belső-ázsiai kulturális hagyományok határait vizsgálja *Сліди російської культурної зони у мові та морфології фольклору* (Мовознавство Київ, 2001) című tanulmánya, melyben a frazeológiai párhuzamok mellett az orosz közmondások és a mesék keleti vonatkozásait ismerteti. Tanulmányaiban utal arra, hogy V. I. Daľ gyűjteményben szereplő számos orosz szólás és közmondás keleti hatást tükröz. Pacsai Imre munkája fontos szerepet tulajdonít az orosz parasztság belső-ázsiai eredetű jogszokásának, a minoritás mélyreható elemzésének. Daľ két közmondás kapcsán is említést tesz arról, hogy a legkisebb fiú az atyai ház és a családi tűzhely örököse. Pacsai Imre az adott európai hagyományoktól eltérő jogszokás keleti vonását a mongolok, burjátok, a nomád török népek tradíciójának azonosságával igazolja. Az összehasonlító elemző munka során Werbőczy *Hármaskönyvében* rögzített törvényre is hivatkozik, mely a legkisebb fiút jelöli meg az atyai ház örökösének.

A szerző a minoritás hatását mutatja ki az orosz tündérmesékben, melyeknek jellegzetes alakja a mindig győztes legkisebb fiú. A minoritás kérdéskörét elemezve a V. J. Propp és a J. M. Meletyinszkij vizsgáltkérdéskör is sajátos megvilágítást nyer az areális összefüggések feltárásával.

Az orosz folklór keleti vonásairól N. Sz. Trubeckoj említést tesz emigrációban írt *Верхи и низы русской культуры* (1927) tanulmányában, de konkrét motívumokkal nem támasztja alá megállapításait. Pacsai Imre munkái Trubeckoj jelzésszerű megállapításait a rendszert alkotó konkrét adatok segítségével igazolja.

Az orosz folklórban és frazeológiában ábrázolt keleti eredetű jogszokáson kívül elemzésre kerülnek munkáiban a nomád népek hősi eposzaival kapcsolatos motívumok, amelyek az orosz folklór egyedi vonásait illetően fontos szerepet játszanak.

Az orosz tündérmesék jellegzetes és egyedi szerkezeti vonásai is vizsgálatra kerülnek munkáiban. Az összehasonlító vizsgálat segítségével az orosz tündérmesék önálló szerkezeti egységeinek, a mese cselekményével közvetlen kapcsolatban nem álló bevezető és zárómotívumnak areális vonásai is igazolást nyernek Pacsai munkáiban. A burját, török és magyar tündérmesék azonos rendeltetésű szerkezeti egységeivel igazolja megállapításait.

Az ismertetni kívánt problémakör szempontjából különösen fontos az orosz nemzeti mentalitás keleti jellegének pontosítása. E kérdés számos kulturológiai munkában elemzést nyer, ám a keleti jelleg tartalmának meghatá-

rozása nem mindig tükrözi annak tényleges vonásait. A keleti vonást többnyire azonosítják a pravoszláv hagyományokkal, s mellőzik a keleti népekkel kialakult kontaktusok hatásrendszerének vizsgálatát. Az említett kérdés kapcsán fontos eredménynek tekinthető az orosz nemzeti mentalitás sajátosságainak a nyelv és kultúra szerves kapcsolatát figyelembe vevő vizsgálata.

Összességében megállapítható Pacsai Imre kutatásának számos, eddig ismeretlen összefüggést feltáró jellege, amivel a szlavisztika és az összehasonlító nyelv- és néprajztudomány területén ért el figyelemre méltó eredményt.

BÁRÁNY ERZSÉBET,

PhD, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

ESEMÉNYNAPTÁR

2013/2014-es tanév

2013.
július 6.

A sárbogárdi Huszics Vendel Kórus hangversenye a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös rendezésében.

2013.
szeptember 19.

Ifj. Hidi Endre szobrászművész egyéni kiállítása *A kultúra ezer arca –2013* program keretein belül, a Pro Cultura Subcultura civil szervezet rendezésében.

2013.
szeptember 20.

A 2013/2014-es tanév ünnepélyes megnyitója.

2013.
október 2.

Az ukrán parlament Emberi Jogi, Kisebbségi és Etnikumközi Bizottságának, valamint a magyarországi Nemzeti Összetartozás Bizottságának **kihelyezett ülése** Kárpátalján, amely eseménynek a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola adott otthont. A megbeszélésén többek közt szó esett a két ország közös problémáiról, s a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbségek jogairól.

2013.
október 10.

Oelschläger-Öry Lajos német származású magyar építész munkáit megőrkítő *vándorkiállítás* a főiskola kiállítótermében.

2013.
október 12.

Soós Kálmán Emléknep és Soós Kálmán Hallgatói Emlékkonferencia az intézmény fiatalon elhunyt rektora tiszteletére a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány közös szervezésében.

2013. október 15.	Bayer Mihály , Magyarország kijevei nagykövetének látogatása, valamint <i>EU–Ukrajna kapcsolatok</i> címmel megtartott előadása a főiskolán.
2013. október 18.	Nagyszabású koncert a Nemzetstratégiai Kutatóintézet Kárpát-medencei bemutatkozó körútjának kárpátaljai állomásán. A <i>Felelősség és hűség</i> című ünnepi est az 1956-os forradalom és szabadságharc 57. évfordulója alkalmából szervezett zenei előadásra épült.
2013. október 23.	'56-os megemlékezés. A díszvendég: dr. Gulyás Gergely országgyűlési képviselő.
2013. október 28-31.	Tudomány határok nélkül. Nyelvészeti konferencia a veszprémi Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kara és a II. RFKMF közös rendezésében.
2013. november 6.	Beregszász anno. Beregszász alapításának 950. évfordulója alkalmából rendezett emlékkonferencia a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszéke, valamint a Lehoczky Tivadar Intézet közös szervezésében.
2013. november 8.	Tizenegy éves kitartó munka eredményeképp megújult a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola épületének tetőszerkezete és homlokzata.
2013. november 9.	Tardy János , a Magyar Természettudományi Társulat ügyvezető elnökének látogatása a főiskolán. Orosz Ildikó, az intézmény elnök asszonya és Tardy János megállapodási szerződést írtak alá.
2013. november 15.	Velünk élő tudomány. Nemzetközi tudományos konferencia a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Fodor István Természettudományi Kutatóintézetének szervezésében.

2013. november 16.	VIII. Kárpátaljai Területi Tudományos Diákköri Konferencia. Az eseményt a „GENIUS” Jótékonysági Alapítvány a Zrínyi Ilona Kárpátaljai Magyar Szakkollégiummal és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolával együttműködve szervezte.
2013. november 16.	Beregszászi állomására, a Rákóczi-főiskolára érkezik a Héttorony Fesztivál.
2013. november 18.	A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének megemlékezése a sztálini terror áldozatairól.
2013. november 27-28.	A Kós Károly Kollégium , a Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap határon túli tanácsadó testületének kihelyezett ülése a főiskolán.
2013. december 4.	A Nemzetstratégiai Kutatóintézet adventi időszakra eső adományozásának első színhelye Kárpátalja, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. A kutatóintézet a külhoni szakképzés támogatásaként több ezer könyvvel gyarapítja az intézmény könyvtárát.
2013. december 13.	Adni jó! Jótékonysági koncert a főiskolán. A koncert teljes bevétele a Beregszászi Bentlakásos Középiskola javára fordul.
2014. január 16.	Kang-Tsung Chang , a Kainan Egyetem professzorának tisztelettevő látogatása a főiskolán. A tájékoztató jellegű látogatás alkalmával a professzor találkozott a Földtudományi Tanszék tanáraival, majd megbeszélést tartott Orosz Ildikóval, a főiskola elnök asszonyával az intézmények közötti együttműködési lehetőségekről.
2014. március 1.	Kijevi hivatalos látogatása után egy nappal Kárpátaljára is ellátogatott Martonyi János , Magyarország külügyminisztere. A neves vendég Beregszászon találkozott a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola vezetésével, tanáraival, diákjaival. Megtekintette a főiskola épületét, tárgyalást folytatott Orosz Ildikóval, a főiskola elnökével és Brenzovics Lászlóval, a KMTF JA elnökével.

2014.
március 13.

Tarasz Sevcsenko születésének 200. évfordulóját méltatta a főiskola Filológia Tanszékének Ukrán Tanszéki Csoportja.

2014.
március 25.

Nyílt nap a főiskolán.

2014.
március 27.

CERECO – 2014. Kárpátok Eurorégió Környezetvédelmi Nemzetközi Konferencia a Rákóczi-napok keretén belül.

2014.
március 29.

Karriernap a Karrier Centrum rendezésében. Az eseményen részt vett **Czomba Sándor**, a Nemzetgazdasági Minisztérium Foglalkoztatáspolitikáért Felelős Államtitkárságának államtitkára.

2014.
március 29.

IX. Öregdiák Találkozó az Öregdiák Szövetség szervezésében a Rákóczi-napok keretén belül.

2014.
április 11.

Nagyszabású nemzetközi **idegennyelv-tanítási és alkalmazott nyelvészeti konferencia** a főiskola Filológia Tanszéke Angol nyelv és Irodalom Tanszéki Csoportjának szervezésében.

2014.
április 16.

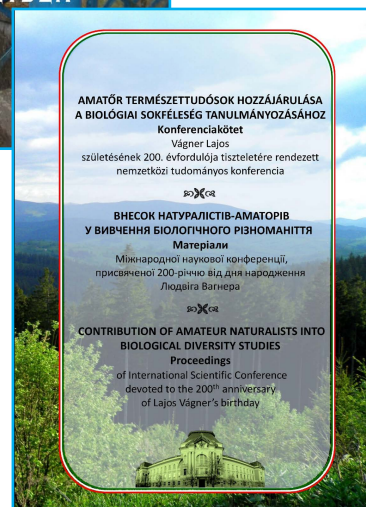
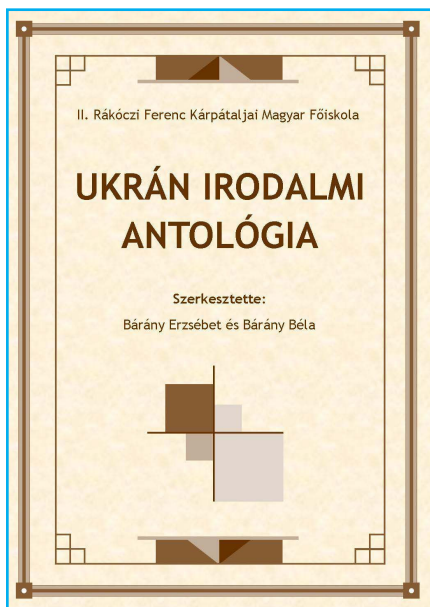
Valerij Luncsenko, a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal elnökének látogatása a főiskolán.

2014.
április 16.

Holokausz-emléknep és egy rendhagyó történelemóra.

2014. május 5.	Kültéri szavalás Radnóti Miklós 105. születésnapja tiszteletére a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet és a főiskola szervezésében.
2014. május 14.	Wetzel Tamás , az egyszerűsített honosítással foglalkozó kormánybiztos látogatása a főiskolán.
2014. május 17.	Fiatál Kárpátaljai Magyar Kutatók X. Konferenciája a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány közreműködésével.
2014. május 21.	Emlékünnepség II. Rákóczi Ferenc 1703. május 21-i zászlóbontásának 311. évfordulójára a Pro Cultura Subcarpathica szervezésében. A Rákóczi-szabadságharc kitörését elindító események felelevenítéseként kuruc hagyományörzők vonultak végig Mezőváriból Beregszászba, majd a Kossuth-téren kibontották zászlóikat.
2014. május 25.	Bocskor Andrea , a főiskola tanára az Európai Parlament képviselője lett.
2014. május 28.	Nemzetközi tudományos konferencia a kárpátaljai zsidó lakosság deportálásának 70. évfordulójára emlékezve.
2014. július 10.	Tanévzáró és diplomaátadó ünnepség. A rendezvényen ünnepi köszöntőt mondott Tóth István , Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja, Sándorné dr. Kriszt Éva , a Magyar Rektori Konferencia társelnöke és a Budapesti Gazdasági Főiskola rektora.

KIADVÁNYAINKBÓL

УКРАЇНСЬКО УГОРСЬКИЙ СЛОВНИЧОК

UKRÁN
MAGYAR
kisszótár

MODERN TRENDS

IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING
AND APPLIED LINGUISTICS

Proceedings

of the international conference 'Modern trends in foreign language teaching
and applied linguistics in the twenty-first century: Meeting the challenges'

BEREHOVO, 11-12 April, 2014

Ас та
с а д е м і а е
В

A. H. Bakhtsi Forens.
Károlyi József Magyar Tudományok
tudományok folyóirata

e
r
e
g
s
a
s
i
e
n
s
i
s

2015

Наукове видання

L I M E S

Науковий вісник Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II
2015
Том II

Угорською та українською мовами

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів

Видавництво «Графіка»
Ужгород

КОРЕКТУРА: *Г. Варцаба*
ВЕРСТКА: *В. Товтін*
ОБКЛАДИНКА: *K&P*

Підписано до друку 27.11.2015 р. Формат 60х84/8.
Папір офсет. Гарнітура: Times. Умовн друк. арк. 16,05. Тираж 250 прим.

Друкарня ТОВ «Папірус-Ф»
Ужгород, вул. Собранецька, 146/39